

УКП 224  
Увб. др. 16291

**УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ”**

**ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

# **ЕТИЧКА МУДРОСТ**

**ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА**

**МЕНТОР:**  
**ПРОФ. Д-Р КИРИЛ ТЕМКОВ**

**КАНДИДАТ:**  
**М-Р ЗОРАН КРСТЕВСКИ**

**СКОПЈЕ**  
**2010**

СКОПЈЕ, 14. 07. 2010

# СОДРЖИНА

|                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Вовед</i> .....                                             | 1   |
| Прва глава                                                     |     |
| <i>Етичката мудрост како форма на практичната етика</i> .....  | 10  |
| 1. Етиката - наука за животните вредности .....                | 12  |
| 2. Човекот помеѓу Доброто и Злото .....                        | 16  |
| 3. Практичната етика во современото човештво .....             | 18  |
| 4. Моралот и вредностите .....                                 | 29  |
| 5. Религиозни етички мудрости .....                            | 37  |
| 6. Филозофски етички мудрости .....                            | 60  |
| 7. Моралистите - учители на животот .....                      | 77  |
| Втора глава                                                    |     |
| <i>Езоп - мудрост во басните</i> .....                         | 88  |
| 1. Етиката и басните .....                                     | 91  |
| 2. Етичките поуки на Езоповите басни .....                     | 101 |
| 3. Етиката кај седумте антички мудреци .....                   | 109 |
| 4. Етичките погледи на античките филозофи .....                | 118 |
| Трета глава                                                    |     |
| <i>Доситеј Обрадовиќ - просветител на моралот</i> .....        | 156 |
| 1. Етичката мудрост кај српските моралисти .....               | 159 |
| 2. Животот и делата на еден просветител .....                  | 169 |
| 3. Етиката на Доситеј Обрадовиќ .....                          | 174 |
| 4. Педагошко и етичко просветителство на Доситеј Обрадовиќ ... | 179 |
| Четврта глава                                                  |     |
| <i>Марко Миљанов - хуманоста на животот</i> .....              | 186 |
| 1. Етичка мисла во Црна Гора .....                             | 189 |
| 2. Војвода и етички истражувач Марко Миљанов .....             | 196 |
| 3. Етичките погледи на Марко Миљанов .....                     | 201 |
| 4. Народно морално искуство .....                              | 208 |



## Петта глава

|                                                                                             |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Марко Цепенков - народна етичка мудрост</i> . . . . .                                    | 217 |
| 1. Етиката кај првите словенски просветители . . . . .                                      | 218 |
| 2. Етичките поуки кај македонските преродбеници . . . . .                                   | 227 |
| 3. Марко Цепенков и народното творештво . . . . .                                           | 235 |
| 4. Етичките поуки во македонските народни приказни раскажани од<br>Марко Цепенков . . . . . | 242 |
| 5. Народната мудрост во македонските пословици и поговорки. .                               | 264 |

## Шеста глава

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| <i>Петар Данов - љубовта и мудроста</i> . . . . .        | 274 |
| 1. Карактеристични идеи кај бугарските етичари . . . . . | 275 |
| 2. Животот и духовниот пат на Петар Данов . . . . .      | 279 |
| 3. Љубовта - основа на животот . . . . .                 | 283 |
| 4. Универзалната етика на Петар Данов . . . . .          | 289 |
| 5. Начела за добар живот според Петар Данов . . . . .    | 295 |

## Седма глава

|                                                                                       |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Павао Вук - Павловиќ - филозофска мудрост</i> . . . . .                            | 300 |
| 1. Етичките идеи кај хрватските мислители . . . . .                                   | 302 |
| 2. Животот, филозофското и педагошкото творештво на Павао Вук -<br>Павловиќ . . . . . | 324 |
| 3. Мислител Павао Вук - Павловиќ . . . . .                                            | 331 |

|                           |     |
|---------------------------|-----|
| <i>Заклучок</i> . . . . . | 345 |
|---------------------------|-----|

|                                |     |
|--------------------------------|-----|
| <i>Библиографија</i> . . . . . | 353 |
|--------------------------------|-----|

## ВОВЕД

Многумина од најзначајните проповедници на етичката мудрост и духовност извршиле огромно влијание врз културата и секојдневното живеење на луѓето. Нивните морални поуки се пренесуваат од епоха во епоха, зашто ја предочуваат позитивната определба и ги истакнуваат нормите кои водат кон доброто и хумано постапување.

Моралистите спаѓаат меѓу најважните личности и учители на своите народи, кои луѓето ги упатувале да вложуваат во вредносното и доблесното, ги мотивирале да се издигнуваат над негативното однесување и да живеат според начелата на етиката и духовноста. Тие во своите дела ги експонирале најдобрите карактерни својства на човечкото суштество и ги застапувале идеалите за ненасилство, правда, љубов, толеранција, солидарност, вистина и многу други позитивни категории на животот. Моралистите согледале дека за човекот е најзначајно да постапува правилно, да создава со љубов и да вложува во знаењето и во добрината. Затоа потенцирале дека со практикување на животната мудрост и со следење на моралните поуки, секој ќе успее да му даде смисол на својот живот.

Творечката и креативна дејност на моралистичките мислители може да се согледа низ разните книжевни форми, научни методи и филозофски искажувања, преку кои ја иницирале својата етичка размисла и хармонично делувале врз моралот и свеста на луѓето од најмал до најстар.

Во овој научен труд од областа на филозофијата на тема: “Етичка мудрост” ќе бидат анализирани, изложени и синтетизирани оригиналните етички сознанија и поуки на најбележитите моралисти од народите на Југоисточна Европа, како и согледбите на некои од најзначајните учители на моралот.

Во историјата на човештвото имало голем број мудри етичари, кои не дозволувале нихилизмот, рамнодушноста, блаженото незнаење и просечноста да ја завладеат нивната личност. Тие својата животна мисија ја ориентирале кон барањето духовни решенија, кон посакувањето добро и кон споделувањето на сознанијата со другите.

Основната цел на оваа дисертација е да покаже дека и на просторите на Југоисточна Европа, не само во светот, постоеле мудри етичари, кои работеле на воспоставувањето на вредносните начела и кои покажувале дека луѓето се носители на дејствата и реализатори на моралот. Затоа во контекст на методолошката систематизација на овој труд, ќе ги предочиме размислувањата на врвните моралисти и ќе укажеме на нормите на етичката мудрост, како форма на практичната етика. Акцентот ќе биде ставен и на Етиката, која за многумина мислители претставува една од најважните дисциплини на филозофското мислење. Притоа ќе асоцираме дека духовната хармонија и среќата во животот се постигнуваат со вложување во знаењето, со следење на етичките начела и со ориентираност кон хуманоста и добродетелта.

Интенцијата на овој научен труд е да ги потенцира практичните етички размисли и поуки, кои се јавуваат кај сите народи. Тоа е исклучително значајна и дејствена форма на практичната етика, која го поттикнува човекот да се соочи со самиот себеси и да си ги постави прашањата за вредностите и слабостите присутни во неговата живеачка: Што носи иднината? Дали со морално дејствување можам да успеам во светот кој е преполн со конфликти и недоразбирања? Дали вреди да се биде етичен и духовен? Како да се справам со секојдневните притисоци? Како да ја постигнам психофизичката рамнотежа и да остварам корисен и среќен живот? - Такви и слични прашања во сите времиња си поставувале луѓето. Историјата на етичката мисла покажува дека постојат недвосмислени одговори и јасно одредени совети, кои можат да го збогатат животот на секој поединец кој сака искрено да учи и да напредува во позитивното однесување.

Во таа смисла, оваа дисертација се занимава со истражувањето на принципите и нормите на етичката мудрост, која треба да овозможи буђење на свеста за градење морални и позитивни односи меѓу луѓето. Главниот акцент е ставен на сознанието дека Етиката стана вештина и наука на самоодржувањето на луѓето, со обврски секој човек да мора добро да постапува, а љубовта и сочувството да му бидат идеја -

водилка во текот на животот. Во тој контекст, ќе укажеме оти моралистите се едни од најголемите духовни учители во своите региони и на човештвото во целост, кои непоколебливо итале кон добродетелта и кон креирањето на моралните насоки и вредности.

Во дисертацијата, покрај теориското образложување на етичката мудрост како вид и форма на практичната етика, ќе се претстават автори на моралните поуки од Југоисточна Европа (Македонци, Срби, Бугари, Црногорци, Грци и Хрвати). Изборот е направен според разликноста на нивниот пристап кон етичката поука.

Структурата на докторската дисертација “Етичка мудрост” содржи вовед и седум глави:

Во воведот е објаснета програмата, задачите и појдовните претпоставки на ова научно истражување, суштинските поенти на дисертацијата, важноста на етичките мудрости за духовниот развој, за моралното дејствување на човекот и определбата за следење на етичките поуки.

Во првата глава, теориски се објаснети Етиката како практична филозофија, размислата за човечкиот активизам, колку таа е значајна за филозофската наука и за современиот начин на живеење. Дадена е општа согледба за етичката мудрост како вид и форма на практичната етика, претставена сложената структура на етичката наука и местото на практичната етика во филозофската синопса. Анализирани се прашањата кои моралната поука му ги открива на човекот и колку е значајно да се дејствува добродетелно и позитивно. Воедно ќе стане збор за одговорноста и грижата за себе и за другите, за иницирањето на должноста, хуманоста, солидарноста и праведноста како етички категории, значајни за воспоставување на хармонитетот во животот. Посебно се изложени моралните поуки на некои од најпознатите религиозни пророци, мислителите и филозофи (од разни епохи и делови на светот), кои со своите идеи ја потенцираат неопходноста од етички пристап кон предизвиците на егзистенцијата. Тие ја прикажуваат важноста на духовното размислување и на стремежот кон морално воздигнување. Во таа смисла е претставено значењето на моралот, како и потребата за сочувување на придобивките од досегашниот

развиток на човештвото и за унапредување на етичката практика. Објаснето е зошто се испитуваат различни методи, литературни форми и стилови во оваа област (басна, народна умотворба, просветителска поука, филозофски афоризми итн.) и како е направен изборот на мудреците кои ќе бидат претставени во дисертацијата.

Во втората глава прикажани се етичките сфаќања на најзначајните старогрчки филозофи и мислители, а анализирани се и басните на Езоп, како еден од најпознатите моралисти со тој стил во светот. Во одделот синтетички се претставени некои од најзначајните баснописци, како и поуките на седумте мудреци (од Солон до Перијандар). Истражувањето на Езоп и на неговото морализаторско дело е мошне важно. Басната уште од античкото време е исклучително почитувана, во неа на индиректен начин се искажува критика на човечките недостатоци и духовни слабости. Служејќи им на етичките поуки и на здравиот човечки разум, басната станала средство на рационалната и практична етика. Езоп низ басните изградил разновидни ликови, со погодени карактерни својства. Со објаснувањето на смислата и поуките на басните ќе се дадат корисни етички поуки, кои луѓето ги поттикнуваат кон оформување и надградување на духовната страна од својата личност.

Во третата глава се изложени етичките вредности застапени и искажани од Доситеј Обрадовиќ, водечки српски просветител и моралист, при што главно се акцентирани неговите етички поуки. Во воведниот дел од одделот даден е пример на етички поуки во народната мудрост и претставени се и помодерните моралисти (Јован Дучиќ, Љуба Ненадовиќ, Милош Ѓуриќ). Обрадовиќ е првиот вистински писател во поновата српска култура, моралист, чии дела создадоа пресврт во духовноста и културата на Србија. Неговите книги имаат педагошка и воспитна насока. Тој пишува дека човекот се раѓа добар, дека само лошото воспитание го изопачува и дека од доброто образование на младите зависи среќата на човештвото и на општеството во кое живеат. Обрадовиќ е новатор и иницијатор, еден од оние луѓе кои ја создаваат епохата и остануваат патоводители на целиот народ. Етичките поуки на Обрадовиќ се втемелени врз

просветителскиот пристап кон животот, врз потребата човекот практично и теоретски да се образува, зашто, според него, смислата и хармонијата нема да се постигнат ако единката егзистира во блажено незнаење и подлегнува на ниските страсти и деструктивни влијанија.

Во четвртата глава се говори за етичките мудрости на македонскиот народ кои ги собрал истакнатиот афирматор на народното творештво Марко Цепенков. Делото на Цепенков им се наложува на нашите поколенија како драгоцен залог и патоказ кон градењето правилно и добродетелно живеење. Марковата личност е блескав пример како со упорна работа, дури и еден занаетчија, но надарена и иницијативна личност, може да постигне најзначајни успеси од сите македонски трудбеници во собирањето народни умотворби. Просветителскиот и преродбенички идеал на Цепенков, насочен кон културното издигнување на својот поробен народ, ќе го претставиме преку етичката анализа на неговите собрани умотворби (народни приказни и пословици). Иако животот и дејноста на Марко Цепенков временски му припаѓаат на минатото, тие сè уште се интензивна преокупација на нашата современост. Македонската книжевна наука и уметност постојано се интересира за Цепенковото фолклорно и литерално дело, кое има големо етичко значење. Во воведниот дел од оваа глава, претставени се и духовните поуки на првиот македонски етичар свети Климент Охридски, мудрите совети од збирката “Тиквешки зборник” и книжевното творештво на некои од најзначајните културни дејственици на нашиот народ.

Во петтата глава се пишува за етичките согледби што ги направи Марко Миљанов проучувајќи ја моралната практика на Црногорците и на Албанците. Тој во своите дела ја велича храброста, непоколебливоста и подготвеноста на поединецот да се бори за правдината и вистината. Идејата водилка на народот ја гледа во извршувањето на должноста, во патриотското чувство и во определеноста да му се служи на доброто и да се избегнува злото. Во своите дела Миљанов потенцирал дека поединецот не смее да потклекнува пред искушенијата и непријателските влијанија, туку треба мудро и промислено да се справува со непријатностите на животот.

Поттикнат од борбата на народот за слобода, Миљанов бил убеден дека честа и храброста се најголеми човечки доблести. Сметал дека е потребно да се создаде позитивен етички идеал, кој во борбата против поробувачите и на вековниот отпор на народот ќе му даде оправдување и повисока смисла. Во воведниот дел од оваа глава се прикажени духовните мудрости на големиот црногорски поет и мислител Петар Петровиќ Његош и на моралистот Стјепан Митров Љубиша.

Во шестата глава е претставено етичкото просветителство на исклучителниот бугарски визионер и учител Петар Данов. Тој во своето учење говори за Љубовта која дава Живот, за Мудроста која дава Светлина и за Вистината која дава Слобода. Данов сметал дека животот и знаењето меѓусебно се проникнуваат, а сите кои бараат знаење се ученици на животот. Во дисертацијата се анализирани неговите ставови за духовната ангажираност и етичката ориентираност на човекот, а согледани и систематизирани се и поуците што овој бугарски духовник ги дава за најзначајните животни области и вредности - љубовта, здравјето, духовноста, грижата за луѓето и пред сè за младите. Тој говорел дека етичкото просветителство претставува возвишено учење, сè уште неоткриено докрај, кое има свои методи и пројави и крие чудесна творечка сила, величие, моќ и убавина. Во воведниот дел на шестата глава се претставени некои од најзначајните бугарски филозофи и етичари.

Во седмата глава ги разгледаваме етичките мудрости на големиот хрватски и македонски филозоф Павао Вук-Павловиќ, кој во својата долга професорска кариера се истакна како мислител од светски карактер, хуманист и релевантен творец во повеќе филозофски дисциплини. Вук-Павловиќ укажа оти отфрлањето на етиката и на човековото достоинство претставува најголема опасност за опстанокот на хуманоста како иманентен принцип на човекот, без што тој станува роб на сопствената алчност, на егоизмот и на желбата за владеење над другите. Според него, луѓето се одговорни за своите постапки, бидејќи поседуваат слобода на волјата и независност на духот, кои треба да им овозможат оттргнување од злото, хумано дејствување и

сочувување на животот. Вук-Павловиќ сметал дека животот не е одење по нејасен и неопределен пат, без надеж, без човечност. Во своите дела со директна морална поука (филозофски стихови) Вук-Павловиќ му помага на читателот да се пронајде себеси и да ги создае должностите и препознае вредностите, кои ќе му помогнат да се оддалечи од апатичноста, тегобноста и лошата судбина. Преку етичките согледби на Вук-Павловиќ, ја прикажавме значајноста на филозофските поуки за рационалната и духовна изградба на човекот. Во воведниот дел се претставени некои од најзначајните моралисти, културни и книжевни дејци на хрватскиот народ.

Во Заклучокот на дисертацијата “Етичка мудрост”, се резимирани резултатите од испитувањето на појавата, изградбата, развојот и дејствувањето на етичката мудрост и нејзините форми кај народите од Југоисточна Европа, како и согледбите за значењето, суштината, карактеристиките и вредностите на практичната етика, чиј значаен вид е етичката мудрост. Тука посочуваме дека истражувањето на етиката е потребно и мошне значајно за современата филозофија, односно дека човекот моралните поуки може да ги добие и ги добива од најразлични етички и духовни извори, кои сите се влеваат во широката река на животната филозофија.

Ова научно истражување ја инициравме согледбата за значењето и за содржината на етичките норми и вредности. Главната теза е дека човекот не може хармонично да егзистира доколку начелата на етиката се минимално присутни во неговиот живот и во непосредното опкружување.

Со дисертацијата “Етичка мудрост” даваме придонес и кон осмислувањето и градењето на Универзалната етика. Впрочем широчината на моралните поуки кои произлегуваат од просторите на Југоисточна Европа длабоко ги проникнува нашето живеење, општествената практика и духовната структура.

Целта на овој труд, помеѓу другото, е преку анализа на моралните поуки на балканските народи да ја прикажеме нивната културна поврзаност, интелектуална сродност и етичка комплементарност.



Во таа смисла, ова научно истражување ќе значи и придонес кон подобро согледување на целокупната наша историска и сегашна реалност и духовност. Истовремено, тоа ќе претставува и придонес кон изградбата на Универзалната етика, која е основна заложба на сите светски организации и научни настојувања на УНЕСКО и на другите меѓународни културни и научни фактори на денешницата.

Во трудот “Етичка мудрост”, станува збор за тематска содржина која е присутна во целата светска историја и цивилизација, развивана од етичари и моралисти, но не е посебно научно испитувана во етичката наука. Со развојот на етиката во новата епоха и, посебно, со подемот на практичната етика, оваа тема станува мошне актуелна и треба да биде аналитички, историски и компаративно обработена.

Методологијата е приспособена на истражувачките цели. Ова не е историскофилозофско истражување (иако делумно ќе бидат претставени погледите на мислителите од минатото, кои во своите дела ја потенцираат неопходноста и значајноста на етичката мудрост), туку главно проблемско истражување. Во испитувањето се применети дескриптивниот, феноменолошкиот, аналитичкиот, компаративниот и синтетичкиот метод.

Ова научно истражување е единствено во етичката и филозофска практика во светот, бидејќи со него се претставува значењето на етичката поука за практичната етика, како и етичките мудрости на народите од Југоисточна Европа и тоа преку најразлични форми на книжевна елаборација, од писатели и фолклорни собирачи до просветители и филозофи.

Дисертацијата претставува приказ на една оригинална етичка практика произлезена од народите на Југоисточна Европа, така што ќе ја предочи насоченоста на моралистите кон развивањето на етичките вредности и духовни поуки во својата културна традиција. Етичката мудрост е истакната во своето значење и автентичност и е елаборирана единственоста на духовното творештво и моралноста кај блиските балкански народи.

Бидејќи етичките мудрости и духовните поуки, согледани преку фолклорните умотворби, басните, народната морална практика,

филозофските учења и пророчкото просветителство, досега не се обработени во ниеден научен труд, оваа дисертација е автентичен придонес на нашите истражувачки можности кон развитокот на македонската филозофија за иницирање на разни проблеми и теми, кои се од интерес за нашата култура. Исто така ќе биде наш научен придонес кон развојот на Универзалната етика на човештвото и кон пропагирањето на идеалите на добродетелта, вредноста и позитивноста.

## Прва глава

### Етичката мудрост како форма на практичната етика

Етичката мудрост е развивана низ разни форми на книжевни и усни искажувања, кои се израз на духовните дејствувања на големите етичари и мудри мислители. Тие покажуваат дека моралните настојувања и позитивниот начин на живеење никогаш не исчезнуваат, бидејќи претставуваат темел за градење среќна и хармонична егзистенција. Во историјата имало многу мудри и етични поединци кои несебично ги споделувале своите сознанија за вредноста на добродетелта и духовноста. Поуките за правилно постапување и морално облагородување се основен норматив на етичката мудрост. Многумина од моралистите се светители, просветители, учители, етички реформатори, креатори и иницијатори на поучниот збор и дело.

Во современата епоха, луѓето осознаа оти со следењето на негативната практика, со материјалната опседнатост, со загадувањето на околината, со експлоатацијата на сепостоечкото, со предизвикувањето војни и со уништувањето на живото, самите себеси се осудуваат на пропаст и уништување. Во времето кога моралната состојба на човештвото почнува максимално да се влошува, кога се заканува технолошката деструкција и кога човекот сè понагласено станува роб на материјалното, неминовно се јавува потребата за посуштинско инволвирање на Етиката во сите сфери на егзистирањето. Имено, ако малку подлабоко размислиме, ќе сфатиме оти е илузорно да очекуваме дека која било друга научна област би успеала во поголема мера да придонесе за воспоставување на хармонија, духовна и морална чистота во свеста на човекот, од идеите што ги застапува и пропагира Етиката.

“Етиката предочи знаење за излез од моралната криза во која сме навлезени заедно со целиот свет. Таа дава конкретни решенија за нашата морална криза, создадена од глупавите и неразумни дела, зли намери, постојана несвесност, лошо однесување, криминални цели и

постапки”<sup>1</sup>. Етичките знаења придонесоа практичната етика да стане најважна дисциплина за воспоставувањето на мирот, благосостојбата и позитивниот напредок на поединецот и човештвото.

Етичката мудрост е исклучително значајна и дејствена форма на практичната етика, бидејќи претставува основа за иницирање на духовната хармонија и добродетелта во животот. Определбата кон доброто и позитивното, развојот на моралните потенцијали и разумниот пристап кон искушенијата се суштинскиот показател за присуството на етичката мудрост во свеста на човекот. Но, за да се почувствува вредноста и благородното влијание на етичката мудрост, неопходно е секоја индивидуа да осознае што претставува Етиката, какви се проблемите на живеењето и каква е улогата на етиката во елиминирањето на разните ограничувачки и отуѓувачки ситуации.

Моралистите преку своите духовни сознанија, поучни решенија и позитивни настојувања ја унапредиле етичката мудрост и го отвориле патот кон правилните морални начела. Тие сметале дека за луѓето е најважно да го облагородуваат духот, да се насочат кон вредностите, да се оспособат за човекољубие и да станат свесни за последиците од определбата кон доброто или кон злото. Затоа го поставиле прашањето: “Дали во односот со блиските и со лицата кои не опкружуваат треба да се постапува етички, да се биде верен на должноста, да се иницираат правичноста, хуманоста, алтруизмот и ориентираноста кон вредноста и добродетелта? Или пак, човекот треба исклучиво да се води според потребите на сопствената личност, да ги развива егоизмот, алчноста, нетолеранцијата, конфликтноста и определбата во другиот да не гледа ближно суштество, туку поединец кој може да претставува закана и “смртен непријател” на “психофизичкиот комодитет”?

Според професорот **Кирил Темков**, вредносната основа на Доброто максимално се разликува од содржината на Злото. Од односот кон Доброто и Злото и од изборот на едното или на другото следуваат различните последици за животот и совеста на луѓето.

---

<sup>1</sup> Кирил Темков, *Етиката днес* (София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006), стр. 22.

Иако, теоретски гледано, најголемиот број луѓе ќе се определат својата животна визија да ја градат врз основа на доброто, етиката и вредностите, сепак моралистите не пропуштаат да укажат дека човекот постојано треба да биде инициран кон моралните сознанија и позитивните законитости на живеењето. Етичкото знаење директно се однесува на сознанието на Доброто и Злото и претставува патоказ за воспоставување квалитетен, хармоничен и среќен живот. Тоа укажува оти насоченоста кон Доброто и позитивното не се обременети од конечноста на своето постоење, бидејќи натпреварувањето во хуманост и добрина се клучна цел и животна определба на секој доблесен и морален поединец.

Впрочем, усовршувањето во доброто и разумното, освен за лична надградба и за реализација на човековата должност и мисија, претставува и етички импулс насочен кон слагање со блиските, општеството и човештвото. Обврската да се грижime за луѓето, а посебно за младите, не опфаќа само општа потреба за нивно образование и воспитување, туку и за нивно морално упатување. Со следење и почитување на етичката мудрост, луѓето треба да научат да бидат одговорни, правични, толерантни, доблесни, разумни и заинтересирани да напредуваат во доброто.

Етичката мудрост го повикува човекот да вложува во надградбата на знаењето, да ги извршува работните задачи, да го чува своето и туѓото здравје, да се залага за сопствените и за правата и слободите на другите и да се стреми кон душевниот мир и напредок. Со следење и прифаќање на тие вредности, човековиот живот ќе биде исполнет со смисла, со духовна визија и со хумана реализација на својата егзистенцијална мисија.

### **1. Етиката - наука за животните вредности**

Етиката е една од најважните науки и суштинска филозофска дисциплина која ги дава определбите, содржините и начелата за воспоставување на алтруистичките, добродетелните и моралните вредности на животот. Таа ги истакнува правилното воспитување и

доблесното дејствување и ги изложува нормите кои упатуваат кон почитување на моралот, духовноста и хуманоста. Човекот кој животот го води според етичките законитости, нужно ги осознава последиците од насоченоста кон злото, но и придобивките од определбата кон доброто. Тоа укажува оти Етиката духовно просветлува и помага да се избегне негативното и да се препознае позитивното.

Терминолошката одредба или дефиниција на Етиката е дека таа е филозофска дисциплина за смислата и за вредностите на моралот, како и за животните дејства на поддржување на доброто и избегнување на злото. Иако моралната проблематика била мошне развиена во античката филозофија, особено кај софистите, кај Сократ и кај Платон, поимот “етика” и осамостојувањето на етиката како посебна филозофска дисциплина ги создал Аристотел, кога ја пишувал својата книга “Никомаховата етика”. Тој, делејќи го човековото психичко дејствување на две области: на разумен, односно логички и неразумен или алогички дел (желбите, копнежот, страстите) ги поделил и човековите добродетели и вештини кои им одговараат на тие области. Оние кои соодветствуваат на разумниот дел (знаењето, моќта на сфаќање, умот) ги нарекол дианоетички (интелектуални), а оние кои се однесуваат на алогичкиот дел - етички (умереност, храброст, пријателство, штедливост и др.).

Зборот “етика” е изграден според два старогрчки збора “етос” - при што со едниот се означуваат обичаите, според кои луѓето се раководат во своето однесување, а со вториот личните, моралните карактеристики на некој човек. Етиката значи е наука за моралот или етосот, така што со поимот Етика може да се означи и самиот морал, во смисла “етиката (= моралот) во општеството е добра (или лоша)”. Поимот етика најпрвин означува наука која се занимава со моралот. Моралот е дејство, а етиката свест за тоа дејствување. Притоа, кога се пишува со голема буква, со зборот Етика се означува самата наука за моралот и за неговите многустрани аспекти, како и таквиот училишен или студиски предмет.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Види поопширно за терминолошката определба на поимот Етика во: Кирил Темков, *Како да се биде добар* (Скопје: Охо, 2007), стр. 14-17.

Поимот “етика” се наоѓа во речникот на сите светски јазици: на француски l'éthique, на германски die Ethik, на англиски Ethics, на сите словенски јазици етика, на италијански etica, на турски Etik итн.

Етиката е практична филозофија во која се разгледуваат животните вредности, моралот и нормите кои човекот го поттикнуваат да иницира правилен, активен и делотворен пристап кон позитивноста и хармоничноста. Суштинската цел на Етиката е да покаже дека во животот е многу поважно да се Биде, отколку да се Има, односно да се биде човек, кој се раководи според љубовта, разумот, позитивните дела и моралноста, а не според егоизмот, алчноста, насилството и негативноста. Таа својата основа ја темели врз педагошко-воспитниот мотив - да се научат луѓето правилно да живеат. Тоа може да се постигне ако секој поединечно стане доследен во доблесното дејствување, ако манифестира висок степен на свест за општото добро, ако иницира скромност во живеењето и ако се определи за богатството на знаењето и духовните вредности.

“Етиката најчесто се дели на теориска и на нормативна. Теориската етика расправа за самиот предмет на етиката, за моралниот феномен, истражувајќи го неговото потекло и неговиот развој, додека нормативната етика расправа за исправноста и оправданоста на постојните морални сфаќања, настојувајќи да создаде критериум за сигурно морално судење и исправно постапување”<sup>3</sup>.

Прашањето што е добро може да биде раководено од намерата не само да го разбереме значењето на атрибутот добро и зло, туку и од определбата за добро постапување и оценување на одредените постапки. На пример, кога ќе кажеме дека е добро да им се помага на лицата кои доживеале некоја несреќа; дека треба на одговорен начин да ја извршуваме својата професионална должност; дека не треба да ги напуштиме блиските кога се во мака; дека пријателството се гради со искреност, чесност и правичност; дека наспроти несигурноста и песимизмот, треба да го развиваме оптимизмот и да дејствуваме со љубов, вера и надеж; дека е подобро да стекнеме помалку пари на

---

<sup>3</sup> Коле Јовановски, *Филозофски речник* (Скопје: Ѓурѓа, 2002), стр. 67.

чесен начин, отколку големо богатство на нечесен начин... тогаш сме на теренот на нормативната етика.

Етиката во минатото била претежно нормативна, сметал **Вуко Павиќевиќ** (1914-1978). Тој наведува оти и во поново време, кон крајот на XIX и во XX век, постоеле моралисти кои констатирале дека нормативноста и понатаму претставува една од основните задачи на етиката. Во таа насока оди и размислата на Николај Хартман, кој укажал дека филозофската етика треба да овозможи раѓање на моралната свест и да има нормативна функција. Тој потенцирал оти вистински тип на етичар бил само Сократ, бидејќи преку маевтичката вештина им помагал на луѓето да го препознаат и од внатрешноста на сопствената личност да го извлечат начелото на доброто и моралното.

Во моралниот феномен разликуваме: морална норма (правило за тоа какво треба да биде моралното однесување), морален чин и морален суд (наша оценка за определена морална постапка, како добра или лоша). Некоја постапка или однос за да се оцени како морално добра или лоша, потребно е да се има мерило, критериум според кој се суди, мери, со кој се споредува. Тие критериуми се искажуваат во облик на норми или правила, кои всушност значат модели и форми на етички пропишаниот начин на однесување и дејствување.

Од кажаното ќе заклучиме оти моралот е облик на човековото практично дејствување кон сепостоечкото, кон другите луѓе, како и кон самиот себе. Тој се манифестира во вредносното проценување на човековите постапки и желби како позитивно или негативно вредни (односно, невредни), при што првите се одобруваат, сакаат, препорачуваат, заповедуваат, а вторите не се одобруваат, се напаѓаат, осудуваат, забрануваат.<sup>4</sup>

Практикувањето на доброто е поврзано со насоченоста кон хуманоста, солидарноста, праведноста, љубовта, мирот и сомилоста. Таквите настојувања се позитивно оценети и претставуваат основна вредност за луѓето кои сакаат да напредуваат во духовноста и моралноста.

---

<sup>4</sup> Види поопширно за основните форми на моралот во: Vuko Pavićević, *Osnovi Etike* (Beograd: BIGZ, 1974), str. 8-12.



## 2. Човекот помеѓу Доброто и Злото

Основните идеи на етиката се долговечни, тие се јавуваат во разни времиња и кај разни народи. Такви се **Десетте Божји заповеди**, кои се најраспространетите морални начела во историјата. Тие се основа на човечкиот морал веќе илјадници години. Луѓето кои ги почитуваат овие норми манифестираат етичност и ориентираност кон духовноста и хуманоста. Но, некои поединци како да не сакаат да го водат животот врз основа на моралните начела. Тие не ги препознаваат вредностите на етичкото однесување и сметаат дека е корисно да се биде себичен, негативен, алчен и конфликтен. Причините за таквото размислување и дејствување може да се бараат во повеќето фактори или егзистенцијални околности, кои постепено го детерминирале животот на неетичната личност. Еден од факторите кои го оддалечуваат човекот од начелата на моралот, вредноста и позитивноста е недостатокот на соодветно етичко воспитување и образование. Имено, поединецот кој не се сретнува со моралните принципи и кој живее опкружен со неморални луѓе, многу потешко ќе ги осознае благодетите на духовното и етичко градење на својата личност.

Излезот од потенцијалното итање кон деградирачката и негативистичка определба, човекот ќе го пронајде ако уште од првиот степен на образование му се овозможи да учи Етика, ако родителите го воспитуваат да ги вреднува почитта, умереноста, добродетелта и ако во општеството или во непосредното опкружување доминира ориентираноста кон хуманоста, алтруизмот, емпатијата и човечноста.

Учењето Етика е со цел да им се помогне на младите генерации да осознаат дека моралното, хармонично и позитивно живеење е во тесна корелација со практикувањето на етичките норми, за разлика од насоченоста кон злото, негативноста, алчноста и насилноста, кои нужно ќе му донесат зло и на оној кој го прави злото.

Етиката учи дека човекот кој се определил да повредува, деградира, навредува и прогонува е во расчекор со хуманоста, човечноста и моралноста, бидејќи со своето зло на секаде обеспокојува

и носи несреќа. Тој не мисли на ближните, нив не ги сака, кон нив не се однесува како кон луѓе, туку “со изборот на злото ја разурнува заедницата, го уназадува животот, не ѝ дава вистинска сатисфакција на личноста освен моментално задоволство на уривање на нешто или на повредување на некогo”<sup>5</sup>.

Најголема казна за таквата личност е другите да го презираат неговото однесување, да го избегнуваат и да не му дозволат да се наметне во општеството, во заедницата и во непосредното опкружување. Впрочем, итањето кон доброто и дистанцирањето од злото, како што укажува свети **Климент Охридски**, е најважното нешто кое секој мора да го научи и воспостави во текот на своето постоење. Но, како што вели Кирил Темков: “На вистинската човечка страна не застануваме само со несакањето и неправењето зло, за тоа се потребни уште и добра мисла, добар збор и добро дело”. Според него, “ако во светот би превладувало злото над доброто, веќе одамна не би имало луѓе на Земјата. Злото носи страдање, смрт и уништување. Доброто го крепи живеењето, ја охрабрува човековата свест да издржи и му го покажува исправниот пат. Правењето добро им носи добро на луѓето - и на другите и на добротинителот”.

Луѓето се разликуваат според тоа дали се насочени кон доброто или кон злото, дали постапуваат правилно или неисправно, дали се морални или неморални. Тоа не произлегува од судбинската зададеност, од божјата промисла, од апсолутниот дух или од некоја натприродна сила, туку исклучиво од слободната волја на човекот и од неговата определба за страната што ќе ја следи во животот. Во таа насока одат и зборовите на Пико дела Мирандола: “Секој од нас во себе има Ангел и Ѓавол, кои постојано се наоѓаат во конфликт. Ако Ангелот нешто не советува, Ѓаволот веднаш ќе ни сугерира нешто спротивно. Нашата слободна волја ќе реши кому да му верува”.

Затоа врз основа на манифестираните постапки произлегува и оценката што човекот самиот за себеси ќе си ја даде, како што ја даваат и другите луѓе за него. Тие оценки кажуваат дали тој се

---

<sup>5</sup> Кирил Темков, *Како да се биде добар*, цит.дело., стр. 13.

определил на страната на доброто и ангелското или на страната на злото и ѓаволското. Арапскиот мислител **Басрија** направил разлика помеѓу човекот кој вложува во својата духовна надградба и ита кон етичкото и оној што живее нагонски и не му дава предност на разумот, туку се раководи според егото, суетата и страста. Според Басрија, има три вида луѓе: Некој е или човек, или половина човек или нечовек. Човек е оној што има свој став и се советува со другите луѓе. Половина човек е оној што има свој став, а не се советува со другите. Не е човек оној што нема свој став и не прифаќа совет од другите.

Од кажаното ќе заклучиме дека поединецот кој се советува и ги следи поуците на моралистите и притоа има став оти етиката и етичкото образование се меѓу најзначајните вредности во животот на луѓето, нужно ќе стане вреден, почитуван и добар човек.

### ***3. Практичната етика во современото човештво***

Стремежот кон материјалното богатство и тенденцијата за бескрупулозно експлоатирање на сепостоечкото, станала силна движечка сила во современиот начин на живеење, потиснувајќи го хуманиот императив и вредноста на етиката. Во XX-от век имавме страшни војни и злосторства; неводење сметка за екосистемот, загадување на природата и технолошката деструкција; екстремно богатење на мал број, а и осиромашување на голем број луѓе; пројави на човечката алчност, омраза и завист; неконтролирано ширење на болести и соочување со економска криза од глобални размери. Сознанијата за опасностите пред кои се најде човештвото, ги поттикнаа етичарите да го подигнат својот глас и да ги повикаат луѓето да престанат да се самоуништуваат и да го манифестираат потрошувачкиот менталитет и егоистичката природа на сопствената личност.

Имено, последиците од дехуманизацијата, од постепеното уништување на природните ресурси, од човековата пренагласена ориентираност кон материјалните добра и лажните потреби, ги натера одговорните луѓе да се свртат кон етиката и да ги препознаат заканите

надвиснати врз нивните животи и врз хармонитетот на Земјата. Човекот почна да осознава дека наместо да ги развива моралот, сочувството, сомилоста и хуманоста, лајт-мотив му станале парите и минливите телесни задоволства. Соочувањето со лошата реалност, многу од луѓето ги поттикна да ја истражуваат и бараат смислата и вредноста на живеењето, да го препознаат доброто, да се тргаат од негативното и да се борат за воспоставување на основните вредносни норми на животот.

Сето тоа ја промовира Етиката во исклучително важна и модерна дисциплина и најзначаен извор на позитивни настојувања, корисни за глобалниот напредок и за просперитетот на човештвото. Во животот и во науката повторно изби во преден план значењето на моралот, така што “етиката стана дух на практичниот разум на современоста кон крајот на XX и почетокот на XXI век”<sup>6</sup>.

Практичната етика почна да се истражува во повеќе општествени и научни области и да придонесува во разрешувањето на разните проблеми кои го зафатија човештвото. Позитивниот морал и свеста за општото добро, станаа посакувана практика во сите гранки на човечкото живеење и напредување.

Сепак, некои од луѓето наместо да напредуваат во добродетелта, сметаат дека секој прво треба да го гледа сопствениот интерес и да не калкулира со средствата и активностите кои водат кон “успехот” и кон остварувањето на целта. Таквите поединци укажуваат оти моралот во современата епоха е застарен идеал, бидејќи преферира систем на непријатни пуритански забрани и ретко применливи етички начела. Наспроти ориентираноста кон хуманите и универзални норми и вредности, тие се залагаат за индивидуален анархизам и сметаат оти Етиката има за цел да му ја одземе слободата на поединецот, да го оддалечи од задоволствата и да му ја скрати радоста на живеењето.

Одговорот за таквите ставови може да го побараме во зборовите на еден од најзначајните современи етичари **Питер Сингер** (р. 1946): “Етиката не претставува некој идеален систем кој во теоријата е

---

<sup>6</sup> Кирил Темков, *Етиката днес*, цит. дело, стр. 38.

возвишен, додека во практиката е слабо присутен. Токму е обратното: етичкиот суд кој во праксата не е добар мора и во теоретска смисла да биде спорен, бидејќи вистинската смисла на етичкото судење е да го раководи практичното однесување”<sup>7</sup>.

Без оглед што некои единки сметаат дека етиката е неприменлива на светско ниво, гледајќи ја како систем на куси и едноставни правила, како што се “не лажи”, “не посакувај ништо туѓо”, “не кради”, “не предизвикувај болка и страдање”, “не убивај”, сепак за Имануел Кант, разбивањето на моралните принципи води кон укинување на основата на животот, а оттаму и кон деградирање на суштината на човекот. Тој укажа на неопходноста од поставување универзални, категорички и етички конзистентни принципи, кои истовремено можат и треба да бидат почитувани од сите луѓе, независно од околностите и условите во кои тие се наоѓаат.

Впрочем, напредок во општеството може да се постигне само ако секој поединец се стави себеси во служба на позитивните вредности и со високо ниво на свест и чувство за другите придонесува за себеси, за своите блиски и за човештвото. Тоа не е утописко барање, туку реалност, зашто ако луѓето не тргнат кон патот на етичкото и духовното, нужно ќе се доведат во безизлезна ситуација и ќе се соочат со егзистенцијалните тешкотиите и страдања, како и со неподносливите услови на живеење на Земјата. Апокалиптичните укажувања нагласуваат оти за човекот е најдобро да ги отфрли себичните размислувања и материјалните пранги кои секојдневно го ограничуваат и отуѓуваат, да ги надмине алчноста и завидливоста и излезот да го побара во развивањето на одговорноста, алтруизмот, емпатијата, ненасилноста, солидарноста и духовноста. Отвореноста за придобивање знаење, творечката активност и насоченоста кон универзалната етика конструктивно ќе го ангажираат човековото срце и ум, што ќе резултира со добрина, морал и со развиена свест за повисоките вредности на животот.

Практичната етика е големиот одговор на проблемите на светот, бидејќи преку своите области (биоетиката, етиката на здравјето,

---

<sup>7</sup> Piter Singer, *Praktična etika*, (Beograd: Signature, 2000), str.2.

етиката на екологијата, социјалната и семејната етика, универзалната етика, работната етика политичката етика, деловната етика, професионалната етика), како ретко која научна дисциплина дава решенија за надминување на кризата присутна во современото човештво.

Етиката, од наука и активност на доблеста, стана наука која ја иницираше свеста за препознавање на глобалните проблеми и за животниот опстанок на човекот. Таа порача дека секој мора да постапува морално, бидејќи тоа е единствениот пат за надминување на разните ограничувачки и детерминистички околности надвиснати над човештвото денес. “Разбудувањето на етиката во нашата епоха најмногу беше поттикнато од негативните состојби во сферата на животот. Човечката свест е потресена од уништувањето на природната средина и на живите суштества; од големата опасност од многуте стари и појавата на нови заразни болести; од тешките состојби со здравјето на луѓето, особено со проблемот на зависностите; од неизвесностите со новите тенденции во биолошките науки”<sup>8</sup>.

Заедно со негативните еколошки сознанија, токму проблемите во медицината ја ориентираа етиката во насока на **биоетиката**. Тоа име беше употребено за првпат во 1971 година, од американскиот научник **Ван Ренселар Потер** во книгата “Биоетиката - мост кон иднината”.

Биоетиката покажа дека еколошките, биотехничките и медицинските дејности и прашања се најважни за човештвото и за унапредувањето на животот. Грижејќи се за правото на постоење на сите суштества и експонирајќи ги деонтолошките норми и дејствувања, биоетиката почна да се занимава со етичките аспекти на биолошките истражувања, евтаназијата, абортусот, клонирањето и допингот во спортот.

Биоетиката во преден план ги истакна *консеквенцијалистичките* определби (водење сметка за последиците од преземените дела), *грижата* за сите (посебно за слабите и беспомошните), *емпатијата* (како сочувствување со проблемите на другиот) и *одговорноста* на секого за

---

<sup>8</sup> Кирил Темков, *Етика за 3 година гимназија* (Скопје: Просветно дело, 2004), стр. 184.

своето и општото здравје, односно за состојбата во која се наоѓа човештвото.

Проблемите и истражувањата кои ги опфаќа биоетиката се однесуваат на категориите: Живот, Природа и Личност. Сочувувањето на животот, хармонизирањето и загадувањето на природата и градењето позитивни односи и морални вредности на личноста се суштинските приоритети на биоетичките настојувања.

Некои од етичките норми на биоетиката се: Чувај го здравјето; Создавај со љубов и размислувај за колективниот напредок; Не повредувај ниедно живо суштество; Вложувај во добрите односи со другите; Чувај го животот; Унапредувај ги сите елементи на природата; Мисли глобално, дејствувај локално.

Доброто здравје игра клучна улога врз квалитетот на човековиот живот. Затоа **етиката на здравјето** е една од најзначајните форми на практичната етика, бидејќи директно се рефлектира врз психофизичката состојба на луѓето и максимално влијае врз квалитетот на животот. Во доменот на етиката на здравјето спаѓаат следниве основни димензии: “идеал за добро здравје, своето и на другите луѓе; грижа за здравјето; самосвест на личноста за состојбата на своето тело и психа, за нивната правилна функција и потреби; норми за чување и за унапредување на здравјето; дејства кои се насочени кон заштитата и кон подобрувањето на здравјето”<sup>9</sup>.

Човекот што сака да го сочува своето здравје е должен да се придржува на следниве норми: Немај и бегај од разните пороци и зависности; Советувај го другиот да си го чува здравјето; Внимавај и не претерувај во исхраната; Движи се и спортувај; Грижи се за здравјето на блискиот; Биди умерен и не претерувај со трошењето на психофизичката сила;

Како мошне интересна ќе ја наведеме размислата на Артур Шопенхауер за неопходноста од воспоставувањето на здравствениот баланс: “Најголема од сите лудости е да се жртвува своето здравје, за што и да било: за стекнување имот; за напредување во службата; за ученост; за слава; а да не зборуваме за телесната сласт и за

---

<sup>9</sup> Исто, стр. 196.

краткотрајните задоволства. На здравјето треба сè друго да му се подреди”. Хипократ, познат како “татко на медицината” и создавач на етичката *Заклетва на лекарите* има кажано: “Болеста не доаѓа одненадеж, како од ведро небо, туку е последица на долга низа малечки грешки против здравјето, кои се надоврзуваат една по друга и растат како грутка снег, додека еден ден ова не му падне врз главата на грешникот”.

Овие размисли укажуваат оти придобивките од правилното дејствување се наоѓаат во воспоставувањето на духовната складност, која произлегува од избегнувањето на здравствените тешкотии и психофизичките слабости.

Сè поголемата деградација на животната средина, уништувањето и загадувањето на природата и екосистемот, придонесоа **еколошката етика** да стане мошне актуелна и значајна етичка дисциплина. Алчното и злонамерно експлоатирање на природата, предизвика намалување на квалитетот на животот и загрозување на родот на Земјата.

Човекот се исплаши од тешките негативни последици и сфати дека “сите се виновни и сите се жртви”. Тоа го поттикна да почне да ги бара причините за состојбата во која се најде човештвото. Се осозна дека смртта оди рака под рака со технолошката доминација и научните достигнувања, кои предизвикуваат радиоактивно зрачење, хемиски процеси, биолошки отрови, загадување на воздухот, уништување на плодната почва... Луѓето сфатија дека од пушењето се добива рак, од претерувањето со нездравата исхрана се предизвикуваат кардиоваскуларни болести, дека заразната болест СИДА и други опасни заболувања произлегуваат од незаштитен секс, од разни зависности и од неодговорни дејствувања.

Трошењето многу енергија, индустријализацијата и искористувањето на природните богатства го создаваат ефектот на “стаклена градина”, доведуваат до пробивање на озонската обвивка и предизвикуваат глобално затоплување. Сето тоа иницира непрекинато загревање на Земјата и атмосферата, од што се јавуваат негативни последици за климата, за воздушниот појас околу Земјата, за



состојбата на вечен лед на Половите и на високите планини. Војните со своите деструктивни влијанија, придонесуваат кон трајно загадување на воздухот и на животната средина. Таквите околности сериозно се закануваат да го земаат данокот поради човековото неетично однесување.

“На ограничената планета Земја се зголемува трошењето на ресурсите и исцрпувањето на природните потенцијали. За да се обезбеди исхрана за милијардите луѓе, се пронајдоа и почнаа да се употребуваат средства (пестициди), кои во долгорочна смисла се многу опасни”<sup>10</sup>.

Егоистичното и експлоататорско однесување на човекот предизвикаа да се сечат големите шумски површини, коишто се битен производител на кислород, да се загадуваат и неодговорно да се трошат водените ресурси на земјата (слатка вода има само 2%). Сушите и ширењето на неплодните површини, савани и пустини, влијаат уништувачки за обработливото земјиште. “Има сè повеќе загаденост и отпад - воздухот и водите веќе не можат да постигнат да го прочистат фрленото. Како поука за заканувачката судбина на човекот може да послужи загубата на многубројните животински видови и растенија, што самиот тој ги уништил и уништува. Тоа истовремено му го покажува злото на патеката по којашто тргнал”<sup>11</sup>.

Сите овие согледби за состојбата во која се наоѓа Земјата треба да ја алармираат свеста на човекот и да го мотивираат да престане да загадува, деградира и уништува. Луѓето мора да сфатат дека состојбата во која се наоѓа современото човештво не е производ на некои природни законитости, туку исклучиво резултат на човековите неморални активности. Будењето на вредносниот критериум, чувството за општо добро и изградбата на етичкиот став, секој поединец треба да го поттикнат кон одговорност, доблесност и кон создавањето поволни услови за живот на Земјата. Затоа, еколошката етика се наметна како мошне значајна дисциплина на практичната етика, бидејќи нејзините цели и методи се насочени кон сочувувањето и подобрувањето на животната средина и на квалитетот на животот на луѓето.

---

<sup>10</sup> Кирил Темков, *Како да се биде добар*, цит.дело., стр. 181.

<sup>11</sup> Исто, стр. 182.

Во областа на **Социјалната етика** се разработува прашањето на личноста на човекот, на неговиот однос со другиот и на Светот како една целост. Во доменот на **Личната етика** се согледуваат прашањата на среќата, и како таа се препознава и се здобива, потоа на човековата определба за следење на вредностите: вистинољубивоста, достоинството, честа, ненасилството, храброста, алтруизмот, разумноста, умереноста и довербата. Суштината на личната етика е да го поттикне човекот кон развојот на солидарноста, толерантноста, љубовта, еднаквоста и кон позитивните и хармонични односи меѓу луѓето. Во сферата, пак, на **Семејната етика** спаѓаат согледбите за етичката димензија на бракот, за заедничките вредности и цели во брачната врска, за одговорноста спрема децата, а особено за избегнување и совладување на конфликтите во брачната заедница.

Моралните норми за семејните односи ја прикажуваат важноста за градење позитивни односи и социјални врски со другите: Пред сè, семејството; Внимавај на своите блиски, тие ти се најважни во животот; Чувај ги децата, одгледувај ги добро, крепи ги да учат и да напредуваат; Недоразбирањата во семејството решавај ги со разговор; Грижи се за животните услови, чувај и штеди; Не дозволувај проблемите во семејството да излезат во јавност.

Изградбата на **Универзална етика** е една од најважните етички задачи на XXI век. Таа претставува општ морален систем, во кој се обединуваат најдобрите морални сфаќања произлезени од сите епохи и краишта на светот.

Во современото човештво сè повеќе се зголемува потребата на човекот преку електронско-комуникациски мрежи да се поврзе со другите. Во новата епоха на развиена наука, економија, култура, интернет - комуникација, целиот свет стана еден вид глобално село. Се случи општа поврзаност и раѓање на терминот глобализација. Сите овие пројави го асоцираа и настанувањето на Универзалната етика. Космополитизмот на стоиците, универзалната љубов на Исус Христос и плурализмот на световите на Џордано Бруно, се едни од најзначајните сублимати на сфаќањето дека сите луѓе можат да живеат во љубов,

слога и мир, да придонесуваат за глобалниот напредок и да создаваат според начелата на Универзалната етика.

Кирил Темков потенцира дека пионер на ова ново етичко дело е Лав Толстој, кој истакнал дека во сите народи има умни идеи за правилно морално дејствување и дека љубовта е темелот за изградба на единствениот вреден човечки морал. Негови ученици се Махатма Ганди, кој се залагал за политика на ненасилство, д-р Алберт Швајцер, најучениот Европеец, кој укажал дека во сите народи и вери постојат одлични морални начела и норми (тој давал медицинска помош за сиромашните во Габон); д-р Мартин Лутер Кинг, кој учел дека мирот и слободата се најважни вредности и оти граѓаните можат да се обединат преку меѓусебното почитување; Мајка Тереза која асоцирала дека, иако не можеме да правиме големи дела, малите можеме да ги правиме со голема љубов.

Најпознатите обиди да се развие Универзалната етика, произлегуваат од проектот “Универзална етика” на УНЕСКО, проектот за Глобална етика на познатиот светски теолог и етичар Ханс Кинг и Декларацијата за Глобална етика на Собранието на светските религии.

“Универзалната етика ја истакнува големата вредност на етиката во човековото живеење и воспоставува единствен систем од етички ставови, кои би ги прифатиле и би ги следеле сите луѓе во обединетиот свет”<sup>12</sup>. Таа во преден план ги поставува хуманистичкото дејствување, добрата волја, поврзаноста помеѓу народите и делењето на одговорностите за судбината на планетата Земја.

Вредностите на Универзалната етика се мир, разбирање, толеранција, дијалог, солидарност, соработка, помагање.

Во доменот на Универзалната етика спаѓаат и методите на научната дејност и биоетичките истражувања, кои научникот е должен да ги развива според начелата на хуманитетот и етиката.<sup>13</sup> Универзалната етика се залага за укинување на социјалните делења и работната експлоатација, се бори против секаква деградација на човечкото, војните, насилството и недемократската политика и

---

<sup>12</sup> Кирил Темков, *Етика за 3 година гимназија*, цит. Дело., стр.233.

<sup>13</sup> За Универзалната етика и нејзините вредности кај нас магистерски труд направи д-р Бранка Минчева.

настапува критички кон намалувањето на економскиот, социјалниот и етичкиот развој на својата средина.

Морални норми на Универзалната етика се: Чувај го мирот, тој е најважен од сè; Луѓето не се ценат според бојата на кожата и општествениот статус, туку според намерите и делата; Соработувај и не прави насилство; Помагај, не одмагај; Не им префрлај на другите за твоите проблеми; Учи ги етичките идеи на другите народи и размислувај за нивните етички норми - можеби во нив ќе пронајдеш нешто многу важно.

**Економската етика** ги разработува проблемите на имотот, на парите, на економиката, на штедењето и на дарежливоста, додека во **Работната етика** се расправа за работната одговорност, како и за вредностите: трудољубивост, издржливост, активност, постојаност и кооперативност. Тука се потенцираат начелата кои овозможуваат успех во извршувањето на работните обврски и важноста на деловната чесност.

Морални норми за работната етика се: Не е срамота да се работи, срамота е да не се работи; Работи за да заработиш; Плаќај им достоинствено и редовно на оние кои работат за тебе; Дејствувај брзо и квалитетно; Препознај ги своите таленти и упорно работи на нивното надградување; Труди се и ќе имаш; Никој кој целосно ѝ се посветил на работата - не пропаднал; Важно е што работите, но уште поважно - како работите; Највредното нешто на светот е времето, како стрела, пуштена од лак, никогаш не се враќа.

**Професионалната етика** го истакнува местото и значењето на должноста и економијата за квалитетот на човековиот живот. Таа дава низа обврски, норми и задачи кои треба да ги реализираат професионалците во определена област. Тоа се нарекува и деонтологија - теорија за конкретните должности во одредениот занает. Неетичко извршување на професионалната должност постои ако доминира економската занесеност по заработка, се заборава на чесноста и ако без да се бираат средства се брза кон успехот и кариерата во работењето.

Во основата на **Политичката етика**, главна цел треба да бидат мирот, демократијата, еднаквоста пред законот, колективниот напредок, слободата и заштитата на човековите права. Современата концепција за политиката и за државата е дека тие се сервис на граѓаните, дека нивната должност е да обезбедат напредок на целото општество и да се залагаат за прогрес на целиот свет. Според Кирил Темков, “многу е тешко да се определат моралните норми кои би биле обврзни во политиката; таму луѓето имаат свои цели, кои понекогаш им се поважни од фер - односот и од грижата за другите. Од друга страна, политичките позиции се толку силни во општеството, што оние што ги заземаат понекогаш си замислуваат дека се над законот и нормите”<sup>14</sup>.

Во тој контекст ќе прикажеме неколку поопшти морално-политички норми, кои треба да ги имаат на ум учесниците и чинителите на политичката стварност: Државниот имот им припаѓа на сите и затоа си одговорен да го чуваш и да го зголемуваш; Не влегувај во политиката поради лични интереси, туку за да придонесеш за општото добро; Власта не е привилегија, туку обврска; Помеѓу партиските (делумните) и државните (општите) интереси, поважни се општите! Како политичар, колку што заземаш повисока положба, толку треба да ти се поважни поопштите интереси! Мирот е основна и врвна вредност на современото човештво.

Лошите определби и дејствувања на некои од политичарите, неретко предизвикуваат големи страдања, уништувања и закани за светскиот мир. Нивното владеење е обележано со омраза, загрозување на постоењето, криминал, уништување на имотот, манипулација, тиранија и други негативни појави недостојни за современиот развој на човештвото. Таквите неетични политичари пројавуваат егоизам, ги истакнуваат само интересите на партијата и на привилегираните групации и ги укинуваат демократските процеси, права и слободи. Многу од политичките моќници кои не ги следат начелата на моралот, се карактеризираат според алчноста, неодговорноста и неспособноста за согледување на последиците од деструктивното и уривачко политичко дејствување. Некои политичари себеси се нарекуваат

---

<sup>14</sup> Кирил Темков, *Како да се биде добар*, цит.дело., стр. 281.

државници или визионери, а всушност се уништувачи и деградатори, кои околу себе собираат неспособен кадар, послушници и полтрони. Секоја од тие неморални постапки води кон разјаднување на заедничката основа на постоењето, нанесува штета на државата, ги потиснува етичките вредности и дава лош пример за идните поколенија.

Затоа од пресудна важност е луѓето (гласачите) да ги препознаат политичарите кои манифестираат етичност и чувство за општото добро, односно да не им даваат шанса на негативните лица и околности индиректно да загосподарат со нивниот живот. Зашто ако дозволат високата политичка функција да ја запоседне поединец кој не ги почитува моралните, алтруистички и деонтолошки определби, тогаш илузорно е да очекуваат прогрес и хармонија во општеството и во сопствениот живот.

Сите овие дисциплини на практичната етика ја потврдуваат огромната улога која ја одигрува етиката во современото човештво. Од кажаното ќе заклучиме оти практичниот аспект на моралот ја покажува симбиозата помеѓу индивидуата и колективот, зашто не може да се изгради среќно општество, ако мнозинството граѓани не манифестира праведност, солидарност, емпатија и висока етичка свест за создавање на универзалното добро. Впрочем, иницирањето на теориските сознанија за добродетелта и моралноста, најсуштински ќе дојдат до израз, единствено ако бидат во корелација со практичните настојувања и со воспоставувањето на етичките вредности во сите сфери на човековото живеење.

#### **4. Моралот и вредностите**

Етичката мудрост длабоко е вкоренета во културното творештво на народите, бидејќи ги истакнува духовните вредности на живеењето и дава одговори за основните цели на добродетелта и етиката. Моралистите низ разни книжевни форми или усни искажувања ги мотивирале луѓето да ја побараат повисоката смисла на животот и да напредуваат во доброто, позитивното и хуманото. Тие јасно даваат до

знаење дека нашето живеење и дејствување немаат вредност само за време на животот, туку остварените дела продолжуваат да опстојуваат и откако нас повеќе ќе не нема.

Темелните вредности, кои според моралистите секој човек треба да ги воспостави во животот, се сконцентрирани околу следниве основни етички поими: етика, морал, добро, вредност, разумност, избор, одговорност, совест, умереност, љубов, должност, позитивно однесување...

Етиката, како наука за моралот, ги истражува вредносните критериуми кои овозможуваат насоченост кон добродетелта и позитивното постапување. Етичарот, како проучувач на моралните појави, укажува дека начелата на Доброто се вистинскиот патоказ кој луѓето треба да го прифатат и да го следат во животот. Етичноста тој ја согледува како морална определба која претставува највисок израз на човековата егзистенција и вредност која поттикнува кон најдлабокото творечко и креативно создавање.

Етички ориентираните личности се карактеризираат според тенденцијата за практично пренесување на своите духовни сознанија и низ конкретните реализации. Тие низ моралики (етичко искажување преку говор, предавање, текст, реч во медиумите), јавно изнесуваат етички став и даваат директна нормативна поука. Такви се моралните поуки (*старослов. наравоучение*), со кои завршуваат басните и другите литературни дела; а лична функција имаат и моралните афоризми, кои во кратка форма говорат за етичките искуства, цели и вредности.<sup>15</sup>

Поимите “морал” и “етика” се синоними, тие имат исто или слично значење: каде што се употребува едниот може да се каже и другиот.

Поимот “морал” во латинскиот јазик го создал познатиот беседник и етичар **Кикерон** (106-43 пр.н.е.) од зборот *mos*, *морис* = обичај, она што сме навикнале да го правиме, или карактеристика и својство, односно правило и закон.

Дијапазонот на значењето на моралот за луѓето се согледува и од богатството на поимите во чија основа е вграден зборот “морал”.

---

<sup>15</sup> За термините поврзани со поимот *морал* види поопширно во: Кирил Темков, *Етички речник* (Скопје: Просветно дело, 2004), стр. 75-77.

“Моралот е човечко мислење и дејствување во кои се применува критериумот на доброто и злото. Моралот значи да се почитува, избира и следи доброто, а да се осудува, отфрла и избегнува злото”<sup>16</sup>.

За морални се сметаат оние личности кои се придржуваат кон моралните норми, кои прават добри дела, внимаваат на другите, ги исполнуваат своите должности и имаат добра душа. Поимот “морално чувство“ (*англ. moral sense*) ја означува емоционалната етичка основа на човекот за доживување и разликување на доброто и злото, праведното и неправедното, исправното и неисправното - англискиот филозоф **Шефтсбери** (1671-1713) смета дека таквото чувство му е *вродено* на човекот како природно својство и способност и дека човекот спонтано реагира на моралните вредности и постапки.

Во денешно време морализмот стана мошне значајно гледиште, бидејќи се осозна дека моралното однесување е највисока вредност и главна задача која на човекот му овозможува осмислување на животот. Многу од луѓето се определуваат конструктивно да ги искористат своите интелектуални капацитети и низ морализирање, даваат корисни поуки, држат морални проповеди, укажуваат на лошите постапки и ги потенцираат вредностите кои секој треба да ги воспостави на практичен и добродетелен начин.

Моралните поуки може да се согледаат од разни уметнички дела и книжевни форми (народна приказна, бајка, басна, поговорка, афоризам, роман, драма...), во кои преовладува етичкото сознание во врска со настаните и карактерите во делото.

Според Кирил Темков, *моралист* е личност која нагласено се грижи за моралот и многу зборува за него, постојано дискутира за етичките прашања, држи морални говори и дава остри морални оценки; така се означува и мислител кој на светот и животот гледа пред сè од становиштето на етиката, или оној интелектуалец кој во форма на поучно искажување или проповед често јавно зборува за смислата на животот, дава совети за општата животна ориентација или за определените животни ситуации, постапувања и задачи од гледна

---

<sup>16</sup> Исто.



точка на некоја морална вредност: воздржаност, простување, храброст, помагање...

Една од најзначајните карактеристики на моралот е неговото универзално и надвременско важење. Тој се јавува во сите човечки заедници, така што не постои епоха во која не се расправало за вредните морални начела и за етичката страна на животот. Поимите: мир, вистина, среќа, духовност, праведност, љубов, хуманост, претставуваат вечни прашања кои го мотивираат човекот да трага по одговорите и определбите кои ќе го доближат до реализацијата на тие категоријални вредности. Од друга страна, во човештвото отсекогаш било познато дека војната, лагата, измамата, алчноста, омразата, насилството се негативни поими и дејства кои го деградираат човекот и предизвикуваат болки и страдања.

Од кажаното ќе заклучиме дека практикувањето на позитивноста и дистанцирањето од негативноста се најзначаен приоритет за поединецот кој ги претпочита вредностите на етиката. Следејќи ги начелата на добродетелта, човекот осознава дека среќата, мирот, напредокот и хармонијата можат да се постигнат со успешно спроведување на следниве настојувања: со иницирање на оптимизам и добра волја; со негување чесни намери кон другите лица; со контрола на страстите и суетата; со напуштање на лошите ориентации; со добро промислување на преземените чекори и водење сметка за последиците од секое дејствување. Помеѓу другото, значајно е ако освен за сопствената среќа, се размислува и за добробитта на другите; ако не се урива и деградира сепостоечкото, туку се гради и усовршува низ елементите на верата, љубовта и надежта.

Денес етиката посочува многу сложени етички задачи за секој човек во пет морални области:

Првата област на моралот е *однесувањето на човекот спрема другиот човек*. Моралот, во основа, е форма на односи меѓу луѓето. Речиси сите етички теми и норми во минатото, а многу од нив и денес, се однесуваат на меѓусебната човечка релација во која треба да преовладуваат праведноста, искреноста, соработката, дијалогот и надополнувањето.

Мартин Бубер во својата најзначајна етичка книга “Јас и Ти”<sup>17</sup>, посочува дека принципот на животот може да се изрази со филозофскиот исказ - дека сè што опстојува е во интеракциски однос. Според него, “да се биде со другите” не е само основна карактеристика на човекот, туку и универзален принцип по кој е структуриран светот како целина. **Лудвиг Фоербах** (1804-1872), истакна дека најголемата среќа и задоволство се засноваат на правењето добро себеси, но и во правењето добро на другите.

Втората област на моралот е *човековото однесување спрема природата*. Во новата ера, индустријализацијата, масовното производство, трошењето на ресурсите и загадувањето на животната средина оставија последици на самата природа. Недостатокот на еколошка свест и негрижата за екосистемот, човештвото ќе го доведе пред големи опасности и ќе го загрози квалитетот на животот.

Исто така е значајно *човековото однесување спрема човештвото и спрема своите заедници*. Аристотел сметал дека човекот е по природа “*zoon politikon*” - општествено, политичко суштество, кое својата суштина ја изразува во соработка и поврзаност со другите луѓе. Човекот живее и се реализира во и низ различни социјални врски и во заедници од различен обем. Но не секогаш тој живее и во вистинска човечка заедница. Од гледиште на своето душевно-духовно постоење, човекот се согледува како суштество врзано за заедницата, кое е должно да придонесува за нејзиниот напредок<sup>18</sup>.

Во новата епоха на огромни сознанија и пронајдоци, луѓето научија многу за целиот свет и за вселената. Од тоа се роди и пошироката свест за *местоположбата на човекот во космосот*.

Според Кирил Темков, сè уште сме далеку од сознанието дали, покрај нас, има и други разумни суштества во вселената, но е остварен напредок на човечката свест кон *космизмот* - кој претставува разбирање на сепостоењето и бара скромност кај човекот за својата општа положба.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Мартин Бубер, *Аз и Ти* (Варна: Стено, 1992).

<sup>18</sup> Види Pavao Vuk Pavlović: *Zajednica i nazovizajednica*, во неговата книга *O značenju povijesnih smjeranja* (Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta – Liber, 1974), str. 67-76.

<sup>19</sup> Поопстојно за прашањата и обемот на современата етика види во книгата на д-р Кирил Темков: *Етиката днес*, цит. дело, 50-54.

Како мошне важна област на моралот во современата етика, ќе го потенцираме и односот на човекот кон самиот себе.

Духовната надградба, вложувањето во знаењето, отргнувањето од злото, правилното работење, грижата за сопственото здравје и себепочитувањето се некои од вредностите кои поединецот треба да ги има во својот живот. Оваа област на моралот укажува дека среќата и хармонијата се максимално достижни за единката која манифестира одговорност и умереност и која се раководи според начелата на етиката, разумноста и добродетелта.

Според кажаното ќе заклучиме дека човекот за да ги оствари своите духовни и интелектуални потенцијали потребно е да негува позитивен однос кон животот и да биде уверен дека моралот и знаењето претставуваат најголема заштита од злото и негативноста. Со препознавањето на суштинските вредности, со негувањето на оптимистичкиот пристап и со вербата во сопствените психофизички капацитети, поединецот ќе умее да се дистанцира од ограничувачките фактори и ќе ги воспостави правилните норми на животот.

Ориентацијата кон етиката ја буди волјата да се прават добри дела и ја поттикнува надежта за подобро утре. Таквата определба укажува оти луѓето кои тргнале кон патот на хармоничното, доблесното и хуманото, нужно ќе бидат водени од повисоките цели на животот и нема да дозволат проблемите да ги пасивизираат и да ги оддалечат од духовните и добродетелни настојувања. Најголема награда за етички воздигнатиот поединец е спокојството на душата и задоволството од правењето добри дела, кои ќе му овозможат врвна среќа и уживање, што не може да се изедначи со никакво материјално богатство.

За разбирање на вредноста на позитивниот начин на мислење и дејствување, ќе го наведеме делото “365 начини за промена на светот” од Мајкл Нортон, во кое тој дава по еден совет за секој ден во годината, и го мотивира човекот да ги следи начелата на етиката и да придонесе за градење на колективните добра и универзалните вредности на животот.

Во историјата на човештвото провејувале различни вредносни начела на етичката мудрост, кои ги насочувале луѓето кон реализација на смислата и повисоката цел на постоењето.

Повеќето мислителите сметале дека основната вредност по која треба да трага човекот е *Среќата*, зашто таа во себе ги врзува сите аспекти на животот и подразбира среден, хармоничен и исполнет поминак. Во нашето фолклорно творештво, важноста на среќата може да се согледа од пословицата: “Роди ме мајко со к’смет и фрли ме на буниште”. Во обичниот живот често се кажува дека најголема вредност е среќата, која според Томас Хобс и Лудвиг Фохербах е резултат на моралното дејствување и интелектуалното вложување во личноста.

Постојаната дехуманизација на Природата, уништувањето на животната средина и појавата на разни епидемии и заразни болести, придонесоа *Здравјето* да стане најзначајна вредност, без која човекот го губи својата сила и психофизичка сигурност. Затоа во целиот свет се потенцира важноста на медицинската превентива и преземањето чекори за заштита од страшните и непредвидливи заболувања.

Некои филозофи, етичката вредност ја гледаат во остварувањето на *Должноста*, која во преден план ја истакнува одговорноста на човекот во извршувањето на своите животни цели и професионални определби. Според **Кикерон**, должноста е единствената вредност која вистински инспирира и поттикнува на етичко дејствување.<sup>20</sup>

И **Кант** должноста ја поставил во основата на моралот; моралот не е активност за да се постигне некоја цел или да се постапува според барања од другите луѓе, туку дејствување единствено од чувството на човекот дека е обврзан да биде морален и да го прави точно она што мора да го направи...

За многумина мислителите *Вистината* е клучна вредност, бидејќи таа е единствениот патоказ за развивање и облагородување на интелектуалните потенцијали на човекот. Во современата епоха **Махатма Ганди** (1869-1948) стремежот кон Вистината (*инд.* сатја) го истакнувал како највисока вредност, која ќе им овозможи на луѓето да

<sup>20</sup> Поопширно за етичките сфаќања на М.Т.Кикерон види во: Марк Тулиј Кикерон, *За должностите* (Скопје: Магор, 2005).

ги препознаат состојбите и проблемите и да се зафатат и оспособат да ги решат. Вистината поттикнува кон реално согледување на потенцијалите и нуди знаење за надворешните влијанија присутни во човековиот живот. Затоа нема напредок без Вистина, ниту Вистина без мудро и етичко дејствување.

Веројатно не постои разумен човек, кој не осознал дека една од најглавните вредности и идеи - водилки низ животот е *Љубовта*. Таа претставува сила која поттикнува кон добро расположение, буди позитивно чувство и иницира грижа за другите луѓе. **Спасителот Исус Христос**, кој создаде религија на Љубовта порача: “Љубете го ближниот свој како себеси!”, а **светиот апостол Павле** во Првото послание до Коринтјаните, најважната основа и цел на човечкото живеење ја согледа во практикувањето на љубовта, бидејќи “знаењето и верата, ништо не значат без љубовта”. **Спиноза** и **Владимир Соловјев** (1853-1900), исто така Љубовта ја истакнуваа како највисока етичка вредност, без која животот на човекот ќе биде празен, здодевен и несодржаен.

Во современата епоха, светот се соочи со страшни војни, уништувања, насилство и деградација на моралните аспекти на животот, тоа предизвика најголемиот број од луѓето, најзначајната вредност да ја побараат во *Ненасилството*. Тој идеал во Индија е познат како *Ахимса* и се постигнува со почитување и чување на сето живо, со немање никаква лоша намера, со неповредување никого ни со мисла, ни со збор, ни со дело.

Современиот американски мислител **Френсис Фукујама** (роден 1952) ја изложи идејата дека највисока вредност во XXI век треба да биде *Довербата*, која треба да ги обедини луѓето околу целите и да овозможи нивно проникнување во сите животни дејства и во сите области, како и во сите општествени ситуации - семејство, другарување, бизнис, социјално живеење, политика, национални и меѓунационални односи, релации меѓу државите, поврзаност на целиот свет.

Денес најпосакувана вредност е *Мирот*. Оваа вредност овозможува хармоничен развој на човештвото, културна поврзаност

помеѓу народите и негување на универзалната етика. Нашиот најпознат револуционер **Гоце Делчев** (1872-1903) има искажано прекрасна мисла за вредноста на мирот: “Јас светот го разбираам како поле за културен натпревар на народите”. Слободата и демократијата не се можни без воспоставување на Мирот, така што духовното спокојство и хармонијата на човековата егзистенција, во голема мера зависат и од околностите кои владеат во светот, во општеството и во непосредното опкружување. Вредноста Мир ја истакнуваат и Обединетите нации во сите свои документи, бидејќи оваа прва општосветска организација е направена со цел да се обезбеди и да се брани мирот. Олимпизмот, исто така претставува движење кое во својата основа ги има начелата на Мирот.

Големиот руски писател **Фјодор Достоевски** (1821-1881) сметал дека моралната непоколебливост, оптимистичкиот дух и вербата во човечноста се најзначајните вредности, кои го мотивираат поединецот да ги издржи тешките удари на судбината и да истрае во ограничувачките околности на животот. Соочувајќи се со долгогодишна робија во Сибир, тој му пишал на братата си: “Не сум малодушен и не паднав со духот. Животот е насекаде живот, животот е во нас самите, а не во надворешното. Околу мене ќе бидат луѓе, и, да се биде човек помеѓу луѓето и да се остане таков засекогаш, во какви-годе несреќи да не очајуваш и да не паднеш - ете во што се состои животот, неговата задача.”

## **5. Религиозни етички мудрости**

Многу стихови од Светите книги изобилуваат со морални поуки во кои се слават и прикажуваат начелата на животната мудрост, позитивните определби и етичките вредности. Прекрасни морални заповеди и корисни духовни совети може да пронајдеме во Стариот завет, односно во Соломоновите изреки, каде што доминираат насоките кон разумното дејствување, моралното настојување и вербата во милоста на божественото влијание.

Човекот треба да ја спознае мудроста, која е поскапоцена од богатството, бидејќи овозможува излез и од најголемите искушенија на животот, потенцирал кралот Соломон. Придобивките од воспоставувањето на мудроста може да ги согледаме од стихот: Кога мудроста ќе влезе во срцето твое, и знаењето ќе ѝ биде пријатно на душата твоја, тогаш расудувањето ќе те брани, разумот ќе те чува, за да те спаси од лош пат, од човек кој говори лага, од оние што ги напуштиле патиштата на правдата, за да одат по патот на темнината; од оние што се радуваат вршејќи зло, кои се восхитуваат на расипаноста, чии патишта се криви и кои талкаат далеку од правиот пат<sup>21</sup>.

Соломон на луѓето им порача да одат и да го следат патот на добрите и праведните и да бегаат од злото. Според него, “блажен е човекот кој се здобил со мудрост и човек што спечалил разум; подобро е да ја добиеме неа, отколку ризници со сребро и злато”<sup>22</sup>. На младите, Соломон им порача: Главна е мудроста: придобивај мудрост и за сиот свој имот придобивај разумност<sup>23</sup>. Како вистински духовен просветител и етички реформатор, тој укажа дека правилното воспитување и вложувањето во духовната надградба, претставуваат најголема добробит од која сите ќе имаат корист. Соломон ги повика младите да не прават разврат, да не лажат и да не одат по патот на лошите луѓе, кои не се смируваат, ако не направат зло; и сон не ги фаќа ако не доведат некого до бездна.

Според Соломон, младите најмногу треба да внимаваат на седум работи кои Господ ги мрази: очи горделиви; јазик лажлив и раце што пролеваат невина крв; срце кое крои лоши планови; нозе кои брзо трчаат кон злото; лажен сведок кој измислува лаги; и оној што сее раздор меѓу браќа<sup>24</sup>. Тој искажа прекрасни етички принципи и морални поуки, кои важат за сите луѓе и за сите времиња. Како поинтересни ги издвоивме следниве мудри изреки на кралот Соломон: Кој што презема гарант за друг, зло си донесува, а кој го мрази гарантството, тој е во

---

<sup>21</sup> Книга Соломонови изреки 2:10-15, *Свето Писмо* (Скопје: Издание на “Британско и инострано библиско друштво - Свиндон” и Македонска книга, 1991).

<sup>22</sup> Исто, 3:13,14.

<sup>23</sup> Исто, 4:7.

<sup>24</sup> Исто, 6:17-19.

безопасност<sup>25</sup>; Добрата жена ја зголемува славата на мажот свој, а жената која ја мрази правдата е врв на нечесноста. Мрзеливите се немоќни, а трудољубивите се здобиваат со богатство<sup>26</sup>; Кој се состанува со мудри, мудар ќе биде; а кој другарува со безумни, глупав ќе биде<sup>27</sup>; Кој враќа зло за добро, злото нема да ја напушти куќата негова<sup>28</sup>; Подобро сиромав кој оди во својата непорочност, отколку богат со лажлива уста, притоа и глупав<sup>29</sup>; Поучи го момчето во почетокот на патот негов; тој нема да скршне од него и кога ќе остари<sup>30</sup>; Кој копа јама, ќе падне во неа, и кој тркала камен угоре, врз него ќе се врати<sup>31</sup>; Кога нечесниците победуваат, голема е славата, но кога нечесниците се издигаат, луѓе гинат<sup>32</sup>.

Меѓу позначајните духовни поуки од Стариот завет спаѓаат и етичките мудрости на основоположникот на монотеизмот, пророкот Мојсеј. Тука ќе претставиме дел од Мојсиевите укажувања и препораки кои го овозможуваат правилното и хармонично живеење: Не поведувај се по мнозинството на зло и не придружувај се кон мнозинството против правдата<sup>33</sup>; Платата на наемниот работник исплати му ја уште истиот ден<sup>34</sup>; Не опустошувај ја околината<sup>35</sup>; Не правете неправда кога судите, кога мерите и кога измерувате<sup>36</sup>; Не завидувај му на својот брат, ни во мислите<sup>37</sup>!

Заклучокот е дека за воспоставување на духовниот напредок и за приближување кон божествената милост, човекот треба да биде неуморен во правењето добро, зашто ако истрае, ќе дојде време кога ќе го ожнее посеаното.

Новиот завет содржи голем број етички принципи, кои претставуваат духовна храна за многу генерации верници и почитувачи

---

<sup>25</sup> Исто, 11:16.

<sup>26</sup> Исто, 11:16.

<sup>27</sup> Исто, 13:21.

<sup>28</sup> Исто, 17:13.

<sup>29</sup> Исто, 19:1.

<sup>30</sup> Исто, 22:6.

<sup>31</sup> Исто, 26:27.

<sup>32</sup> Исто, 28:12.

<sup>33</sup> 2. Мој., 23:2.

<sup>34</sup> 3. Мој., 19:13.

<sup>35</sup> 5. Мој., 20:19.

<sup>36</sup> 3. Мој., 19:35.

<sup>37</sup> Исто, 19:17.



на животната мудрост. Моралните поуки искажани од спасителот Исус Христос и од апостолите стануваат актуелни во секое време и се идеја - водилка за сите личности кои се отворени и насочени кон Бога, односно кон Вистината, Светлината, Љубовта и Духовноста. Мотивацијата кон позитивните вредности, упорноста и непоколебливоста во ориентираноста кон Доброто, може да ги согледаме од следниов стих: Сакајте и ќе ви се даде; барајте и ќе најдете; чукајте и ќе ви се отвори<sup>38</sup>. Исус Христос искажа величествени зборови кои претставуваат суштински патоказ во борбата против немирот во душата, ниската страст во телото и бркотницата во умот. Тој на правдољубивите, скромните, миротворците, духовно бојазливите, гладните и жедните за правда и вистина им порача дека нема да бидат заборавени пред Божјиот суд и дека нивно е царството небесно.

Духовната благодет и мирот во душата може да се постигнат ако секој постапува со луѓето онака како што сака тие да постапуваат со него<sup>39</sup>. Оваа мисла, во преден план ги поставува човековата справедливост, духовната настојчивост и моралната одговорност во практикувањето на добродетелта. Отвореноста за позитивно надополнување и помагање на другите, можеме да ја согледаме од стихот: Лоши зборови да не излегуваат од вашата уста! Зборувајте поучни работи, зборови од кои слушателите ќе имаат некаква полза<sup>40</sup>.

Мудрите етички поуки провејуваат во голем број стихови од Новиот завет. Во нив се истакнуваат хуманите вредности, алтруистичките определби и моралните настојувања, кои човекот го мотивираат да вложува во сопствената надградба и во напредокот на другите. Стремежот и грижата за колективното добро, може да го согледаме од следниве стихови: Сочувствувајте со луѓето, бидете љубезни спрема нив, бидете скромни, кротки и трпеливи. Толерирајте се, простувајте си<sup>41</sup>; Опоменувајте ги мрзеливите, охрабрувајте ги малодушните, помагајте им на слабите и имајте трпение со сите<sup>42</sup>.

---

<sup>38</sup> Мат., 7:7.

<sup>39</sup> Исто, 7:12.

<sup>40</sup> Ефес., 4:29.

<sup>41</sup> Кол., 3:12.

<sup>42</sup> 1. Сол., 5:14.

Христијанското учење потенцира дека гневот, алчноста, суетата и завидливоста се мошне негативни карактерни пројави, кои ако не се контролираат, можат максимално да го уништат духовниот развој на личноста. Затоа, се препорачува секој да ги има на ум следните поуки и препораки: Ослободете се од сè што е злобно, немојте да лажете и да лицемерите, немојте да завидувате и да клеветите<sup>43</sup>; Секој треба да умее да го контролира своето тело, за да биде свето и за почит<sup>44</sup>; Не гневите се во толкава мера, та да грешите! Гневот нека ви помине уште истиот ден<sup>45</sup>!

Мудрите поуки од Библијата ни покажуваат дека духовното размислување, етичкото постапување и хуманото однесување се гаранција за човековото приближување кон Бога и патоказ кон воспоставување на мирот, хармонијата и среќата во животот.

Филозофските и религиозни учења произлезени од Истокот даваат широки размисли за етичката мудрост и за духовните вредности на животот. Во индиските етички учења се изградени мошне значајни согледби за категориите - морал, добро, ненасилство, благородност, умереност, толеранција, љубов, братство, концентрација, хармонија итн. Првите учења се поврзани со светите книги Веди, во кои се сочувани знаењата на древните мудреци за основните проблеми на битието и за моралното и духовно воздигнување на поединецот. “Ведите напишани на санскрт, се најстарите религиозни писанија на хиндуистите и не се една единствена творба, туку монолитна литература од различни жанрови, која се создавала во текот на поголем временски период”<sup>46</sup>.

Ведите се надополнети со упанишадите<sup>47</sup>, во кои е содржана сржта на учењето *Веданта*<sup>48</sup> и е прикажана тајната врска меѓу човечката душа, атман, и апсолутната душа, браман. Слично на мотото

---

<sup>43</sup> 1. Петр., 2:1.

<sup>44</sup> 1. Сол., 4:4.

<sup>45</sup> Ефес., 4:26.

<sup>46</sup> Ингрид Холцхаузен, *Светската мудрост* (Скопје: Матица македонска, 2007), стр. 83.

<sup>47</sup> Класичните упанишади се создавани од 800 до 200 година пр.н.е. и претставуваат збирка на филозофски стихови со кои се завршуваат Ведите и во кои се изнесуваат главните, оригинални филозофски коментари на хиндуистичките списи.

<sup>48</sup> Веданта е еден од шесте системи на индиската филозофија, кои настојуваат да го заштитат учењето на упанишадите и проповедаат апсолутна еднаквост на сите суштества.

на Делфискиот оракул “Запознај се себеси”, во упанишадите се разгледуваат прашањата за духовната насоченост на човекот кон себеспознавањето и кон правилното постапување во животот.

“Во хиндуизмот имаме ритуали, церемонии, правила, кипови, бескрајно многу форми на обожавање кои се приспособени на разните видови на човечкото знаење и незнаење. Меѓутоа, сите тие се наменети за манифестирање љубов; сите поттикнуваат на посветеност; сите се наменети за обожавање; зашто значаен е единствено душевниот став, а не интелектуалната форма на обожавање”<sup>49</sup>.

Хиндуистичката етика во преден план ја става човековата насоченост кон сознанието, кое треба да донесе ослободување од заблудите, од деградација на душата и од врзаноста за минливите задоволства на телото. Имено, сознанието дека човековото страдање е производ на страста, алчноста, гневот, егоизмот, суетата, омразата, незнаењето и насилството е првиот чекор кој води кон елиминирање на илузијата (маја) и кон иницирање на себеосознавањето и духовноста. Впрочем, поединецот кој ги избегнал искушенијата кои водат кон пеколни маки, врши дела поволни за самоспознавањето и така постепено го достигнува врховното одредиште и ја чисти својата карма.

Хиндуистите сметаат дека со отфрлањето на негативностите, во душата на човекот ќе се всели желбата за мокша (крајно ослободување), кон воспоставување бесконечно единство со Брахман. Тоа може да се постигне со практикување на ненасилството - ахимса (неповредување друга личност ни со мисла, ни со збор, ни со постапка), со самоспознавање и со самопочитување од копнежот по богатство, моќ и слава. Хиндуистичката етика својата основа ја темели врз сфаќањето дека секој ја има можноста со трпеливо, смирено и разумно дејствување да се дистанцира од ниските страсти и негативните искушенија и да ги пронајде духовните сили на сопствената личност. Тоа се постигнува со морално усовршување и со избегнување на негативните состојби и акции (гнев, љубомора, омраза, убивање, крадење, лажење...) Затоа, правилното постапување и извршувањето на должноста (дарма) се наметнуваат како етички задачи и пропишани

---

<sup>49</sup> Ani Besant, *Sedam velikih religija* (Beograd: Metaphysica, 2006), str. 36.

начела, кои секој духовно освестен поединец треба да ги следи и да ги воспостави во животот.

Најзначајниот и најобемен еп на хиндуистите - *Махабхарата* (Голема Индија), се смета за прочуена сврзувачка средишна алка меѓу филозофијата Веданта на упанишадите и филозофските системи на класичната епоха, пред сè учењето на Санкха-јога.

Посветениот број 18 игра голема улога во *Махабхарата*, така што делото е разделено на 18 книги. Во шестата книга се наоѓа познатата поема од 18 песни - *Бхагавад-гита* (Песна на Господарот), која има траен ефект врз индиската теологија. *Махабхарата* и *Бхагавад-гита* ја одразуваат хиндуистичката претстава за светот со сите свои противречности и нијанси. И до ден-денес тие претставуваат најважен репер од кој индискиот народ ги изведува не само религиозните учења, туку и социјалните и природните закони.<sup>50</sup>

Во центарот на *Бхагавад-гита* недвосмислено стои Кришна, отелотворение на Вишну, кој го иницира прашањето за смислата на животот, за човековата положба во светот, за моралните и религиозни должности и за духовните и етички определби кои овозможуваат спасение, правилно живеење и извлекување од кругот на реинкарнацијата.

*Бхагавад-гита* ја потенцира духовната непоколебливост и моралната издржливост на поединецот, кој е должен непостојаното појавување на среќата и несреќата и нивното исчезнување со текот на времето да ги поднесува смирено и без вознемирување.

Хиндуистичките мудреци сметале дека страста е голем непријател на човекот, зашто таа не може да се задоволи со никаква количина на сетилно уживање и е уништувач на знаењето и самоспознавањето. Според истакнатиот познавач и учител на ведската култура во светот Шри Шримад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада, “во материјалниот свет, средиште на сите активности е сексот... Додека ужива во задоволувањето на сетилата може да биде присутно некое

---

<sup>50</sup> Ингрид Холцхаузен, *Светската мудрост*, цит. дело, стр. 85-86.

чувство на среќа, но тоа таканаречено чувство на среќа е всушност најголемиот непријател на сетилниот уживател”<sup>51</sup>.

Во 14, а посебно во 17 и 18 поглавје на Бхагавад-гита се објаснети трите квалитети на материјалната природа: Sāttva - доброста, вистината, благородното; Raja - страста; Tama - незнаењето, темнината, мрзеливоста. “Тие во кои доминира Sāttva одат угоре, тие со Raja остануваат на средината, а тие во кои доминира Tama се со најниски квалитети и одат удола”<sup>52</sup>.

Тоа укажува дека насоченоста кон вистината, практикувањето на доброто и благородниот дух, “го просветлуваат живото суштество и го ослободуваат од сите последици на грешните дела”. Човекот кој се ориентирал кон тие вредности станува свесен за своите духовни потенцијали, подлабоко ја чувствува среќата и знаењето и не дозволува материјалните добра да го оддалечат од етичката мудрост. “Гуната на страста се раѓа од бескрајните желби и копнежи. Поради неа живото суштество е врзано за материјалното користољубиво делување”<sup>53</sup>. Ова својство (гуна) укажува дека човекот станува роб на алчноста и задоволствата на телото, бидејќи не умее да ги контролира своите копнежи и животот го води според личните егоистички цели.

“Гуната на темнината, која се раѓа од незнаење, ги става сите живи суштества во илузија. Резултати на таа гуна се лудилото, мрзеливоста и спиењето, кои ја врзуваат условената душа”. Тоа асоцира оти гуната на незнаењето произлегува и од човековата неспособност да ги надмине копнежот, стравот, оплакувањето, мрзоволноста и заслепеноста од минливите задоволства на телото.

Според Свами Прабхупада, луѓето под влијание на незнаењето не можат да ја осознаат вистинската природа на работите. Не сфаќаат дека еден ден ќе умрат, а сепак собираат пари како луди и напорно работат ден и ноќ, без да се грижат за вечниот дух. Не сакаат да напредуваат во духовното, туку манифестираат мрзеливост и спијат повеќе одошто е потребно.

---

<sup>51</sup> Шри Шримад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада, *Бхагавад-гитā каква што е* (Бхактиведанта бук траст, 1997), стр. 164.

<sup>52</sup> *Bhagavad Gītā*, 14.18 (Скопје: Табернакул, 1998, превод Драшко Митрикески).

<sup>53</sup> *Бхагавад-гитā*, 14.7.

Гуната на доброста го врзува живото суштество за вистинското знаење и среќа, страста го врзува за користољубивото делување, а незнаењето предизвикува глупост, илузија и конфузија. Овие својства прикажуваат дека личноста која се определила да му служи на доброто, нужно станува исполнета и среќна од своите активности, за разлика од индивидуата која поради опседнатоста со телесните задоволства и материјалните богатства, станува роб на нагонот и живее во психофизички немир. Од друга страна, делата што некој ќе ги стори во гуната на незнаењето не се добри ни за него, ни за кој било друг, зашто неразумното дејствување, неминовно ќе предизвика лоши последици и проблематични ситуации.

Својствата на доброста, страста и незнаењето, неретко предизвикуваат натпревар за превласт во свеста на човекот и овозможуваат согледба на гуната во која некој се наоѓа. За поединецот е најважно со напор и вежбање да ја развие гуната на доброста и така да ги надвлее страста и незнаењето, смета Свами Прабхупāда. Тој укажува дека “иако постојат три гуни на материјална природа, ако некој е решителен, може да биде благословен од гуната на доброста, а ако ја надмине гуната на доброста може да дојде до чистата доброт, која се нарекува ниво на васудева, ниво на кое може да ја сфати науката за Бога”<sup>54</sup>.

Најголемата придобивка за човекот кој се отворил за добрината е што неговото духовно ниво е исполнето со јасна согледба на околностите на животот и што воспоставил рамнотежа на внатрешните и надворешни квалитети. Тоа значи дека единката која успеала да ја постигне духовната хармонија на својата личност, ќе умее добродетелно и правично да се однесува и во контактите со другите.

Толкувајќи ја гуната на страста, Свами Прабхупāда потенцира дека човекот кој им потпаѓа на страстните желби, никогаш не е задоволен со положбата која веќе ја стекнал, туку копнее по повисока положба. “Тој ако сака да изгради куќа, дава сè од себе да изгради палата, како да ќе живее во неа вечно. Таквиот човек развива голема

---

<sup>54</sup> Шрї Шрїмад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупāда, *Бхагавад-гїтā* каква што е, цит.дело, стр. 487-488.

желба за сетилно задоволување, а на желбите за сетилно задоволување им нема крај”<sup>55</sup>.

Мошне интересни се укажувањата на Свами Прабхупāда за човековата опседнатост со материјалното и за вредноста на етичкото образование, кое треба на луѓето да им овозможи хармонично движење кон патеката на доброста и мудроста. “Луѓето не се образуваат со вистинското знаење и затоа стануваат неодговорни. За да запре со таа неодговорност, луѓето мораат низ образование да ја развијат гуната на доброста. Кога ќе се образуваат во гуната на доброста ќе станат разумни и ќе стекнат знаење за вистинската природа на работите. Тогаш ќе бидат среќни и успешни... Под влијание на гуната на страста луѓето стануваат алчни и на нивниот копнеж по сетилното уживање му нема крај. Можеме да видиме дека дури и ако некој има доволно пари и соодветни погодности за задоволување на сетилата, нема ни среќа ниту мир на умот”<sup>56</sup>.

Овие укажувања ја потенцираат важноста на моралното и духовното образование на поединецот, без кое многу потешко се постигнува самоспознанието и се чувствува придобивката од развивањето на етичката мудрост.

Пропаѓањето на браманскиот општествен систем во Индија е поврзано со брзото ширење на учењето, познато под името *будизам*. Според преданието, тоа учење го проповедал **Буда** (563-483) и спаѓа меѓу најважните етики создадени во човештвото. Будистичките мисли се прагматични, бидејќи го изучуваат само тоа што е битно за надминување на злото и страдањата, кои преовладуваат во животот.

Буда се истакнал како еден од најголемите мисионери на етиката, кои од најрани времиња развивале методолошки пристап во толкувањето на филозофските и етичките прашања. Тој потенцирал дека неговото учење не е религија, бидејќи наспроти претпоставката за постоење на некое конкретно божество, во преден план ги поставил рационалните и морални согледби на животот и судбината на човекот.

Класичната систематска поделба на Будината наука се базира врз учењето за спознанието, етиката и медитацијата. “Будистичкото

---

<sup>55</sup> Исто, стр.488.

<sup>56</sup> Исто, стр. 491-492.

учење укажува дека судбината на човекот е да се “пробуди” и да стане свесен за својата положба во вселената; и дека тоа ќе го постигне со потиснување на стремежот кон злото и со охрабрување на позитивните вредности, кои ќе ги постигне преку моралното однесување и практикување на медитацијата”<sup>57</sup>.

Оваа согледба на Тревор Линг асоцира дека човекот ќе успее да се пробуди, само ако тргне кон себеиспитување, ги открие и развива вистинските добродетели и сфати дека духовниот растеж и чистотата на умот не можат да се постигнат со живеењето во блажено незнаење, со негувањето на егоизмот и со подреденоста на задоволствата на телото. Во таа насока пишува и Мирчеа Елијаде, според кого: “Мудроста (џана) која кинезјќи го превезот на маја (илузијата) или бришејќи го незнаењето, овозможува ослободување, а со тоа и будење”<sup>58</sup>.

Трагањето по благодетите произлезени од мудроста, етиката и медитацијата го инспирирале Буда да ја побара смислата на животот и да тргне кон духовната патека која овозможува спасение од болките и страдањата. Тоа го довело до просветление, така што луѓето го нарекле Буда (*Пробуден*). Почнал да го проповеда својот *Среден пат*. Станал најпознат пророк, илјадници го следеле и ги слушале неговите несебични искажувања во кои ги потенцирал слободата на изборот и независноста од авторитетот.

Буда верата ја оправдувал единствено како привремена доверба во учителот во кого претходно учениците се увериле дека и самиот го живее тоа што го проповеда. Тој кај слушателите тежнееел да предизвика внатрешна промена, трансформација во мислите, чувствата и волјата, укажувајќи дека “вистината ја согледуваат само мудреците и тоа секој поединечно, сам за себе”<sup>59</sup>. На етички план, Буда ги истакнувал вредностите на сочувството (сомилоста) и самооткажувањето. Луѓето ги поттикнувал да го градат животот врз

---

<sup>57</sup> Тревор Линг, *Историја религије Истока и Запада* (Београд: Српска књижевна задруга, 2000), стр. 504.

<sup>58</sup> Мирчеа Елијаде, *Аспекти на митот* (Скопје: Култура, 1992), стр.128.

<sup>59</sup> Čedomil Veljačić, *Budizam* (Beograd: Opus, 1990), str. 33.



основа на разумот и да имаат позитивно истрениран ум, бидејќи добро истренираниот ум носи среќа.

Буда сметал дека со правилно дејствување и со позитивно размислување, секој може да го намали влијанието на копнежот и лошите мисли и да се трансформира во ведро, добра и урамнотежена личност. Затоа ја потенцирал важноста на актуелниот миг, односно дека не треба да се оди по стапките на минатото и фанатично да се посакува благосостојба во иднината, зашто она што изминало е мртво и непостоечко, а иднината допрва треба да дојде.

Буда се интересирал за тоа како да се совлада (запре) текот на животот, кој е непостојан и исполнет со болка. Излезот од вечните преповторувања е можен ако се достигне состојбата на нирвана, како духовно спокојство и ослободеност од страдањето. Но, луѓето не се ослободени од товарот на своите дејства, бидејќи кармичката законитост постојано ги соочува со рефлексите и последиците од преземените активности. Според лозунгот на кармата, сè што правиме раѓа некој плод и го детерминира нашето живеење. Тоа укажува дека ништо не останува невозвратено и дека секој е лично одговорен за нештата со кои се соочува во животот. Излезот од кармичките долгови може да се пронајде во практикувањето на доброто, воздигнувањето во разумното и во воспоставувањето на духовното. Овие својства може да се постигнат ако се избегнуваат злото, телесните страсти, гневот, алчноста и заслепеноста.

“Буда посебно го нагласувал значењето на етичкиот аспект на животот и мора да чувствувал дека луѓето го пренебрегувале и заборавале поради претераната задлабоченост во метафизичките суптилности.<sup>60</sup>” Тој бил уверен дека човекот во борбата за ослободување може да го наоружа само животот оддалечен од телесните уживања, но и од претераното умртување.

Затоа, почнал да ги мотивира луѓето духовно да се разбудат и да се поттикнат самите себеси на нужна морална акција. Неговото учење е сконцентрирано во *Четириите благородни вистини*, кои гласат:

---

<sup>60</sup> Eugenijus Sluškevič, *Osnivači velikih religija* (Beograd: Stoper book, 2002), str. 124.

- Човековиот живот, во принцип, е несреќен и подложен на *болка и страдање*, кои започнуваат со самото раѓање и се придружени со разни болести на духот и на телото.

- Втората вистина се однесува на *причината на страдањето*: таа произлегува од страста, копнежот, себичноста, неспокојството и алчноста; тие се толку поголеми колку што човекот е приврзан за материјалните нешта, за славата и за предметот на желбите. Според него, копнежот се должи на незнаење - недостиг на духовна перцепција, која човекот го тера да живее во пранги. Опседнатоста на човекот со алчноста, ја објаснил со следниве зборови: “Кога би постоела планина од злато, дури и двојно поголемо количество не би било доволно да задоволи еден човек (недуховно изграден - З.К.)”.

- Третата вистина зборува за *престанокот на страдањето*, што ќе се случи ако ги неутрализираме ниските страсти, го згаснеме копнежот кон минливите задоволства и престанеме да се окупираме со себичноста и со иднината; ова е нирвана, состојба без болка и страдање, која не води надвор од тркалото на повторното раѓање и престој во овој свет на страдање.

- Четвртата вистина го изложува *патот за престанок на страдањето*, кој е поврзан со надминување на неосвестеноста, неморалноста и судбинското казнување.

“Од несвесноста се раѓа погрешно сознание; од неморалноста заплетканост и притисоци врз нашата свест и живеење; од правењето лоши дела следуваат последици во форма на судбина-карма, која праведно не следи заради нашите постапки - минати и сегашни.”<sup>61</sup>

Етичките поуки на Буда содржат осум делови од една целина, која се нарекува Пат со осум патеки, во кој централно место заземаат активностите на умот, моралот и концентрацијата.

Првите две “патеки”, зборуваат за сознанието (*пана*). Тие се однесуваат на правилното мислење, иницирањето на јасен поглед на светот и на имањето добри намери во дејствувањето.

Следните три патеки спаѓаат во класичното учење за моралот (*шила*). Човекот треба да внимава што зборува, како постапува и каков

---

<sup>61</sup> Види: Кирил Темков, *Буда - разбуди се*, “Старт”, Скопје, 20 февруари 2004 (серија *Етичари*).

однос гради кон сепостоечкото. Треба да има позитивен и ненавредлив говор, да се воздржува од правењето зло, да биде правичен, добродетелен и хуман во однесувањето со другите.

Врвот на етиката според Буда е медитацијата (умната размисла, *самади*), чија крајна суштина е концентрацијата. Тука се препорачуваат три патеки етички активности: облагороден, правилен напор, правилно внимание и облагородена, правилна концентрација - кои личноста ќе ја доведат до прагот на нирвана, како главна цел.

Достигнувањата на највисоката вистина и на личната етичка доблест се нарекува пат на совршенството - *дамапада*<sup>62</sup>, која поединецот го воздига во мудрец (архат), кој допрел до суштината на рационалното сознание и до врвното ниво на духовната хармонија.

Во дамапада се искажани начелата по кои човекот со сопствен труд се движи кон највисоката вистина: Подобро да не се прави ништо, отколку да се прави тоа што е погрешно, зашто погрешните дела доведуваат до страдање; Ако човек направи нешто добро, треба тоа постојано да го повторува и да најде радост во своето добро дејствување. Собирањето добри дела донесува радост; Човекот може да најде задоволство во злото сè додека злото не ги покаже своите плодови. Кога ќе созреат плодовите на злото, тој тогаш навистина ќе го согледа злото; Будалата што му прави зло на добриот човек кој е чист и ослободен од гревовите, злото му се враќа како прашина фрлена кон ветерот; Од страста се раѓа страдањето, а од страдањето се раѓа стравот. Ако човекот е ослободен од страстите, тој е ослободен од стравот и страдањето.<sup>63</sup>

Моралните постапки, спиритуалниот развој, отворениот ум и облагородениот напор, кои го карактеризирале Буда, овозможиле тој да ја оствари својата животна мисија како еден од најзначајните етички мудреци, кои го трасирале патот кон “сеопштото” духовно ослободување и кон позитивните вредности на животот.

---

<sup>62</sup> Дамапада е збирка на афоризми, веројатно настанала во третиот век пред нашата ера како илустрација на будистичкиот морален систем или дарма, која на пали јазикот се кажува дхама - dhamma.

<sup>63</sup> Види поопширно за будистичките морални поуки во: *Damapada – staza savršenstva* (Beograd: Prosveta, 1981).

Пророците спаѓаат меѓу најпродуктивните и најоригиналните духовни учители во историјата на човештвото, кои со своите мудри поуки ги насочувале луѓето кон моралот, добродетелта и позитивните вредности на животот. Персискиот пророк и духовен реформатор **Заратустра** (628-551) е познат како основач на зороастризмот и парсизмот, но и како прв светски моралист, кој етиката ја поставува во центарот на филозофијата. Тој зборувал за создавањето на светот, за вечната борба која се одигрува помеѓу силите на Доброто и силите на Злото, како и за моралните норми кои луѓето ги приближуваат кон хармонијата, добродетелта и среќата.

За Заратустра сето постоење се дели на два противставени пола, кои прават “животот да биде постојана борба помеѓу доброто и злото”<sup>64</sup> и кои предизвикуваат човекот да се воздигне повеќе отколку ангелот, но и да падне пониско од свертот<sup>65</sup>.

Светот на светлината, доброто и справедливоста ги олицетворува мислите и пораки на врховниот бог Ахурамазда (Ормузд), божество на добрината и на мудроста, а во светот на темнината и злото доминира лошиот дух Ахриман. Меѓу светлината и темнината, доброто и злото се води жестока, бескрајна борба. Меѓу нив лежи неминлив процеп. Духовите на доброто даваат енергија за создавање и градење, силите на злото водат кон уривање и уништување.<sup>66</sup>

Како етички мудрец, Заратустра ги мотивирал луѓето да се борат против силите на злото и да се ориентираат кон позитивните вредности - чесност, вистинољубивост, праведност и верност, притоа укажувајќи дека најголемите опасности произлегуваат од иницирањето на лагите, неправедноста, кражбите и злосторствата.

Трите атрибути на Ахурамазда се добрата мисла, добриот збор, доброто дело. Тие начела го повикуваат човекот да негува добри мисли, да кажува добри зборови и да прави добри дела, бидејќи “сите праведни зборови и праведни дела извираат од знаењето и мудроста”<sup>67</sup>. Ова сфаќање асоцира дека за воспоставување на

---

<sup>64</sup> Zaratustra, *O prirodi dobra i zla* (Beograd: Metaphysica, 2007), str. 33.

<sup>65</sup> Ibid., str. 88.

<sup>66</sup> Види: Кирил Темков, *Заратустра - маг на доброто*, “Старт”, Скопје: 10 јануари 2003 (серија Етичари).

<sup>67</sup> Zaratustra, *O prirodi dobra i zla*, op. cit., str. 46.

етичките вредности, потребно е да се биде добронамерен, умерен, трпелив, сомилосен и насочен кон знаењето.

Според Заратустра, “знаењето е најдрагоцен. Тоа е човеков непогрешлив и долговечен пријател, негов најверен и најсигурен водич низ животот”<sup>68</sup>. Тој на луѓето им порача да не тежнеат кон материјалните богатства, туку да ги развиваат самопочитувањето и етичката мудрост, зашто тие вредности ќе им овозможат правилно реализирање на духовниот и интелектуален потенцијал.

Изворот на среќата се наоѓа во човекот, така што секој ја поседува слободата на волјата и врз основа на тоа, самиот треба да реши дали ќе ѝ служи на силата на доброто или пак, ќе му се предаде на злото и на негативните искушенија. Според Заратустра, мудриот и етичен поединец кој ќе го одбере патот на добрината и светлината, нужно ќе ги почувствува мирот во душата и радоста на срцето.

За единката која постојано се обидува на другите да им предизвикува зло, Заратустра порачува дека “набргу на секое направено зло, стотици зла ќе се срушат врз него”<sup>69</sup>. Во своето етичко учење, тој се залагал за активистички пристап и за енергично дејствување против силите на темнината, незнаењето и злото, зашто “губењето време е губење на животот”<sup>70</sup>.

Според Заратустра, “ниеден човек не може себеси да се смета за духовно чист, доколку не се спротивстави на сите зла и искушенија кои ќе му застанат на патот, и сè додека не ги ублажи и не ги усогласи во урамнотежен ритам страстите со кои се стекнал од раѓањето”<sup>71</sup>. Оваа согледба укажува дека борбата за воспоставување на доброто, неретко човекот го соочува со многу откажувања, тешкотии и страдања. Таквите околности можат да бидат и мошне корисни, бидејќи будат значајни искуства и водат кон изворот на духовното просветлување.

Заратустра сметал дека поединецот кој нема да извлече поука од минатото и кој во сегашноста не манифестира добродетелно и

---

<sup>68</sup> Ibid.

<sup>69</sup> Ibid., str. 34.

<sup>70</sup> Ibid., str. 52.

<sup>71</sup> Ibid., str. 34-35.

вредно работење, нужно ќе биде казнет од иднината. Тоа значи дека на таквата личност никој однадвор нема да ѝ ја спаси душата или да ѝ создаде мир и хармонија во животот. Напротив, излезот од лошата судбина ќе мора да го пронајде во етичката насоченост и во позитивните дејствувања, кои се најдобриот начин за воспоставување на среќата и задоволството. Затоа, ако човекот оди со силите на доброто и светлината, ако е активен во борбата против злото и темнината, ќе може да се надева на рајското блаженство и на мирот во душата. Во спротивно, ќе се соочи со болките, страдањата и тешката судбина, а по смртта ќе биде сместен во светот на злото и меѓу духовите на темнината.

Со констатацијата дека најврвното задоволство за човекот произлегува од хармонијата помеѓу телото, умот и душата, ќе го завршине претставувањето на етичките идеи на големиот персиски маг Заратустра, кој со своето учење и со животните определби покажал дека најблагороден и најсреќен е човекот којшто најмногу ја унапредува среќата на другите.

Моралните поуки и божјите пораки што пророците ги пренесуваат и искажуваат, изобилуваат со мудрост и духовност и претставуваат голема придобивка за етичкиот развој на човештвото. Личност со исклучително значење за верскиот и моралниот живот на луѓето е **пратеникот Мухамед**. Тој преку божјите објави запишани во светата книга *Коран*, ги удрил темелите на исламот, кој се воздигнал како една од најголемите, најпознати и најраширени светски религии.

Во Коранот се дадени точни упатства за божјите својства и за духовните вредности, кои луѓето треба да ги следат и воспостават за време на животот: вечност, единство, вистина, моќ, праведност, одговорност, љубов, добрина и убавина. Божјата етичка објава до луѓето содржи и осуда на негативните дела, како што се: уништување на животот, предавање на пороците, стремеж кон минливите задоволства, инертност, заблуда, лицемерство, неправда, омраза и суровост во однесувањето.

Покрај Коранот, кој е основен етички извор на начела и норми, морален придонес даваат и изреките на Мухамед, кои се запишани во една од најпоучните збирки на етички поуки - **Хадис**.

Записите за дејствувањето и зборувањето на божјиот пратеник (хадис) на мошне јасен начин ги истакнуваат благодетите произлезени од духовноста, мудроста, разумноста, љубовта, скромноста, практичноста, умереноста, одговорноста и внимателноста.

Пророкот Мухамед укажал дека смислата на животот и највредните дела се состојат во верувањето во Бога, во практикувањето на доброто и во искажувањето љубов кон луѓето<sup>72</sup>. Според него, лошите дела и злото не остануваат незапишани во божјиот тефтер, поради што човекот кој се ориентирал кон негативното, нужно ќе се соочи со последиците од неетичкото однесување. Суштинската порака која Мухамед им ја испраќа на луѓето е да се тргаат од злото и да го прават тоа што е добро<sup>73</sup>. Насоченоста кон духовноста и правењето добри дела, заслужува најголема можна награда, а определбата кон злото, неминовна казна, болки и страдања. Тоа е наведено во ајетот: “Бог не им предизвикал неправда на луѓето, самите на себе си ја нанеле неправдата”<sup>74</sup>. Според исламот, Бог кажува што е добро да се прави, но ја нуди слободата на изборот, додека човекот бира по кој пат ќе оди и како ќе ги искористи дадените поуки и потенцијали.

Оваа согледба асоцира оти Бог го дарувал човекот со разум и слободна волја, со цел тој самостојно да одлучува за определбата кон доброто или кон злото, за борбата против искушенијата и за реализацијата на можностите. Сепак, патот кон доброто не може да се постигне без божја помош, а за негативното дејствување единствено е виновен човекот. Таквиот став на пророкот Мухамед е сличен на теоријата на Заратустра и на манихејците за етичкиот дуализам, според кои злото е дело на сопствената волја на човекот, додека по патот на

---

<sup>72</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 105 hadis (Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije, 1985, odabrao i preveo Jakub Memić).

<sup>73</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 573 hadis, op. cit.

<sup>74</sup> *Koran*, sura 29:40 (Zagreb: Stvarnost, 1972. превел Hafiz Muhammed Pandža i Džemaluddin Čaušević), str. 720.

доброто Бог го насочува оној што му е наклонет и подготвен да се отвори за духовноста и добродетелта.

Моралните закони објавени во Коранот и мудро искажаните хадиси, најсуштински ја откриваат етичката мисла и духовната мисија на божјиот пратеник Мухамед. Да се живее во согласност со овие закони, претставува врвна цел за човекот, кој е должен на луѓето да им го посакува тоа што си го посакува и на себеси<sup>75</sup>.

Идеалот на Коранот е да се развие општествена организација и заедница која ќе оди по средниот пат на исправноста и во која ќе се избегнуваат сите форми на претерување. Луѓето треба да учествуваат во градењето добри односи со другите, да извршуваат верски обреди и молитви (намаз), да постат во месецот Рамазан (сијам), да веруваат во божјата семоќност, да носат убава облека, да јадат и пијат без претерување, богатите да им помагаат на сиромашните (зекат) и барем еднаш во животот да одат на поклонение (хаџ) во Мека и Медина, каде што настанал исламот, живеел и е погребан Мухамед.

“На повеќе места во Коранот се повторува должноста да се внесува мир меѓу луѓето и да се прават добри дела. Сите луѓе треба да бидат борци против злото и насилството. Тие мораат да бидат чесни луѓе и лојални верници. Овие квалитети се искажуваат преку трпението и добрите дела, кои помагаат да се истрае на божјиот пат, спротивно од сите гревови”.<sup>76</sup> Пророкот Мухамед ја истакнал неопходноста од воспоставување на мирот, хармонијата, праведноста, солидарноста и должноста. Тој ги мотивирал луѓето меѓусебно да си помагаат, бидејќи “ако некој спаси само еден живот, тоа е исто како да го сочувал целиот човечки род”.

Во Коранот се потенцира дека верата во Бога е нужна претпоставка на моралниот живот, но само доколку биде поврзана со добрите дела. Тоа го наведува заклучокот оти нема вистинска вера, без позитивни дела, ниту етички дела, без правилна вера. Затоа од суштинска важност за човекот е да постигне координација на разумот, волјата и дејствувањето и да има целосен увид над ниските страсти и над копнежот за моќ, слава и пари.

СЕМИНАР ЗА ФИЛОЗОФИЈА

<sup>75</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 40 hadis, op. cit.

<sup>76</sup> Кирил Темков, *Етика за 3 година гимназиско образование*, цит. дело, стр. 107.



“Правичноста е божји атрибут и Коранот вели дека треба да ја прифатиме како морален идеал, бидејќи Бог им наредува на луѓето да бидат правични еден кон друг”<sup>77</sup>. Правичноста бара од луѓето да бидат искрени во зборовите и делата, да се придржуваат на договорите кои ги склопиле и да ги исполнуваат своите обврски.

Во Коранот се наведува дека добрината е обврска на секоја личност, зашто Бог е добар кон сè и ги сака оние што прават добри дела.

Книгата Хадис е прекрасна збирка на морални поуки, кои претставуваат извор за духовно напојување на сите оние луѓе кои без оглед на религиозната и националната припадност, сакаат да се натпреваруваат во доброто и да напредуваат во служењето на човештвото. Тука ќе прикажеме и елаборираме дел од хадисите, односно од мудрите етички изреки на пророкот Мухамед:

*Смиреноста е од Бога, а брзањето е од ѓаволот*<sup>78</sup>. Овој хадис го поттикнува човекот смирено, дисциплинирано и одговорно да ги организира своите активности, зашто афективното и непромислено дејствување, може скапо да го чини.

*Пријателите сакај ги умерено, зашто може да се случи еден ден да ги замразиш; а мрази го умерено оној што го мразиш, зашто може да се случи еден ден да ти стане пријател*<sup>79</sup>. Животот е полн со изненадувања, лесно може да се случат промени во контактот со другите, затоа не треба да се претерува, ниту со покажувањето на љубовта, ниту со манифестирањето на омразата.

*На четири луѓе Бог нема да им дозволи да влезат во Рајот (џенет), ниту ќе им даде да ги вкусат рајските благодети: ноторниот пијаница, корисникот на камата, поединецот кој бесправно го троши имотот на сирачињата и оној кој е непослушен кон своите родители*<sup>80</sup>. Овој хадис укажува дека Бог не ги поднесува луѓето кои не се грижат за другите и не ги почитуваат возрасните, туку исклучиво се водени од алчноста и од потребите на телото. За нив е предвиден Пеколот (џенем), во кој ќе поминат низ страшни маки и страдања.

<sup>77</sup> М. М. Šarif, *Historija islamske filozofije* (Zagreb: August Cesarec, 1988), str.182.

<sup>78</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 19 hadis, op. cit.

<sup>79</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 41 hadis, op. cit.

<sup>80</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 58 hadis, op. cit.

На тој што ќе му бидат доделени следниве четири благодети, дадено му е добро на овој и на идниот свет: јазик кој Бог го спомнува; срце кое е благодарно; тело кое стрпливо ги поднесува тешкотиите и жена (сопруга) која поради својата чесност го чува авторитетот на својот маж и неговиот имот<sup>81</sup>. Прекрасен хадис кој асоцира дека со вербата во Бога, со оптимизмот во срцето и со љубовта на жената, можат да се надминат и најголемите проблеми и искушенија на животот.

Голема несреќа за човекот претставуваат следниве четири маани: око тврдо на солзи, бесчувствително срце, неконтролирана страст и алчност и трајна ненаситна желба<sup>82</sup>. Преголемата оддаденост на материјалните добра, телесната страст, опседнатоста со желбата за моќ, крутоста и суровоста, овој хадис ги потенцира како голема несреќа за човекот, кој со предавање на тие маани, нужно ќе го загуби својот идентитет и ќе се соочи со неусогласеност на духот и телото. Слично укажување можеме да пронајдеме и во будистичката филозофија, според која најголеми непријатели за духовната смиреност на човекот се: копнежот, алчноста, заслепеноста, гневот и љубомората.

Најтешка казна на Судниот ден ќе вкусат оние кои на овој свет најмногу луѓе злоставувале, неправедниот владар и поединецот кој деновите ги поминал во безработица<sup>83</sup>. Во овие хадиси се укажува дека Бог не ги сака насилството, лошото и неправедно владеење и мрзеливоста.

Најнесреќен е оној кого го следи сиромаштија на овој и казна во идниот свет<sup>84</sup>. Тоа значи дека човекот кој живее во беда и сиромаштија, излезот од материјалните тешкотии треба да го побара во насоченоста кон духовноста и етичноста, бидејќи само така може да се надминат несреќата и казната.

Најдобар џихад (борба на божјиот пат) е човекот да се бори против своите потреби и своите страсти<sup>85</sup>. Не е јунак тој кој луѓето ги

<sup>81</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 60 hadis, op. cit.

<sup>82</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 61 hadis, op. cit.

<sup>83</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 79-81 hadis, op. cit.

<sup>84</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 84 hadis, op. cit.

<sup>85</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 111 hadis, op. cit.

совладува во борење, туку е јунак тој кој себеси се совладува во лутината.

Овие хадиси асоцираат дека суштината на животот не е да ги победиме другите, туку да успееме да ги контролираме своите страсти, копнежи и негативни потреби.

Пророкот Мухамед мошне позитивно гледал на ориентацијата на човекот кон интелектуалната надградба и знаењето. Тоа може да го согледаме од следниве хадиси: *Спасен и среќен е оној кој е со ум надарен*<sup>86</sup>; *Човекот, кому Бог му дал знаење, па овој го сокрил и не го пренел на други, Бог на Судниот ден ќе го окова во огнени синџири*<sup>87</sup>; *Кога еден учен човек (алим) не се владее според стекнатото знаење (а другите ги советува), сличен е на свеќата која дава светлина на другите, а самата согорува*<sup>88</sup>; *Кој сака удобен живот на овој свет, нека се образува. Исто така, кој сака среќа и благосостојба на идниот свет, нека се образува. А кој и двете ги посакува, мора да се образува*<sup>89</sup>.

Дејствувањето кон позитивните вредности, моралноста, одговорноста и верноста на сопствената должност, претставуваат суштинска цел за човекот, бидејќи според пророкот Мухамед оној што ги упатува луѓето на добро, како и самиот да го работел тоа, а оној што наведува на зло, како и самиот да го направил<sup>90</sup>. Тоа укажува дека најдобри и најсреќни се оние луѓе чиј живот е долг, а тие го поминуваат работејќи добри и благородни дела; а најлоши се тие чиј живот е долг, а дејствувањата лоши<sup>91</sup>.

Еврејскиот филозоф и етички мислител **Мајмонид** (1135-1204) се истакнал како најзначаен интелектуалец на средновековниот јудаизам. Тој во своето најпознато дело “Мишне Тора”, кое претставува збирка правила на еврејскиот закон во 14 книги, ги објаснил основните идеи на еврејството. “Обидот за синтеза на еврејската религија со античката филозофија, блискоста со авероизмот, како и одредените рационалистички тенденции, предизвикале остри реакции кај

<sup>86</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 132 hadis, op. cit.

<sup>87</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 186 hadis, op. cit.

<sup>88</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 331 hadis, op. cit.

<sup>89</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 1534 hadis, op. cit.

<sup>90</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 842 hadis, op. cit.

<sup>91</sup> *Izbor poslanikovih hadisa*, 839 hadis, op. cit.

религиозните фанатици, кои некои од книгите на Мајмонид ги осудувале и палеле, а проучувањето на неговата филозофија ја забранувале”<sup>92</sup>.

Мајмонид настојувал да ги усогласи науката, религијата и филозофијата, за која сметал дека води кон интелектуалното, моралното и телесното совршенство. Според него, општественото уредување не може да биде успешно без вера во божественото потекло на етичкиот кодекс и без вложување во културата и знаењето.

На човекот му препорачувал да се стреми кон духовното спокојство, да ги проценува своите склоности, да бега од екстремностите и да се балансира во средината меѓу крајностите. Мајмонид укажал дека во животот не треба да се занесуваме со големи желби (како брзо збогатување), туку да бидеме задоволни со судбината која Бог ни ја определил и да најдеме радост во она малку што го имаме.

Во делото “Мишне Тора”, Мајмонид потенцирал дека човекот е обврзан да вложува во интелектуалното знаење, кое во корелација со етичкото дејствување ќе му помогне да ги реализира двете обврски: љубов кон Бога и стравопочит кон Бога.

Според Мајмонид луѓето се морално одговорни за последиците од своите постапки, така што поединците кои се стремат кон злото се болни во карактерот, па бараат нешта кои не им се угодни на здравите. Тие го мразат добриот пат, го напуштаат патот на чесноста за да одат по патот на темнината. Како да се поправат морално болните? Треба да ги посетуваат мудреците, кои се лекари за душата и ќе ги поучат како да се вратат на вистинскиот пат.

За Мајмонид “тоа што го нарекуваме зло, всушност е отсуство на добро, како што темнината е отсуство на светлината”<sup>93</sup>. Тој потенцира дека “секое човечко суштество поседува слободна волја, ако човекот сака да се приклони кон доброто и да биде праведен, тој е слободен тоа да го направи; а ако сака да се приклони кон злото, и да биде зол, исто така е слободен тоа да го направи”. Оваа согледба е основно начело и темелна поставка на еврејската света книга Тора, која “секој

<sup>92</sup> Danko Grlić, *Leksikon filozofa* (Zagreb: Naprijed, 1982), str. 260.

<sup>93</sup> Дејвид Џ. Голдберг - Џон Д. Рејнер, *Јевреји* (Београд: Clio, 2003), стр.274.

Евреин, богат или сиромашен, здрав или болен, млад или стар, е обврзан да ја проучува”<sup>94</sup>. Тора содржи етички и религиозни начела, кои го учат човекот како да го најде патот до Бога и како да ја постигне духовната хармонија на животот.

Мајмонид особено ги критикувал дрскоста, изопаченоста, умилкувањето и додворувањето, така што препорачувал да се зборува само она што се мисли и да се биде искрен во говорот, чесен во душата и чист во срцето. Според него, светец (*хасид*) е оној што совесно, милостиво и етички настапува, кој ги оттргнува ближните од лошиот пат и ги насочува кон патот на добрината, чесноста и праведноста. Приказот на етичките и духовни поуки на Мајмонид ќе го завршиме со констатацијата: “Кој се воздигнува себеси понижувајќи го другиот, нема да има место на оној свет”.

Заклучокот е дека човекот кој манифестира насилство, омраза, конфликтност и егоизам, нема да може да ги намали болките и страдањата во животот, ниту пак, пеколните маки, кои го очекуваат на другиот свет.

## **6. Филозофски етички мудрости**

Историјата на етичката мудрост изобилува со голем број морални поуки и духовни вредности, кои луѓето ги насочувале кон доброто и позитивно дејствување. Прашањето за основниот морален критериум, врховното добро, определувањето на поимот морално, биле предмет на филозофски расправи веќе во старогрчката филозофија.

Во Антиката се верувало дека постои поврзаност помеѓу моралноста и среќата, како и помеѓу неморалноста и несреќата. Се сметало дека моралниот поединец е способен да ја постигне хармонијата и достоин да ја доживее среќата. Од друга страна, се потенцирало и оти индивидуата која не ги почитува законитостите на доброто однесување и етиката, нужно се соочува со несреќата и дисхармонијата. Според античките филозофи, одговорноста за постапките во животот им припаѓа на луѓето, зашто моралот е дел од

---

<sup>94</sup> Исто, стр. 345.

човечката природа и одраз на неговиот ум и волја. Во Антиката доминирало сфаќањето дека моралните начела не се пропишани од некоја натприродна сила или Бог, туку оти тие се плод на рационалните согледби на човекот и на неговото емпириско просудување за вредноста на доброто и штетноста на злото.

Наспроти филозофските гледишта присутни во античкиот период, верската доктрина и религиозните институции иницирале поинакви теории за постанокот на моралните законитости, за воспоставувањето на духовната самостојност и за среќата на човекот. Имено, за религиозната етичка мудрост, карактеристична е согледбата дека моралните оценки зависат од заповедите и нормите пропишани од Бог, кој се наметнува како творец и управител на универзумот и на човековиот живот. Станала туѓа мислата дека доброто дело се наградува со морална сатисфакција, со самоуважување и со задоволство на човекот од самиот себе и од правилното етичко однесување. Се конкретизирала идејата дека историчноста на случувањата не произлегува од самостојните природни процеси, кои се одвиваат спонтано според своите иманентни законитости, туку во зависност од божјата замисла.

Таквите согледби делумно водат кон етичка пасивност и подреденост, бидејќи асоцираат оти луѓето можат да ја постигнат среќата и хармонијата, единствено според милоста на Врховното Суштество. Од друга страна, искреното верување и визијата за божјата сеприсутност, овозможуваат голем мир и поттик кон духовноста, добрите дела и начелата на етиката. Имено, верата која е поврзана со добрите дела, нужно ги приклонува луѓето кон Бога и ги дарува со сила и решенија во служењето на позитивното и оттргнувањето од злото и негативното.

Еден од најзначајните христијански етичари **Аврелиј Августин** (354-430), сметал дека Бог е извор за сето постоење и дека без верата и насочувањето кон тој Апсолут, човекот не може да ја постигне среќата и хармонијата. Затоа ќе каже: *Верувам за да разберам.*

Августин истакнува дека развитокот и прогресот во светот зависат пред сè од моралноста и од духовното воздигнување на луѓето

и се резултат на судирите со злото, кое е суштествено отклонување од доброто. Тој е творецот на учењето за предестинацијата, кое предизвикало бурни расправи во теолошките и филозофските кругови. Неговите етички теории асоцираат дека сите морални правила ги примаме од Бога, па затоа на тие правила мораме да се покоруваме, иако од моралниот живот не зависи дали ќе бидеме спасени или не, зашто Бог однапред го утврдил духовниот спас на човекот, но и смртта, која за свети Василиј “доаѓа во часот кога се исполнети роковите на животот што Бог на самиот почеток ги одредил за секого, според својот праведен и точен суд”<sup>95</sup>.

Концепцијата на предестинацијата укажува дека над човекот фаталистички господарат благодетта и предопределеноста, што предизвикува неговата волја да дејствува само како орудие на неискажливите патишта и цели на божественото провидение. На тој начин, судбината на човекот како морално суштество станува необјасниво ирационална, независна од неговите постапки и во потполност се наоѓа во рацете на божествената одлука.

Во планот на тие теории човекот се покажува како морално неспособен и тотално зависен од божјото влијание, бидејќи “сам по себе тој не може дури ни да почне да го прави доброто, зашто тоа се доделува само според милоста божја”<sup>96</sup>.

Проблемите кои произлегуваат од прифаќањето на теоријата за предестинацијата се однесуваат на опасноста од можното потиснување на етичките вредности, кои, заради предестинираноста, нема да му помогнат на човекот да ја добие божјата наклонетост во животот, односно по смртта, бидејќи Бог однапред одредил кој ќе биде спасен. Излезот се барал во човековото соединување со божественото, кое потенцијално можело да се постигне преку практикувањето на доброто и следењето на моралните заповеди на Евангелието.

Христијанската доктрина укажувала дека “верниците што веруваат во Бога со сета своја душа ќе бидат слободни; тие, пак, кои

---

<sup>95</sup> Василиј Татакис, *Историја на византиската филозофија* (Скопје: Култура, 1998), стр. 136.

<sup>96</sup> Лариса Алексеевна Чухина, *Човекот и неговиот вредносен свет во религиозната филозофија* (Скопје: Еин - Соф, 2001), стр. 74.

истрајуваат во својата негативност, не покорувајќи му се на Господ, само мислат дека се слободни, затоа што тие, во суштина, не се слободни, бидејќи се робови на своите страсти на земјата и осудени на пеколни маки во задгробниот живот”<sup>97</sup>.

Етичката мудрост согледана од филозофите, во средновековието имала подредена улога во однос на теолошката догматика, поради што се сметало дека љубовта кон Бога е најголема доблест и добрина, а непочитувањето на Бог е најголемо зло.

Еден од најпознатите средновековни мислителите свети **Тома Аквински** (1225-1274), се истакнал со тоа што создал систем на филозофски, теолошки и етички погледи, кој Католичката црква денес го признава како своја единствена филозофија. Тој на прашањето за присуството на злото во светот, одговара дека Бог не го создал моралното зло, туку само го дозволил заради споредба со поголемото и бесконечно Добро што може да се постигне, ако човекот својата волја ја насочи кон божественото и позитивното. Тоа укажува оти со предавањето на сетилните задоволства и материјалните добра, со практикувањето на неморалот, насилството и негативноста, човекот се оддалечува од Бога и нужно станува одговорен за болките и страдањата со кои ќе се соочи во текот на животот, но и по смртта на телото. Според Тома Аквински вредноста не се базира на предавањето на сетилните задоволства, туку на добродетелта, која нужно ја иницира човековата свест кон моралните определби на животот. Тој искажа мошне значајна поука, која претставува основа на етичката мудрост: “Доброто е она што треба да се прави и следи - злото е она што треба да се избегнува”.

Теоријата за божествената правдина најсуштински можеме да ја согледаме од златното правило кое го искажал Конфучиј, а потоа и Исус Христос: *Не прави го на другиот она што не сакаш тебе да ти го прават!* Впрочем и хиндуистичкото учење за кармата (карман - “дело“, “акција“), ја потенцира важноста на духовното или физичкото дејствување и неговите последици, според кое *ништо не останува невозвратно или незапишано во Божјиот тефтер*.

---

<sup>97</sup> Aron Gurević, *Kategorije srednovekovne culture* (Novi Sad: Matica srpska, 1994), str. 226.



Филозофите, особено оние кои можат да се наречат “аристократи на духот”, дале огромен придонес во обликувањето и презентирањето на етичката мудрост, на моралното и добродетелно дејствување. Во нивните филозофски истражувања, значајно место заземаат и прашањата за доброто и злото, за вредното и невредното и за сето она што спаѓа во доменот на етичките учења.

**Пјер Абелар** (1079 - 1142) е основоположник на новата европска етика на намерата и филозоф кој во преден план ги истакнал слободната совест и духовната независност на човекот. Тој потенцирал дека на луѓето не им е потребна посредничката улога на Црквата, за да напредуваат во духовноста и моралноста и дека највисокото добро, кое за Абелар е Бог, не се остварува само преку молитвите, туку, пред сè, со практичната етичка мудрост, како добродетелно и правилно поведење.

Според Абелар, моралната вредност не произлегува од извршувањето на нечиј налог, туку од добрата намера и самостојната одлука на поединецот да му служи на позитивното.

Анализирајќи ја природата на гревот, кој го дефинира како согласност да се прави нешто што не прилега да се прави и што заслужува осуда, Абелар укажал дека копнежот самиот по себе не претставува грев, туку грев е согласувањето и реализирањето на тој негативен копнеж. Тоа го искажал со зборовите: “Не е грев да се копнее по некоја жена, туку да се согласиме со тој копнеж, и не е за осудување желбата за обесчестување, туку согласноста со таа желба”.

Абелар критички гледал на лошите намери и на согласноста на луѓето да им се предадат на грешните мисли и на негативните постапки. Според него, одговорноста за таквото поведење му припаѓа на човекот, кој во себе го носи критериумот на доброто, само треба да го препознае и да го спроведе во животот.

“Абелар ја постави етиката на Европа на здрави нозе, укажувајќи на значењето на намерата во човечкото дејствување и инсистирајќи оценката и санкцијата за етичките постапки на луѓето да се базираат

врз оценувањето на нивните намери и на нивното согласување да прават добро или неморално дело”<sup>98</sup>.

Во нововековната филозофија втемелувањето на сфаќањата за моралот се гради од настојувањето да се делегитимира средновековното гледиште за теолошката основа на етиката.

**Барух Спиноза** (1632-1677) иако во филозофијата го сметаат за мислител кој ја застапува теоријата за доминација на нужноста и судбината, прави обид дијалектички да го совлада фатализмот, така што истовремено проповеда етика која има смисла само ако детерминизмот не е апсолутен. Проблемскиот корпус на практичната филозофија и етика, тој целосно ги вовлекува во сферата на теориската филозофија, сметајќи дека “интелектуалната љубов кон Бога” (*amor dei intellectualis*) може да доведе не само до вистинско спознание, туку и до спознание на највозвишеното добро, кое на луѓето ќе им донесе слобода, среќа и духовна хармонија.

Според Спиноза, моралниот човек треба да го помага само она што ќе ги унапреди универзалните вредности, сопствениот мир, правдата, правилноста, чесноста, не дозволувајќи омразата и гневот да го оддалечат од љубовта и великодушност.

Етиката на Спиноза се карактеризира според својата индивидуалистичка и рационалистичка определба, бидејќи човекот го потпира на самиот себе, го прави господар на сопствените страсти и развојот на човековиот ум го поставува како најзначајна вредност. Тој сметал дека најголемата цел на човекот е да се сфати себеси, да ги следи етичките начела и да го постигне интуитивното познание, кое ќе му овозможи повисоко ниво на слобода и откривање на вистината безусловно, во сета своја целост. Тоа значи дека колку сме поморални, толку сме подобри, послободни, помоќни и само кога се однесуваме спознавачки ние сме потполно независни и способни да господариме со самите себе. Наспроти тоа, ако им дозволиме на афектите, материјалните потреби и страстите да нè завладеат, тогаш неминовно ќе се соочиме со најтешкото робување и апсолутното потчинување пред моќта на судбината. Затоа, според Спиноза, “доколку духот ги

---

<sup>98</sup> Види: Кирил Темков, *Пјер Абелар - каква ти е намерата?*, “Старт”, Скопје: 7 март 2003 (серија *Етичари*).

сфаќа сите нешта како нужни, дотолку тој има поголема моќ над афектите или помалку трпи од нив”. Тоа ќе се постигне ако се согледа дека дејствувањето мора да биде раководено од разумот, зашто усовршувајќи го рационалитетот низ сознанието за Бог или природата, човекот стекнува сила за противставување на ниската страст и афектот и со тоа нужно станува слободен.

Наспроти религиозното учење за заповедите и нормите, кои се верувало дека се пропишани од Бога, англискиот филозоф **Џон Лок** (1632 - 1704) укажал дека моралното не е во човекот вродено, туку настанува како сложен процес на создавање на етички сознанија и определби. Според него, човекот ги открива вредностите на моралот по природен пат и низ искуството на разумното спознание. Лок критички гледал на вечните и универзални етички начела, укажувајќи дека не постои практична вистина која би важела во сите случаи, која би била општа за сите и прифаќана без никакво сомневање. Неговата етичка теорија ја истакнува важноста на моралната одговорност на човекот и искуственото спознание за корисноста или штетноста на некоја постапка.

Лок потенцирал дека вредноста на животот треба да се бара во насоченоста кон знаењето и во следењето на етичките законитости, така што ги мотивирал луѓето да ги избегнуваат непријатностите и да ги неутрализираат афектите и ниските страсти. Според него, “отстранувањето на непријатностите е првиот чекор кон среќата, бидејќи и најмалата болка го нарушува задоволството во кое човекот ужива”<sup>99</sup>.

Суштината на доброто дело и етичките вредности имаат многу поголемо значење ако се производ на моралната оценка на луѓето, отколку ако произлегуваат или се создаваат поради додворување или подредување на божјиот авторитет, сметал Лок. Овој став асоцира дека автономниот морал и природниот закон се во корелација со независната определба на човекот кон етичките вредности, кој како рационално суштество, мора сам да си го изгради моралот за да може да го вреднува своето дејствување.

---

<sup>99</sup> Džon Lok, *Ogled o ljudskom razumu* (Beograd: Kultura, 1962), str. 266.

Природниот закон е во согласност со божјата волја, бидејќи првиот се пројавува во граѓанските закони, а вториот во светите списи, констатирал Лок. Според него, луѓето често не ги прифаќаат државните закони и не веруваат во казните што ги навестува Господ. Излезот од таквата ситуација Лок ја бара во јавното мислење, кое го асоцира критериумот и моралната оценка за човековата определба кон доброто или злото. Тој истакнал дека освен нормите произлезени од јавното мислење, за етичката ориентираност на човекот, придонесува и совеста која суди според начелата на моралот и доброто.

Со настапувањето на ерата на граѓанското општество Жан-Жак Русо и Имануел Кант ја иницираа потребата на индивидуата да се себеосмисли како разумно и морално суштество, кое поседува слобода на изборот за определување на животните принципи и вредности.

**Имануел Кант** (1724-1804) слично како и Лок, настојувал да ги пронајде вредностите и етичките законитости што луѓето обврзно ќе ги водат кон моралното дејствување. Тој во својата етика прави разлика меѓу човекот како физичко суштество, строго потчинето на природните закони, и човекот како автономно суштество, кое постапува како законодавец на самиот себеси.

Основната цел на човекот, според Кант, е да постигне најголемо морално совршенство, да ги препознае вистинските вредности на етиката, која “не е учење за тоа како себеси да се усреќиме, туку како треба да станеме достоинствени за среќа”<sup>100</sup>. Суштината на моралот како величествена дејност со која човекот се воздига како духовно и разумно суштество, Кант ја согледа во почитувањето и извршување на должноста. Таа на поединецот му овозможува да ги следи вистинските вредности и да постапува само во хармонија со највисокиот морален закон. Зашто, доколку човекот морално постапува само од должност, сосема се разликува со тоа ако така постапува поради загриженост од штетните последици. Според Кант, додека правиме објективно добро, но притоа не движат некој интерес или лична сметка, не постапуваме вистински морално, туку само легално.

---

<sup>100</sup> Имануел Кант, *Критика на практичниот ум* (Скопје: Метафорум, 1993), стр. 8.

Ова значи дека човекот својата слободна волја мора да ја усогласи со моралното дејствување, така што како лични морални мотиви ќе ги прифати единствено мотивите кои би можеле да важат како закони на целото општество. Должноста како автономен практичен закон на умст кај Кант е изразен во категоричкиот императив: “Постапувај така што максимата на твојата волја секогаш да може да важи како принцип на едно сеопшто законодавство”<sup>101</sup>.

Како заклучок на Кантовите идеи за должноста ќе ја наведеме интересната согледба: “Две нешта ја исполнуваат душата со секогаш сè понов и сè поголем восхит и стравопочит колку што размислата почесто и поистрајно се занимава со нив: свезденото небо над мене и моралниот закон во мене. Нив не треба да ги барам и просто да ги насетувам како сокриени во темнина, или во бескрајното надвор од мојот хоризонт; јас нив ги гледам пред себеси и непосредно ги поврзувам со свеста за моето постоење”<sup>102</sup>.

Инспирацијата што ја добил Кант за оваа асоцијација произлегува од човековото соочување со физичкиот космос, со кој владее механичката детерминираност, но и со вредноста на моралниот закон и слободата, кои го поттикнуваат да ги прифати етичките начела и да се усовршува во доброто<sup>103</sup>.

Наспроти дотогашните метафизички согледби на стварноста, во епохата на просветителството од филозофијата се бараше да ги предочува и разрешува практичните проблеми на човекот и да ги истакнува вредностите на разумното и моралното дејствување.

Еден од најпознатите филозофи на просветителството **Волтер** (1694-1778) со своите моралистички поуки, со насоченоста кон етиката и со потенцирањето на автономијата на човекот и политичките слободи, максимално придонесе просветителското движење да го постигне својот подем во XVIII век во Франција. Тој препорачувал да се негува надежта во подобра иднина, да се размислува според начелата на универзалната етика и на луѓето во светот да се гледа како на наши браќа, бидејќи “моралот не е содржан во суеверието, ниту во обредите,

---

<sup>101</sup> Исто, стр. 44.

<sup>102</sup> Исто, стр. 205.

<sup>103</sup> Зоран Крстевски, *Судбината и етиката* (Скопје, 2008), стр. 153.

туку тој е ист кај сите луѓе кои правилно го користат својот разум”<sup>104</sup>. Волтер го претпочитал активниот наспроти пасивниот принцип, бидејќи сметал дека несреќите што владеат во светот и во општеството можат да се елиминираат доколку човекот не се задоволи со состојбата во која се наоѓа, туку почне да се менува и надградува самиот себеси, односно “да ја обработува својата градина, да работи и да не се расправа. Зашто само така животот ќе го направи поднослив”<sup>105</sup>.

Волтер жестоко ги искритиковал и исмеал метафизиката и конзервативниот оптимизам на Лајбниц. Тој во своето најславено дело “Кандид” на мошне духовит начин го прикажал како апсурдно заслепувачкото тврдење на филозофот Панглос дека овој свет е најдобар од сите можни светови. Противставувајќи му се на лажниот оптимизам, кој во своето филозофско учење го пропагирал Лајбниц, Волтер укажал дека злото, несреќите и страдањата се доминантно присутни во светот. Според него, не може да се зборува за најсовршениот и најдобар свет кога човекот постојано се соочува со страшни природни катастрофи, со разни заразни болести, со глупи и бесмислени војни во кои гинат илјадници луѓе и со секакви други зла. Наместо да веруваме дека живееме во најдобриот од сите можни светови, Волтер советува светот да го поправаме и хармонизираме, етички да се воздигнуваме и да се натпреваруваме во позитивното.

Затоа укажал дека за луѓето е најдобро животот да го водат според начелата на здравиот разум, мудро да ги согледуваат и проценуваат работите и духовно да ја збогатуваат својата личност. Според Волтер, човекот не смее да им се предава на ограничувачките околности и да ја загуби смислата на животот, туку да направи напор да ги разбере проблемите и со умствената сила да тргне кон нивното елиминирање. Зашто, откако ќе почне да работи врз надградбата на сопствената личност, човекот ќе се спаси од трите големи зла: здодевноста, порокот и бедотијата, што ќе му помогне да се насочи кон “филозофијата и пријателството, во кои ќе побара утеша за негативностите кои судбината му ги предизвикала”<sup>106</sup>.

<sup>104</sup> Волтер, *Филозофски речник* (Нови Сад: Матица српска, 1990), стр. 254.

<sup>105</sup> Волтер, *Кандид или оптимизам во: Избрани дела* (Београд: Просвета, 1949), стр. 95.

<sup>106</sup> Волтер, *Задиг или судбината, во: Избрани дела*, цит. дело, стр. 111.

Волтер ја потенцирал и моралната одговорност на луѓето за состојбата во која се наоѓаат, бидејќи според него, “нема ништо без причина. Ефектот без причина е само бесмислен збор”<sup>107</sup>. Овој став ја исклучува случајноста (контингенцијата) од животот на човекот и ја нагласува причинско-последичната законитост. Тоа значи дека секој што не се владее според начелата на моралот, правичноста, добродетелта и умереноста, нужно ќе ги почувствува последиците од таквото неетично однесување.

Вредноста на Волтеровата просветителска и филозофска поука не произлегува од потребата за барање оправдани причини за нештата кои наместо духовно да нè подобрат, ќе ни предизвикаат рамнодушност и очајување, туку во настојчивоста да ја обработуваме својата градина, што значи, со борба и труд да си ја осмислиме живеачката, да бидеме креатори на својата судбина и да сфатиме оти од состојбата на духот и етичката ангажираност ќе зависи и квалитетот на нашата иднина.

Големиот француски филозоф **Жан-Жак Русо** (1712-1778), не влијаел само врз формирањето на просветителските и политички погледи на своето време, туку и врз практичното извршување на етичката мудрост во доменот на образованието. Растенијата се облагородуваат со негување, а луѓето со позитивно воспитување - е гесло на Русо. Тој потенцирал дека лошите цивилизациски придобивки манифестирани преку политичкото ропство, имотната нееднаквост и експлоататорскиот однос на човекот кон човекот, придонесуваат да се потиснат етичките вредности и да се загуби вродената, природна добрина на луѓето. Според Русо, успехот и вредноста на животот, освен од индивидуата, зависат и од состојбите што владеат во општеството, бидејќи, иако „човекот се раѓа слободен, насекаде е во пранги”<sup>108</sup>. Со правилно воспитување, секој може да се изгради како добро и духовно суштество, зашто според Русо, семејството и училиштата се најодговорни фактори во развојот на младата личност.

Русо смета дека нашите природни чувства нè тераат да му служиме на општиот интерес, додека нашиот разум нè мотивира на

<sup>107</sup> Volter, *Filozof koji ne zna* (Beograd: Kultura, 1958), str. 51.

<sup>108</sup> Жан-Жак Русо, *Општествениот договор* (Скопје: Мисла, 1978), стр. 8.

себичност. Затоа препорачува повеќе да ги следиме чувствата отколку разумот, кој, доколку се развива на догматизиран и шематизиран начин, може негативно да влијае на духовниот напредок на човекот. Наспроти пренагласениот рационализам ја претпочитал *филозофијата на срцето*, така што на луѓето им велел: „Бидете човечни кон сите сталежи, кон сите возрасти, кон сè што не ѝ е туѓо на човековата природа, бидејќи не постои каква било друга мудрост надвор од човечноста“<sup>109</sup>. Оваа согледба укажува оти кога даваме, тогаш и примаме, кога работиме за другите истовремено работиме и за себе, кога тежнееме кон благосостојбата на народот создаваме предуслови за лична благосостојба, кога ги усреќуваме другите, стануваме и самите среќни.

Според Русо, луѓето не се создадени од природата ниту како кралеви, ниту како големци, ниту како богати. Сите се раѓаат голи и бедни, сите се подложни на грижи, непријатности, несреќи, на потребите и на различните видови болки, и најнакрај сите стануваат плен на смртта, која претставува вечна судбина на човекот, така што ниеден смртник не може да ѝ избега. Тоа укажува дека не треба да се преокупираме со моќното и непредвидливо влијание на таквата судбина, туку да почнеме етички да се надградуваме и да го следиме мигот на задоволството, бидејќи квалитетот на животниот век не зависи од неговата должина, туку од исполнувањето на духовната мисија, од следењето на позитивните вредности и од интензитетот на проживеаното.

Русо потенцирал дека човекот не смее моралната одговорност за преземените дејства да им ја префрла на Бога или на судбината, туку треба да се соочи со сопствените слабости и да сфати оти самиот е виновен за тагата, за грижите и за страдањата, зашто „причината на физичкото зло е во природата на материјата, а на моралното зло - во слободата на човекот“<sup>110</sup>. Етичката порака што Жан-Жак Русо им ја упатува на луѓето кои сакаат да ја постигнат среќата и хармонијата е да го елиминираат егоизмот и да бидат правични и сочувствителни во контактите со другите. Тоа ќе го воспостават доколку мудро ја

<sup>109</sup> Жан-Жак Русо, *Емил или о васпитању* (Београд: Знање, 1950), стр. 70.

<sup>110</sup> Жан-Жак Русо, *Јулија или новата Елоиза, т. II* (Скопје: Мисла, 1977), стр. 241.



користат слободата на волјата и сфатат дека самите се одговорни за реализацијата на сопствената судбина.

Сепак, Русо асоцира оти за разлика од индивидуалната судбина, која секој на свој независен начин си ја крои во животот, луѓето се подложни и на надворешните влијанија и околности, кои како колективна судбина се манифестираат врз нивната егзистенција. Овој став укажува дека општествените односи не можат да се поправат самите од себе. Односите ги создаваат луѓето. За да се поправат односите, треба да се поправат луѓето и да се мотивираат кон доброто, разумното и позитивното.

Русо настапува со песимистички тонови во однос на иднината на човештвото, бидејќи смета дека поединецот ориентиран кон општото добро, ако биде опкружен со луѓе кои се водени од егоистични цели, нужно ќе живее во контроверзност со својата околина. Морално воздигнатиот поединец, иако со личен пример сака да посведочи за исправноста на своите сфаќања, ќе мора да биде свесен дека само етичката доминација и хармоничните општествени односи можат да ги разрешат парадоксите во кои и самиот живее.

Заклучокот е дека со сè поголемата ориентација на луѓето кон материјалното, експлоататорското, егоистичното и неетичкото не треба да се очекува морален напредок на човештвото.

Слично како и Русо, и големите современи научници, Жан Пијаже и Лоренс Колберг, дадоа круцијален придонес за развојот на педагошката дисциплина и за улогата на образованието и воспитанието во креирањето на моралната свест кај младите. Најпознатиот психолог на новата епоха **Пијаже** (1896-1980) изгради нова теорија за когнитивниот и моралниот развој на личноста<sup>111</sup>, која е една од најдоминантните теории за интелектуалниот развој на децата и младите.

**Артур Шопенхауер** (1788-1860) во делото “За животната мудрост”, пишува за вредностите кои човекот треба да ги следи ако сака да ја осети среќата и хармонијата на животот. Тој дава дефиниција на поимот животна мудрост, која ја разбира како “вештина со која

---

<sup>111</sup> Види Жан Пијаже: *Развој на интелигенцијата*. Избор на трудови (Скопје: Просветно дело, 1988).

животот ќе се помине што е можно попријатно и посреќно”<sup>112</sup>. Според Шопенхауер, првиот и најважен услов за нашата среќа се наоѓа во субјективните добра како што се: благороден дух, одмерен темперамент, ведар ум и добро изградено, сосем здраво тело, значи воопшто *mens sana in corpore sano* (здрав дух во здраво тело).

Иако Шопенхауер ведрината на умот ја воздигнал како вредност која најтрајно ги усреќува луѓето, во својата песимистичка филозофска концепција го прикажува човекот како егостично, несреќно и диво суштество, подложно на злото, кое, пак, е надвиснато над сè што постои на Земјата.

Според него, човекот е полош од животното за кое е дури навреда да се нарече човек. “Вистинската карактерна природа на човекот се покажува кога ќе паднат катанецот и ланците на законското уредување и ќе настапи анархијата”<sup>113</sup>. Она што ја поматува среќата на луѓето, тоа се двата нејзини непријатели: болката и здодевноста, кои надополнети со преголемите очекувања предизвикуваат човекот всичко да биде незадоволен од околностите во кои се наоѓа и да чувствува страв и неизвесност од иднината.

Шопенхауер кој бил голем почитувач на будистичката филозофија, со оваа размисла сакал да укаже дека човекот со својата мегаломанска потреба за реализација на желбите, нужно ја создава оптовареноста и не ги согледува илузиите. Според него, откако успехот и радоста ќе го напуштат човекот, неговата душа ќе ја окупираат грижата и здодевноста. Така во текот на целиот живот луѓето ќе бидат опфатени со болката и страдањето од кои нема спас, иако нивното влијание може да се ублажи доколку не се претерува со желбите кои му носат задоволство на телото, бидејќи тие се минливи и предизвикуваат негативни случувања. Имено, утеха донекаде може да се постигне ако аскетски се настапува кон лажните потреби, се развива уметничката креативност, се вложува во себеспознанието и се

---

<sup>112</sup> Artur Šopenhauer, *O životnoj mudrosti* (Beograd: Grafos, 1987), str. 7.

<sup>113</sup> Артур Шопенхауер, *О среќи, љубави, филозофији и уметности* (Нови Сад: Светови, 1999), стр. 157.

покаже сочувство кон страдањата на блиските, “зашто да се сака некој да не пати, не е ништо друго, туку да се сака тој да биде среќен”<sup>114</sup>.

Според Шопенхауер, добрината на срцето се состои од длабоката сомилост и од универзалното сочувство со сè што живее, а првенствено со човекот. Овој став асоцира дека етичката определба и добрината на карактерот, секогo ќе го одвратат од намерата за повредување на другиот и ќе го поттикнат да помогне секаде каде што ќе се појави туѓо страдање.

Безграничното сочувство со сите живи суштества е најцврстиот темел за етички правилното однесување и нему не му е потребна никаква казуистика, смета Шопенхауер. “Оној што е исполнет со тоа сигурно никого нема да повреди, никого нема да загрози, никому нема да му наштети, туку ќе има разбирање за секого, секому ќе простува, секому ќе помага колку што му дозволуваат можностите и сите негови дејства ќе ги носат обележјата на праведност и човекољубие”<sup>115</sup>. Овие две вредности се вкоренети во природата на сочувството и од нив можат да се изведат сите останати норми на моралот и добродетелта.

Шопенхауер укажа дека сожалувањето е непобитен факт на човековата свест и дека не се заснива на предуслови, поими, религии, догми, митови, воспитување и образование, туку е изворно и непосредно, лежи во самата човекова природа, постои во сите услови и се јавува во сите земји и времиња, па затоа насекаде се апелира на него како на нешто што е нужно присутно во секој човек

Во книгата “За животната мудрост”, Шопенхауер се занимава со прашањето: Што му е потребно на човекот за да ја оствари среќата? Неговите анализи покажуваат дека за среќата, наспроти општите уверувања, не е неопходно материјалното богатство. За човековата животна среќа најбитно е она што човек го има во себе - смета Шопенхауер и потенцира дека “најсреќна судбина има тој што животот го минал без прекумерно големи болки, телесни и душевни, а не тој што го добил делот на најживата радост и најголемите задоволства”<sup>116</sup>. Тоа

---

<sup>114</sup> Артур Шопенхауер, *О среќи, љубави, филозофији и уметности*, цит. дело, стр. 232.

<sup>115</sup> Исто, стр. 233.

<sup>116</sup> Артур Шопенхауер, *Паранези и максими* (Скопје: Александар & Александар, 2005), стр. 8.

покажува дека човекот не треба да се опседнува со потребата за раскош и задоволства, туку да се бори против болките, бидејќи нивното минимално присуство е показател за среќа во животот.

Според Шопенхауер, материјалното богатство треба да се цени само како неопходно за одбрана од неволи, а не за купување задоволства. Најзначајниот имот за човекот се неговите лични квалитети: благородноста, работливоста, умот и ведрината. Креативното творештво и работното ангажирање, Шопенхауер ги претпостави како предуслови кои придонесуваат за среќата и напредокот на човекот. “Најсреќни се тие кои се повеќе надарени, затоа што се свесни за сопствените способности да создадат најзначајни, најголеми и најдобри дела. Покрај тоа, целиот нивен живот го следи интерес од повисок вид и му дава на таквиот живот привлечност која на другите им недостасува, така што животот на овие вториве спореден со тој на првите, станува празен и несодржаен”<sup>117</sup>.

На човековото самољубие (суетата) секогаш му годи фалењето и ласкањето од другите, сметал Шопенхауер. Според него, вистински мудриот и среќен човек ќе треба да се ослободи од претераното влијание на туѓото мислење за него самиот. За среќата е најбитно тоа што човекот го чувствува и го поседува. Она што е во очите на другите треба да му послужи само како ориентација, како корекција неопходна за неговата среќа, констатира Шопенхауер.

Како мошне значајна вредност на животната мудрост, тој ја истакна определбата на човекот да ужива во реално исполнетото време во сегашноста, “која треба да ја удостоиме со ведар прием што значи секој миг поднослив и ослободен од непосредни болки и незгоди свесно да го уживаме, т.е. да не го нарушуваме со кисело лице, поради пропаднатите надежи во минатото или поради грижите за иднината”<sup>118</sup>.

Заклучокот е дека од човекот зависи како ќе учествува во играта на животот и какви идеи-водилки ќе воспостави. Со практикување на љубовта, работливоста, праведноста, моралот и, како што препорачува Шопенхауер, на сочувството, предиспозицијата за

---

<sup>117</sup> Исто, стр. 61.

<sup>118</sup> Исто, стр. 22-23.

постигнување на духовната хармонија ќе биде максимално поголема, а моќта на лошата среќа многу помала.

Вуко Павиќевиќ во делото “Основи на етиката”, укажа оти не е доволно филозофот да ги формулира, систематизира и образложи постоечките морални норми во одредена епоха или општество, туку и критички да ги преоцени и да предложи “нови скалила на вредности”. Тој го наведува примерот за Марксовата критичка опсервација на буржоаскиот (граѓанскиот) морал (во Капиталот и Економско-филозофските ракописи) и на теолошката етика (во Светото семејство). Според Павиќевиќ, критички пристап кон нормативниот морал развивал и Фридрих Ниче, кој настојувал да ја докаже невредноста на традиционалните морални норми, сметајќи дека тие се вкоренети во христијанството и во модерната демократска и социјалистичка мисла. Имено, Карл Маркс наспроти буржоаскиот и теолошкиот морал, го истакнал социјалистичкиот и хуманистички критериум кој во преден план го става тежнењето за создавање на општествени и меѓучовечки односи, кои на човекот ќе му овозможат да се реализира како целосно суштество, слободно од алиенацијата и експлоатацијата, присутни во класното општество. Од друга страна, Ниче сметал дека наметнатиот морал, нужно го пасивизира и забавува човековиот напредок кон волјата за моќ и кон аксиолошкиот идеал на “натчовекот”.

Многумина од етичарите не настапувале како критичари на владеачките морални сфаќања, туку настојувале да се определат за “најголемото добро” или “врховните начела” на добродетелта. Така Кант тоа врховно начело го видел во категоричкиот императив кој бара правилото (максимата) до кое се држи одредена волја, да биде такво да може да стане универзален закон. Џереми Бентам и Џон Стјуарт Мил, го развиваа утилитаристичкото учење, според кое едно дејствие е правилно доколку произведува “најголема среќа за најголем можен број на луѓе”. Овој облик на етика, кој се занимава со утврдување на основни принципи или критериуми на моралноста се нарекува филозофско-нормативна етика.<sup>119</sup>

---

<sup>119</sup> Vuko Pavićević, *Osnovi Etike*, op. cit., str. 27.

## 7. Моралистите - учители на животот

Во историјата на етичката мудрост постоеле големи морални реформатори и мисионери на мирот, кои осознавајќи ја позитивната визија и вредноста на животот, се определиле да му служат на човештвото и да создаваат за општото добро.

Херберт Спенсер и Пјотр Кропоткин укажуваа дека основна е *солидарноста*, заемопомошта меѓу луѓето, чии траги можат да се најдат и во целиот жив свет. За Артур Шопенхауер тоа е *сомилоста*. За *неповредувањето*, *чувањето на животот* се определија античкиот Џајна и современите Махатма Ганди, Алберт Швајцер, Павао Вук-Павловиќ, Ханс Јонас и најзначајниот етичар на денешницата Питер Сингер.

Американскиот етичар Ралф Волдо Емерсон инсистирал дека треба да сме решителни и храбри во менувањето на она што не чини: “Лошиот свет ќе го поправиме со создавањето на добар свет”.

**Мајка Тереза (1910-1997)**, родена во Скопје као Гонца Бојациу, добитничка на Нобеловата награда за мир (1978), избра во животот да им помага на бедните и болните. Оваа најпозната мисионерка на денешницата ја истакнувала потребата луѓето да бидат несебично оддадени кон другите и да бидат водени само од добрината, смета Кирил Темков. Мајка Тереза искажала многу етички пораки, кои се цитираат во целиот свет, особено во етичкото образование на младите.

“Моралисти” се мислители какви што ги имало во сите епохи, а особено во XVI-XVIII век (Монтењ, Ларошфуко, Лихтенберг, Лабриер, Блез Паскал и др., кај нас Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Григор Прличев, Марко Цепенков), кои во форма на изреки и други поучни текстови говорат за смислата на животот и природата на човечките односи и даваат совети како тие да се унапредат.<sup>120</sup>

Шпанскиот писател, моралист и афористичар **Балтазар Грасијан** (1601-1658) во книгата “Извор на мудроста или правила за живот”, искажал мошне интересни морални поуки за етичкиот и доблесен начин на живеење. Ова дело претставува збирка од триста епиграми во

---

<sup>120</sup> За термините поврзани со поимот моралист, види кај д-р Кирил Темков *Етички речник*, цит. дело, стр. 75-77.

кои се укажува на добробитта од воспоставувањето на знаењето, самоспознанието, позитивноста и духовноста.

Грасијан ги мотивирал луѓето да вложуваат во интелектуалната надградба, да бидат умерени и да владеат над самите себеси, зашто “човекот без знаење е свет во темнина”<sup>121</sup>.

Според него, разумноста и чесната намера се гаранција за сигурен успех, кој ќе се постигне ако луѓето го спознаат и усовршуваат својот основен талент, бидејќи “секој би станал одличен во она што најдобро умее да го работи, кога би дознал дека е силен во тоа”<sup>122</sup>.

Грасијан нагласил дека за човекот е од исклучителна важност да се дистанцира од лицата и околностите, кои можат да му ја доведат во опасност честа и да го направат зависен од туѓите влијанија. Тој препорачува да се контактира само со поединци кај кои е развиено чувството за чест и за должност! Дружењето со отпадниците не е сигурно, бидејќи тие не чувствуваат никаква обврска за праведност.<sup>123</sup> Според него, “со мудра умереност, најлесно ќе стекнеме љубов и почит од другите, бидејќи во умереноста се цени пристојноста, а неа никој не сака да ја отфрла од себе”<sup>124</sup>.

Балтазар Грасијан искажал прекрасен епиграм за поврзаноста на разумното говорење со доброто дејствување, кои според него, човекот го прават совршен: “Треба да се зборува отмено, а да се работи чесно. Првото ја покажува совршеноста на умот, а второто совршеноста на срцето, а и двете произлегуваат од благородноста на душата. Делата се јадро на животот, а говорот е негов украс. Она што е одлично е вечно во делата, а минливо во говорот”<sup>125</sup>.

Животот е исполнет со многу подеми и падови, со среќни моменти и разочарувачки искуства, кои во најголема мера произлегуваат од погрешните очекувања и од копнежот по врвната среќа. Нерационалниот пристап и несогледувањето на фактичката состојба, многу од луѓето соочила со болки и страдања, посебно откако

---

<sup>121</sup> Балтазар Грасијан, *Извор на мудроста или правила за животот* (Скопје: Ѓурѓа, 2007), стр. 9.

<sup>122</sup> Исто, стр. 39.

<sup>123</sup> Исто, стр. 121.

<sup>124</sup> Исто, стр. 38.

<sup>125</sup> Исто, стр. 207.

станале свесни за грешките и за последиците од своето непромислено однесување. Во тој контекст, ќе ја наведеме Грасијановата поука која гласи дека на почетокот на активностите “треба да мислиме на крајот и повеќе да се грижиме за среќното излегување отколку за славата при влегувањето, зашто судбина на несреќните е обично да доживеат весел почеток, но премногу тажен крај”<sup>126</sup>. Тоа значи оти човекот мора да стане свесен за сопствените потенцијали, да се учи да ја спознае моќта на својот разум, за да дознае за какви потфати е способен; да ја испитува својата смелост за да види во какви работи смее да се впушта; да ја истражува длабочината на својата душа и да ги измери сите свои способности, за да може да се снајде во секакви ситуации.

Грасијановите мудри етички поуки, изобилуваат со практични примери за правилно постапување и за разумно и одговорно однесување кон искушенијата на животот. Кажаното го поткрепуваат и следниве афоризми: Не впуштај се во борба со оној кој нема што да загуби; Секогаш биди внимателен со неучтивите, со тврдоглавите и со безобсирните; Продлабочениот човек не наоѓа задоволство кај површниот човек; Денот без кавга носи мирен сон; Ништо не е толку бесмислено како сè да се става на срце.

Овие афоризми не подучуваат да бидеме внимателни во односите со другите, да не ја трошиме енергијата на лица и настани, кои не заслужуваат преголемо внимание и да се стремиме кон мирот, хармонијата и разумноста.

Грасијан укажал дека треба да се оди во чекор со времето, да не се размислува за минатото туку духот и телото да се раководат според сегашноста и добродетелта. Според него, “треба да се препознаваат несреќните денови. Во тие денови, ништо не ни оди од рака. Двапати фрли ја коцката и пробај си ја среќата, па потоа повлечи се, ако видиш дека денот не е твој”<sup>127</sup>. За разумното дејствување, кое се состои во раководењето според околностите, говори и следниов афоризам: “Судбината ги меша картите кога и како сака. Секој нека ја знае ѕвездата на својата среќа и на својот талент, бидејќи од тоа зависи

---

<sup>126</sup> Исто, стр. 64.

<sup>127</sup> Исто, стр. 144.



дали ќе се усреќи или ќе си ја прокоцка среќата”<sup>128</sup>. Слични размислувања за “судбината која ги меша картите, додека човекот избира како ќе игра”<sup>129</sup>, наоѓаме и кај Артур Шопенхауер. Тој бил запознаен со книжевната и филозофска мисла на Балтазар Грасијан и мошне често го цитирал во своите дела.

На поединецот кој се соочил со одредени тешкотии, маки и ограничувања, Грасијан му порачал: “Никогаш немој да се жалиш! Жалејќи се поради нанесената неправда, даваме повод да ни се направи нова неправда и, така, барајќи помош или утеха, будиме гнев и презир. Многу попатетно е да се фалиме со доброто што ни го направил некој, та со тоа, и оние пред кои се фалиме да ги поттикнеме на слично добро дело”<sup>130</sup>.

Грасијан сметал дека не треба секому лесно да му се дарува признание, па ни доверба, но мораме да го почитуваме и да го чуваме во дното на својата душа она доверливо лице на кое му должиме благодарност затоа што не упатувало и не вардело од заблуди.

Според него, секогаш треба да имаме нешто кон што ќе посегнеме кога, во случај на опасност, ќе ни се изјаловат плановите.<sup>131</sup> Тоа значи дека човекот мора да размислува и за деновите кога работите нема да се одвиваат на посакуваниот начин и да сфати дека верувањето во “вечната среќа” донесува најдлабоки разочарувања.

Согледбата на моралистичките поуки на Балтазар Грасијан за правилно живеење, за добродетелта, за разумноста и етиката ќе ја завршиме со констатацијата дека “оној што не ги познава неразумните, самиот е луд, а оној што ги познава, а не ги брка од себе е уште полуд, зашто за обичното дружење лудите се опасни, а за доверливото, се судбоносни”<sup>132</sup>. Оваа размисла нека ни послужи како духовен ориентир во барањето блискост и пријателство со лицата кои разумно промислуваат, етички дејствуваат и позитивно настапуваат.

Францускиот моралист **Франсоа Ларошфуко** (1613-1680) станал класик и водечки синоним за максимата (форма на епиграм), која е

<sup>128</sup> Исто, стр. 201.

<sup>129</sup> Артур Шопенхауер, *Паранези и максими*, цит. дело, стр. 108.

<sup>130</sup> Балтазар Грасијан, *Извор на мудроста или правила за животот*, цит. дело, стр. 134.

<sup>131</sup> Исто, стр. 175.

<sup>132</sup> Исто, стр. 202.

литературен род кој мошне јасно ја изразува етичката мудрост. “Максимите”, кои се негово најголемо достигнување, се состојат од 500 размислувања за карактерните слабости на човековата личност. Согласнојќи се со сфаќањето на англискиот филозоф Томас Хобс, дека човекот е егоистично суштество кое секогаш се раководи според личниот интерес, Ларошфуко создаде практична психологија и етика, посочувајќи на самољубието, лицемерието, алчноста, лагата, бесчувствителноста и себичноста на луѓето.

Како доминантни карактеристики кои го доминираат духот на човекот, тој ги истакна страстите и самољубието (суетата). Според него, во човечкото срце непрестајно се раѓаат страсти; престанувањето на една, речиси секогаш создава место за друга, така што тие често пати и најумниот го прават будала. “Милоста, сметана за добродетел, неретко се појавува од самољубие, понекогаш од мрзеливост, често поради страв и скоро секогаш поради трите причини заедно”, смета Ларошфуко<sup>133</sup>.

Овие максими ја асоцираат теоријата за природната наклонетост на човекот кон страстите и самољубието и укажуваат дека луѓето кои постапуваат нерационално, лесно стануваат робови на желбата за материјално богатство и на задоволствата на телото.

Последицата од определбата на единката кон себелјубието, Ларошфуко ја прикажа во следнава максима: “Самољубието е љубов кон самиот себе и кон сите нешта поврзани со нас; тоа ги прави луѓето да бидат и автолатри (себепоклонци), и тирани кон другите, ако судбината им создаде услови за тоа”<sup>134</sup>. Оваа размисла укажува дека човекот кој е мизантроп и кој единствено се грижи за сопствената благосостојба, може да биде мошне непријатен и опасен, доколку бидат доведени во прашање неговите барања и очекувања. Таквиот човек се води според лозунгот: “Сé за мене, ништо за другите.”

Наспроти Ларошфуковото сфаќање за самољубието, оваа категорија може да ја анализираме и од поинаква гледна точка. Имено, реално е да се очекува дека секој човек првично размислува и

---

<sup>133</sup> Франсоа дьо Ларошфуко, *Максими и размисли върху морала* (София, Комо, 1994), стр. 31.

<sup>134</sup> Исто, стр. 18-19.

дејствува во корист на сопствената личност, а потоа и за благосостојбата на другите. Ваквото гледиште во етиката е познато како *позитивен егоизам*. Ова учење асоцира дека поединецот кој е среќен и задоволен од животот, во многу поголема мера ќе придонесе и за среќата и успехот на другите.

Интересна размисла за самољубието искажал Фридрих Ниче: “Од човекот кој се мрази самиот себеси, најмногу треба да стравуваме, зашто лесно може да станеме жртва на неговото незадоволство и одмазда. Таквиот поединец треба да го наведеме да се засака самиот себеси”<sup>135</sup>.

Фјодор М. Достоевски во романот “Злосторство и казна”, даде оригинално размислување за вредноста на облагородениот егоизам: “Ако досега ми велеа “љуби” и јас љубев - излегуваше тоа што јас си го кинев кафтанот на две половини и го делев со ближниот, така што и на двајцата по едната половина ни остануваше гола. Според руската поговорка: “Ако бркаш два зајака наеднаш, ни еден нема да стигнеш”. А науката вели: Најпрвин сакај се себеси, зашто сè во светов е засновано врз личниот интерес. Ако се сакаш себеси, и твоите работи ќе ги вршиш како што треба, и твојот кафтан ќе остане цел. Економската вистина, пак, додава уште: Колку повеќе средени лични состојби има во човечкото општество и цели кафтани, толку поцврсти се неговите темели и толку подобро се уредуваат и општите работи”.<sup>136</sup>

Овие сфаќања значат дека во современото човештво, сè повеќе е потребно единката да мисли на себеси, да се грижи за себеси и да се гради себеси како стабилна и конструктивна личност, која со воспоставената себереализација во многу поголема мера ќе биде ориентирана кон напредокот на другите.

Теорија за *облагородениот егоизам* создаде **Клод Андриен Хелвециус** (1715-1771), кој сметал дека со остварувањето на своите цели, треба да придонесеме и за доброто на другите. За позитивниот егоизам има пишувано и **Пол Холбах** (1723-1789), кој укажал дека треба да чекориме по патеката на доблеста, да не го оптоваруваме својот дух со копнежи и лажни задоволства, туку да уживаме со мерка,

<sup>135</sup> Fridrih Niče, *Osvit* (Beograd: Rad, 1979), str. 129.

<sup>136</sup> Фјодор М. Достоевски, *Злостор и казна* (Скопје: Табернакул, 1993), стр. 165.

затоа што болката е нужен придружник на секое претерување и себично дејствување.

Волтер исто така бил согласен со таквото расудување, бидејќи сметал дека “самољубието не е престап, тоа е суштествено чувство на секој човек. Тоа е многу поблиску до суетата, отколку до злоделото. Тоа е неопходно средство за нашето спасение и ни иницира големо задоволство, но тоа треба да се прикрива”<sup>137</sup>.

Од друга страна, Ларошфуко премногу “нихилистички” настапува кога дури и во пријателството и во љубовта, во скромноста и искреноста го согледува присуството на егоистичните намери и на самољубието. Според него, човекот малку зборува кога суетата не го поттикнува да зборува, а “љубовта кон правдата кај повеќето луѓе е само страв да не страдаат од неправдата”<sup>138</sup>. Тој напиша и неколку максими кои се однесуваат на љубовните односи, укажувајќи дека во љубомората има повеќе самољубие отколку љубов, односно дека “Љубовта не може долго да се крие онаму каде што постои, ниту да се глуми таму каде што ја нема”<sup>139</sup>.

Ларошфуко укажа и на некои етички вредности кои секој е должен на доблесен и хуман начин да ги развива во текот на животот. Тоа можеме да го согледаме од следниве максими: “Славата на големите луѓе секогаш треба да се мери според средствата со кои се служеле за да ја добијат”<sup>140</sup>. Не ги презираме оние што имаат пороци, туку ги презираме оние што немаат ниту една добродетел; Совршена доблест се покажува кога човек без сведоци го прави тоа што би бил способен да го стори пред целиот свет<sup>141</sup>. Многу луѓе го презираат богатството, но малкумина се подготвени да го разделат<sup>142</sup>.

Со максимата дека “Надежта и стравот се неразделни и нема страв без надеж, ниту надеж без страв”<sup>143</sup> Ларошфуко веројатно сакал да укаже дека човекот кој живее во страв и неизвесност, воедно ја

---

<sup>137</sup> Волтер, *Филозофски речник*, цит. дело, стр. 342.

<sup>138</sup> Франсоа дьо Ларошфуко, *Максими и размисли върху морала*, цит. дело, стр. 38.

<sup>139</sup> Франсоа Ларошфуко, *Максими* (Скопје: Аеа, Мисла, 2001), стр. 15.

<sup>140</sup> Исто, стр. 29.

<sup>141</sup> Исто, стр. 40.

<sup>142</sup> Франсоа дьо Ларошфуко, *Максими и размисли върху морала*, цит. дело, стр. 65.

<sup>143</sup> Франсоа Ларошфуко, *Максими*, цит. дело, стр. 90.

негува и надежта во подоброто утре, а тој што се надева дека ќе ја постигне целта, длабоко во себе го носи и стравот од неуспех и разочарување.

Како заклучок за размислите на Ларошфуко ќе ги прикажеме максимите за умисленоста на луѓето во однос на среќата и несреќата: Човек никогаш не е толку среќен или онолку несреќен колку што мисли дека е<sup>144</sup>, и за сфаќањето дека “мрзеливоста е повеќе во нашиот дух, отколку во нашето тело”<sup>145</sup>. Тоа значи дека е најважно позитивно да дејствуваме и интелектуално да се надградуваме, бидејќи нема ништо пострашно од ограничениот дух и знаење и од преоптовареноста со нештата кои не кореспондираат со фактичката состојба во која се наоѓаме.

Значајниот германски хуманист и афористичар **Георг Кристоф Лихтенберг** (1742-1799) има кажано низа мудрости и духовити размисли за моралот и за другите сфери од човековиот живот. Тој добро ги познавал делата на француските класици, а посебно се инспирирал од моралистичкото книжевно творештво на Франсоа Ларошфуко и Никола Шамфор (1741-1794).

Лихтенберг во текот на својот живот студиозно ги запишувал своите мисли за општеството, природата, образованието, религијата, моралот и за карактерите на луѓето. Според него, со голема претпазливост треба да се проценува човековиот карактер, зашто секој е рожба и производ на условите и околностите во кои живее.

Морализмот на Лихтенберг е премногу рационалистички и под влијание на просветителската традиција, која во името на Разумот мошне критички наставувала кон општествената декаденција, религијата, црквата и корумпираното благородништво. Просветителството ги мотивирало луѓето да вложуваат во знаењето и да ги преиспитаат околностите во кои се наоѓаат, зашто се осознало оти слабоста на карактерот, лимитираноста во духот и стравот од соочување со вистината се сигурен показател за тешкотиите и страдањата во животот.

---

<sup>144</sup> Исто, стр. 13.

<sup>145</sup> Франсоа дьо Ларошфуко, *Максими и размисли върху морала*, цит. дело, стр. 84.

Следејќи ги основните начела на просветителската идеја, Лихтенберг како суштински вредности кои водат кон успехот ги истакнал упорноста и борбеноста, кои во корелација со храброста и разумноста асоцираат оти “ниту едно искушение не треба да се смета за многу тешко и ниту еден проблем да се третира за потполно разрешен”<sup>146</sup>. Тоа е потенцирано и во афоризмот: “Ако воздржаноста е грешка, рамнодушноста е злосторство”<sup>147</sup>.

Според Лихтенберг, луѓето би биле многу повеќе среќни, кога за туѓите работи би се грижеле исто толку малку, колку за своите, односно кога од блиските ќе бараат услуги според нивните можности, а не според сопствените потреби<sup>148</sup>. Потенцирајќи го начелото на позитивниот егоизам, Лихтенберг укажал дека човекот е првично заинтересиран за придобивки за себе, а потоа и за благосостојбата на другите.

Како мошне поучен ќе го наведеме неговиот запис за изворите и видовите на етиката: Постојат само четири принципи на моралот:

1) Филозофски принцип:

Прави го доброто заради самото добро - од почитување кон моралниот закон.

2) Религиозен принцип:

Прави го доброто затоа што тоа е божја волја - од љубов кон Бога.

3) Човечки принцип:

Прави го доброто заради твоето блаженство - од љубов кон самиот себе.

4) Политички принцип:

Прави го доброто заради благосостојбата на општеството чиј дел си и ти - од почит кон општеството со оглед на тебе самиот.<sup>149</sup>

Овие принципи ја потенцираат важноста на доброто, без кое е невозможно остварувањето на етичноста, божественоста, човечноста и хуманоста.

---

<sup>146</sup> Георг Кристоф Лихтенберг, *Афоризми* (София, Народна култура, 1986), стр. 125.

<sup>147</sup> Исто, стр. 48.

<sup>148</sup> Исто, стр. 50.

<sup>149</sup> Исто, стр. 131.

Заклучокот за моралните поуки на Лихтенберг е дека среќата и успехот се лесно достижни за поединецот кој со мислите, зборовите и со делата е насочен кон позитивните и добродетелни определби на животот.

Еден од најголемите писатели во историјата на светската книжевност, **Лав Толстој** (1828-1910), одреден дел од своето творештво ѝ го посвети на филозофијата, односно на истражувањето на етичките вредности на животот.

Во зборникот “Пат во животот” Толстој ги собрал моралните поуки на најзначајните мудреци на човештвото, кои со својата духовна и творечка ангажираност ги мотивирале луѓето да се оддалечуваат од злото, а да чекорат кон хуманоста, позитивноста и добродетелта. Согледбите на големите моралисти и мислителци, Толстој ги надополнил со свои етички размислувања и поуки, укажувајќи дека верата кај различни луѓе и во различно време може да биде различна, но љубовта и добрината во сите нас и насекаде е една и иста<sup>150</sup>.

Развивајќи ги начелата на Универзалната етика, Толстој сите луѓе ги нарекува браќа, кои наместо да манифестираат завидливост, нетолеранција, насилство и отуѓеност, подобро е смислата на животот да ја бараат во меѓусебната поврзаност, мирот, хуманоста и солидарноста. Според него, најголема добрина е да живееме во љубов и во слога со сите луѓе, а со блиските да постапуваме така како што би сакале тие да постапуваат со нас<sup>151</sup>.

Толстој укажал дека поединецот кој живее само за телото, а не и за душата, нужно се разминува и со луѓето и со бога, и не го достигнува доброто. Оваа согледба ќе ја надополниме и со констатацијата: “Некои луѓе ја бараат смислата на животот во наладите на стомакот, други во ниските страсти, трети во власта, четврти во човековата слава, и на сето тоа ја трошат својата сила. Но, на сите луѓе нужно им е само едно: да работат на збогатување на душата. Единствено таквото вложување ќе им овозможи вистинско добро, добро кое никој не може да им го одземе”<sup>152</sup>. Заклучокот е дека со ориентација кон етиката и со

<sup>150</sup> Lav Tolstoj, *Put kroz život* (Beograd: Ateneum, 2005), str. 28.

<sup>151</sup> Ibid., str. 29.

<sup>152</sup> Ibid., str. 55.

вложување во духовната надградба, луѓето ќе се дистанцираат од сладострасноста и негативните искушенија, зашто “колку на човекот му се помали потребите, толку животот му е посреќен”<sup>153</sup>. Затоа е добро да се има она што се посакува, но е многу подобро да не се посакува ништо повеќе од она што веќе се има.

Впрочем, поединецот кој вредноста ја пронаоѓа во духовноста и етиката, “можете да го оковате во синџири и да го фрлите во темнина, но тој секогаш ќе остане слободен”, бидејќи не дозволува копнежот, алчноста, заслепеноста и мегаломанијата да му ја одземат најскапоцената вредност - духовната хармонија.<sup>154</sup>

Толстој ги мотивирал луѓето да го зајакнуваат својот духовен живот, да бидат самокритични и да не ја прифаќаат една од најопасните и најштетни реченици: “Сите така прават”<sup>155</sup>. Тој со оваа поука, веројатно сакал да укаже дека секој е лично одговорен за одлуката што ќе ја донесе во животот, бидејќи врз основа на слободата на волјата може да застане на браникот на моралот, добродетелта и вредноста или да ита кон негативистичките определби и за своето неетичко однесување да бара оправдување во апсурдното тврдење дека “сите така прават”.

На луѓето кои не умеат да се справат со надворешните влијанија и кои сакаат разумно да дејствуваат, Толстој им порачал да научат паметно да прашуваат, внимателно да слушаат, мирно да одговараат и да престанат кога ќе нема веќе што да кажат. Оваа мошне интересна поука асоцира оти човекот кој правилно ја користи својата љубопитност, кој манифестира трпеливост, стабилност и одмереност, може да ја иницира етичката мудрост и да напредува во духовните и интелектуални вредности на животот.

---

<sup>153</sup> Ibid., str. 58.

<sup>154</sup> Ibid., str. 40.

<sup>155</sup> Ibid., str. 91.



## ВТОРА ГЛАВА

### Езоп - мудрост во басните

Воспоставувањето и осознавањето на етичките принципи претставува основа за пронаоѓање на смислата на човековото постоење и на аксиолошките цели на неговото дејствување. Човекот се карактеризира како рационално суштество кое умее да ги воздигне и препознае духовните и етички вредности на животот. Затоа негова примарна обврска е да изгради цивилизација и култура, која ќе биде во согласност со суштинските човечки и хумани вредности.

Античкиот период од историјата на човештвото, максимално го поттикна љубопитниот дух на човекот да трага и да ги осознава тајните на знаењето, да ја чувствува убавината на уметноста и да ги препознава моралните аспекти на живеењето. Затоа, Антиката претставува универзално наследство и обединувачка алка на различните цивилизациjsки вредности, како и фундамент на европскиот дух и идентитет во науката, културата и уметноста. Антика (гер. *antike*, *antik*, од фр. *antique*, лат. *antiquus* – старина, древен) е термин кој го означува периодот на европската политичка и културна историја во која водечка улога имале стара Грција, Рим, но и античка Македонија. Антиката во своето основно значење ги опфаќа културите изникнати на бреговите на Средоземјето во периодот од околу 1200 или 800 години пр.н.е. до околу 500 или 600 години од нашата ера, приближно од појавата на хеленските градови-држави и хеленската архајска уметност до пропаста на Западното римско царство и на паганската култура.

Со поимот хеленизам всушност го означуваме културно-историскиот период на доминација на старогрчкиот дух во светот, кој доживува значајни општествени, стопански, научни и културни промени.

Во хеленистичкиот период се зголемил интересот за развој на специјални науки, се унапредиле научно-истражувачките процеси и се постигнале значајни достигнувања во математиката, физиката,

географијата, астрономијата, граматиката, филологијата, историјата итн. “Важни основи за античката грчка филозофија се митологијата, епот и трагедијата. Објаснувањата за тоа како боговите владеат со светот и се мешаат во животот на луѓето поттикнале учења за човековата местоположба и за неговата судбина”<sup>156</sup>. Затоа, во филозофијата, која добивала на влијание и популарност, доминирале етичките теории кои требало да одговорат на прашањето: Како треба да живеам? Што треба да правам, односно како да ги воспоставам добродетелта, среќата и душевната хармонија? Токму грижата за смислата и иднината на човекот и светот, станале доволна причина што етиката во академските кругови доживеала целосна експанзија.

Античките филозофи кажувале дека моралот е дел од човечката природа и дека моралното однесување зависи од човекот, дека е израз на неговиот ум и волја. Се сметало дека доблест е она што човек го поседува и практикува, така што се верувало во законитоста помеѓу моралноста и среќата, како и помеѓу неморалноста и несреќата. “Човекот е несреќен поради стравот или неконтролираните желби, тие се извор на болка, мудриот човек може да ги смири и така да живее во непоматеност на душата”<sup>157</sup>.

Старите Грци повеќе се интересирале за изградбата на карактерот, отколку за теоријата на моралното однесување. Платон и Аристотел сметале дека стекнувањето на добродетелта е клуч за моралноста. Делата извршени заради чувство за должност за нив не одразуваат автоматски добар карактер.<sup>158</sup>

Во раната антика се воспоставила практиката да се подучуваат помладите за правилата на секојдневното однесување, за хуманистичките вредности на животот и за блаженството кое произлегува од следењето на етичките начела. Затоа, античката *паидеија* како образовен идеал, што најдоследно филозофски е обмислен и разработен во учењата на Сократ и на Платон, се наметнал како филозофска визија за изградба на високоморална, слободна и

<sup>156</sup> Стефан Сидовски-Кирил Темков, *Филозофија за IV година гимназија* (Скопје: Просветно дело, 2005), стр. 25.

<sup>157</sup> Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* (Beograd: BIGZ, 1973), str. 372-373.

<sup>158</sup> Slavica Juka, *Etika – Postavke i teorije* (Mostar: Fram-Ziral, 2006), str. 25.

достоинствена личност. Доблесноста која претставувала внатрешно собитие на образована, културна, морална и одговорна личност била нарекувана *арете*.<sup>159</sup>

Античкото поимање на доблесноста е во тесна корелација со концепцијата за заемната поврзаност на етичкиот и естетичкиот идеал - *калокагатија*, што укажува дека доблесниот човек во својата естетика наедно е и етичен, додека во својата етика е естетичен.<sup>160</sup>

Со своите просветителски идеи особено се истакнале софистите, во прв ред, Горгија и Исократ, кои сметале дека општествената заедница ќе оди напред, ако се воведе општото образование и се изучува историја на културата.

Сократ кој е наречен најголем воспитувач во историјата на европската култура<sup>161</sup>, за цел си поставил да ги поттикнува младите да итаат кон знаењето, покажувајќи им го на тој начин патот кон духовното воздигнување и кон облагородувањето на свеста за доблеста, за правичноста и за моралните квалитети на личноста.

Сократовата паидеија и неговата етичка ангажираност извршиле силно влијание врз развојот на образованието како во античкиот период, така и во периодот на ренесансата, просветителството и модерното општество. Според **Вернер Јегер**: „Сократ станал или е предводник на севкупното модерно просветителство и на модерната филозофија; апостол на моралната слобода која, непопречена со каква и да е догма и традиција, во целост е условена сама од себе и го слушала единствено внатрешниот глас на совеста”<sup>162</sup>.

Античките мислители освен по аксиолошките прашања на животот, својата духовна и филозофска љубопитност ја насочувале и кон проучувањето на законитостите кои владееле со природата. Тие сметале дека сознанијата треба да се стават под општа одредба на разумот и да се дефинираат причините на нештата. Кога во поглед на барањето на суштината на сепостоечкото се изразуваат општи начела

<sup>159</sup> Види во: Verner Jeger, *Paideia* (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1991), str. 18-19.

<sup>160</sup> Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987), str. 102.

<sup>161</sup> Verner Jeger, *Paideia*, op. cit., str. 243.

<sup>162</sup> Ibid., str. 236.

за битието, логосот, моралот, волјата, односите, должностите, тогаш тие кои ги искажувале се нарекуваат мудреци или филозофи. Така, на самиот почеток на античката филозофија се среќаваме со седумте мудреци чии морални и духовни согледби ќе бидат прикажани во делот посветен на старогрчката етичка мудрост.

Со насоченоста кон етичката мудрост се истакнал и најславниот антички баснописец Езоп, кој преку своите басни го поучувал и советува народот да живее во согласност со разумот и моралните начела, да биде ориентиран кон чесноста и правичноста и да ги отфрла нападните сфаќања и обичаи. Езоп сметал дека басната претставува идеално етичко и духовно средство кое ќе им помогне на луѓето да ги отстранат и поправат лошите карактерни особини и неморални постапки и на нивно место да ги внесат позитивните вредности, со кои успешно ќе се разбираат и надополнуваат во текот на животот. Дел од неговите басни ќе бидат претставени како прозни текстови што изобилуваат со етичка мудрост и духовна поучност и кои претставуваат одлично четиво за луѓето од најразлична возраст.

### **1. Етиката и басните**

Басните, заедно со митот, претставуваат едни од најстарите идејни облици произлезени од народното творештво и книжевноста. Од дамнина, луѓето се служеле со јазикот на басните и на митот, така што од поколение на поколение ја предавале усно својата согледба за природата на нештата, ги искажувале духовните специфики на личните и колективни сознанија, имајќи за цел проверената реалност да не исчезне, туку одново и одново да се преживува и обновува преку чинот на раскажување.

Најпрво во културата се појавил говорот на митот, со кој се барале одговори што би можеле да ја задоволат мисловната љубопитност на човекот, но така што сето тоа се претставувало сликовито.

“Митот би бил човековиот одговор на теоретското прашање како е создаден, како е уреден светот, а басната (покрај пословицата,

поговорката) на практичното прашање како треба да се однесува човекот во тој свет”<sup>163</sup>.

Таквото мисловно дејствување придонело да се иницира оригиналната способност на човековиот ум - зачудувањето, коешто, според Аристотел, претставува иницијална каписла за раѓањето на филозофскиот начин на размислување.

Басната како еден од најстарите облици за изразување на човековото духовно искуство е рано книжевно вообликувана и со неа е создадена неутрална област во која на алегоричен, ироничен и сатиричен начин, преку животните како носители на дејството, се искажувала критика за човечките слабости и недостатоци. Од првата басна па до наши денови, нај сите се врежало мислењето дека поуката е најважна страна на басната. Неа ја споредувале со душата на басната, а самиот расказ како нејзиното тело.

Според **Лев Виготски**, “басната се наоѓа на границата на поезијата и секогаш истражувачите ја истакнувале како најелементарен книжевен вид, во кој најлесно и најзабележливо можат да се воочат сите особености на поезијата”<sup>164</sup>.

Градивните елементи на басните се: алегоријата, анегдотскиот карактер, употребата на животни, поуката, расказот и поетскиот стил. Басната претставува специфична епски творба, кратка по својата содржина, напишана во стихови или проза. Нејзината цел е јасно и живо познание на моралниот принцип<sup>165</sup>.

Преку дијалошката литературна форма и алегоријата, басната ја поттикнува интелектуалната љубопитност на читателот кон откривањето на креативната длабочина на народното творештво, вредноста на етичката поука и анегдотскиот облик на знаење. Иако првично врзана за животинскиот свет, басната неизбежно се однесува на луѓето, човечкото општество, односите кои му се својствени, на правдината и неправдата, законот и беззаконието<sup>166</sup>.

---

<sup>163</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни* (Скопје & Мелбурн: Матица македонска, 1999), стр. 33-34.

<sup>164</sup> Лев Виготски, *Психологија на уметноста* (Скопје: Македонска книга, 1980), стр. 115.

<sup>165</sup> Исто, стр. 130.

<sup>166</sup> Nada Lagumdžija, *Basna u osnovnoškolskoj nastavi književnosti* (Zagreb: Školske novine, 1991), str. 13.

Басната својата основа ја гради врз начелата на практичната етичка мудрост, бидејќи со прикажувањето на случките и карактерите на животните (како асоцијација на човечкото однесување), ги експонира моралните поуки и рационалните сознанија за позитивните и негативни околности на животот. Впрочем, животните во басните се врзуваат за одредени слоеви на феудалното и граѓанско општество, прикажувајќи ги сличните типови на луѓе со различни психофизички специфичности, професии и општествени позиции<sup>167</sup>. Така, достоинствениот лав ги претставува нарцисоидните владетели, итрата лисица граѓаните и оние луѓе кои за да ги остварат амбициите во животот морале да се служат со својата мудрост и итрина, а невештиот и лекоумен волк го претставува тиранинот и егоистот, какви отсекогаш имало во секое човечко општество. Магарето е олицетворение на глупоста, тврдогавоста; јагнето - милоста; волот - тврдоглавоста; јазовецот - лакомоста и инертноста; зајакот-страшливоста; гавранот-непромисленоста и приглупоста; мравката-работливоста; ластовицата-зборливоста; козата-досетливоста.

Животните ги среќаваме во народните приказни на сите народи и сите времиња, така што без оглед на која територија настанала, басната е одраз на идеите, мислите и проблемите кои ги окупирале луѓето, независно од нивната боја на кожата, верската или националната припадност. Затоа во басната постојат заеднички интернационални (универзални) мотиви кои се пренесувале од еден до друг народ и нашле свое место во различните средини.

Бидејќи потеклото на басната достигнува во далечното минато, сè уште со сигурност не е утврдено дали нејзина прататковина е Грција, Индија, Египет или некоја друга земја. Меѓутоа се претпоставува дека првпат се појавила на територијата на Индија и Источниот Медитеран, но целосната убавина на овој книжевен вид го дале Хелените. Од Елада, басната се шири во Рим и во европската книжевност. Се претпоставува дека во ширењето на басната во европската книжевност, значајна улога одиграле и арапските народи кои од

---

<sup>167</sup> Tvrtko Čubelić, *Narodne pripovijetke* (Zagreb, 1970), str. 77.

Персијците, во текот на Средниот век, ги примиле индиските басни и ги ширеле меѓу европските народи.

Со текот на времето, како ретко кој друг книжевен вид, басните се пренесуваат од народ до народ, што придонело хеленските басни да преминат кај Латините, Словените и другите народи, исто како што и во Елада многу од басните се преминати од Индија, (многу нови истражувачи ја земаат како колевка на басната), потоа од Египет, Либија, Лидија, Карија, Киликија, Фригија. “Езоповите басни како воспитно и поучно средство, бидејќи се утврдиле во хеленските школи, тие од Елада преминале во другите земји и постепено, здружувајќи се со нивните приказни за животни, стануваат интернационален фактор во воспитувањето на младите”<sup>168</sup>.

Првите текстови со басни се пронајдени на сумеро-вавилонските таблички напишани со клинесто писмо, а почетоци на хеленската басна може да се најдат кај Хесиод<sup>169</sup>, два века пред Езоп, а дури шест века порано од најстарата индиска басна<sup>170</sup>. Аристотел покрај езоповската ја посочува и либиската басна, која ја познавал уште Есхил.

“Влијанието што го извршиле источните култури во обликувањето на ајсоповските басни е несомнено, меѓутоа басните таму сè уште не се одделени во самостоен жанр, туку се зависни од контекстот и се помешани со пословиците и поуците. Во таа смисла приматот на Елада во оформувањето на басната како одделна жанровска единица останува неспорен”<sup>171</sup>.

Во Елада, басните нашле мошне плодно тло не само поради својата етичко-педагошка вредност за образованието на младите, туку и поради применливоста и корисноста во политичкиот живот.

Како најстар баснописец се спомнува **Езоп**, за кој се претпоставува дека е роден во Фригија, околу 576 год. пр.н.е. дека бил современик на Ферекид и роб на Ксант, а потоа станал ослободеник од

---

<sup>168</sup> Милош Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1986), стр. 369.

<sup>169</sup> Хесиод, *Дела и дни* (Скопје: Култура, 1996), стр. 53-54.

<sup>170</sup> За индиските басни види во: *Панчатантра* (Скопје: Фонографика, 1991).

<sup>171</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 25.

Идмон. Личноста и делото на Езоп од самиот почеток претставува загатка што ја поттикнала фантазијата на многу поколенија.

**Валериј Софрониевски** смета дека “и покрај тоа што во науката не постои дефиниран став за реалноста на Езоповата егзистенција, веќе е вообичаено појавата на античката басна да се врзува за неговата име, а басните настанати низ вековите, да се сведуваат под поимот езоповски”<sup>172</sup>.

Легендата за животот на Езоп е пренесена преку анонимната книжевна творба “Роман за Езоп”, каде се прикажани неговите необични авантури, ропството, искушенијата, ограничувањата, како и мудриот пристап и творечките активности во создавањето на етичките поуки, басните и поговорките.

Романот за Езоп според својата композиција е поделен на три дела. Во првиот се раскажуваат авантурите на Езоп кај неговиот прв господар и рационалната способност, духовната доминација и шегобијноста со кои робот Езоп интелектуално го разоружува својот последен господар, учениот филозоф, Лидиецот Ксантип.

Во овој дел Езоп раскажува дека грдите физички карактеристики не треба да влијаат врз човековата ориентација кон вредностите на умот, убавината на душата и логичкото расудување. На прашањето: “Умот ти е светол, но зошто лицето ти е темно”, Езоп одговорил: ‘Не обрнувај внимание на мојот изглед, туку гледај каков ми е духот и паметта што ја имам’<sup>173</sup>. Тоа го објаснува и со согледбата дека е неразумно поради грдиот лик да се негира разумноста. Зашто, многу луѓе со грд лик имаат остар ум.

Вториот дел го претставува Езоп на кралскиот двор во Вавилон. Третиот дел ги прикажува околностите кои ја предизвикале смртта на Езоп.

Се смета дека причината за Езоповата смрт е заради осквернителна кражба, бидејќи во неговата торба била пронајдена украдена златна чаша, која всушност била подметната од страна на Делфијците. Тие сакале да му напакуваат на Езоп, зашто тој кога

---

<sup>172</sup> Исто, стр. 211.

<sup>173</sup> Арнолт Бронен, *Езоп - Седем разказа от древна Елада*(София: Народна култура, 1969), стр. 101.



дошол во Делфи, постојачо го критикувал нивното безделништво и лесен живот врз грбот на Аполоновото пророчиште. Делфијците, расрдени, во Езоповиот багаж подметнале една чаша, која била заветен дар. Овој, ништо не сомневајќи се, тргнал на пат за Фокида. Тие почнале да го гонат, па го фатиле на дело и го обвиниле дека има украдено некој посветен предмет. Го одвеле до една карпа која се вика Хиампеја и го фрлиле во бездната. Познати се уште неколку имиња на антички писатели кои ги бележеле басните (Херодот, Хесиод, Архилох), но најзаслужен за втемелување на басните, како книжевен вид, бил Аристотел.

Езоповите басни се сочувани во својата изворна форма, ширејќи се преку усно пренесување од поколение на поколение. За развојот на езоповите басни во латинската литература придонел ослободениот римски роб со македонско потекло **Федар** (1 век, н.е.) Тој во преден план ја истакнувал етичката конотација на басните и придонел тие да бидат преведени и извадени во зборник под име Ромул<sup>174</sup>. Федар, за разлика од времето на Езоп, кога басната се раскажувала едноставно, а поуката била одвоена и секогаш се наоѓала на крајот, “го украсил расказот и понекогаш ја пренесувал поуката од крајот на почетокот”<sup>175</sup>.

Во модерната епоха езоповската басна ќе предизвика голем интерес и ќе доживее целосна книжевна обработка и продлабочување преку творечките активности на едни од најпознатите баснописци Жан де Лафонтен, Готхолд Е. Лесинг и Иван Крилов. Според Виготски во прозната басна треба да се вклучат басните на Лесинг, на Езоп, на Толстој и на други. Во поетската басна - на Лафонтен, на Крилов и на нивните следбеници<sup>176</sup>.

**Жан де Лафонтен** (1621-1695) ги преработил и осовременил запишаните творби на својот “учител” Езоп. Но, покрај тоа, започнал да создава свои оригинални басни, напишани во стихови и обработувани во духот на народните идеи и традиционалните морални вредности<sup>177</sup>. Лафонтен укажал на тоа дека, иако тој им го додал на Езоповите басни

<sup>174</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 71.

<sup>175</sup> Лев Виготски, *Психологија на уметноста*, цит. дело, стр. 147.

<sup>176</sup> Исто, стр. 120.

<sup>177</sup> Лафонтен, *Басне* (Београд: Рад, 1981).

само обликот, нив, сепак, во никој случај не треба да ги оценуваме според тоа, туку според моралните знаења и прикажувањето на разните човекови карактери, пресликани преку својствата на животните.

Во своите басни на храбар и сатиричен начин Лафонтен ги критикувал аристократските декаденции на француското општество во 17 век и ги жигосувал моралните изопачености на привилегираните сталежи, манифестирани преку: суетата, глупоста, немилосрдноста, дрскоста, гордоста, мегаломанијата, лицемерието, самообожавањето, паразитството. Тој критички ги опсервирал и буржоаските (граѓански) духовни слабости: ситничарството, скржавоста, простотилакот, грубоста, ограниченоста, опседнатоста за аристократски титули и површноста.

Неговите басни постигнале голем успех и веднаш биле признати како корисно четиво за етичкото образование на децата. Лафонтеновата оригиналност се состои во неговата тенденција за пренесување на тежиштето на етичката поука на самата приказна, што е во спротивност со Езоповите и Федаровите басни кои имале тесен дидактички карактер и претставувале илустрација на поуката. Лафонтен станал учител на следните големи баснописци: Лесинг во Германија, Крилов во Русија, Доситеј Обрадовиќ во Србија и Петко Р. Славејков (1827- 1895) во Бугарија. Германскиот поет Фридрих фон Хагедорн во почетокот на 18 век ја направил басната популарен жанр во Германија, така што од него учел Лесинг.

Имено, германскиот писател, критичар и теоретичар на уметноста **Готхолд Ефраим Лесинг** (1729-1781) бил еден од најголемите книжевни почитувачи на Езоповото дело, така што укажал дека сите преработки на подоцнежните баснописци, од Федар до Лафонтен, се искривување и расипување на оригиналот. Следејќи го Езоповиот пристап во создавањето на басните, Лесинг пишувал епиграмски кратки басни во кои преовладувале етичките поуки и длабоката мисловна содржина. Неговите басни станале корисно четиво и за возрасните и за децата. Лесинг сметал дека древните народи ја вбројувале басната во областа на филозофијата и на реториката, а не

во областа на уметноста и поезијата, што го поттикнало и самиот да ја избере филозофската басна за предмет на своето проучување. “За древните народи басната спаѓала во областа на филозофијата и оттука ја позајмувале наставниците по реторика. Аристотел не ја претресува во својата “Поетика”, туку во својата Реторика<sup>178</sup>.

Според Лесинг, поетската убавина и практичната корисност на басната се во спротивност и дека колку што е попоетичен и посликовит описот во басната и колку што е формално посовршено обработен нејзиниот расказ, дотолку помалку басната и одговара на својата намена<sup>179</sup>. Затоа, тој смета дека “краткоста е душата на басната” и дека Федар го извршил првото “предавство” кога почнал да ги обработува басните на Езоп во поетски стихови. Федар, според неговото мислење, го избрал средниот пат меѓу уметничката и прозната басна и ја раскажувал со отмена краткост на римјаните, но сепак во стихови. Од становиште на Лесинг, Лафонтен најмногу погрешил што го применил поетскиот стил и поетската форма за обработка на басната. “Расказот во басната мора да биде поедноставен, тој мора да биде збиен и да ја задоволува само јасноста, и избегнувајќи ги, колку што е тоа можно, какви и да било украси и фигури”.

Значајно е да се потенцира дека Лесинг ги поставил темелите на модерната естетика и е еден од најзначајните поборници на европското просветителство. Тој со своите темелни согледби бил вистински просветител, слободоумен бранител на верската толеранција и борец против црковниот фанатизам, духовит и оригинален писател кого неговото време не го признало и доволно почитувало и кој умрел во голема сиромаштија како библиотекар во едно германско провинциско гратче, биејќи не сакал да пишува за дворската и благородничка публика, ниту да им угодува на површните барања на широките слоеви на тогашното граѓанство.<sup>180</sup>

Во Русија како најзначаен баснописец се истакнал **Иван А. Крилов** (1769-1844), кој со напишаните околу 200 басни, собрани во 9 книги, стекнал глас на моралист, на толкувач на идеите на просечниот

---

<sup>178</sup> Исто, стр. 118.

<sup>179</sup> Исто, стр. 134.

<sup>180</sup> Danko Grlić, *Leksikon filozofa*, op. cit., str. 241.

човек, на поет на животната уметност и на здравиот разум. Крилов успеал езоповската басна да ја воздигне до најголема поетска вредност и следејќи го Лафонтеновиот критички пристап на општествените дехуманизации и културни аномалии во Франција, во своите басни дал верни типови и слики на негативните појави од различните слоеви на рускиот народ.

Алегоричноста и преносната смисла на басната го поттикнале Крилов, храбро и без страв од полицијата и цензорите да проговори за моралните изопачености, порочноста и деградирачките елементи присутни во руската стварност. Тој во басните ги асоцирал негативните појави како што се “корумпираност на бирократите од сите чинови, глупоста на големците кои живеат од умот на своите секретари, лошотилакот, слепото верување во старите обичаи, злоупотребата на власта”<sup>181</sup>.

Криловите басни се кратки, поучни стихувани приказни, во кои преовладуваат сатирата и иронијата, насочени кон разните човекови слабости. Етичката поука е максимално нагласена, така што некогаш се наоѓа на почетокот, некогаш на крајот од басната, а некогаш произлегува од самата содржина на басната. Бидејќи во своите басни зборувал за најважните појави на личниот и општествен живот, за значајните историски настани на своето време, за чесноста и личноста на човекот, Крилов станал мошне популарен баснописец, како што останал и до ден-денес.

Басните со текот на времето станале еден од најуспешните начини за нудење на моралната вистина, како и за препознавање на суштинските добродетели и етички вредности.

Сите народи имале големо почитување за моралните поуки кои се даваат во басните, така што и на соседните простори постоеле автори и книжевници кои се истакнале како значајни баснописци. Еден од нив е Доситеј Обрадовиќ кој спаѓа во редот на најзначајните почитувачи, преработувачи и преведувачи на Езоповите басни. Со својот креативен и создавачки ангажман, Обрадовиќ извршил огромно

---

<sup>181</sup> Милош Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, цит. дело, стр. 371.

влијание во пренесувањето и популаризирањето на овие басни и врз книжевниците и баснописците од Македонија.

Валериј Софрониевски авторот на значајниот магистерски труд “Ајсоп и ајсоповските басни во македонските народни приказни”, смета дека меѓу големата жанровска разноликост на македонското усно творештво, народните приказни-басни со својот високо изграден стилско-изразен систем и карактеристична композициска постапка, укажуваат на долга традиција во нивното присуство и употреба низ нашето народно творештво, а одделните оригинални сижетно-фабулни решенија ги потврдуваат претпоставките за своеродноста и самобитноста на басната на овие простори<sup>182</sup>. Софрониевски нагласува дека посебноста на македонските народни басни најдобро ја согледал професорот Томе Саздов кој во своите трудови “За потеклото и поделбата на нашата народна проза” и “Класификација на македонските народни приказни” ја истакнал жанровско-композициската особеност и стилско-изразната специфика на овој вид и, како таков, го издвоил во посебна група покрај приказните за животни. Саздов мошне значаен научен прилог кон проучувањето на македонските народни басни има дадено и со својата студија “Македонските народни приказни за животни и басни”<sup>183</sup>.

Сепак, првото посериозно теоретско соочување на македонската фолклористика со народните басни им припаѓа на педесеттите години од овој век, кога беше објавено српскохрватското издание “Македонске народне приповјетке” (Сарајево, 1954). Во предговорот на Васил Иљоски кон ова издание, за првпат накусо беа изложени некои карактеристики и специфики на македонските народни приказни за животни и басни<sup>184</sup>. Како позначајни македонски научници кои го проучувале влијанието на Езоповите басни врз македонското народно творештво ќе ги наведеме и Кирил Пенушлиски<sup>185</sup>, кој ги прикажа паралелите на македонското народно творештво и старогрчката

<sup>182</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 7-8.

<sup>183</sup> Томе Саздов, *Фолклористички студии* (Скопје: Наша книга, 1986), стр. 65-78.

<sup>184</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 18.

<sup>185</sup> Види во: Кирил Пенушлиски, *Одбрани фолклористички трудови, том I* (Скопје: Македонска книга, 1988), стр. 76-80

книжевност и фолклор и Харалампие Поленаковиќ<sup>186</sup>, кој дава приказ на најстариот сочуван македонски превод на Езоповите басни.

## **2. Етичките поуки на Езоповите басни**

Пред 27 века, на еден роб надарен со филозофски ум, кој се нарекувал Езоп, му текнало на мудар и алегоричен начин да ги искаже вистините за карактерните специфичности на луѓето. Неговата идеја била преку раскажувањето на забавните истории во кои херои најчесто се животните, да се предочат моралните вредности и да се жигосаат и исмеат лошите и негативни постапки на човекот.

Езоп многу добро знаел дека човекот кој се обидува реално и критички да ја искаже вистината за туѓите карактерни слабости, може да се соочи со големи проблеми, посебно ако остро и упорно ги критикува неморалните постапки на припадниците на високите општествени слоеви. Со таа цел, Езоп започнал да пишува басни кои му овозможиле на алегоричен, односно посреден начин да ги прикаже туѓите карактерни слабости, моралните поуки и етичките лекции во своите раскази. Впрочем, суштинската вредност на басната произлегува од нејзината алегоричност и афористичност. Во таа смисла е создаден посебен облик на басната т.н. езоповски јазик, кој на баснописецот му служел како средство за да ги прикрие своите вистински намери и на индиректен начин да ја каже вистината за општествените негативности.

“Целокупниот фонд на ајсоповските басни не е продукт на конкретна личност ниту нивното настанување се врзува за одреден временски период. Создавани, запишувани и собирани во текот на повеќе столетија, тие минале долг пат пред да бидат испечатени и издадени во обликот каков што ние денес го имаме”<sup>187</sup>.

Езоповите басни се пренесувале усно, учејќи ги луѓето како да постапуваат во одредени животни ситуации. Пет века откако биле

---

<sup>186</sup> Види во: Харалампие Поленаковиќ, *Книжевно-историски прилози* (Скопје: Македонска книга, 1989), стр. 488-505.

<sup>187</sup> Валериј Софрониевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 10-11.

создадени, тие биле преведени од старогрчки на латински и се распространиле во целиот цивилизиран свет. Поради својата етичко-педагошка предиспонираност, басната добила соодветно место во воспитно-образовниот процес и во домовите, односно секаде каде што имало потреба од духовно формирање на човековата личност. Таа во својата основа создава духовен систем на вредности и морални наравоученија, така што станала средство на рационалната и практична етика.

Басната му припаѓа на усното творештво и претставува специфичен вид на книжевен текст. Во неа постојат повеќе слоеви отколку кај другите книжевни родови. **Василиј А. Жуковски** (1783-1852) сметал дека во историјата на басната можат да се забележат три главни периоди: “прво, кога таа не била ништо друго туку обично реторичко средство, пример, споредување; второ, кога се здобила со посебно битие и станала еден од најуспешните начини на нудење на моралната вистина за говорникот или за етичарот - такви се басните што ни се познати како Езопови, Федорови и Лесингови; трето, кога преминала од областа на беседништвото во областа на поезијата, то ест кога се здобила со формата која во модерната епоха му ја должи на Лафонтен, и на неговите подражавачи, а во антиката - на Хорациј”<sup>188</sup>.

Со алегорискиот начин на изразување, басната бара читателот да навлезе во нејзината најдлабока суштина и да ја дофати општоважечката вистина сокриена под чистата и едноставна фабула. Нејзината занимливост е зголемена со хумор, понекогаш и со иронија.

Своите басни Езоп ги раскажувал на прозен начин, поистоветувајќи ги животните со однесувањето на човекот. Имено, животните во неговите басни не се ништо друго, туку претставници на различни категории и типови на човечкото општество: Итроста не ѝ е својствена само на лисицата; наивноста и глупоста не само на магарето; тврдоглавоста не само на јарецот; кроткоста не само на гулабот; подмолноста не само на змијата; страшливоста не само на зајакот. Сите овие својства можат да се најдат и во поведението на луѓето. Тоа укажува дека басната е еден од начините на создавањето

---

<sup>188</sup> Василиј А. Жуковский, *Сочинения* (Москва: Гослитиздат, 1954), стр. 509.

на секојдневните односи, на човековиот карактер и на сето она што ја прикажува моралната страна на човечкиот живот.

При карактеризацијата на ликовите, басната се служи со разни нијанси на карактерното обликување на човекот. На една страна се лошите, глупите, неснаодливите, мрзеливите, а низ дејствието на басната ним директно им се противставуваат добрите, паметните, снаодливите, чесните и работливите ликови. Тежиштето на басната не е во случката, туку во оцртувањето на карактерот на ликовите кои се учесници во тоа дејство. Тоа асоцира дека намерата на баснописецот не е воочувањето на карактерот и спецификите на животните, туку нивно поврзување со одредени слоеви на човечкото општество. Со читањето и анализирањето на басната, откриваме лоши и добри особини на ликовите, идентификувајќи ги со карактерот на луѓето во својата животна средина.

“Етичката повеќеслојност на Езоповите басни, нивната многутолковност и различна општочовечка димензионираност, овозможуваат извлечените наравоученија од нив да бидат најразлични, согласни и сплотени со времето и просторот на кои му припаѓаат”<sup>189</sup>. Тоа укажува дека моралната поука произлезена од басната, никогаш не е искажана на директен и отворен начин, така што на читателот му е оставено со логичка анализа и рационално толкување да го открие етичкиот карактер на раскажаните случки во басната.

Езоповите басни изобилуваат со примери во кои се откриваат себичноста, зависта, злобата и другите човечки недостатоци, пројавени во безмилосната борба за поминок, така што тие ја претставуваат вистинската слика на своето време, но воедно се и надвременски книжевни творби насочени кон буђењето на етичките, духовните и позитивните вредности на животот.

Во басната **“Кучињата и лисицата”**<sup>190</sup>, Езоп предочува дека човекот многу често својата сила ја покажува врз беспомошниот, отколку врз поединецот кој е во состојба да ни се спротивстави. Имено, во оваа басна се раскажува за кучињата кои нашле одрана кожа од

<sup>189</sup> Валериј Софронијевски, *Ајсоп и Ајсоповите басни во македонските народни приказни*, цит. дело, стр. 199.

<sup>190</sup> Ајсоп, *Басни* (Скопје: Три, 2008, превод и преев од старогрчки јазик Валериј Софронијевски), стр. 150.



лав и почнале да ја растргнуваат. Го видела тоа лисицата и им рекла: “Да беше овој лав меѓу живите, ќе видејте дека неговите канџи се посилни од вашите заби”. Наравоучението се однесува за луѓето кои губејќи ја својата сила, слава и моќ, го губат и авторитетот и вредноста во очите на другите.

Басната “**Лисицата и пантерката**”<sup>191</sup> потенцира дека убавината на духот е многу посуштинска од убавината на телото. Имено, лисица и пантерка се препирале околу убавината. И, бидејќи пантерката постојано ги истакнувала шарите на своето тело, лисицата, потспуштајќи ѝ, рекла: “Колку ли сум, тогаш, јас поубава од тебе, која, не по телото, ами во душата сум ишарана!”. Поуката е дека човекот треба постојано да вложува во надградбата на своето знаење и да ги негува благодетите на духовното спознание, а не да се окупира со телесните задоволства и страстите.

Покрај потребата за усовршување на интелектуалната и духовната основа, луѓето ќе успеат да ги остварат позитивните цели и со манифестирање на иницијативноста, одговорноста и борбеноста - вредности кои Езоп ги прикажува во басната “**Лисицата и гроздот**”<sup>192</sup>. Имено, некоја лисица, кога здогледала на лозница виснати гроздови, посакала да се добере до нив, но не можела. Откажувајќи се, си рекла: “Кисели се”. Така прават и некои луѓе, кои не можејќи, поради неспособност, нерешителност и слабост на карактерот, да ги постигнат целите и да пронајдат излез од проблемите, ги обвинуваат другите или судбината за тоа што им се случува во животот.

Хуманоста, одговорноста и етичката ангажираност за доброто на блиските, како суштински приоритети кои секој доблесен човек треба да ги практикува во животот, Езоп ги предочува во басната “**Коњот и војникот**”<sup>193</sup>. Тој раскажува дека за време на некоја војна еден војник го хранел својот коњ со јачмен. Кога војната завршила, коњот му помагал за тешките работи и во носењето преголеми товари, а добивал само плева. Но, кога се чуло дека пак ќе има војна и трубата се огласила, господарот го зауздал коњот, се вооружил и тргнал во војна.

---

<sup>191</sup> Исто, стр. 30.

<sup>192</sup> Исто, стр. 25.

<sup>193</sup> Исто, стр. 127.

Коњот постојано се тетеравел, зашто немал сили. Најпосле му рекол на својот господар: “Е, оди сега со пешадијата, зашто ти мене од коњ во магаре ме претвори. Како можеш од магаре пак да добиеш коњ?”.

Моралната поука од оваа басна е дека ако не се грижime за блиските и не обрнуваме внимание за нивното здравје, ќе ги загубиме кога ќе ни бидат најпотребни.

Златното етичко правило кое вели: *Како правиш, така ќе ти биде правено*, може да го согледаме и од Езоповата басна, “**Волкот и лавот**”<sup>194</sup>, во која се раскажува за лавот кој му ја одзел овцата на волкот, која тој ја грабнал од стадото. Волкот на тоа рекол: “Неправедно ми го одзеде моето!”, на што лавот се насмеал и кажал: “А зар ти си ја добил од пријатели, на чесен начин?”.

Басната ги прикажува насилниците, ограбувачите и алчните, кои не гледаат самите што прават, туку ги критикуваат лошите постапки на другите.

Лакомоста и егоизмот претставуваат едни од најлошите карактерни одлики на човекот, тие неретко го заробуваат неговиот ум и го прават деструктивно ориентиран кон сè што го опкружува. Оваа констатација можеме да ја согледаме и од басната “**Кучка носи месо**”<sup>195</sup>. Имено, некоја кучка, со месо во устата, преминувала река. Кога ја здогледала својата сенка во водата, помислила дека тоа е друга кучка, што држи поголемо месо. Затоа, го пуштила сопственото и се втурнала да ѝ го земе на онаа другата. Но, ѝ се случило да остане без обете: едното не го дофатила, зашто и го немало, а другото реката го однела. Наравоучението е дека алчните луѓе често ќе го загубат и тоа што го имаат, ако наместо да уживаат во сопственото, се преокупираат со желбата да го поседуваат туѓото.

Во басната “**Комарецот и лавот**”<sup>196</sup>, се раскажува за комарецот кој се пофалил дека е појак од лавот. За да го докаже тоа, комарецот забрмчел и зел да го бодe лавот по незаштитените места околу носот. Бранејќи се, лавот се разранил со сопствените шепа, додека не премалел. Кога го победил лавот, комарецот запеал победничка песна

---

<sup>194</sup> Исто, стр. 187.

<sup>195</sup> Исто, стр. 156.

<sup>196</sup> Исто, стр. 157.

и одлетал, ама се заплеткал во пајаковата мрежа. Пред пајакот да го изеде, почнал да плаче, оти бедната животинка - пајакот, го упропастила него, кој се борел со најсилниот.

Наравоучението е дека и од најсилниот има посилен, затоа луѓето не треба да се натпреваруваат во агресивноста и конфликтноста, туку во практикувањето на доброто и во усовршувањето и развојот на интелектуалните вредности и способности. Слична морална поука може да согледаме и во басната **“Болвата и човекот”**<sup>197</sup> во која Езоп ни предочува дека секој треба да се бори против злото и да се усовршува во доброто. Имено, некоја болва многу му додевала на некој човек. Тој ја фатил и почнал да вика: “Која си ти, та да ме касаш секаде и така, без причина, да ме разјадуваш?”. Таа почнала да се моли: “Спаси ме пријателче, не убивај ме; та, не можам големо зло да сторам!”. Човекот се насмеал и рекол: “Токму затоа ќе загинеш од моите раце, зашто не е убаво воопшто да се појавува некое зло, било големо или мало”. Басната асоцира дека допуштањето на малото зло, со текот на времето може да создаде предуслови за развој и доминација на големото зло. Затоа не се препорачува човекот над злото да се сожали, било да е големо или мало.

Себичноста, недобронамерноста и егоизмот се едни од најлошите карактерни особини, кои неретко ги мотивираат луѓето, на своите блиски да им даваат совети, не со добра намера, туку поради сопствена корист. Тоа можеме да го согледаме од басната **“Лисица со отсечена опашка”**<sup>198</sup>, во која Езоп раскажува за лисицата на која откако стапицата и ја откинала опашката, ги убедувала останатите лисици и тие да си ги отсечат опашките, зашто таа и онака им виси како непотребен товар. Една лисица прокоментирала: “Мори друшке, та, да немаше ти никаква полза од тоа, не ќе ни го советуваше нам ова!”. Моралната поука од оваа басна укажува оти себичниот интерес го тера човекот негативно да влијае врз другите и да ги мотивира кон нештата што не се добри за никого. Слично наравоучение можеме да

---

<sup>197</sup> Исто, стр. 279.

<sup>198</sup> Исто, стр. 34.

извлечеме и од басната **“Еребица и човек”**<sup>199</sup> во која се предочува подготвеноста на поединецот, заради остварување на сопствените цели, да ги предаде и доведе во опасност дури и своите најблиски. Некој човек уловил еребица и се подготвувал да ја заколе. А таа почнала да моли, велејќи: “Пушти ме да живеам. Место мене, ќе ти помогнам да уловиш многу еребици. А овој рекол: “Заради ова и отпојќе ќе те убијам, оти сакаш да им поставиш замка на своите роднини и пријатели.”

Баснава подучува, дека оној што сака да ги уништи своите пријатели, самиот ќе се соочи со опасноста и ќе падне во убиствената стапица.

Човекот кој животот го води според начелата на етичката мудрост умее трезвено и промислено да се справува со животните искушенија и не дозволува лекомисленоста и наивноста да го доведат во непријатна ситуација. Со басната **“Волкот и жеравот”**<sup>200</sup>, Езоп ни укажува дека помагањето на некој познат злосторник ни донесува ризик и опасност, бидејќи како што вели Доситеј Обрадовиќ: Лош човек меѓу добрите не е ништо друго освен волк меѓу овци комушто никој не треба конак да му даде. Во басната се раскажува за волк кој имал несреќа да му се заглави коска во грлото. Тој го замолил жеравот и му ветил награда ако ја вовлече својата глава и ја извади коската од неговото грло. Жеравот ја извадил и почнал да си ја бара наградата. Волкот се насмеал, чкртнал со забите и рекол: “Место награда, доволно ти е и само тоа, што од уста и заби на волк извлече жива глава, без ништо да ти фали.” Поуката е дека за лоши луѓе не треба да се има сожалување, зашто тоа е погибел за мирните и добри поединци.

Басната **“Змија и орел”**<sup>201</sup> поучува дека човекот освен што треба да внимава во односите со некадарните и негативни лица, должен е да покаже и милост, хуманост и добродетелност кон единките кои се наоѓаат во непријатни животни околности. Езоп раскажува за змијата која силно го опфатила орелот и се подготвувала да го умртви. Земјоделецот го видел тоа, па го разврзал клопчето на змијата и го

---

<sup>199</sup> Исто, стр. 239.

<sup>200</sup> Исто, стр. 185.

<sup>201</sup> Исто, стр. 85-86.

ослободил орелот. Змијата се налутила, па пуштила отров во пијалакот на спасителот. Но, кога земјоделецот, без да знае, сакал да пие, слетал орелот и му ја турнал чашата од рацете и го избавил од сигурна смрт.

Наравоучението е дека тој што чини добрина, треба и да се надева на добрина, зашто наспроти негативецот, благородниот и чесен поединец нема да ја заборави туѓата помош и хуманост. Според законот на кармата: кога им помагаме на другите, си помагаме и на себеси, бидејќи “сé што работиме со телото, со зборот и со умот, остава соодветни последици”<sup>202</sup>.

Басната “**Купец на магаре**”<sup>203</sup>, најсоодветно ни ја доловува народната поговорка: “Види со кого другарува и ќе знаеш колку вреди”. Во неа се зборува за некој човек, кој имал намера да купи магаре, но го зел прво на проверка и го ставил во јаслите заедно со своите магарина. А ова застанало до најмрзливото и ненаситно магаре, кое ништо не работело. Купецот веднаш го одвел и му го вратил на стопанот, кој прашал, како толку бргу успеал да го испита, на што овој му одговорил: “Ами, друга проба не ми треба; знам, дека е такво, каков што е пријателот што го избра меѓу сите.”

Поуката е дека луѓето кои манифестираат етичност, доблесност, учтивост и култивираност многу тешко ќе склопат пријателство со неморален, лош, вулгарен и агресивен човек. Нивниот критериум е насочен кон односот со лица кои негуваат разумен, правичен, добродетелен и толерантен пристап во животот.

Во басната “**Муви**”<sup>204</sup>, Езоп ја прикажал неумереноста, алчноста и неразумноста, кои честопати стануваат причини за многу зла. Имено, во некоја визба се излеал мед, па долетале муви и зеле да го јадат. И не се иставале, поради сладоста негова. Но, им се залепиле нозете и бидејќи не можеле да одлетаат, давејќи се, рекле: “Кутрите ние, гинеме заради куса наслада!”

---

<sup>202</sup> Согјал Ринпоче, *Книга на животот* (Скопје: Силсонс, 2001), стр. 117.

<sup>203</sup> Ајсон, *Басни*, цит. дело, ср. 241.

<sup>204</sup> Исто, стр. 196.

Наравоучението е дека претераната алчност и предаденост на страстите, го соочуваат човекот со големи маки и страдања и го прават роб на телесните задоволства.

Заклучокот за Езоповите басни е дека алчноста, користољубивоста и недобронамерноста треба да се избегнуваат, а коректноста, разумноста, правичноста и моралноста непрекинато воспоставуваат и усовршуваат.

### **3. Етиката кај седумте антички мудреци**

Во првата половина на VI век во античка Грција доаѓа до поголем интерес за воспоставување на интелектуалните вредности и на политичката слобода, што овозможило дистанцирање од патријархалниот тип на владеење кое го практикувале кралевите и се иницирале преминот кон почитувањето на општествените закони и филозофскиот начин на размислување.

Постепеното осознавање на духовните и филозофски вредности, Античките Грци ги поттикнале поинтензивно да размислуваат за доброто, убавото и хармоничното, за односите меѓу луѓето, за правилното дејствување, за толеранцијата, разумноста, сомилоста и етичноста. Поуките за позитивната и духовна насоченост, умните луѓе ги изнесувале јавно (најчесто на плоштадите), зашто сакале кај сограѓаните да ја пробудат свеста за општата моралност и за разумниот пристап кон искушенијата на животот. Затоа биле нарекувани *мудреци* (софои). Се сметало дека ги има седум - што бил митски волшебен или среќен број.

Тие искажувале практични и корисни етички совети, кои имале општо значење и се однесувале на нормативите кои од поединецот барале да води добродетелен и морален начин на живеење. Своите моралики и поуки, мудреците ги повторувале насекаде и ги истакнувале на видни места, зашто требало да го потсетуваат човекот да ита кон вистинските вредности и кон етичките начела на животот. За мудреци биле сметани: *Талес, Солон, Периандар, Клеобул, Хилон, Бијант и Питак*.

Седумте антички мудреци биле угледни и влијателни граѓани, кои укажувале на потребата за негување на душата и телото, на потребата за стабилност, одговорност, умереност, почитување на родителите и поставувале етички прашања за снаоѓање во животот. “Се карактеризирале со длабоко познавање на човечката природа, тие не се теоретичари, туку внимателни практичари и законодавци., кај кои прв пат се вкрстуваат универзалното и индивидуалното”<sup>205</sup>.

Според Хегел, седумте мудреци немале за цел да се занимаваат со наука и филозофија, зашто биле практични луѓе, трговци, и учествувале во создавањето на општата државна управа и влада<sup>206</sup>. Духовните совети за семејството, политиката, религијата, општеството, ги искажувале во кратки реченици кои секој можел да ги запомни и да ги користи во животот. Нивните етички поуки претставуваат големо интелектуално богатство со кое започнува да се развива мисловната историја на Европа. Платон опишал дека мудреците се состанале во храмот во Делфи и дека своите поуки му ги посветиле на Аполон, богот на мудроста. Таму ги запишале двете најпознати етички антички изреки: Спознај се себеси! и Ништо претерано!

Седумте антички мудреци, иако не можат да се наречат филозофи во строгата смисла на тој збор, зашто на нивните лапидарно вообличени сентенци им недостасува рационално образложение, сепак во нив се појавува изворот на хеленската етика.<sup>207</sup> Врската помеѓу практичната мудрост со почетоците на хеленската наука се согледува и отаму што на нивното чело стои **Талес** (624-547 пред н.е) од Милет кој е првиот во редот на хеленските филозофи.

На Талес му го поставиле прашањето дали човекот може да сокрие некое лошо (злобно) дело од Бога. Тој одговорил: Не, па дури ни самата мисла! Кога го прашале што е тешко, рекол: Да се познаваш самиот себеси; А што е лесно? - Да дадеш совет некому; А што е најпријатно? - Остварувањето на желбите; Како човекот најлесно може да ја поднесе несреќата? - Кога ќе види дека неговите непријатели се наоѓаат во полоша состојба; Како ќе живееме најдобар и најчесен

<sup>205</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., str. 102.

<sup>206</sup> Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Istorija filozofije I* (Beograd: Kultura, 1962.), str. 131.

<sup>207</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., str. 103.

живот? - Ако самите не го правиме тоа што кај другите го осудуваме. А кој е среќен? - Оној кој има здраво тело, ведар дух и доблесен карактер. Со дадените одговори, Талес ја потенцирал вредноста на себеспознанието, кое од човекот бара големи откажувања и вложувања во духовниот начин на живеење и укажува дека најсуштинските задоволства произлегуваат од здравјето, радоста, оптимизмот и добродетелта.

Талес препорачал да не се гордееме со нашиот надворешен изглед, туку да имаме убаво воспитана душа. Тој укажал дека човекот не треба да се збогатува на нечесен начин, да не биде мрзелив и кога ќе се збогати и да не зборува лошо за оние кои се здобиле со неговата доверба.

Со мислата, *неработењето предизвикува криза и здодевност*, Талес истакнува дека реализацијата и смислата на животот можат да се постигнат со иницирање на креативното, интелектуалното и физичкото дејствување. Тоа значи дека пасивноста и мрзеливоста, човековиот живот ќе го направат здодевен и неинвентивен, поради што неуспехот и кризите постојано ќе доминираат. Затоа од суштинско значење е секој да ги препознае придобивките од учењето, од духовната надградба, од зложувањето во себеси и од итањето кон повисоките вредности на егзистенцијата.

Недостатокот на образование и позитивно воспитување, за Талес претставува тежок товар и пречка за конструктивно реализирање на човековите потенцијали. Тоа укажува дека обврска на секој родител е правилно да го воспитува своето дете, да го упатува кон образованието, да го мотивира кон разумното распознавање на вредните од невредните нешта, да ги почитува и да им помага на старите личности, да биде отворено за соработка со добронамерниците и да се учи на етикеција.

Талес сметал дека е подобро да ти завидуваат, отколку да те сожалуваат и дека човекот не треба да верува секому и во се што ќе слушне. Оваа размисла подразбира херојски однос кон сопствената судбина, манифестирање на гордоста и самодовербата и поттикнувачка ориентираност кон искушенијата на животот во кои



нема да има место за безнадежноста, слабоста и самосожалувачката енергија.

**Солон** (640-558 пред н.е.), бил атински поет и трговец, државник и законодавец, кој ги донел следниве закони: Ако некој не води грижа за своите родители, да биде прогонет, како и оној кој ќе ја прокоцка својата оставина. Се смета дека изреката: “Ништо претерано” му припаѓа на Солон. Таа е мошне слична со размислата на Клеобол: “Најбитно е во сè да се има мерка”.

Етичката поука која произлегува од овие изреки е оти човекот кој во своето однесување нема чувство за мерка и се опседнува со идеата за премногу, еден ден нужно ќе страда. Зашто, сиромав не е тој што нема, туку оној што е незадоволен со тоа што го има, односно проблемот не се наоѓа во тоа што го немаме, туку во опседнатоста со тоа кое не можеме да го имаме. Некои личности без оглед на добрата финансиска ситуираност, неретко не се задоволни со постигнатиот успех и бараат премногу. Таквата психолошка состојба им предизвикува немир и неисполнетост. Гледано од филозофски аспект многу поголем проблем е ако манифестираме премалку љубов, премалку чувства, премалку хуманост, премалку одговорност и насоченост кон должноста, бидејќи нештата не се мерат според предметното, туку според етичкото и духовното. Тоа асоцира оти е поразително за поединецот ако има премногу материјално, а премалку човечко, премногу желби за експонирање и за владеење над другите, а премалку сочувство, трпеливост и скромност во однесувањето.

Од друга страна, воопшто не е лошо ако имаме премногу хуманост, премногу љубов, премногу добрина и ангажираност за етичките вредности на животот. Најсуштинското мерило е секој да се стреми кон подоброто, духовно да се усовршува, без притоа да се опседне со мислата оти мора во сè да биде најуспешен, најсовршен и да биде човек кој ќе ги води другите.

Впрочем и Солон сметал дека човекот не треба да се преокупира со ориентацијата кон материјалните вредности зашто: Богатството носи заситеност, а заситеноста - злоба. Тој асоцирал дека поединецот треба да ги избегнува страстите кои раѓаат тага, да не лаже, да биде чесен и

да не се смета за поумен од родителите. Солон укажал дека е неопходно со блиските личности да бидеме благи и да ги советуваме дека вредноста не се наоѓа во тоа што е поудобно, туку во тоа што е подобро. Според него, човекот треба да вежба во нештата кои најдобро ги знае, да не стекнува пријатели на брза рака, прво да научи да слуша пред да почне да наредува и да ги почитува своите родители.

Според Солон “другарувањето со злите лица, може да предизвика големи проблеми”, бидејќи, ако дозволиме личностите ориентирани кон злото да ни се вмешаат во животот, тогаш злото еден ден и нас ќе не зафати. Заклучокот е оти човекот мора да се дистанцира од секој оној кој што егоистичките и негативистичките тежненија се обидува да ги стави во преден план. Тој мора да биде селективен во контактите и во настојувањето да се создадат позитивни дела, да се сплоти со добрите личности. Од друга страна, поединецот кој својата креативна енергија ја троши со негативците, кој им се подредува и со чив другарува, нужно ќе ги почувствува страдањето и причинско-последичните удари на судбината, кои велат оти секој го добива тоа што го заслужува. Затоа, од суштинско значење е човекот да се дистанцира од злите личности и да го следи патот на вистината, на хуманитетот и на моралот.

Солон констатирал дека не е препорачливо да се критикува и да се зборува за нештата што не се познаваат, бидејќи со такво однесување самите на себеси си наштетуваме. Сократ тоа би го објаснил со зборовите: *Јас барем знам дека не знам, а со тоа што знам дека не знам, повеќе знам од тебе кој што велиш дека знаеш, а всушност не знаеш.*

**Хилон** од Спарта искажал мошне интересна етичка поука кога бил запрашан од своите сограѓани: Што е најтешко? Одговорил: Да се чува тајна, добро да се искористи одморот и да се биде во состојба да се поднесе неправда. И ова се негови заповеди: Неопходно е да се владее со јазикот, посебно на свечена гозба; да не се зборува лошо за соседот; Немој никому да му се закануваш, зашто тоа се женски работи; Биди побрз во посетувањето на пријателите во несреќа отколку во среќа; Прави скромна свадба; Не зборувај лошо за

покојникот; Чувај се самиот себеси; Не подсмевај се на човек во несреќа; Учи да бидеш мудар господар во својата куќа; Немој јазикот да ти биде побрз од мислите; Совладувај ги бесот и нагоните; Не ја мрази вештината на пророкувањето; Не го посакувај тоа што е невозможно; На пат никогаш не брзај; Почитувај ги законите; Уживај во спокојот на душата.

Изреката: “Спознај се самиот себеси”, која подоцна Сократ ќе ја земе за свој основен филозофски принцип, му се препишува на Хилон, иако може да се пронајде и кај Талес. Оваа мисла била присутна во оракулот на пророчиштето во Делфи, кое верниците го посетувале со цел да добијат совет и решение за своите проблеми од свештеничката Пителија. Оваа максима укажува дека човекот спознавајќи се себеси, нужно наоѓа решение за искушенијата на животот, бара начин како своите интелектуални и креативни потенцијали да ги стави во функција, како да дојде до позитивни резултати и како да придонесе за себеси, за своето семејство и пошироко за своето општеството. Многу луѓе не сакаат да ги спознаат околностите во кои се наоѓаат, не се соочуваат со сопствените слабости и бегаат од вистината. Не спознавајќи се, тие еден ден нужно ќе пропаднат во езгистенцијалната бездна. Затоа, без самоспознание нема хармонични резултати, посебно ако не сфатиме оти вредноста се наоѓа во етичкиот, доблесниот и разумниот пристап кон искушенијата на животот.

Како мошне интересна ќе ја наведеме размислата на Хилон дека “подобра е загубата, отколку нечесната добивка, зашто првото само еднаш ќе те растажи, а второто целиот живот”. Таа укажува оти човекот со прифаќање на загубата и со храброто соочување со ударите на судбината, ќе сфати дека вредноста на животот се крие во честноста, моралноста и добродетелта, а не во криминалот, манипулацијата и егоизмот.

Хилон сметал дека нагонот и бесот, мошне негативно влијаат врз духовното воздигнување на индивидуата, бидејќи му предизвикуваат немир и страдање. Најзначаен е духовниот хедонизам, односно задоволството на духот, а не на телото, би асоцирал Епикур. Впрочем, неконтролираното одавање на страстите и на анималниот дел од

сопствената личност, поединецот нужно ќе го дистанцираат од разумското и од лозунгот на Антиката: “Ништо претерано”.

**Питак** (ок. 620 пред н.е.), освен по етичката мудрост се истакнал и како законодавец, кој сакајќи да го спречи постојаното пијанчење на своите сограѓани, го донел законот: Ако пијан човек направи престап, казната треба да биде двојна. Негова е изреката: Тешко е да се биде добар. Кога некој Фокиѓанец зборува дека треба да се бара човек што вреди, Питак одговорил: Ако внимателно го бараш, никогаш нема да го најдеш. На луѓето кои го запрашале што е пријатно, им одговорил: Времето. А на прашањето што е темно, одговорил: Иднината. Говорел дека не треба однапред да се кажува што ќе се работи, зашто ако нештата не се одвиваат на посакуваниот начин, ќе бидеш исмеан. Запрашан што е најдобро, Питак одговорил: Добро да ја завршиш работата која е пред тебе и да го препознаеш вистинскиот момент за дејствување.

Според Питак, треба да се врати сè што ни е дадено на чување; За пријателот да не се зборува лошо, како и за непријателот; Да се сака умереноста и да се негува вистината, верноста, искуството, дружељубивоста и почитувањето.

Питак сметал дека, е тешко е да се знае што ќе се случи, но спознанието за тоа што било ни дава доверба во иднината. Оваа размисла ни дава до знаење дека поединецот кој прави добри дела и манифестира духовно и разумно дејствување, треба да очекува хармонична перспектива и егзистенцијална реализација. Впрочем, сознанијата за минато, претставуваат голем показател за човековата перспектива во иднината. Хераклит би кажал: *Карактерот на човекот му е судбина*, односно дека сите ние сме директни креатори на својата животна определба. Добриот, етичен и стабилен карактер, ќе создаде мирна и хармонична судбина, а негативниот однос кон сепостоечкото, ќе предизвика болки и страдања кои преку причинско-последичната законитост, нужно ќе ја зафатат човековата егзистенција.

Со размислата дека *ориентацијата кон заработката е незаситна*, Питак веројатно сакал да укаже оти човекот опседнувајќи се со потребата за создавање што поголемо богатство, ќе го затупи умот и ќе

биде неспособен за согледување на духовните вредности на животот. Излезот од таквата ограничувачка состојба може да се пронајде во елиминирањето на опсесивната желба за што поголемо поседување на материјалните добра и во насоченоста кон љубовта, етиката, хармонијата и хуманоста.

**Бијант** од Приена зборувал дека несреќен е оној човек кој не може достоинствено да го поднесе страдањето. Негова е изреката: Поголемиот број од луѓето се лоши. Запрашан што е пријатно за луѓето, Бијант рекол: Надежта. Ги дал и следниве совети: Сакај ја мудроста и љуби ја храброста; Недостојниот човек немој да го фалиш поради неговото богатство; Не биди ни глуп, ни зол; Победи со убедување, а не со сила; Сите свои добри дела припиши им ги на боговите; Земи ја мудроста како сопатничка од младоста до староста, зашто таа е посигурна потпора, отколку сите други богатства. Бијант укажал дека е полесно да се одлучиш во расправа меѓу двајца непријатели, отколку помеѓу двајца пријатели, зашто од пријателите некој ќе го направиш непријател, а од непријателите еден за пријател. Запрашан која работа на човекот му дава најголема радост, тој одговорил: Заработувањето пари.

Според Бијант, потребно е да се погледнеш во огледало; ако се појавиш убав, прави убави нешта; ако се појавиш непривлечен, со својата чесност исправи ги недостатоците на природата.<sup>208</sup> Тој укажал дека е неопходно човекот да зборува дека боговите постојат, веројатно сметајќи оти верувањето во божјата сеприсутност, претставува пат кон практикувањето на етичноста и доблесноста. Имено, ако сè е случајно, ако не постојат богови, ако не постои виша сила, ако не постојат пропишаните духовни начела, тогаш нема да постојат божјиот суд и моралната одговорност, поради што сè ќе биде *дозволено*, како што забележал Достоевски.

Размислувај за тоа што си го направил, советува Бијант. Оваа изрека укажува дека поединецот пред да засpie, треба да промисли што направил во текот на денот, дали некого повредил или манифестирал негативна енергија, дали создал позитивни дела и го

---

<sup>208</sup> Hermann Diels, *Predsokratovci I* (Zagreb: Naprijed, 1983), str. 59.

следел хармоничниот и доблесен патоказ на животот. Со размислувањето, согледувањето и анализирањето, тој во многу поголема мерка ќе ги елиминира слабостите и ќе вложува во знаењето и надградбата на личноста.

Од изреките на **Клеобул** од островот Родос најпознати се овие: Необразованоста многу е застапена меѓу луѓето, заедно со празноговорот; Времето ќе го направи своето, затоа мисли за нешто добро; Немој да станеш непромислен; На пријателот прави му добрини, за да ти биде уште подобар пријател, а на непријателот за да го направиш пријател; Кога некој ќе излезе од својата кука, најпрво нека размисли што планира да стори, кога ќе се врати, да се запраша што сторил; Во успехот не се занесувај и не биди зол; Ако си доспеал во беда, немој да се понижуваш, обиди се достоинствено да ја поднесеш промената на среќата; Кој е против народот, сметај го за непријател.

Клеобул ги советува луѓето да ги вежбаат своите тела, повеќе да слушаат отколку да зборуваат; повеќе да го сакаат образованието отколку да останат во блажено незнаење; да бидат пријатели на доблестите, а непријатели на гревот и омразата; да ја избегнуваат неправдата; да ги совладуваат ниските страсти; да не бидат насилни; да ги воспитуваат децата; да го прекинуваат непријателството, на сограѓаните да им даваат најдобри совети.

Според Клеобул “мажот треба да се ожени со еднаква на себе, зашто ако земе побогата, ќе има господар, а не роднина”. Оваа размисла дава еден вид на предупредување: Немој да влегуваш во брачна заедница со личност која мерилото на вредноста го базира исклучиво врз парите, зашто таа ќе биде неспособна да ти ги согледа духовните капацитети, интелектуалните настојувања и доблесните дејствувања. Најзначајна изрека на Клеобул била: “Најдобра е мерката”. Таа асоцира дека од суштинско значење е рационално да се согледаат нештата, да не се претерува со желбите и активностите и да не се преземаат радикални чекори во борбата со искушенијата на животот. Во таа насока одеа и размислувањата на Демокрит, кој укажувал дека е клучно човекот во сè да има мерка, да има чувство за должноста, среќата и хармонијата. Впрочем, поединецот кој знае што

сака, кој не ита експресно и непромислено кон целта, кој мудро ги мери своите капацитети и способности, тој побрзо и полесно ќе стигне до зацртаното во животот.

**Перијандар** од Коринт ( владееел од 627-587 пред н.е.) рекол: Грижи се за сите; Убави се мирувањето и хармонијата на душата; Дрскоста и избувливоста се опасни; Демократијата е подобра од тиранијата; Страстите се минливи, а почестите бесмртни; Додека си жив нека те фалат; Сокривај ги несреќите за да не ги радуваш душманите.

Перијандар сметал дека освен престапниците, треба да се казнуваат и оние кои се спремаат тоа да станат. Според него, човекот во среќата е неопходно да биде умерен, а во несреќата разумен и дека треба да ги исполнува своите ветувања.

Платон, чија листа на античките мудреци е најстара, наместо Перијандар, бидејќи како тиранин немал право на име мудрец, го ставил Мисон од Хен.

Заклучокот за согледбите на седумте антички мудреци е дека нивните етички поуки се безвременски и актуелни за сите генерации, бидејќи го мотивираат човекот да ги препознае вистинските вредности и да го направи својот живот доблесен, хармоничен и разумен.

#### ***4. Етичките погледи на античките филозофи***

Филозофијата отсекогаш се обидува да му помогне на човекот да ја пронајде суштината и целта на животот, мотивирајќи го да иницира љубов кон мудроста, која претставува патоказ кон хармоничната и добродетелна реализација на егзистенцијалната должност и духовната мисија.

Аксиолошката и прагматистичка смисла на филозофските учења се согледува кога преку нив се предочуваат етичките и рационални аспекти на човековото живеење, бидејќи моралното и разумно дејствување претставува темел за остварување среќен, исполнет и хармоничен начин на егзистирање.

Филозофските прашања за човековото место во светот, за смислата на неговиот живот, за духовната или материјалната основа на сепостоечкото, нужно ја иницираа потребата за воспоставување на универзалните етички начела, кои поединецот ќе го мотивираат кон добродетелта, хармоничноста и позитивноста и ќе го поттикнуваат да ја споредува и усовршува својата живеачка.

Во античката епоха, филозофијата се наметна како наука која го отворила духот и љубопитноста на човекот кон барањето на смислата, знаењето и повисоки вредности на животот. Таа се јавува на почетокот на VI век од старата ера во античка Грција, каде во тоа време јакнат градовите, поморскиот сообраќај и се унапредуваат занаетите, што овозможило да се развие богата материјална и духовна култура. Патувајќи низ светот како иселеници, емигранти и наемници и тргувајќи со разни народи, античките Хелени прифатиле многу учења, сознанија, искуства и културни влијанија. Тие се првите кои на знаењето и на рационалната согледба им даваат научно и спекулативно обележје.

Античките Хелени не биле многубројни, ни посебно моќни, ниту добро организирани, сепак имале потполно ново сфаќање за целта на животот и први покажале за што служи човечкиот ум и разумската согледба. Вистинското образование на Атињаните и на многу други антички Грци, се стекнувало на места каде што луѓето се собирале - на плоштадот, во политичките дебати, во театарот, на јавните народни игри (како што е Олимпија, каде се сретнувале учесниците од сите Хеленски краевии), поетски собири каде се рецитирале стихови од Хомер и на верските собирања и прослави. Стекнатото знаење и искуства си ги соопштувале едни со други на состаноците, кои често ги одржувале пред пророчиштата или на свечените места, посебно во Делфи, кој извршил најголемо религиозно-морално влијание врз сите Хелени.

Античките Грци ги пронашле матаматиката, науката и филозофијата, тие први пишувале историја и се интересирале за астрономијата, која во тоа време била под доминација на астролошките учења. Филозофијата била во центарот на античкото живеење, таа се развивала илјади години, така што и понатаму има големо значење за



целото човештво, претставувајќи еден од највисоките дострели на човечката мисла и творештво. За античката епоха е својствен напредокот на свеста и сознанијата, кои овозможиле појава и развој на науката и филозофијата.

Според **Диоген Лаертије** зборот филозофија прв го употребил Питагора, кој и самиот себеси се нарекол Филозоф. Тоа што сега се нарекува филозофија порано се нарекувало мудрост, а мудрец бил оној кој се занимавал со мудроста по професија, значи човекот кој бил истакнат по својата духовна сила и острина, додека филозоф означува само љубител на мудроста.<sup>209</sup>

Античките филозофи предпочиле како може слободно, храбро и доследно да се размислува за природата на светот и дека човекот како самосвесен субјект има духовни и рационални капацитети да ги открива тајните на постоењето, да ги воспоставува правилните животни насоки и да наоѓа креативни и инспиративни патишта за да ги реализира. „Во античка Грција филозофите се дистанцирале од државните работи; тие биле безработници, како што народот ги нарекувал, и се повлекле во светот на мислите“<sup>210</sup>.

Тие прво го поставиле прашањето за човековата положба во надворешниот свет. Нивното теориско интересирање било насочено кон прашањата за потеклото, постанокот, основата и прапричината на универзумот-космосот. Филозофската мисла првично е ориентирана кон природата, објективниот свет, барајќи единство во мноштвото и различноста. Тој период во грчката филозофија е познат како космолошки период. Основните прашања на филозофијата во овој период биле поврзани со проблематиката на супстанцијата и проблемот на движењето. Милетските мислители биле првите не само хеленски, туку и европски филозофи кои го совладале политеизмот и магизмот и создале основа за повисокиот степен на науката, што отворило можност за созревање на филозофската, а со тоа и на етичката мисла кај античките Хелени.

---

<sup>209</sup> Види поопширно во: Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* (Beograd: BIGZ, 1987), str. 4.

<sup>210</sup> Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Istorija filozofije I*, op. cit., str. 49.

Поаѓајќи од своето сфаќање дека во филозофијата се покажува единство на историски и логички елементи, Хегел се обидел историјата на филозофијата да ја приспособи на структурата на својата логика, во која прво доаѓа учењето за битието, потоа следи учењето за суштината и на крај учењето за поимот. Така на почетокот на историскиот развој на филозофијата се наоѓа категоријата на битието, која е најзначаен, основен принцип кај Елејците, во стара Грција. За Хегел тоа претставува историски почеток на филозофијата. Тој сметал дека вистинската филозофија почнува на Запад, а не на Исток, образложувајќи го тоа со тврдењето дека дури во стара Грција се раѓа слободата на самосвеста која овозможува духот да се симне во себе.

Суштинската вредност на античката филозофијата се состои во тенденцијата да го мотивира поединецот да напредува во добродетелта, да биде разумен и умерен, да се спознае самиот себеси и да осознае дека постои голема супстанцијална поврзаност на духот и природата, бидејќи макрокосмичките сили се во единство со микрокосмичкиот агенс на човекот. “Во развојот на духовниот живот, Хелените покажале голема сила и насоченост кон социјално-етичкото вообликување, поради што се манифестирале барањата за воспоставување на индивидуалните-етички начела кои требало да помогнат во совладувањето на надворешните и внатрешните тешкотии. Таквите разновидни расположенија и насоки се согледуваат во тогашната книжевност, во политичката лирика, во изреките на различните мудреци посебно на седумината мудреци и кај претсократовците”.<sup>211</sup>

Етиката во Антиката во својата најдлабока основа е автономна и се занимава со човековите дејности, така што за античките мислители, ако постапуваш морално значи дека го правиш она што самиот си го спознал како исправно и добро. Тие сметале дека етичката мудрост претставува основа за иницирање на вистинските вредности во животот и дека секој може да ја постигне со воспоставување на правичноста, умереноста, разумноста, храброста, самоспознанието и добродетелта.

---

<sup>211</sup> Види поопширно за развојот на хеленската етичка мисла во: Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., str. 101.

Хеленската етика прашува што е она што треба да го правам за да живеам добро, а модерната етика прашува што треба да правам за да дејствувам правилно.<sup>212</sup> Античкиот граѓанин во својата ориентираност кон доброто, не бил исклучиво поттикнат од должноста спрема другите, туку од сопствената совест и од должноста што ја има кон самиот себеси. Поимот Добродетел (на грчки - aretê), бил мошне карактеристичен за старогрчкото сфаќање на животот и претставувал етичка вредност која секој поединечно требал да ја воспостави и следи во текот на егзистенцијата.

**Питагора** од островот Самос (582-496) се истакнал како еден од првите европски мудреци (научници), кои ги слават добродетелта, разумот и мерата. Студирал кај Анаксимандар од Милетската школа. Престојувал во Египет, за да се запознае со мудроста на свештениците, кои негувале посебен однос кон моралните аспекти на живеењето, како и кај халдејските магови во Месопотамија, каде учел езотерична астрологија.

Питагора бил врвен математичар, водач на религиозно и мистично здружение, автор на првиот етички систем кај Хелените и на мошне поучното дело “Златни стихови”. Во питагорејските здруженија владееле бројни сложени правила и строги норми на морално однесувањето. Членовите не јаделе месо, внимавале на менталната и телесната хигиена, сè им било заедничко, ја чувале брачната чистота, го развивале семејниот живот, биле верни пријатели и во неволјите и финансиските потешкотии се солидаризирале со другите членови. Тие први ја признале рамноправноста на жените и ги примале во сојузот. Хумано постапувале и кон робовите. Не примале насилници, конфликтни личности и оние кои се стремат кон тиранија.

Питагора сметал дека “добродетелта е хармонија”, која претставува суштина и цел на сето постоење. Тој етиката ја поврзал со математичките и нумеролошки спекулации, односно со учењето за броевите, истакнувајќи дека овие владеат со сета стварност и со сите човечки дела. Како што октавата (сооднос од 8 тонови) е најголема хармонија во скалата, така и љубовта и пријателството како најубави

---

<sup>212</sup> Алседер Мекинтаир, *Кратка историја на етиката* (Скопје: Аз-буки, 2004), стр. 125.

хармонии ги одбележал со бројот 8. Праведноста значи нешто еднакво помножено со еднаквото, таа е враќање на исто за исто (праведноста е означена со броевите 4 или 9, единицата, пак, е праброј, основа на сите парни и непарни броеви). Бракот е означен со бројот 5, за здравјето е користен бројот 7. Свет број била десетката, како збир на првите четири броја, 1, 2, 3 и 4, врз кои питагорејците се заколнувале.

За етичко начело Питагора ја зел разумноста, односно умереноста, кои според него претставуваат суштинската вредност и морален патоказ за постигнување на вечниот спас на душата, која е бесмртна и затворена во телото, во сетилниот свет. Тој укажал дека смислата на живеењето е преку етичко поведење да се прочисти душата и да се ослободи телото. Питагорејската етика произлегува од орфичката мистика и се темели на тоа дека основниот услов за добродетелта е со аскеза да се пропатат гревовите направени во претходниот живот. Имено, питагорејците верувале во реинкарнација, така што сметале дека смртта не е целосно, апсолутно исчезнување, туку селење на душата во друго тело во разни форми (од животно до човек). Ова селење ќе трае во зависност од однесувањето во претходните животи и во сегашниот, така што “филозофскиот начин на живеење е единствениот што нуди некаква надеж за надминување на случајноста на постоењето, тој овозможува бегство од тркалото на раѓањето”<sup>213</sup>. Имено, со етички и аскетски пристап кон искушенијата, со негувањето на духовните вредности и со иницирањето на позитивните настојувања, душата има можност да се прочисти до степен на совршенство и да се ослободи од инкарнациите во различните форми на егзистирање.

Во етичката поема *Златни стихови*, Питагора предочувајќи ги духовните поуки на античката мудрост, на најдобар начин ги истакна вредностите на разумноста и умереноста. Во поемата Питагора го подучува човекот да ги почитува родителите и најблиските роднини, да го прави она што подоцна нема да го мачи и да го чува зборот што го дал како заклетва. Пријатели да си бира меѓу најдобрите од луѓето и да не ги мрази заради сторена мала грешка. Според Питагора,

---

<sup>213</sup> Берtrand Расел, *Мудроста на западот* (Скопје: Зумпрес, 1995), стр. 21.

телесното здравје не треба да се запоставува, така што во јадењето, пиењето и вежбањето неопходно е да се биде умерен и умно да се управува со стомакот, сонот, половата страст и гневот. Тоа го прикажа и со следниов стих: “Навикни се да живееш чист, кроток и доблесен живот! Не прави го она што во човекот ја буди алчноста! Немој без потреба да трошиш, ниту пак скржав биди, зашто мерата никому нема да му создаде болка и страдање”. Питагора укажа дека секој треба да биде справедлив, а со своите дејства и зборови разумен. Кога ќе направи некое срамно дело, да не и се лути на судбината, туку на самиот себеси.

Во еден дел од поемата Питагора забележал дека луѓето понекогаш постапуваат и зборуваат лудо. Затоа, препорача секој *да размисли пред да почне да прави нешто*, за да не направи глупост. Според него, човекот треба да има добри планови и насоки, а и да го проверува она што го сторил. Кога ќе измине денот, не треба да пушти сонот да се спушти врз очите - пред да направи резиме на денот што изминал и да се праша: Дали згрешив? Што направив? Што пропуштив? При тоа, треба да оди по ред, од почетокот до крајот на тој ден. “Ако си направил зло, вели Питагора, прекори се; ако си направил добро, радувај се!”

Заклучокот за моралните поуки кои произлегуваат од поемата Златни стихови е дека единствено со насоченоста кон етиката, разумноста, правдината, мерата и добродетелта, човекот ќе може да го мине животот во најголема среќа и да најде решение за тешкотиите и ограничувањата на сопствената егзистенција.

Старото етичко-религиозно начело на хеленскиот морал *Ништо премногу, Ништо прекумерно* е принципот кој укажува дека човекот кој ќе им се предаде на безумноста, ниските страсти и егоистичките тежнења станува цел на негативната судбина, бидејќи секој го добива тоа што го заслужил. Затоа, старохеленските мудреци сметале дека мерата е најдобриот принцип, кој на човекот ќе му донесе смирен, разумен и хармоничен однос кон животните искушенија. Поетот **Хесиод** (VIII век пред н.е.) велел: “Секогаш треба да се внимава на мерата”. Според поетот **Пиндар** (518-438 пред н.е.), има две врвни добродетели.

Првата е разумноста. Таа го дарува човекот со етичка мудрост и со способност за трезвено и одговорно одмерување и практикување на својата моќ. Другата најважна добродетел е одржувањето на мерата. “Чувството за добра мера (калос мерос), изборот на добра мера, избегнувањето на екстремностите и одржувањето на средниот пат - тоа се старохеленска творечка, градителска и граѓанска етичка идеја и практика”<sup>214</sup>.

Основната етичка идеја за мерата ја имаат подоцна брането и Хераклит, Демокрит, Аристотел и низа други мислители.

Истражувајќи ги онтолошките и космолошки учења, **Хераклит** (535-475) го набљудувал човекот како морално суштество на кое му е дадено да се спознае себе си и разумно да мисли. Тој истакнал дека мерката на божествениот оган во душата е и мерка на човековата моралност и среќа, што значи дека со почитување на општиот и етички закон, човекот нужно ќе ги воспостави среќата и хармонијата во животот.

Хераклит во фрагментот 121 од книгата “За природата” соопштува: “На човекот неговиот карактер му е судбина, т.е. од карактерот зависи човековиот живот”<sup>215</sup>. Оваа размисла асоцира оти е потребно здраво да се мисли, да се зборува вистината и човекот етички и духовно да се надградува, зашто тие вредности, ќе му го подобрат карактерот и ќе му помогнат да пронајде излез и од најтешките околности. Хераклит сметал дека поединецот не треба да верува во божествата, митовите и во фаталистичкото толкување на својот живот, туку да почне духовно и етички да се надградува и да сфати дека квалитетот на егзистенцијата, единствено зависи од личниот карактер и од постапките кои се преземаат во борбата со разните искушенија.

Така Хераклитовата етика ја поставува за мудрост свеста за вистинските закони на природата, според кои, соодветно дејствувајќи и движејќи се морално, човекот ќе се надминува, расте, напредува и ќе станува најдобар, бидејќи, *тој кој е најдобар, вреди како десет илјади*. Зашто, “со законот на самиот дух, душата треба постојано да расте и да

<sup>214</sup> Кирил Темков, *Етика* (Скопје: Епоха, 1998) стр. 116.

<sup>215</sup> Heraklit, *O prirodi* (Podgorica: Oktoih, 2001), str. 105.

се надминува и, во тие растења и надминувања, карактерот да се менува, и станувајќи најдобар, ќе му овозможи на човекот и најдобра судбина, зашто судбината е во карактерот”<sup>216</sup>.

Исто како Хераклит, и **Есхил** (525-456) сметал дека судбината на човекот е неговиот карактер, зашто “интервенцијата божја не се појавува сè додека човекот е морално чист. На одмаздата божја тој се изложува дури тогаш кога самиот ќе ја предизвика со своето теомахиско дејствување”<sup>217</sup>, бидејќи ни едно дејствување не се извршува независно од законот на причинско-последичната врска.

Затоа се препорачува да се биде задоволен со својата судбина и подготвен за поднесување на неволјите, против кои силата на човекот е слаба, зашто човекот треба да остане на положбата која му е доделена. Ако се обиде да господари со тоа што не е во негова, туку во божја, односно во космичка надлежност, тој се поставува антикосмички и со тоа го урива своето постоење. Таквата свесна егзистенцијална ориентација, која подоцна ќе ја прифатат и стоиците, го неутрализира нагонскиот, конфликтниот дух на човекот, не го отвора за негативни предизвици и искушенија, туку го тера рационално и одмерено да се соочи со непознатото, односно со влијанието на судбината. Според Есхил, за да се постигне среќен и хармоничен живот, треба да се манифестираат следниве добродетели: правилност во согледувањето и бирањето на нештата; разумност во одржувањето мерата, храброст во трпеливото поднесување на судбината и праведност во пристапот кон околностите.

**Емпедокле** (483-423) сметал дека “спас за душата е водење чист живот; чистата душа единствено е способна да го спознае божеството, бидејќи сличното со слично се спознава”<sup>218</sup>. Тој укажа дека омразата претставува најголем непријател за духовниот мир на луѓето, кои ако ја практикуваат љубовта, ќе станат милозливи и меѓусебно ќе се разбираат, мислите ќе им бидат благи, а дејствата сродни и корисни.

---

<sup>216</sup> Душан Недељковиќ, *Етика III* (Београд: Научно дело, 1977), стр. 102.

<sup>217</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etika*, op. cit., str. 80.

<sup>218</sup> Витомир Митевски, *Почетоци на западната филозофија* (Скопје: Матица македонска, 1999), стр. 110.

Првиот европски мислител кој врз научна основа расправал за моралот и радосната животна определба ја унапреди во етичка цел на човекот бил античкиот мислител **Демокрит** (460-370) од тракиското гратче Абдера. Тој многу пишува за етиката и развил оригинална идеја за **евтимијата**, која значи духовна ведрина, животна радост, позитивен пристап и благост во душата. Таа ќе се постигне ако човекот во сè што работи се води од принципот на мерата, од внатрешната хармонија, од духовната непоматеност и од бестрасноста. Ваквото однесување ги смирува лошите страсти во душата, како што се завидливоста, конфликтноста, стремежот кон слава и непријателството. Според Демокрит, “за човекот е најдобро својот живот да го мине што повеќе духовно ведар и радосен и што помалку нерасположен”, бидејќи целта не е да се ужива во страсните задоволства, туку во душевниот мир, без кој не може да се воспостави блаженството. Тој го истакна значењето на должноста како услов за блаженството, зашто човекот се здобива со духовна ведрина, сила и спокојство ако ја извршува должноста, како што со нејзиното неизвршување станува незадоволен, неспокоен и се измачува самиот себе.

Демокрит сметал дека постојат два вида на задоволство: сетилни, кои не измамуваат и духовни кои се вистински. Тој не ја барал среќата и целта на животот во славата и надворешните добра, туку во тежнението за сознание и во хармоничниот живот, кој се постигнува со умереноста, разумноста и самосовладувањето. Затоа препорачал: “Кој сака да се здобие со душевна радост, не треба многу да презема ни во приватниот ни во заедничкиот живот, а што и да преземе, тоа не треба да биде над неговата сила, ...бидејќи умереното обилие е побезбедно од прекумерното изобилие”.

Заклучокот е дека ни според телото, ни според богатството луѓето не се среќни, туку по чесноста и по разумноста, така што насоченоста кон материјалното богатство и запоставувањето на духовните вредности, нужно ќе ги направат несреќни и неспособни да ги препознаат суштинските радости на животот. Тоа може да го согледаме од фрагментот: Човек не треба да гледа на оние кои неумерно трошат или само се забавуваат, сè едно што луѓето ним често



им се восхитуваат и им завидуваат. Треба да ги набљудува оние кои имаат малку и страдаат, претставувајќи ги во себе нивните патила. Тогаш неговата положба и имот ќе му се сторат големи и пристојни и нема да копнее по повеќе, а со тоа на душата да си создава маки. Затоа е најважно разумно да се постапува и да се сфати дека паметен е оној кој не се жалости поради тоа што го нема, туку се радува поради тоа што го има, бидејќи “единствено е добра вистинската мера - прекумерноста и недостатокот не се мили”.

Според Демокрит “славата и богатството без разум не се сигурна околност”<sup>219</sup>, што асоцира дека поединецот кој не вложува во својата интелектуална надградба, туку исклучиво се води од статусните симболи, кога-тогаш ќе западне во бездната на егзистенцијата. Тој укажа оти е поразително да се имитираат лошите, а притоа да не се има желба за имитирање на добрите луѓе и дека нема полошо од стекнување пари со помош на неправда.

Демокрит ја потенцира и неопходноста од работење и напор, зашто “оној кој го бара доброто, го наоѓа само преку дејствување, а злото оди и кај оној кој не го бара”. Од голема важност е да се препознаваат вредностите и да се внимава лошиот човек да не добие некоја можност да ни напакости, смета Демокрит и констатира оти постојаното другарување со негативците, ни го зголемува афинитетот кон порокот<sup>220</sup>.

Тој критички ги елаборирал мрзеливоста, нестабилноста и неодговорноста, така што укажал оти благородните нешта се здобиваат со верност кон должноста и со напорно учење и труд, а на кои поединецот треба да се учи уште во младоста.

Емотивноста, чесноста и правичноста ги прикажал како суштински вредности, бидејќи: “најдобро придонесува за добродетелта оној кој дејствува од срце и со разум”. Според Демокрит најголема добрина прави оној кој не очекува награда и возвраќање за делото, туку тоа го прави поради самото добро. Ова гледиште потсетува на основниот принцип на Кантовата морална филозофија, според која едно дејствие добива етичка вредност само тогаш кога не се извршува

---

<sup>219</sup> Hermann Diels, *Predsokratovci II*, op. cit., str. 160.

<sup>220</sup> Ibid., str. 174.

поради пристрасност или интерес, туку од почит кон моралниот закон и од верност кон должноста.

Демокрит е првиот од хеленските етичари кои зборуваат за автономијата на моралната свест, за совеста како врвна морална инстанца и за покајувањето: “Од себе самиот треба да се срами оној кој прави нешто нечесно”. Затоа добриот нема да прави зло и ако никој не го гледа. “Спас за животот е каењето заради срамните дела”. Како поинтересни ќе ги наведеме и следниве размисли на Демокрит: “Државата е здрава кога нејзината управа е здрава, а кога таа е расипана - сè пропаѓа”; Добриот човек не треба да води сметка поради критиките на лошите<sup>221</sup>; Малечките добрини се мошне големи за оние кои ги добиваат во вистинскиот час; Кој нема барем еден добар пријател, не вреди да живее<sup>222</sup>; Телесната убавина е нешто животинско, ако нема разум; Луѓето тежнеат за тоа што го нема, а го упропастуваат тоа што е достапно, дури и тогаш кога е подобро од тоа што поминало<sup>223</sup>.

Заклучокот за етичките идеи на Демокрит е дека човекот треба разумно, ведро, морално и оптимистички да ита кон искушенијата, да биде умерен, совесен, стабилен и верен на должноста, зашто суштината не се наоѓа во постигнување на телесните задоволства, туку во воспоставувањето на духовниот мир, среќата и радоста на живеењето.

Поделбата на раногрчката филозофија на космолошки и антрополошки дел има свое предметно одредиште според мисловниот, духовниот начин на однесување кон сепостоечкото. Наспроти ориентацијата кон сеопштото, кон законитоста на природата и прапричините на космосот, во антрополошкиот период главна тема на филозофијата се човекот и неговиот однос кон животот. Се напушта верувањето во доминантната сила на нужноста присутна во природата, се бара морална одговорност и духовно воздигнување на човекот.

Зачетници на антрополошкиот период се софистите кои сметале дека човекот мора да се спознае самиот себеси, ако сака да има

---

<sup>221</sup> Ibid., str. 159.

<sup>222</sup> Ibid., str. 162.

<sup>223</sup> Ibid., str. 177.

хармонизиран и осмислен живот. Зборот софист немал воопшто погрдно значење - означувал учител на мудроста, а *sofia* значи мудрост, разумност или практична вештина. Негативната формулација ја пропишал Платон кому не му се допаднале методите и определбите на софистите. Некои од нив биле сериозни филозофи, просветители или научници, други биле измамници кои тврделе дека ги проучуваат само возвишените вештини на хармоничниот живот<sup>224</sup>. Предметот со кој се занимавале софистите е човекот, цивилизација и човековите навики, така што повеќе расправале за микрокосмосот, отколку за макрокосмосот. Методата на нивното филозофирање е емпириско-индуктивна, а цел не е примарно објективната вистина, туку практичкото дејствување, вештината на живеење и управувањето во грчките градови<sup>225</sup>.

Како и Сократ и софистите го критикувале традиционалниот морал, а некои од нив направиле сериозни обиди на етичките учења да им дадат цврста методолошка основа. Други изложувале нови и интересни учења, како Трасимах кој се појавува во Платоновата книга *Држава*. Тој е претставен како човек кој не поднесува нејасни идеи за правдината, сметајќи дека е потребно јасно и точно да се конкретизираат нештата.

Едно од основни прашања за софистите било: Како да се објасни судбината на човечкото постоење, смислата и вредноста на животот? Како да се дистанцираме од болката и страдањата и кои се основните добродетели на кои треба да се придржуваме за да ги постигнеме хармонијата, успехот и среќата?

Најпознатиот софист и основач на вториот период во историјата на хеленската филозофија **Протагора** (481-411), не расправал за нерешливите космологиско-метафизички проблеми и се прашувал само за *човекот како мера на сите вредности*. Етичката концепција на Протагора во основа е антропоцентричка, зашто извор на моралните норми е самиот човек и неговите потреби. Тој истакна пет добродетели од традиционалната хеленска етика: праведност, разумност, храброст, побожност и како најважна мудроста. Добродетелите можат да се

<sup>224</sup> X. D. F. Kito, *Грци* (Београд: Матица српска, 1963), стр. 204.

<sup>225</sup> Slavica Juka, *Etika – Postavke i teorije*, op. cit., str. 57.

воспостават и научат со воспитување, а условот за успехот на воспитаникот е природната надареност која со теориска настава може да се зголеми, а се утврдува и со практично вежбање. Според Протагора нема општоважечки норми на моралот: во различни краеве, времиња и околности, луѓето различно го сметале доброто и злото. Тоа укажува дека вистината и моралот се релативни, бидејќи нема апсолутно добро или зло.

Значајно е да забележиме оти овие сфаќања би можеле да делуваат мошне привлечно за разните насилници, диктатори и негативци кои со погрешното читање на софистичкото учење ќе најдат оправдување за своите неморални дејствувања. Имено, релативизмот во толкувањето на етичкото или неетичкото ќе предизвика таквите личности да се повикаат на тезата: *тоа што е добро за другиот не мора да биде добро и за мене, односно тоа што е добро за мене не значи дека треба да биде добро и за другите*. Луѓето можат да предизвикуваат лоши нешта и без поуците на софистите, но е мошне корисно да ги научат етичките начела кои на простодушните ќе им помогнат да ја сфатат вредноста на нормативното, правичното и моралното.

Познатиот софист **Горгија** (ок.483-375 пред н.е.) сметал дека човековите цели се израз на неговата природа, за која се својствени стремежот за моќ, желбата за надмоќност, копнежот да се владее со себе и со другите. Горгија критички гледал на моралот, укажувајќи дека во животот доминираат борбата, постојаните натпреварувања и предизвиците во кои победува најподготвениот и најсилниот. Со ова сфаќање, како и со размислата дека моралот е средство со кое масата се бори против оние натпросечни, Горгија ги предвестил идеите на Фридрих Ниче, за кого нагоните и инстинктите заземаат централно место во свеста на луѓето, бидејќи во секого се крие потребата за предавање на телесните задоволства и за развивање на волјата за моќ. Ниче асоцирал дека во непрекинатата борба секогаш победуваат најспособните и опстојуваат најсилните, но дека не постои живо суштество во кое не престојува волја за моќ, така што и во волјата на слугата егзистира желбата да биде господар. Впрочем, во Ничеовата

согледба на вредностите на натчовекот нема место за сожалувањето, бидејќи “тоа е она што максимално ја слабее волјата и создава врска помеѓу робовите засилувајќи ја само нивната поврзаност”<sup>226</sup>. Затоа гласно протестираше против каков било “робовски” морал што би бил наметнат врз човекот, така што обидот на христијанството, сожалувањето да се вреднува како еден од најзначајните критериум на доблеста Ниче го сметал за голема илузија и сопирачка за борбениот дух на човекот. Овие негови размисли имаат голема сличност со согледбата на Горгија дека моралот претставува само низа од обичаи со кои слабите единки се бранат, па дури и ги потчинуваат посилните.

**Пол** од Акраганто на Сицилија ученикот и придружник на Горгија, сметал дека она што е спротивно на човековиот интерес нема вредност, додека политичарот Каликле истакнувал дека моралот не е нешто нужно и општо за сите, така што него го измислиле старите генерации за борба против силните.

Овие филозофски ставови се максимално неприфатливи, бидејќи го анализираат моралот исклучиво од аспект на поединечниот суд и критички настапуваат кон нормативното формулирање на етичките и добродетелни дејствувања. Суштината и вредноста на етиката (освен тоа што има за цел да ја облагороди душата на индивидуата), се согледува и од човековиот однос кон сепостоечкото и од почитувањето на моралниот закон пропишан како универзална вредност и патоказ што секоја разумна и духовно изградена личност треба да го следи и воспостави во своето живеење.

**Сократ** (470-399) во филозофијата е почитуван како оригинален мислител кој прв ги создал научните основи за етиката. Наспроти софистичкиот релативизам во етиката, кој се темелел на сетилно-поединечниот критериум, тој настојувал да ја утврди основната вредност на моралните норми, ја истакнал рационалната согледба и го утврдил методот кој води до знаењето, вистината и до правилното живеење.

---

<sup>226</sup> Роџер Скрутон, *Кратка историја модерне филозофије* (Београд: Народна књига-Алфа, 1998), стр. 165.

Обично се претпоставува дека Сократ прв го истакнал практично-етичкото значење на филозофијата, го поставил проблемот на човекот и со внесувањето на старохеленската изрека од Аполоновиот храм во Делфи Спознај се себеси! “гноти сеавтон” (лат. *scito te ipsum*) во животот и во светот, извршил пресврт во историјата на човештвото. Истиот тој проблем го согледуваме и во фрагментите на Хераклит, кој вели: “Сé истражував самиот себеси”<sup>227</sup> и истовремено истакнува дека е тоа смислата на сета негова филозофија. Сократ препорачувал во себеси да ги откриеме најдлабоките корени на смислата за вистинитото и да го согледаме сопственото незнаење и афинитетот кон себезалажување. Сметал дека заблудите му пречат на човекот да дојде до правилна согледба. Неговиот основен етички став гласи: Кога би знаел што е добро, секој тоа и би го правел, зашто никој не греши намерно, туку од незнаење. Оваа размисла укажува оти образованиот и мудар поединец ќе умее да го разликува доброто од злото и да го води својот живот според духовните вредности и етичките начела.

За Сократ моралот, добродетелта и среќата произлегуваат од знаењето и од способноста да се изберат и препознаат вистинските насоки на животот. Тоа е првиот формален принцип на неговата етика. Тој сметал дека спознанието на самите себеси се “стекнува со учење, воспитување и работа, односно со голем индивидуален напор”<sup>228</sup>. Кога делфиското пророкувалиште го опиша како мудриот Атињанин, Сократ заклучи дека таа титула ја заслужува, бидејќи согледа оти е единствениот меѓу сите нив, кој знае дека ништо не знае. Тоа го поттикна да им помогне на своите ученици да станат помудри, така што ќе им овозможи да го откријат сопствено незнаење.

Неговата цел е со научни аргументи, методички да ги натера другите да дојдат до едукација и самоспознание и разумно да дејствуваат во борбата со искушенијата.

Првиот стадиум на Сократовиот метод е познат под името *иронија* и претставува образовен процес кој има за цел да го прикаже

---

<sup>227</sup> Heraklit, *O prirodi*, op. cit., str. 89.

<sup>228</sup> Branko Bošnjak, *Filozofija i hrišćanstvo* (Zagreb: Stvarnost, 1987), str. 34.

туѓото апсолутно незнаење. Откога човекот ќе ги согледа сопствените илузии и ќе сфати дека не ги знае нештата, за кои упорно тврдел дека ги знае, ќе биде подготвен да ја осознае вистината и да тргне кон патот на самоспознанието. Сократовата максима „Јас знам дека ништо не знам“, најсуштински ја прикажува целта на методот на иронијата и на потребата за доаѓање до објективната вистина. Вториот стадиум на Сократовиот метод е познат под името *маевтика*, што значи („бабичка вештина“) и претставува методички воден разговор со кој се „раѓа“ вистината и се стекнува „вистинско знаење“.

Според Сократ човековиот живот ќе ја постигне целата своја возвишеност и полнота, само ако е можно остварувањето на духовните и морални вредности. Тој сметал дека секој се раѓа со способноста да го разликува доброто од злото, бидејќи со помош на т.н. внатрешен глас *daimonion* ќе може да се заштити од негативното и да го следи позитивното. Тоа укажува дека поединецот кој ги почитува моралните начела и се самоусовршува, ќе умее да ја оствари среќата и да го почувствува духовното блаженство. Од поимот на блаженството, Сократ го исфрла секој хедонизам и како вредност ги воздигнува воздржаноста, бестрасноста, праведноста и хармонијата на духот и телото. Впрочем, суштината се наоѓа во внатрешните добра кои се трајни, а не во менливите надворешни задоволства какви што се телесната убавина, богатството, славата итн. Сократ смета дека колку повеќе човекот ги сака задоволствата и имотот толку повеќе станува неслободен: „Основната максима на највисокото добро е внатрешната слобода и независноста, што може да се постигне само со упорно потиснување на желбите за привидните добра“<sup>229</sup>.

На прашањето што се случува со луѓето кога кажуваат дека не го прават тоа што е најдобро, иако се свесни за последиците, Сократ одговорил дека им недостасува вистинското знаење, односно вештината на мерење.

Кога човекот предизвикува зло и им се предава на страстите, тоа значи дека му недостасува мерачка вештина, така што во него нема јасно сознание на доброто, бидејќи не се управува според објективното

---

<sup>229</sup> Gligoriје Zaječaranović. Vitomir Stevanović, *Filozfija* (Beograd: Stručna knjiga, 1979), str. 62.

сознание, туку според субјективното, кое го измамува. Кога некој е совладан од страстите, односно кога е послаб од себеси, тоа значи дека погрешил во изборот на задоволството и болката, затоа што нема вистинско знаење. А кога некој е посилен од себе, т.е. појак од страстите, тоа значи дека умее да го избере вистинското задоволство и вистинското добро, затоа што има вистинско знаење. Никој значи, нема да оди доброволно во зло кога знае дека тоа е зло. На човекот му е вродено помеѓу доброто и злото да го избере доброто, а помеѓу два зла помалото зло.<sup>230</sup>

Оваа согледба претставува најсоодветен одговор на Аристотеловата критика дека *најважното нешто не е да се спознае што е доброто, туку како да се достигне*. Имено, кога човекот би умее на најсуштински начин да открие што е најдобро за неговата личност, никакви пречки нема да го спречат да го направи тоа што треба да го направи. Со ова се потврдува Сократовата теза дека *никој не греши намерно, туку секој што греши тоа го прави зашто не знае што е добро, а не затоа што не сака добро* и асоцира оти неморалното дејствување е производ на несовершената човекова природа, на заблудите и на незнаењето.

Заклучокот е дека психолошкото дистанцирање од животот исполнет со незнаење, духовна затапеност, егзистенцијално страдање и етичка несвесност, поединецот ќе го пронајде ако постојано вложува во образованието, во моралното воздигнување на личноста и во осознавањето на сопствените вредности.

Логичките и етичките идеи на Сократ продолжиле да ги развиваат неколку групи мислителци, од кои некои биле непосредно негови ученици и создавачи на Сократовските школи. **Антистен** (444-365) и киниците сметале дека на човекот му треба малку, а **Диоген** (400-323) бил радикален аскет, отфрлал се што не му е неопходно. Од друга страна, **Аристип** (435-355) и другите од африканскиот град Кирена ја создале етиката на уживање (хедонизам) и учеле дека задоволствата се основа на човековите стремежи, но дека човекот треба да знае да се контролира во страстите. Евклид (450-380) од

---

<sup>230</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., 256-257.



Мегара и неговата школа развивале нов вид логика, во која се спојуваат етиката и логиката. Највлијателниот претставник на Мегарската школа Стилпон сметал дека највисок цел на моралните стремежи и највисокото добро се наоѓа во атараксијата и бестрасноста, односно во состојбата во која мудрецот е самиот на себе доволен и за својата среќа не му требаат никакви надворешни добра.

Одговарајќи на прашањето која е целта на животот и кон што треба да се стреми човекот, киниците се сложиле дека најзначајно е постигнувањето на среќата (евдајмонија). Меѓутоа, нивното сфаќање на среќата се разликува од дотогашната согледба. Додека претходно среќата се сфаќала како поседување на материјалните добра, богатството и славата, кај киниците тие немаат суштинска вредност, бидејќи се само привидни добра, дури и претставуваат зло и се недостојни за мудриот човек. Според нив, среќата може да се постигне со внатрешната слобода, духовна независност и со упорно потискување на желбите за привидни добра. Киниците воде живот со минимални потреби, така што се откажувале од јавниот живот на своето време и себеси се сметале за граѓани на светот, космополити.

Антистен кој е основач на киничката филозофија, во центарот на своите етички рефлексии ги ставил апсолутната внатрешна слобода, силната волја и решителноста во градењето на добродетелта. За најголем непријател на добродетелта го сметал сетилното уживање, зашто тоа на човекот му ја пореметува внатрешната стабилност, му го буди копнежот и го прави роб на страстите. Според Антистен, кој најмногу се задоволува со тоа што го има, тој најмалку сака туѓо.

Најзначајниот претставник на киренската филозофија Аристип сметал дека етичката мудрост е исто што и философијата, која ја согледува како научна дисциплина што се занимава со вредностите, со доброто и злото, со целите и средствата кои се корисни за човекот. “Етиката посочува дека треба да се стремиме кон оние нешта кои носат задоволства, а да ги избегнуваме оние кои прават болка. Следствено, задоволството е единствено добро, а болката единствено зло, смета Аристип. Овој став го докажувал со природниот стремеж на човекот

кон задоволството и кон избегнување на болката, што е видливо уште кај малечките деца”<sup>231</sup>.

Тоа асоцира оти хедонизмот (од хел. хедоне, што значи уживање) претставува најврвна цел и реалитет што постојано ја окупира свеста на човекот, за кого задоволството е оправдано дури и ако се направи нешто што не им се допаѓа на другите. Аристип не ги негира душевните задоволства, кои често се производ на фантазијата или празната надеж, но наоѓа дека телесните уживања посуштински се чувствуваат, како што телесните болки се посилни, зашто се реални. Со овие согледби Аристип делумно ги исклучил психолошките рефлексии кои произлегуваат од духот, ставајќи го во преден план сензибилитетот на телото.

Од друга страна, тој го ублажува радикалното сфаќање на хедонизмот, истакнувајќи дека не треба да се стане роб на уживањето и дека треба да се внимава на последиците. Тоа значи дека за човекот е најважно своите активности да ги води според вештината на мерата и да не дозволи малечкото задоволство да му предизвикува голема болка. Оваа констатација укажува дека не треба да се стане заложник на разните уживања, туку да се биде независен од надворешните добра и владател на сопствените желби и потреби. Епикур подоцна се обиде да ги ублажи строгите формулации на хедонистичкото учење и наспроти телесното, како најзначајно го истакна духовното задоволство.

Доброто за Аристип не е ништо друго, туку што поинтензивно уживање на сегашниот миг: “Нам ни припаѓа само сегашното задоволство, не минатото или идното, зашто минатото повеќе го нема, а за второто е неизвесно дали воопшто ќе се оствари”. Тоа укажува оти не треба да се мисли на вчерашното, што заминало, ниту на утрешното, за кое не знаеме дали ќе дојде, туку на денешното, и тоа на овој сегашен миг, зашто само тој ни припаѓа нам. Впрочем, најмудар е човекот кој умее да го искористи вистинскиот момент и да ужива во актуелниот аспект на задоволството.

---

<sup>231</sup> Види: Кирил Темков, *Аристип - најубави се задоволствата*, “Старт”, Скопје, 12 септември 2003 (серија *Етичари*).

Аристип прикажа дека основата на човековиот ум и сознание се чувствата, бидејќи со својата конкретност и дофатливост целосно влијаат врз животните определби. Тој потенцира оти не се најважни чувствата при отсуството на болки, туку вистинското, реално уживање и целосната присутност на задоволството.

Наспроти Аристиповото гледиште за ориентацијата на поединецот кон уживањата, Артур Шопенхауер нагласил дека “целиот човечки живот тече помеѓу желбите и остварувањата, така што според својата природа желбата е болка, а остварувањето брзо раѓа заситеност”<sup>232</sup>. Тоа значи дека стремежот постојано е во недостаток, зашто и кога желбите ќе ни се исполнат, пак бидуваме незадоволни. Таквото сфаќање ја експонира тезата дека страдањето постојано го следи човекот, така што луѓето не се способни да остварат врвна среќа и најголемите задоволства.

Меѓу Аристиповите ученици, веројатно најзначајниот бил **Хегесија**, кој истакнувал дека целта на животот попрво се темели во отсуството на болка, отколку во постигнувањето на задоволството. Оваа констатација кореспондира со Шопенхауеровиот став дека задоволството е само помалку изразена болка.

Шопенхауер укажал дека човековиот стремеж за воспоставување мирна и хармонична живеачка, никогаш не може да се реализира, бидејќи овој свет не е рационален и логичен, туку е производ на безумната волја. Тој потенцирал дека ослободувањето од постојаните маки и страдања не треба да се бара во самоубиството, зашто таквиот излез е премногу едноставен и метафизички непрактичен. Според него, човекот ќе успее да се ослободи од светската болка, преку сочувствувањето со маката на другиот, со практикување на аскезата, со осознавањето на суштината на светот и со творечката насоченост кон уметноста, во која највисока форма е музиката.

Впрочем и Хегесија, сметал дека не е можно да се оствари состојбата на тотална среќа и целосно да се реализираат човековите желби и потреби. Единствено што може да се постигне е да се избере

---

<sup>232</sup> Artur Schopenhauer, *Svet kao volja i pretstava* (Novi Sad: Matica srpska, 1981), str. 280.

смртта како и животот. Хегесија со својата песимистичка филозофија и со предавањата во Алџсандрија, кај многумина од учениците предизвикал депримирачки впечаток што многу од нив се самоубиле, така што најпосле не му било допуштено да држи предавања.

Во насока на хиерархизирање на самоспознавачката способност на човекот и вреднувањето на моралните и добродетелни начела оди и филозофската концепција на најпознатиот Сократов ученик **Платон** (427-347). Тој е еден од најзначајните и највлијателни мислители во светската историја. Во Атина го основал првиот вистински универзитет (филозофска школа) под името Академија, која ја водел со успех до својата смрт во 348 година. Школата работела девет векови, сè до 529 година, кога со нејзиното затворање со декрет е означен крајот на Антиката. Платоновата Академија била институција која имала едукативен научно-истражувачки карактер. Таа била високоорганизирана институција која во својот состав вклучувала библиотека, музеј, предавални, како и спални соби за студентите. Академијата имала и свој статут. Соодветно на тоа Платон бил еден од основоположниците на идејата на високото образование во рамките на европската култура.<sup>233</sup>

Во Академијата учеле многу големи умови, меѓу кои дваесет години и Аристотел (од 368 до 348 пред н.е., кој и самиот во 325 година ќе го основа универзитетот Ликеј, попознат како Перипатетичка школа).

Во своето најзначајно дело “Држава”, Платон прикажа дека сè што постои е подредено на идејата на Доброто, зашто таа е врховен создавачки принцип, начело на светот. „Платон идејата на доброто ја поместува на врвот на царството на идеите и ја конципира како врвен создавачки принцип, принцип на светот.“<sup>234</sup>

Според него крајната целесобразност на постоењето и дејствувањето е да се служи на идејата на Доброто, што најдобро се постигнува преку филозофијата на моралот - етиката.

---

<sup>233</sup> Види поопширно во: Жан Брен, *Платон и академија* (Београд: Плато, 1998), стр. 7.

<sup>234</sup> Vuko Pavićević, *Osnovi etike* (Beograd: Kultura, 1967), str. 226.

Платон во “Горгија” го побива хедонистичкиот принцип и го воздигна доброто како цел на животот. Тој критички настапува и кон тенденцијата на хедонистите да го истакнуваат уживањето како основна цел на животот, така што укажа дека задоволството е исправно само ако води кон доброто. “Луѓето се согласуваат дека сталоженоста се состои во совладувањето на наладата и на страсната желба”<sup>235</sup>.

Според Платон, задоволството и доброто не се истоветни, така што доброто не смее да се посакува поради задоволства, туку тоа и сè друго треба да се посакува поради доброто.

За Платон се неприфатливи и согледбите на софистите кои се обидоа да ги релативизираат моралните законитости, така што асоцирал дека доброто има апсолутна вредност која секој разумен и доблесен човек треба да ја следи и воспостави во своето живеење.

Тоа значи дека поединецот кој својата живеачка не ја организира на основа на задоволствата на телото, туку предност им дава на умот и добродетелта, вистински ќе ги почувствува духовните благодети произлезени од идејата на Доброто. Таквата ориентација овозможува хармонија, убавина и вистина, што посуштински е поблиску до идеалот, отколку насоченоста кон минливите задоволството и предавањето на страстите кои човекот треба да ги презира и да се воздржува.

Платон, слично како и Сократ, сметал дека единствено образованиот човек кој го поминал патот на самоспознание и спознанието на објективните вредности може на суштински начин да ги препознае и воспостави моралните начела, зашто “вистинската добродетел се постигнува со сознание”. Тој укажал дека добриот човек нужно станува среќен. Дури и ако неговата доброта не биде возвратена со надворешна награда, дури и ако не доведе до ништо друго вон себе, човекот ја има својата среќа во самиот факт дека е добар<sup>236</sup>. Доблестите кои Платон ги сметал за најважни за постигање на човечка среќа се: убавината, добрината, нежноста, справедливоста, сталоженоста, храброста и мудроста.

---

<sup>235</sup> Платон, *Гозба или за љубовта* (Скопје: Македонска книга, 1979), стр. 42.

<sup>236</sup> Валтер Стејс, *Судбината на западниот човек* (Скопје: Култура, 1991), стр. 35.

Врз таа основа, Платон ќе изгради упатства за добра индивидуална етика како владеење на духовноста и умот над материјалните потреби, над желбите на срцето и над телесните страсти, асоцирајќи дека “не настанува добродетелта од богатствата, туку богатствата настануваат од добродетелта, па и сите други добра што им припаѓаат на луѓето - и личните и општествените”<sup>237</sup>.

Платоновата морална филозофија се дели на два главна дела: учење за највисокото добро и етичко политичко учење. Тој сметал дека државата како основен услов за живеењето на луѓето исто така треба да се стреми кон идеалот на Доброто, како и кон суштинското имплементирање на правдината. Тоа ќе се постигне ако во државата има хармоничен сооднос на сите сталежи, од кои едните се талентирани и оспособени за размислување и за водење на заедницата, другите за бранење, а третите за обезбедување на материјалните услови. Поаѓајќи од својата политичка филозофија, Платон како најзначајни ги прикажа четирите морални вредности: мудроста, која им припаѓа на филозофите како управувачи во државата; храброста, која им припаѓа на чуварите; умереност која им припаѓа на производителите. Праведноста како четврта морална вредност се постигнува ако секој сталеж ги исполнува своите должности. Развитокот на човековите способности ќе се воспостави преку педагогијата и образовните дисциплини кои ќе ја определат дејноста во која личностите најконкретно ќе ги искажат своите таленти и ориентации кон општата и поединечна добробит.

Човековата душа е составена од три основни составни дела, и тоа од сетилен, волев и разумски дел на душата, сметал Платон. “Секој од составните делови според сопствените карактеристики манифестира суштински духовни аспирации кои влијаат врз севкупното устројство на душата”.<sup>238</sup>

На секој од наведените три делови на душата соодветсвува определена доблест, и тоа на разумскиот дел му соодветсвува мудроста, на волевиот дел храброста, додека на сетилниот дел

---

<sup>237</sup> Платон, *Одбраната Сократова* (Скопје: Македонска книга, 1983), стр. 29.

<sup>238</sup> Види во: Вил Дурант, *Ум царује: живот и мишљења великих филозофа* (Београд: Народно дело, 1932), стр. 28-29.

умереноста. Во текот на образовниот процес треба да се востанови кој од наведените делови на душата е доминантен кај секој ученик одделно и соодветно на тоа секој ученик да се упати кон професија која најмногу му одговара според неговите душевни способности.<sup>239</sup>

Учениците кај кои ќе се утврди дека најразвиен е сетилниот дел на душата се упатуваат да бидат хранители на општеството, односно кон земјоделство, занаетчиство и трговија; учениците кај кои е развиен волевиот дел на душата се упатуваат да бидат бранители на државата и да преземат општествени должности како војници и административни работници; учениците кај кои ќе се утврди дека најразвиен е разумскиот дел на душата стануваат учители и владетели. Сета младина до шеснаесетгодишна возраст треба да изучува исти наставни содржини во кои доминира подучувањето за основните правила на пристојното живеење според постојните општествени стандарди. Сите учениците до дваесетгодишна старост треба да изучуваат гимнастика, музика и поетика, тогаш се реализира првата селекција, при што учениците кои покажуваат незадоволителен успех во совладувањето на наставните обврски го напуштаат заедничкото школување и се упатуваат кон професионалната обука (да станат земјоделци, занаетчи или трговци). Учениците кои го продолжуваат школувањето од дваесеттата до триесеттата година на животот треба да се запознаат со основните принципи на математиката и со воените вештини.

Според Платон, кога учениците ќе наполнат триесет години треба да се изврши втората едукативна селекција на учениците. „штом ќе се мине триесеттата година повторно ќе треба да се одбираат од веќе одбраните, повторно ќе им се доделуваат уште поголеми почести, но и ќе се надгледуваат, за да им се испита способност за дијалектика: кој е тој, којшто, покрај очите и другите сетила, има моќ да тргне кон самото битие, заедно со вистината?“<sup>240</sup> Сите ученици кои заостануваат во совладувањето на наставниот материјал и кои не покажуваат соодветен интерес за продлабочување на сопствените знаења треба да бидат издвоени и упатени на професионалната обука (да станат

<sup>239</sup> Види во: Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Istorija filozofije II* (Beograd: Kultura, 1964), str. 236.

<sup>240</sup> Платон, *Политеја* (Скопје: Три. 2002), стр. 363.

војници или административни службеници, т.е. бранители на државата).<sup>241</sup> Мал број учениците кои остануваат по втората селекција, а тоа се ученици кај кои е најразвиен разумскиот дел на душата, се занимаваат со филозофија и по долгото учење, тие се оспособуваат во нивната душа да го разбудат сеќавањето на идејата на Доброто. "Кога ќе се наполнат педесет години, оние кои се сочувале и се одликувале со благородие во сè и секаде, и во дејствувањето и во учењето, треба да бидат поведени кон целта, треба да бидат присилени сјајот на својата душа да го насочат кон заедничката светлина за да ги гледат сите; видувајќи го самото Добро, овие треба да го употребат видувањето за да ги стават во ред и поредок и државата и граѓаните по пример на самите себе, при тоа секому да му го подредат животот кој следи според неговата сопствена духовност"<sup>242</sup>.

По такво систематско и темелно образование, создадени се луѓе кои се високо доблесни, одговорни, храбри, мудри и праведни. Такви луѓе треба да управуваат со државата и да гарантират праведност за сите нејзини граѓани. Држава со која управуваат најмудрите, која ја бранат храбрите, а која ја поддржуваат трезвените и работливи луѓе, според Платон, би била идеална држава и добра за сите нејзини граѓани. Основен предуслов да се воспостави праведен поредок во државата е упатување на секоја личност кон вршење должности кои соодветствуваат на неговите духовни способности, што, според Платон, се постигнува со систематско и правилно образование.

Знаењата здобиени преку образованието овозможуваат доблесен и чесен живот, како и способност индивидуата да ја извршува својата човечка должност втемелена врз принципите на етиката.<sup>243</sup> Расправајќи за последиците од моралното, односно неморалното водење на овоземниот живот, Платон укажа на трите рода на луѓе (филозофски, натпреварувачко-славољубив и среброљубив), кои меѓусебно се разликуваат во зависност од целите и смислата што ја воспоставуваат во животот. За простиот човек во чија душа

<sup>241</sup> Види во: Verner Jeger, *Paideia (Oblikovanje grčkog čoveka)*, op. cit., str. 344-345.

<sup>242</sup> Платон, *Политеја*, цит. дело, стр. 366.

<sup>243</sup> За Платоновото учење за моралната природа на човекот види во: Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Istorija filozofije II*, op. cit., str. 220.



преовладува нагонскиот дел, највисока вредност имаат јадењето, пиенето и алчноста за богатење кое овозможува лесно задоволување на сите страсти, желби, пориви... Душата во која преовладува волјата и желбата за докажување гледа со презир на стекнувањето пари и имот; за неа највисоко место и животно значење има славата, натпреварувањата и почестите кои го овековечуваат споменот на нивната доблест и му даваат посебно значење на нивниот живот. Третиот вид на живот е оној на филозофот; него веќе не го задоволуваат ни парите ни славата и тој го свртува својот поглед кон вредности кои ги надминуваат границите на овоземниот живот.<sup>244</sup> Според Платон филозофот треба да ја сака вистината, да е свртен кон духовни, а не кон телесни радости, да е умерен, скроман, справедлив, кроток, љубезен, да е бистар при учењето и да има добро памтење.

Воздигнувајќи ги начелата на етичкото и разумно дејствување, Платон укажа дека не треба да се плаши за својата душа оној човек којшто во животот ги отфрлил телесните задоволства и украсите на телото, а се посветил на спознавањето украсувајќи ја душата не со украс којшто и е туѓ туку со она што и прилега; односно со одмереност, справедливост, храброст, слобода и вистина. Според Платон “ако душата е бесмртна треба да се грижме за неа не само во времето што го нарекуваме живеење, туку за сите времиња; ако е смртта ослободување од сè, добивка ќе биде за злите; умирајќи тие ќе се ослободат со сè душа и од телото и од своите злини! Но, бидејќи се чини таа бесмртна, ѝ нема нејз друго бегство од злото, ниту друг спас, освен да биде што подобра и поумна”<sup>245</sup>.

Заклучокот е дека единствено преку разумен и етички пристап, поединецот ќе успее да ја постигне себереализацијата и ќе осознае оти крајната целесообразност на постоењето и дејствувањето е да се служи на идејата на Доброто, на правичноста и на хуманоста.

Наспроти Платоновата идеалистичка онтологија и трансценденција на доброто, **Аристотел** (384-322) изградил реалистичка филозофија и телеолошка етика. Неговата книга

---

<sup>244</sup> Платон, *Политеја*, цит. дело, стр. 423.

<sup>245</sup> Платон, *Фајдон* (Скопје: Македонска книга, 1983), стр. 154.

“Никомахова етика” е најзначајното дело во историјата на етиката во кое го означува филозофскиот живот како израз на врвна доблест и среќа. Во таа книга ја разгледува индивидуалната етика, а во Политика, социјалната етика. Во “Евдемовата етика”, Аристотел истакнува и еден совршен етички дострел - калокагатија, која кај Хелените означувала единство меѓу доброто и убавото, нивно слеано разбирање, чувствување и правење.

Аристотеловата етика има за цел да ги претстави човековите активности и практичните настојувања кои водат кон моралното и доблесно живеење. Во преден план таа не го става теоретското сознание за добродетелта, туку етичкото дејствување и фактичката насоченост кон доброто. Аристотел укажа дека вистинската смисла на постоењето е да се воспостави најдоброто, кое се постигнува со вежбање, односно со духовно и интелектуално воздигнување на човековиот карактер. Тоа го поттикнало да основа високообразована институција наречена Ликеј во која се развила широка едукативна и научно-истражувачка дејност.

Аристотел сметал дека суштинската цел на образованието е подготвување на поединецот за доблесен, хармоничен и чесен живот. Тој доблеста ја согледа како целесообразена умереност која суштински и припаѓа на средната мера. Таа значи избегнување на негативните рефлексии од претераното и екстремно однесување. ‘Оној кој се воздржува од телесните наслади и притоа е задоволен со самиот себе, - тој е разумен и умерен, додека оној кој е оптоварен - тој е развратен; оној кој опстојува на страшни и опасни околности чувствувајќи радост, или барем, не чувствувајќи тегобност, тој е храбар, а оној кој чувствува мачнина - страшливец”<sup>246</sup>.

За Аристотел слободата на волјата претставува основа за моралното дејствување, укажувајќи дека човековата среќа лежи во самиот човек, бидејќи моралната личност е самата на себе закон, правило и мера за вистината. Тој потенцираше дека со исправно, разумно и добродетелно дејствување, поединецот нужно ќе го постигне највисокото добро кое ќе му овозможи позитивно чувство и хармонија

---

<sup>246</sup> Аристотел, *Никомахова етика* (Скопје: Три, 2003), стр. 90.

во животот. Највисокото добро според Аристотел е човечката среќа (блаженство, евдемонија), која „се состои во душевната дејност насочена кон доблеста“<sup>247</sup>.

Аристотел укажал дека „делата се праведни и разумни само тогаш, кога ги извршуваат праведни и разумни луѓе, а праведен и разумен човек не е само тој кој ги извршува таквите дела, туку тој кој постапува како што во начело постапуваат праведните и разумните“<sup>248</sup>. Оваа согледба укажува дека поимот на доброто дело е различен кога се прифаќа поради постигнување на некое друго добро, од доброто кон кое се тежнее поради него самото. Ова второто е за Аристотел позначајно, бидејќи претставува врховна цел и блаженството, кое го бират поради него самото, а не поради нешто друго.

Аристотел сметал дека и образованите и необразованите луѓе тежнеат кон среќата. Но, тој нагласувал дека необразованите среќата ја согледуваат како нешто материјално, појавно (богатство, уживање), додека образованите среќата ја бараат во некое духовно и апсолутно добро. Според него, разумните постапки, умереноста и доблесноста се гаранција за постигнување среќен и исполнет живот. Затоа Аристотел констатирал дека од суштинска важност е луѓето активистички и разумно да итаат кон разрешувањето на разните егзистенцијални предизвици, бидејќи без иницијатива, без дејствување, нема среќа и задоволства.

Заклучокот е дека човекот кој својот персоналитет го креира според начелата на разумот, вредноста на етиката, чувството за умереноста и активизмот кон добродетелта, нужно ќе ги воспостави и доживее среќата, хармонијата и радоста на живеењето.

Како исклучително интересна ќе ја наведеме анализата на карактерите што ја има направено Аристотеловиот ученик и наследник **Теофраст** (370-286 пр.н.е.), која покажува како етичкиот избор на личноста води кон карактерна, т.е. етичка деформираниост.<sup>249</sup>

<sup>247</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*. op. cit, str. 386.

<sup>248</sup> Аристотел, *Никомахова етика*, цит. дело, стр. 93.

<sup>249</sup> Teofrast, *Karakteri* (Beograd: Mono & Manana press, 2002).

Исто како и Аристотел, и Теофраст истакнува дека добродетелта е држење средина меѓу две претераности и дека пријателството претставува највисока човечка и етичка вредност. Теофраст напишал 30 етички книги, од кои е најзначајна малечката сатирично-комична збирка “Етички карактери”. Во ова дело, Теофраст направил опис на 30 видови луѓе со нивните најсуштествени карактерни црти и постапки, притоа, прикажувајќи ги исклучиво негативните човечки карактеристики: Лицемер, Полтрон, Дрдорко, Простак, Додворувач, Сплеткар, Безочен, Стиснат, Арогантен, Нетактичен, Суеверен, Песимист, Здодевен, Суетен, Скржавец, Суетен, Страшливец, Злобник, Завидливец, Користољубив итн.

Како покарактеристични ќе ги наведеме следниве дефинициите на Теофраст за овие маани: “Лицемерот е оној кој се престорува, како израз на склоноста да се сокриваат и преиначуваат зборовите и делата”; “Арогантниот е непристоен и подбивен шегобиец”; “Бахатоста е презирање на сите други освен себеси” итн.

“Користољубивоста е страст да се дојде до материјална корист без оглед на честа и достоинството... Кога користољубивиот тргува со вино, тој и на пријателите им го продава разретчено со вода. На театар влегува кога пуштаат без пари, па и децата си ги води со себе. Ако го пратат во мисија, дома ги чува парите што му ги дала државата, а позајмува од колегите...”

“Суетноста е ситничав стремеж за истакнување, недостоен за слободниот човек... Ако суетниот го поканат на гозба, тој сака да седне до домаќинот... Ако учествувал во свеченост на коњицата, тој стварите ги испраќа дома, а тој шета низ целиот град со наметката и мамузите на нозете...”

“Бесрамноста е понижување на својата чесност (на својот добар глас) за нешто да се заработи на срамен начин... Бесрамникот може да му пријде на човекот ксго што го измамил и повторно да бара заем од него... Оди во туѓите куќи и денес позајмува јачмен, утре слама, терајќи ги домаќините самите тоа да му го однесат дома...”

Според Кирил Темков, Теофрастовата книшка “Етички карактери” е потсетување во каков свет живееме, но и силен

предизвик да се разбереме себе и своето опкружување - ако сме такви да се обидеме да се поправиме, да не им додеваме на луѓето, за да не им преседнува од нас. Ако не сме такви, тогаш да се подготвиме за тоа дека околу нас врие од вакви некарактерни личности и да знаеме да се справуваме со нив'.<sup>250</sup>

Пред да почине, учениците го прашале Теофраст за последната порака. Тој одговорил: "Немам што да ви порачам, но можам да ви кажам дека многу од животните задоволства се привидни. Токму кога почнуваме да живееме, ние умираме. Животот дава повеќе разочарувања одошто полза". Мнозина автори ги повториле истражувањата на Теофраст, меѓу нив и прочуениот **Лабриер** (1645-1696), кој во една понова епоха покажал дека луѓето не се смениле - и натаму остануваат истите карактери.

Заклучокот кој произлегува од анализата на Теофрастовите етички согледби е дека постојат разни човечки карактери и дека некои личности со своите лоши постапки, тотално му се предаваат на порочното, криминалното и безобзирно однесување. Препознавањето на туѓите карактерни слабости и дистанцирањето од лицата кои манифестираат деструктивност, неетичност и егоизам, треба да претставува приоритет и мотив да продолжиме да му служиме на доброто, моралното и духовното. Затоа, неопходно е да се сфати големата етичка мудрост која вели: *со кого сме, такви сме*, односно *сличното со слично се привлекува*. Тоа укажува оти другарувањето со позитивно ориентираните, духовно воздигнатите и алтруистички мотивираните лица, неминовно и во нашата личност ќе го поттикнат никулецот за создавање и пронаоѓање на вредностните и хармонични аспекти на живеењето.

Во хеленистичката филозофија можеме да разликуваме етичка и религиозна ориентација. На првата и припаѓаат стоичката, епикурејската и скептичката школа.

Етиката на скептицизмот создава целина со етиката на епикурејците и стоиците. Таа темелот на моралноста и среќата го гледа во самосвеста на индивидуата, во спокојството и непоматеноста

---

<sup>250</sup> Види: Кирил Темков, *Теофраст - какви се човечките карактери*, "Старт", Скопје, 15 август 2003 (серија *Етичари*).

на духот. Затоа најпознатите скептици **Пирон** (360-270) и **Тимон** (320-230) препорачуваат човекот да му се предаде на текот на настаните, да размислува за тоа што е најдобро за него и да не чека судбината или надворешните влијанија да му го управуваат животот. Според нивното учење, резервираност кон сè, освен кон себесогледбата, треба да овозможи дистанцираност од негативното и практикување на позитивното, зашто радикалните барања и претерувањата ќе се покажат мошне опасни за духовната хармонија на личноста.

Скептичкиот став покажува дека изворот на непоматеноста и духовната хармонија е содржан во моќта на умот, односно во моралната димензија на совеста и во одговорноста за сè што сме направиле во животот.

**Епикур** (341-270) е сден од позначајните антички мислители кои понудиле филозофско разбирање на светот во кое се истакнува практично-етичката функција на охрабрување на човекот кон воспоставување на својата индивидуална слобода. Тој прв рекол дека Етиката е најзначајна гранка на философијата, во која покрај неа има уште учење за сознанието и за устројството на светот.

Епикур потенцирал дека задача на филозофијата е да им помогне на луѓето во нивните душевни страдања и да асоцира оти тие не се играчка на слепата нужност, туку дека самите можат да бидат креатори на својата среќа. Според него, филозофијата овозможува мир во душата и хармонија во текот на целиот живот, кои ќе се постигнат доколку “човекот наместо да им се покорува на Зевс, Демиургот, судбината и нужноста”<sup>251</sup>, се води според начелата на моралот и слободата на волјата.

Двата основни проблеми со кои се соочувал човекот, Епикур ги лоцирал во стравот од боговите, кои ги притиснуваат луѓето, како и во стравот од смртта, што исто така го загорчува животот и ги урива човечката сувереност, психолошката стабилност и духовната слобода. Тој, со критиката на смртта и на боговите има за цел да го ослободи

---

<sup>251</sup> Lučano De Krešenco, *Istorija grčke filozofije* (Novi Sad: Svetovi, 1993), str. 145.

човекот од главната причина на неговите внатрешни неспокојства, од болката и несреќата.<sup>252</sup>

Епикур на блиските им порачувал да не се плашат и да се радуваат на животот, бидејќи боговите не се интересираат за човековите постапки и не им ја определуваат судбината. Според него, човекот не треба да се плаши ни од смртта, зашто додека ние постоиме нема смрт, а кога смртта ќе пристигне нас повеќе нема да не биде. Тоа значи дека смртта не се однесува ни на живите ни на мртвите, зашто живите не ги допира, а мртвите не постојат повеќе. Оваа Епикурова согледба воопшто не придонесува за елиминирањето на човековиот страв од смртта, зашто изворот на стравот не лежи во немирот од страдањето во некој друг живот после смртта, туку во свеста дека егзистенцијата е конечна и во желбата таа да се продолжи.

Епикур ја отфрли идејата за бесмртност на душата, сметајќи дека ништо не се случува по смртта на човекот. Затоа потенцирал дека страдањата се на овој свет - тука страстите му го коват џигерот на неумерениот, го измачуваат алчниот и му ја разјадуваат совеста на злосторникот.

Но, од друга страна, укажувал дека ослободеноста од стравот од боговите многу не би значела кога човекот би останал роб на судбината (природната нужност), чија доминација би предизвикала животнo-етички негативни импликации. Епикур асоцирал дека учењето за неизбежната нужност во сзетот дури е понегативно од верата во некој семоќен и страшен бог, бидејќи “би било подобро да се приклучиме кон приказните за боговите, отколку да ѝ робуваме на судбината, зашто тие приказни оставаат надеж дека боговите можат да се смилостиват ако им се укажат почести, а судбината има непопустлива нужност”<sup>253</sup>.

Поаѓајќи од ваква позиција, Епикур сметал дека највисокото добро се состои во воспоставувањето на мирот и непоматеноста на душата - атараксијата. Меѓутоа, наспроти стоиците, тој истакнувал дека душевната хармонија нема да се постигне со повлекување во себе, со елиминирање на возбудувањата и со пасивен однос кон сепостоечкото.

---

<sup>252</sup> Душан Недељковиќ, *Историја на философијата 1* (Скопје: Македонска книга, 1984), стр. 125.

<sup>253</sup> Epikur, *Osnovne misli, Poslanica Herodotu i Poslanica Menekeju* (Beograd: Kultura, 1959), str. 29.

За него е најважно добродетелта да овозможи среќен и радосен живот, кој ќе се постигне ако разумно и храбро се ита кон духовните задоволства.

Епикур во своето учење за среќата и задоволството на поединецот ја продолжил идејата на Аристип за уживањето како човекова цел. Тој потенцира дека радоста на животот ќе се постигне преку стремежот кон задоволството, ослободувањето од болки и духовната непоматеност (атараксија). Според Епикур, “секое живо суштество, штом ќе се роди, бара задоволство и му се радува како најголемо добро, а ја избегнува болката како најголемо зло и ја отрфла од себе колку што може”. Атараксијата се постигнува со ослободување од стравовите и од влијанијата од надворешниот свет, како и со ослободување од болките и телесните страсти.

За Епикур многу позначајни се духовните задоволства, кои се поголеми од телесните. Од непосредното телесно задоволство е посилно сеќавањето на некое задоволство што сме го имале или очекувањето за некое идно задоволство, бидејќи “споменот за претходното уживање на доброто е најголемо средство за пријатен живот”<sup>254</sup>.

Епикур сметал дека во животот не се можни непрестајни состојби на уживање, туку ги има одвреме навреме и се прекинуваат со мигови на страдање, укажувајќи дека лажните задоволства се најголем извор на духовните немири и телесните болки.

Во хеленистичката индивидуалистичка етика, која целосен развој достигнала преку стоичката школа (од четвртиот век пр.н.е. до вториот век н.е.), основно станало прашањето за среќата на поединецот и е нагласена практичната улога на филозофијата, со што можело да се дојде до одреден одговор за смислата и тежината на животот. **Стоиците** препорачувале секој да го бара спокојството во духовната страна од својата личност и да се дистанцира од пороците, ниските страсти и негативните влијанија. Тие укажувале дека “не треба да се грижime за тоа да живееме долго, туку за тоа да живееме

---

<sup>254</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., str. 449.



доволно, зашто за долго да живееме, за тоа е потребна судбина, а за да живееме доволно, тоа зависи од нашата волја и духот”<sup>255</sup>.

Аксиолошката цел на животот, стоиците ја пронајдоа во практикувањето на етичките начела, кои овозможуваат хармонично, достоино и хумано живеење. Тие сметале дека “добродетелта се одбира заради неа самата, а не заради страв од нешто или заради некои планови и надежи”<sup>256</sup>. За нив, етичката мудрост е најсуштинскиот патоказ што води кон среќата, блаженството и духовната непоматеност - *аутаракија*.

“Додека перипатетичарите и платоновците разликувале три вида на добро: духовно, телесно и надворешно, стоиците телесното воопшто не го признавале, а надворешното го ограничувале на тоа што учествува во добродетелта; тоа на пример се децата, родителите, добрите пријатели и добрата татковина”<sup>257</sup>. Затоа советуваа секој да се труди да не бидат роб на своето тело, туку телото да биде слуга на неговиот разум.

Основни добродетели според стоиците се: мудрост, разумност-умереност, храброст и правичност. Овие вредности човекот не може да ги поседува поединечно, без да ги поседува сите, зашто, тој или е целосно доблесен, или не е доблесен. Стоиците сметале дека човекот треба да биде великодушен, воздржан, издржлив, да има концентрација на духот-самоконтрола и секогаш разумно да ги советува блиските.

Но, неретко поради преголемото оддавање на прекумерните страсти, нагони, афекти и возбудувања, поединецот не може да ги постигне добродетелта и хармонијата. Излезот од негативните и духовно деградирачки состојби, стоиците го барале во апатијата, односно во неутрализирањето на стравовите, јансите и наладите. Такви се: завист, љубомра, тага, жалост, збунетост, одложување, паника, омраза, славолџубивост, гнев, лутење, бес, занес. Стоиците укажувале дека човекот отворено треба да се оттргне од телесните

---

<sup>255</sup> Lucije Anej Seneka, *Pisma prijatelju* (Novi Sad: Matica srpske, 1987), str. 401.

<sup>256</sup> Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, op. cit., str. 7, 89.

<sup>257</sup> Miloš Djurić, *Istorija helenske etike*, op. cit., str. 477.

уживања, да го негува бестрасното отсуство на желбата и да не се обзира на задоволството и болката. Ова тие го нарекуваат апатија.

“Со силна волја може да се постигне *апатија*, состојба на немање силни негативни страсти, која е исклучително важна вредност (подоцна ќе се истакнува како стоичка животна цел). Но, има и добри емоционални состојби за човекот: веселост како животна радост, внимателност и добронамерност, почитување, добри желби, наклонетост, љубезност, срдечност, срамежливост, скромност, духовна раздвиженост”.

Основачот на стоичката школа **Зенон** (336-264) верувал дека луѓето имаат и социјални чувства и сакал да помогне во изградбата на пошироко разбрано, вистинско човештво. Во 301 година основал своја школа, која дејствувала во тремот на една градба во центарот на Атина, која се викала *Стоа поикиле* (исликан трем), зашто таму биле насликани фрески за херојските подвизи. Заради местото на школата, а според тоа што го истакнувале идеалот на трпеливоста, постојаноста, издржливоста и храброста пред искушенијата и ограничувањата, учителот и следбениците ги нарекле стоици.

Наследник на Зенон во школата бил **Клеант** (331-233), Третиот највлијателен управител на школата бил **Хризип** (281-219 пред н.е.). По претставниците на тн. Стара Стоа, следуваат оние од Средната Стоа, во која се најпознати **Панетиј** (185-109) од Родос, кој дејствувал во Рим и во Атина, и **Посејдониј** (135-50), кој имал прочуена школа на островот Родос, во која студирал и Кикерон. Во третиот период припаѓаат познатите римски етичари **Сенека** (околу 4-65 н.е.), **Епиктет** (околу 55-135 н.е.) и царот **Марко Аврелиј** (121-180).

Зенон сметал дека философијата треба да го научи човекот на добродетел, која ќе му даде утеха и смирување, како и живот во согласност со разумот. Клеант објаснил дека ова значи живот во хармонија со природата, а Хризип дополнил дека тоа треба да е живот врз основа на искусственото познавање на природните случувања (и на оние во сета природа и на оние во човекот).

Стоиците поаѓале од сфаќањето дека сè што постои во природата е под доминација на нужноста, која не знае за никави

исклучоци. Тие, логосот што воспоставува ред го нарекуваат бог, природа или судбина, нужност, односно движечка сила на тоа што е материјално.

“Ништо не може да се измолкне од причинско-последичната завериженост на светското случување, кое е судбински определено (фатално, од лат. *fatum* – судбина ). Во светот *сé* е *помешано од сé* и *сé* *влијае врз сé*”<sup>258</sup>.

Тоа значи оти човекот не може да го измени поредокот на нештата, бидејќи *сé* што се случило, така и морало да се случи. Затоа, стоиците препорачуваат разумно да се дејствува и храбро да се поднесуваат ударите на судбината. Зашто, ако *сé* е предопределено, тогаш не би требало да се вознемируваме поради ништо. *Сé* треба да се поднесува мирно, со тежнение да се постигне апатија, внатрешна независност и слобода, која се воспоставува со спознанието на нужноста.

Оваа согледба укажува дека основна максима на човечката акција е “да се живее во хармонија со природата”, што значи да се живее во согласност со сопствената природа и со умот.

Според Кирил Темков “да се живее во сообразност со природата значи да се живее според добродетелта, која кај секое суштество е најдобра состојба и претставува *усовршување* на неговата природа. Кај човекот тоа значи полн развој на разумот. Човекот има природна основа за разумско мислење, но секој не ја постигнува оваа добродетел. Луѓето се лоши додека не се усовршат. Природата му дава на човекот само семка и искра за добродетелта, но тој мора да ја одбере како цел и да ја изгради во себе, а тоа не е лесно, бидејќи има разни спротивни влијанија. Човекот со учење може да стане морална личност, бидејќи добродетелта е систем од начела кои треба да се увежбаат”.

Оваа констатација е мошне слична со Сократовата согледба дека со воспоставување на етиката и знаењето и лошите луѓе може да се поправат и да сфатат оти грешеле кога му потпаѓале на негативното поведение. Впрочем, и Далај Лама, духовниот водач на Тибетанците, во

---

<sup>258</sup> Јонче Јосифовски, *Филозофија* (Скопје: Просветно дело, 1994), стр. 40.

книгата “Уметноста на среќата” укажува дека првиот чекор во барањето на среќата е учењето. Според него, прво треба да научиме на каков начин ни штетат негативните емоции и однесување и како ни користат позитивните емоции. И мораме да сфатиме дека овие негативни емоции се многу лоши и штетни не само за поединецот лично, туку за општеството и иднината на целиот свет.

Целокупната стоичка етика завршува со барањето за концентрирање кон сопствената внатрешност, за реализирање на можноста за морално и духовно воздигнување и за развивање на пасивен однос кон надворешниот свет.

Позитивната страна на оваа етика е - повикот до човекот и во најтешките ситуации и услови да го сочува мирот, на тешкотиите да им се противстави со силата на волјата и карактерот, односно да сфати дека патот кон добродетелта е најдобриот начин за противствување на ограничувачките фактори и на судбината.

Епикуревата и стоичка учење се двата последни големи филозофски системи во историјата на античката мисла, и всушност со нив е комплетирана и исцрпена хеленската создавачка дејност во областа на етиката.

## Трета глава

### Доситеј Обрадовиќ - просветител на моралот

Усната народна книжевност претставува првобитен, најран поетски израз со кој човекот ги интерпретирал секојдневните креативни и творечки манифестации присутни во народниот живот.

Фолклористиката е реален, природен процес во развитокот на културата и писменоста на секој еден народ, кој освен по материјалните и социјални услови на живеење, својата суштина ја воспоставува и преку уметничките активности, логичките разбирања и етичките аспекти на животот.

Народната книжевност одиграла голема воспитна улога врз духовната и културна определба на српскиот народ, бидејќи овозможила будење на интелектуалната свест и ослободување од разните догматизирани и непријателски влијанија. Народните песни, преданијата, умотворбите, пословиците и поговорките (изреките) присутни во српската фолклористика ги поттикнувале луѓето да итаат кон вистинските вредности, го креирале нивниот однос кон слободата и независноста, кон земјата и народот, го буделе патриотското чувство и ги мотивирале да ги препознаат и усвојат моралните норми за правдината, за вистината, за чесноста и за човечноста.

Создавани низ вековите, пословиците и поговорките го поткрепувале и го одржувале народниот морал и позитивните настојувања. Исполнети со непосредно “социјално” и “историско” искуство, тие претставуваат автентичен израз на практичната народна филозофија и се одраз на конкретното осознавање на духовните вредности на животот. Поговорките и пословиците спаѓаат меѓу најстарите народни умотворби, така што често, освен во секојдневната комуникација, се користат и во публицистиката и литературата. Речиси нема појава во животот што не е третирана во овој жанр на народното поетско творештво.

Во српската народна книжевност среќаваме голем број поговорки и пословици кои претставуваат производ на колективното

искуство, што со векови се собирало и пренесувало од колено на колено. Нивниот најзначаен квалитет е во незастарувањето и во непобитноста, бидејќи мислите и запазувањата присутни во овие фолклорни творби се искусно проверени вистини, што им овозможува да бидат актуелни во секое време и за сите генерации. Затоа, тие претставуваат ризница на филозофската, етичката и практичната животна мудрост на еден народ.

Поговорките сраснале со народниот јазик, носејќи го неговиот дух, мисла и убавина и благодарение на краткоста, изложени се на мала можност за измена. Тие лесно се паметат и се пренесуваат од генерација на генерација. Додека поговорките се насочени кон поуката и советот, во пословиците има повеќе слобода на мислите, поголема необврзаност кон строгите морални законитости на животот.

Скоро и да не постои тема од животот за која не постојат поговорки. Такви се духовитите критики за непријатните луѓе: *Станал на лева нога*; за песимистите: *Што се жалиш, не е смак на светот*; за превртливците: *Како што дува ветерот*; за самобендисаните: *Итра лисица стреде стапица*; или за наивците: *Не скокај магаре по зелена трева*.

Поговорките присутни во српската народна книжевност се богати со сликовитост и со фигуративно кажување, додека пословиците се прецизни соопштувања на мислите. Во поговорките во прв план не е истакнатиот став и норма, додека кај пословиците тоа е основна вредност. Тие содржат целесообразна и универзална вистина проверена со животното искуство, за разлика од поговорката која најчесто е метафорична или споредбена мисла.

Од сите видови на усмена народна книжевност поговорките се најприсутни во секојдневниот говор на народот и како такви претставуваат драгоцено својство на српската јазична култура, смета Ѓоко Стојичиќ, кој во период од педесет години има собрано голем број на српски народни поговорки.<sup>259</sup>:

“Навикнатите на лага, во вистина никогаш не веруваат”.

“Надевај се на најдобро, но биди подготвен на најлошо”.

---

<sup>259</sup> Види поопширно во: Ѓоко Стојичиќ, *Српске народне изреке 1 и 2* (Београд: Компанија Новости, 2006).

“Најлошиот замор произлегува од неработењето”.  
“Не мати ја водата која ја пиеш”.  
“Ако има здравје, ќе има и среќа”.  
“Ако правиш зло не се надевај на добро”.  
“Ако битката е изгубена, војната не е”.  
“Ако не знаеш што е здравје, прашај го болниот”.  
“Ако не почнеш, нема ни да завршиш”.  
“Кој што прави, на себе си прави”.  
“Ако не те прашаат - молчи, ако те прашаат - кажи ја вистината”.  
“Ако човекот не може да биде убав и богат како што би сакал, тогаш може да биде добар и чесен”.  
“Што е во семето, ќе биде и во дрвото”.  
“Бидете ковачи на сопствената среќа”.  
“Подобро да бидете еден ден лав, отколку сто дена овца”.  
“Подобро да си сам, отколку во лошо друштво”.  
“Повеќе сакаат на соседот да му цркне кравата, отколку да се отели нивната”.

Поголемиот број српски народни пословици<sup>260</sup> ги величаат правдата, љубовта, другарството, чесноста, добрината, а ја жигосуваат нечесноста, лагата, крадењето, мрзеливоста. Такви се следниве пословици:

“Подобро да умееш отколку да имаш”.  
“Слепиот за патот и будалиот за совет не треба да ги прашуваш”.  
“Животните се шарени од надвор, а луѓето од внатре”.  
“Шупливата глава ветрот ја носи”.  
“По делата, човекот се познава”.  
“Не го тражи фаволот човекот, туку човекот си го бара фаволот”.  
“Ниедно зло само не доаѓа”.  
“Што можеш за денес, не оставај за утре”.  
“Направи му на лошиот добро, за да ти создаде зло”.  
“Кој брзо суди, брзо се и покајува”.  
“Кој повеќе знае, тој подобро гледа”.

---

<sup>260</sup> Види поопширно во: *Антологија на народних умотворина* (Нови Сад: Матица српска, 1957) стр. 59-129.

“Од еден удар дабот не паѓа”.

“Кој нема душмани, нема ни пријатели”.

“Додека имаш сечиј си, кога немаш ничиј си”.

“Сидот го урива влагата, а човекот тагата”.

“Кај што е најтенко, таму се кине”.

“Секоја птица кон своето јато”.

“Кој е зол на самиот себеси, како на другиот ќе му биде добар”.

“Се давај, ама човечноста не ја давај”.

“Не стравувај од никој, освен од својата лоша среќа”.

“Од инает нема полош занает”.

“Подобро е малку со благослов, отколку многу со проклетство”.

### **1. Етичката мудрост кај српските моралисти**

Мислата на **Џон Лок** дека *разумот мора да биде највисок судија и водич во сè*, стана врвно начело кое мислителите на Просветителството ги поттикна да развиваат оригинална критичка, културна и педагошка активност. Просветител, стана синоним за храбар, доблесен, разумен и критички ориентиран филозоф или научник, кој своите знаења ги става на услуга на народот и се бори против тиранијата, ропството, лекоумната догматизираност, неправдите и лажните вредности. Својот највисок развој просветителското движење го постигна во XVIII век во Франција, каде оптимистичката верба во иднината и сознанијата за моралот и среќата стануваат идеја-водилка, додека предрасудите и суеверието произлезени од Средниот век сè повеќе се потиснуваат од свеста на човекот.

Просветителскиот рационализам ја иницирал потребата за квалитативно и прогресивистичко менување на конзервативните и ограничувачки околности и овозможи во преден план да избијат научните знаења, кои придонесуваат за развојот на цивилизацијата.

Еден од најпознатите филозофи на француското просветителско движење **Дени Дидро** (1713-1778) укажа оти човештвото е највисок стадиум од развитокот, односно дека напредокот на природните науки



ќе ги поведе луѓето кон натамошен непредвидлив развој, во кој ќе доминираат знаењето и научните достигнувања. Тој во соработка со најголемите умови од тоа време, ја составува првата “Енциклопедија”, со цел на едно место да се собере целото човечко знаење и да се пренесе на идните генерации.

Дидро сметал дека задоволството е водител на човечкиот живот, кое преку моралното дејствување треба да го оневозможи присуството на болката. Според него, човекот се стреми кон максимум среќа, така што прогресот и цивилизациските придобивки не претставуваат опасност, ако се почитуваат универзалните вредности и етичките начела.

**Жан Антоан Кондорсе** (1743-1794), во духот на просветителската идеја укажал дека не може да се воспостави напредокот, доколку научните вистини и моралните вредности се потиснуваат, а незнаењето, самоволието, тиранијата и деструкцијата доминантно се прифаќаат. Тој потенцира дека „прогресот може да биде побрз или побавен, но развојот на човештвото никогаш нема да тргне во обратна насока од тоа што досега е создадено“<sup>261</sup>.

Творецот на позитивизмот **Огист Конт** (1798-1857), слично како Дидро и Кондорсе, пишува дека човештвото кога е водено од разумот е реално, живо и активно, подложено на основниот закон - прогресот.

Со почетокот на XVIII век, српското духовно творештво почнува максимално да се отвора за рационалистичките и просветителски согледби, што овозможило постепено раскинување со атмосферата на мистицизмот, со културолошката и книжевна зачмаеност и со догматизираниите влијанија на средновековните учења.

Меѓу сите српски писатели од XVIII век, најистакнат бил **Захарије Орфелин** (1726-1785), кој заедно со Доситеј Обрадовиќ се смета за духовен преродбеник и творец на новата српска просвета и книжевност.

Во предговорот на списанието “Магазин” (прво од таков вид кај Јужните Словени, издадено во Венеција 1768 година), тој прв почнал да пишува во духот на народниот јазик, така што ги изнел

---

<sup>261</sup> Ж. А. Кондорсе, *Прогресът на човѣшкия разумъ* (София: Новъ свѣтъ, 1942), стр. 9.

просветителските идеи, верувал во моќта на знаењето и образованието и наспроти црковната побарал да се воспостави световната култура. Анализирајќи ги вредностите на науката и просветата, Орфелин направил споредба помеѓу телесната и духовната храна: “Како што големците приредуваат гозби со богата трпеза на која има секаква храна и пијалаци, така и Бог за нас приредува трпеза од сите науки полни со мудрост. Првата, телесната трпеза, ја приготвуваат готвачи, а втората, духовната, ја предаваат учителите”<sup>262</sup>. Според него, сиромав е човекот кој во текот на животот не се интересира за учењето и мудроста и дозволува гневот, тврдоглавоста и безумноста целосно да го завладеат.

Орфелин потенцирал дека користа од наука и потребата за просветување е голема, зашто: “Учениот побрзо воочува кој по што се води, а човекот без учење е слеп.” Истата мисла ја наоѓаме и во книгата “Апофтегмата”, во која има укажано дека “учените луѓе покажуваат умереност, смиреност и благопријатен карактер, односно дека нивното образование им овозможува подобро да ги осознаат своите слабости и должности”<sup>263</sup>. Вредноста на етиката и духовната насоченост, Орфелин најсуштински ги прикажува со препораката која им ја упатил на своите сограѓани кои ги мотивирал да прават добро, а да не посакуваат зло и да влијаат позитивно врз пријателите, за да им се најдат во невоља. Сметал дека разумниот пристап кон искушенијата на животот претставува највисока вредност, зашто “добрината, како и убавината, без ум се празни и некомплетни”<sup>264</sup>. Оваа согледба укажува оти вложувањето во надградбата на знаењето, нужно придонесува за препознавање на позитивното и за воспоставување на убавината на духот, без чие присуство, физичката убавина ја губи својата суштинска смисла.

Орфелин своите дела ги пишуval на народен јазик, со што го навестил новиот дух во српската литература и влијаел врз книжевното творештво на Доситеј Обрадовиќ, кој е меѓу првите интелектуалци кои ја прекинале врската со верската традиција и со своите прогресивни

---

<sup>262</sup> Захарија Орфелин, *Зрцало науке* (Нови Сад: Матица српска, 1952), стр. 11.

<sup>263</sup> Исто, стр. 42.

<sup>264</sup> Исто, стр. 65.

идеи го отвориле патот кон просветениот Запад и кон неговите научни и рационалистички достигнувања. Имено, во културниот развој на српскиот народ појавата на Доситеј Обрадовиќ е од епохално значење. Сè до него Србите живееле во духовната атмосфера на Средниот век. Тој прекинува со таа источничко-православна традиција и оди непосредно во школата на просветениот Запад и неговите слободни, рационални и хумани култури. Византискиот дух и руската теологија губат подлога кај Србите, кои постепено почнуваат да влегуваат во културната заедница на западните европски народи. Во тој поглед, Доситеј Обрадовиќ е иницијатор за ориентираноста на српскиот народ кон напредно западњаштво и е еден од главните духовни водачи, кои ја воздигнувале науката, ги уривале предрасудите и предупредувале на значењето на образовањето. Обрадовиќ со својата книжевна и интелектуална ангажираност, најсуштински го поттикнал културното ослободување на Србија и ја активирал иницијалната каписла што овозможила дистанцирање од догматизираното и ограничувачко влијание произлезено од Средниот век и Истокот.

Книжевните, просветните и етичките поуки, тој ги втемелил врз рационалистичката согледба, врз филозофскиот пристап кон животот и врз потребата човекот практично и теоретски да се образува и интелектуално надградува. Наспроти верувањето во силата на натприродното и трансценденталното, Доситеј Обрадовиќ го иницирал размислувањето дека смислата и хармонијата на животот нема да се постигнат, ако поединецот егзистира со своето блажено незнаење и ако постојано им подлегнува на ниските страсти и на негативните надворешни влијанија. Неговата тенденција била Србите да научат “разумно и совесно да мислат”, што ќе им овозможи ослободување од верскиот фанатизам, од робувањето на хиерархијата, на догмите и на обредите, како и од сè што е противно на човековото достоинство, на моралот и на хуманоста.

Прогресот на српската книжевност и писменост во голема мера се должи и на фанатичниот творечки ангажман на **Вук Стефановиќ Караџиќ** (1787-1864), кој во својата писателска работа исклучиво ги избирал народните умотворби за кои сметал дека поседуваат

уметнички потенцијал. Затоа, тој не е значаен само како обичен собирач на умотворби, туку како уметник со естетски вкус, кој негувал високи вредносни критериуми во нивното избирање и презентирање пред културната јавност. Вук Караџиќ се искажа и како реформатор на српскиот (српскохрватскиот; хрватскосрпскиот) книжевен јазик и правопис, историчар, полемичар, преведувач, политичар, писател и книжевен критичар. Неговото дело беше обликувано од просветителскиот дух, патријархалниот романтизам и од мисијата да се следат интелектуалните темели, претходно поставени од Орфелин, Доситеј Обрадовиќ и некои други научници и писатели. Со просветителски идеи е инспириран, на пример, и Вуковиот предговор кон *Првиот српски буквар* од 1827 година, каде асоцира дека писмото е најголемото дело на разумот. Тој пишува: “Тоа е наука, која човечкиот ум скоро ја надминува, и би можело да се каже дека оној, кој прв ја измислил, бил повеќе Бог отколку човек. Писмото (писменоста) го отворило патот на човековиот ум да се приближи кон Бога според своите можности”.<sup>265</sup>

Пишувајќи за српските народни умотворби, а пред сè за српската народна поезија, Вук Караџиќ се претставил како темелен, научно квалификуван толкувач и теоретичар на народното творештво. Примерот на Караџиќ во поглед на собирањето на народни умотворби на теренот на Македонија, ќе го следат највидните македонски собирачи на народни умотворби: браќата Миладиновци, Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулевски, Панајот Ѓиновски, Марко Цепенков и др.

За напредокот на српската култура и книжевност мошне значаен е и творечкиот и литературен придонес на **Љуба Ненадовиќ** (1826-1895), кој бил еден од најголемите почитувачи и следбеници на ликот и делото на Доситеј Обрадовиќ. Ненадовиќ пишувал раскази и морални приказни во кои ги воспел духовните вредности и етичките начела и ги прикажал меѓучовечките односи и тешкотиите со кои се соочувал народот. Се истакнал како поет-дидактичар кој ги славел доблестите и ги исмеал и со горчина ги констатирал бројните човечки пороци; ја славел работата - ја критикувал мрзеливоста; разумот и знаењето ги

---

<sup>265</sup> Вук Караџиќ, *Избор* (Скопје: Мисла, 1987), стр. 47-48.

противставил на страстите и незнаењето. Ненадовиќ инсистирал на добри дела, одмерени зборови, ги поттикнувал луѓето да се спознаат самите себеси, да не молчат пред несаканите социјални разлики, а во разумот, знаењето, воспитувањето и искуството наоѓал алтернатива за несовршениот свет и за карактерот на човекот. Во своето најпознато дело “Записи”, анализирајќи ја вредноста на работењето, напишал:

*“Подобро самиот да работиш од утро до ноќ, отколку да чекаш туѓа помош”.*

*“Кој во младоста никогаш не одмора тој во староста си создава спокојство.”*

Многу од неговите записи дејствуваат како варијации на народните изреки и поговорки. Таквото варирање посебно е воочливо во врска со поговорките кои антиципираат добро, честност, слобода:

*" Прави добро не кај се, прави зло надевај се.*

*“Убавата душа е сонцето на нашето тело, целиот живот е мрачен без добри дела”.*

*“Нема право да се надева на добро, оној што не сакал добро да се владее”.*

*“ Добро размисли, пред да кажеш нешто”.*

Свесен за вредноста на искажаниот збор, Ненадовиќ предупредил на одговорноста и последиците кои произлегуваат од нашето однесување:

*“Кога сакаш убав глас во светот да стекнеш, ништо лошо немој да искажуваш”.*

*“На мудриот тешко е устата да му ја отвориш , а на лудиот лесно му е цел ден да зборува”*

Љуба Ненадовиќ во своите дела покажал колку е значајно децата и возрасните да се воспитуваат на работни навики и на здрав однос кон животните предизвици. Помеѓу работата и добрината, помеѓу работата и среќата - тој го става знакот на еднаквоста. Следниве стихови асоцирани од народните поговорки, најдобро го покажуваат тоа:

*" Кој рано рани две среќи граби. "*

*"Колку работиш, толку вредиш.*

*"Кој бега од работата и бега од обврските не треба да се надева на никакво добро".*

Според Ненадовиќ, човекот не треба да се надева на успех и хармонијата, ако не вложува во своето духовно и интелектуално воздигнување. Укажал дека до среќата се доаѓа само преку работата и преку моралните вредности, кои не се дадени од Бога туку се стекнати со совесно и напорно работење:

*"Секој на себеси може да си даде добра насока, што е добро тоа е лесно да се знае".*

*"Секој е ковач на својата среќа, како кој сонува таква и му се јавува".*

Љуба Ненадовиќ во своите песни ги потенцира начелата на етичката мудрост, зашто смета дека преку осознавањето на умните совети младите ќе се дистанцираат од пороците и ќе ги препознаат негативните искушенија на животот. Тој укажува дека светот останува на младите и дека за нивното воспитување мора да се вложи многу труд и љубов. Затоа ги разработувал народните мудрости, пословиците, поговорките, расказите и филозофско-етичките учења, развивајќи ја просветителско-морализаторската идеја која својата максима ја има во мислата:

*"Младината е цвеќе на човечкиот род, како ќе го воспиташ таков ќе носи плод."*

Српскиот етичар и филолог **Милош Н. Ѓуриќ** (1892-1967) се истакнал како еден од најзначајните познавачи на античката книжевност и филозофија. Тој како голем хуманист и просветител искажал врвно знаење, човечност и храброст. Хуманистичката определба и практичната доследност во бранењето на етичките идеали, Ѓуриќ ја докажал за време на втората светска војна, кога гордо одбил да пружи поддршка на окупаторот и не потклекнал пред постојаните понижувања. Последиците за тој чин, стоички ги издржал, укажувајќи дека професорот по етика мора со своето дело да им служи како пример на другите и да биде верен на професионалната должност.

Создавајќи во духот на универзалната етика и мелиоризмот, Ѓуриќ во “Филозофијата на панхуманизмот”, пишува дека апсолутната причина на човековото постоење е сè подобра, сè поголема среќа на најголемата организација која се вика човештво. Тој потенцира дека целата историја на човекот е постојан напор за пронаоѓање, развивање, создавање и воздигнување на вистината и сродноста меѓу луѓето.

Целокупното дело на Ѓуриќ е создадено врз длабокото уверување дека за човекот се најважни хуманоста, слободата и етиката. Мудроста се стекнува со страдање, а среќата е вистинска, само ако произлегува од сопствениот труд, сметал Ѓуриќ. За него, суштината на среќата не се наоѓа во постигната цел, туку во патувањето кон целта. Според Ѓуриќ, филозофијата е неодвојна од животот. Таа дејствува на сите места каде што човекот живее, не само на универзитетите, туку и на јавните собири, на улицата и во културните случувања.

Анализата на етичката мудрост присутна во српската култура и книжевност ќе ја заокружime со претставување на идеите на еден од најзначајните балкански модернистички моралисти и поети **Јован Дучиќ** (1872-1943). Во периодот на општата свртеност кон цивилизациските придобивки произлезени од Западот, неговата поезија и филозофија ги воздигнала латинските идеали на убавината, хармонијата и етиката. Дучиќ во своите дела ги анализираше духовните и практични аспекти на животот, како што се среќата; пријателството; љубовта; славата; храброста; судбината и др. Сметал дека човекот треба да ги препознае вистинските вредности и со оптимистички пристап да ита кон предизвиците, зашто “кој мисли дека е среќен, тој и навистина е среќен”<sup>266</sup>. За него, од суштинска важност е човекот да не манифестира песимизам и депресија, односно да не зборува за несреќите, бидејќи така нема да биде способен да ги согледа убавините на животот, туку ќе стане роб на несреќите и негативностите<sup>267</sup>. Дучиќ потенцираше дека среќата е состојба на умот и на начинот на размислување и оти самата по себе не претставува

<sup>266</sup> Јован Дучиќ, *О среќи* (Београд: Београф, 2002), стр. 6.

<sup>267</sup> Исто, стр. 5.

ништо, поради што неретко најмалку среќни се оние луѓе кои ги имаат сите причини да бидат среќни. Тоа го објаснил со констатацијата дека “постојат луѓе кои се сопственици на рудници за злато, а не се чувствуваат среќни; но постојат и луѓе кои не се чувствуваат несреќни ни после било каква случка која што некои други би ја сметале за трагедија на човековиот живот”<sup>268</sup>.

Дучиќ сметал дека човекот е лично одговорен за тоа што му се случува во текот на живеењето, бидејќи според законитостите на причинско-последичната врска, секој го добива тоа што го заслужува. Имено, ориентираноста кон злото и негативноста, нужно предизвикува болка и страдање кои постепено ќе го завладеат духот на човекот и ќе го соочат со несреќната и деградирачка судбина. Тоа Дучиќ го прикажа со согледбата дека не е точно кажувањето оти индивидуата е ковач на својата среќа. “Точно е кажувањето дека човекот секогаш е ковач на сопствената несреќа. Зашто, од илјада несреќи има само една која не е снаоѓа од Бога, а тоа е смртта, иако смртта не е несреќа, или пак не е најголема. Сите други беди се човеково дело, дури и самата негова болест. Затоа ако среќите се случајни, тогаш несреќите не се случајни. За секоја наша несреќа виновна е или нашата лекомисленост, или нашата горделивост, или нашата глупавост, или пак нашиот порок. И за физичките болести виновни се само нашите духовни болести, нездравите и деструктивни мисли”<sup>269</sup>.

Од кажаното ќе заклучиме дека човекот низ целиот свој живот себеси си прави повеќе зла отколку добра и со неследењето на етичките законитости, предизвикува егзистенцијата да му биде исполнета со болки и страдања. Впрочем, и во античкиот свет било познато човековото непријателство кон самиот себе, кое произлегува од ориентираноста кон љубомората, алчноста, злобата, гневот, развратноста, мрзеливоста и тврдоглавоста. Тогаш се сметало дека најсилен е оној човек кој ќе успее да се победи себеси, а не другите и кој се истакнува со добрина и човекољубие. Во античкиот свет, добриот човек бил воздигнуван до рангот на мудрец, што претставува врв на човечкото совршенство, бидејќи сите други карактеристики кои

---

<sup>268</sup> Исто, стр. 6-7.

<sup>269</sup> Исто, стр. 8.



поединецот ги поседува, се подредени на моралната вредност и на духовната хармонија.

Според Јован Дучиќ, целата човекова мудрост треба да служи само за тоа да не си правиме зло самите на себе и повеќе да се чуваме од сопствените предрасуди и преубедувања, отколку од сите свои злонамерници. “Човекот кој за сите свои несреќи го обвинува другиот, покажува дека е или малоумен или кривоумен, дури и расипан. Науката за тоа како треба да мислиме, односно логиката, и науката за тоа како треба да се биде добар - Етиката, не се ништо друго, туку учења за тоа како човекот сам себеси да не си ги повикува несреќите и да не си создава непријатели”<sup>270</sup>.

Заклучокот кој произлегува од оваа размисла е дека духовната вредност ќе се постигне ако се развиваат етичките начела, се следат вистината и правичноста, се манифестира добродетелта и се дејствува на разумен, одговорен и хармоничен начин. Во таа насока одат и размислувањата на Дучиќ во својата најпозната книга “Благо цара Радована”, каде пишува: “Не постои човекова големина ако во неа нема човекова добрина, големина без добрина, тоа е само сила, слична на силата на материјата”<sup>271</sup>. Затоа, од суштинско значење е да се разбере дека вредноста произлегува од практикувањето на доблеста, хуманоста и честољубието.

Дучиќ асоцирал дека најголемиот проблем со кој се соочува човекот е спокојството во животот, кое е единственото нешто што вечно го барал, и единственото нешто што никогаш не го нашол. “На другите суштества им е доволно да имаат храна и живеалиште за да бидат спокојни, а единствено човекот може да ги постигне сите богатства и сите благодети, а сепак да остане неспокоен. Ништо на светот потполно не го задоволило човекот, а потоа и да го успокои: верите и филозофиите понекогаш носеле утеха и охрабрување, но никогаш спокојство и мир”<sup>272</sup>.

Во античкиот свет решението за духовното неспокојство на човекот се барало во следниве два принципа: во апатијата, а тоа значи

---

<sup>270</sup> Исто, стр. 9.

<sup>271</sup> Јован Дучиќ, *Благо цара Радована* (Београд: Дерета, 2003), стр. 328.

<sup>272</sup> Јован Дучиќ, *Јутра са Леутари* (Београд: Беокњига, 2003), стр. 9.

во отсуство на возбудувања; или во атараксијата, што означува отсуство на секакви страсти. Овие етички принципи посебно биле развивани од стоичките филозофи, кои нагласувале дека физичките задоволства го поттикнуваат уживање само ако истовремено даваат и духовна среќа. Епикур пак сметал дека најголемиот творец на човековата несреќа е самиот човек, посебно ако е воден од ниските страсти и властољубието. Според него, среќата треба да се бара во атараксијата, односно во животот исполнет со мир и духовно задоволство.

Повеќето луѓе не знаат што сакаат, а голем број луѓе, пак не знаат какви вредности поседуваат и дека ретко може да се пронајде човек кој знае што сака и колку може, сметал Дучиќ. Тој потенцирал дека секој треба да ги искаже своите духовни и интелектуални капацитети, бидејќи храброста е еден голем услов за постигнување на среќата.

Во таа насока се движи и нашиот заклучок за етичките идеи на српските моралисти и книжевни творци, која гласи: Човекот кој рационално постапува, храбро дејствува, духовно размислува и доблесно се пројавува, знае што сака и колку може, бидејќи длабоко во себе ги имплементирал вредностите на моралното и божественото и ја остварил духовната и хуманата егзистенцијална мисија.

## ***2. Животот и делата на еден просветител***

Доситеј Обрадовиќ е еден од најголемите популаризатори на идеите за духовно ослободување од средновековието, за верска толеранција, црковни реформи и научно образование кај српскиот народ. Затоа е наречен прв рационалист и слободен мислител, кој создаде пресврт во книжевноста и културата кај Србите, поставувајќи ги врз нова, модерна основа.

Тој е основоположник на српската литература во втората половина на XVIII век, која воглавно имала религиозен и обреден карактер и била пишувана на старословенски или рускословенски јазик, кој бил неразбирлив за народот. Наспроти тоа, Доситеј се

застапувал за нешто ново: книгите да се пишуваат на народен јазик, кој ќе стане основно изразно средство во литературата и кој на учениците ќе им овозможи полесно и побрзо да ги совладуваат задолженијата во своето образование.

Развивајќи ја концепцијата на рационализмот, Обрадовиќ создал дела кои немаат само културно - историска ампла и голема книжевна вредност. Во нив преовладувала согледбата дека разумот е средство, а просветата е цел која мора да се воспостави врз темелите на науката и долговековното искуство на културните народи. Укажал оти науката треба да претставува главно средство во образованието и воспитувањето на индивидуите, кои без разлика на својот пол и вероисповед, ќе можат да го надградуваат знаењето и да итаат кон вистинските вредности на животот.

Доситеј го сфатил зголеменото значење на просветата, која не треба да му е наменета само на еден привилегиран staleж, туку на целиот народ. Сметал дека таа не треба да биде изградена врз какви и да е дискриминаторски позиции, така што прв меѓу Србите ја истакнува идејата да се школуваат и женските деца.

Просветител и рационалист по убедување, Обрадовиќ се залагал за укинување на манастирите и за подигање на училишта, така што книгите со световна содржина што поучуваат во духот на човечките вистини најмногу ги почитувал: “Книги браќа мои, книги а не свонци и прапорци”<sup>273</sup>. Според него многу е подобро една паметна и полезна книга со каков и да е трошок да се даде да се преведе на својот јазик и да се напечати, одошто дванаесет камбанарии да се созидваат и во сите нив големи камбани да се изобесат, бидејќи “зрно памет на децата наши нема да им се придобави, па да е и до век камбаните да бијат”<sup>274</sup>.

Согледувајќи ги илузиите кои произлегуваат од религиозните верувања, лицемерието и материјалистичката ориентираност на поголемиот број свештени лица, Доситеј во своите дела критички пишуваше за црковната схоластичка литература, која губејќи го контактот со стварноста, се оддалечила од практичниот аспект на живеењето. Тоа го мотивирало да создаде модерна и световна

<sup>273</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Одбрани страници* (Скопје: Кочо Рацин, 1954), стр. 156.

<sup>274</sup> Исто, стр. 155.

литература наменета за граѓанската класа и народот, литература која била во тесна врска со реалитетот, вредноста и суштината на животот. “Тој е првиот кој храбро застанал не само против црковното влијание во српската книжевност, туку и против црковната власт во животот на српскиот народ”<sup>275</sup>.

Доситеј (световно име Димитрија) Обрадовиќ е роден во селото Чаково во Банат 1742 година, во трговско семејство. Изворни податоци за својот живот и дејноста оставил во автобиографијата: “Живот и приклученија Димитрија Обрадовиќа”. Рано останал без родители и грижата за него ја презел тетин му. Основно училиште учел во своето родно село и покажал одличен успех. Заблуден од читањето хагиографска литература, се обидел да побегне во Турција, за да се посвети во некоја пустина. Откако не успеал во тоа, веднаш бил даден на занает во Темишвар, но желбата за учење, која тој ја гледал во црквените книги не го напуштала, па штом му се дала можност, ги напушта занаетот и роднините и наоѓа засолниште во фрушкогорскиот манастир Хопово. Тука се закалуѓерил земајќи си го името Доситеј и почнал сериозно да се насочува кон самотничкиот живот. Но, кога подобро и поблиску го запознал лицемерието присутно во монашкото братство, согледал дека тоа не одговара на животописите на светците и на неговите духовни очекувања. Почнал потрезвено да размислува и да бара книги во кои преовладувале текстовите со граѓанска содржина; тие му откриле нови хоризонти кон животот и после три години манастирски живот, засекогаш го напуштил манастирот.

Од 1760 година ќе започнат неговите бројни патешествија што ќе траат речиси до пред крајот на неговиот живот. Ги посетил и запознал Хрватска, Далмација, Албанија, Грција, Мала Азија, Цариград, Франција, Англија, Романија и Одеса. Во сите тие држави и места живеел занимавајќи се претежно со учителска дејност. Во 1782 дошол во Хале, Германија, тука се распопил и се запишал на Универзитетот со цел да слуша предавања од областа на филозофијата. Почнал и засилено да пишува. Набрзо се префрлил на Универзитетот во Лајпциг каде ќе го отпечати автобиографското дело “Живот и приклученија”, кое е првата

---

<sup>275</sup> Ѓуро Гавела, *Доситеј Обрадовиќ* (Београд: Ново поколење, 1950), стр. 9.

српска книга наменета на народот со која започнува српската книжевност и модерната српска просветеност.

Најплоден период во книжевната дејност на Доситеј Обрадовиќ е времето од 1783 до 1793 година. Тогаш ги напишал и објавил следните дела: “Љубезни Харалампие”, “Совети на здравиот разум” и “Збирка од различни поучни работи”. За потребите на првите народни училишта напишал еден буквар “Ижица” или “Доситеева буквица” кој бил отпечатен дури по неговата смрт. Во 1788 година дошол во Виена каде го отпечатил делото “Басни”. Неколку години живеел во Трст, а во 1807 година се вратил во Србија, која штотуку се ослободила од турското ропство, заложувајќи се за нејзиното државно и културно просветно издигање. Бил иницијатор за отворање на Великата школа и Богословието. Поради сите тие заслуги Кнезот Караѓорѓе го назначил за прв министер на просвета во Србија. По кратко боледување Доситеј умрел во Белград 1811 година.

Прв печатен текст на Доситеј Обрадовиќ е “Љубезни Харалампие”. Тоа е всушност писмо кое Доситеј му го упатува на трговецот Харалампие од Трст со повик за претплата на неговата книга “Совети на здравиот разум” која требало да излезе од печат во Лајпциг 1783 година. Но, наместо неа истата година се појавила романизираната автобиографија “Живот и приклученија”, во која го прераскажал својот живот од раѓањето до четириесет и третата година и го прикажал богатото животно искуство што го стекнал патувајќи низ земјите на Европа и Мала Азија. Сликајќи го својот живот, Доситеј ја асоцирал штетноста од манастирското воспитување кое личноста ја умртвува и пасивизира и ја држи во стеги кои се длабоко спротивни на човековата природа и стапува против изопаченото христијанство, верскиот фанатизам и калуѓерскиот паразитизам.

Наспроти религиозното воспитување, Обрадовиќ се залагал за воведување на граѓанско образование, за издигнување на културните вредности и за фаворизирање на научните согледби, во кои до израз ќе дојдат начелата на етиката, просветителството и рационализмот. Затоа бара корисни книги, кои човекот ќе го ослободат од предрасудите, штетните традиции и тапото, несвесно конзервативно

однесување и кои народот ќе го охрабрат критички да ги набљудува нештата и слободно да мисли.

Ѓуро Гавела смета дека Обрадовиќ во книгата “Живот и приклученија” имал на ум две главни намери: “Да ја покаже бескорисноста на манастирите во општеството и да ја експонира големата потреба од наука”. Според него, тој во монаштвото видел најконзервативна сила во општеството, преживеана институција која под името на верата го чува суеверието и рѓосаните обичаи, негува верска нетрпеливост, сее раздор и претставува главна пречка во продирањето на новите идеи во народните маси. “Доситеј бара безусловно укинување на манастирот, тие да се претворат во школи и болници и предлага на манастирските имоти да се населат сиромашните, бидејќи со монасите, трутовите, кои само питаат, тргуваат со моштите, одземаат од народот и се закануваат со анатем, нема компромис”<sup>276</sup>.

Во “Љубезни Харалампие“, Доситеј прв меѓу Србите согледал дека иднината на дел од Јужнословенските народи, поделени меѓу три вери, зависи од прифаќањето на просветителската идеја за верска трпеливост и рамноправност. Со ваквото модерно сфаќање за верата, тој се издигнува над тесноградите интереси произлезени од верскиот национализам, залагајќи се за толеранција, мир, дијалог и духовна и културна поврзаност.

Во “Совети на здравиот разум“, издадена во 1784 во Лајпциг и “Збирка од разни поучни работи“, Обрадовиќ ги претставил етиката, рационалистичкиот дух, просветителската филозофија на XVIII век и австрискиот Јозефинизам. Во двете дела се собрани мисли и совети од учени луѓе, како што се Лесинг, италијанскиот новелист Гаспар Гоци, Мармонтел соработникот на француските енциклопедисти и други филозофи. Тоа се морални согледби, полни со просветителски мисли за патриотизмот, за љубовта кон науката, за лагите, за читањето, за умереноста и др.

Книгата “Басни” е голема збирка на преведени басни од грчкиот баснописец Езоп, германскиот писател Лесинг и францускиот

---

<sup>276</sup> Исто, стр. 34.

баснописец Лафонтен. Преводот на басните е слободна преработка, а нивната содржина приспособена кон приликите во Србија. По секоја басна има наравоучение - оригинален текст на Доситеј полн со поуки и совети. Во наравоученијата дава етички коментари, укажува на човечките недостатоци и ги возвишува добрите особини, науката и знаењето кои можат да ги ослободат луѓето од суеверието, штетните обичаи и разните предрасуди. Тој басните ѝ ги посветил на српската младина, со цел да придонесе за нејзиното правилно воспитување од кое, според него, зависела иднината на народот.

Доситеј Обрадовиќ е врвен реформатор и народен просветител кој умеел со визионерскиот дух и со прогресивните идеи да ги препознае вистинските вредности, да ги елиминира непродуктивните конзервативни и догматизирани гледишта и да отвори нови културни и духовни светогледи.

Со иницирањето на начелата на етичкото просветителство, на книжевната и научната дејност, тој максимално го поттикнал сопствениот народ да направи крупен чекор во историскиот развој, поради што му припаѓа челното место во новата литературна и културна историја на Србите.

### **3. Етиката на Доситеј Обрадовиќ**

Доситеј Обрадовиќ во своите дела големо внимание им посветувал на етичките поуки и на духовниот аспект на живеењето, бидејќи сметал дека човекот треба да се усовршува на интелектуален и на морален план и да напредува во доброто и разумното. Со својот непоколеблив и реформаторски дух, тој храбро се борел против ограничувачките влијанија кои ги предизвикувале религиозните и политичките институции.

Неговиот книжевен и интелектуален ангажман бил насочен кон барањето решенија за практичните проблеми кои го окупирале човекот како поединец, односно заедницата. Воден од идејата за конкретно воспоставување на рационалноста, етичноста и либералноста, Доситеј во своите дела има покажано како и на кој начин човекот може да

постигне квалитетен и исполнет живот и да ја хармонизира општествената стварност. Како голем моралист и почитувач на утилитаристичката филозофија, тој смета дека е неопходно доброто да биде во корелација со корисното, прикажувајќи ги универзалната етика и добродетелта како општи и најсигурна мерки за воспоставување на стабилноста, напредокот и хармонијата. Притоа потенцира дека корисно е само тоа што произлегува од рационалната согледба и што овозможува одредена корист и среќа за поголем број луѓе.

Анализирајќи ги просветителските светогледи на француските филозофи, Обрадовиќ асоцира дека незнаењето, политичкото ропство, нееднаквоста и догматизираноста нужно ја предизвикуваат духовната беда на човекот и придонесуваат за воспоставувањето на општествената несреќа. Сва се сосем јасни одеци од Русовото учење дека човекот по природа е добар, но дека го расипале деградирачките влијанија на културата и политиката. Доситеј, цивилизираниот човек не го спротивставува на природниот човек, како што прави Русо, и е сосема далеку од проповедањето за враќање кон природата. Напротив, за него од најсуштинска важност е поединецот да стане разумен, слободен и среќен, вредности што нема да ги постигне ако во општеството доминираат хаосот, тиранијата и отуѓувачката енергија. Затоа, Доситеј е далеку од Русовиот анархизам; верува во семејната цивилизациските придобивки, кои се засноваат на знаењето, на науката и на културата<sup>277</sup>. Воздигнувајќи ги вредностите на етиката Доситеј Обрадовиќ сметаше дека “добрината, искреноста и божествената љубов претставуваат храна за срцето и напивка за душата, што никогаш не можат да се заборават, ниту во глад и жед да се престорат”<sup>278</sup>.

Од Лајбниц и Кристијан Волф, Доситеј ги позајмил важните филозофски и етички ставови: за љубовта, за должноста на човекот да се усовршува себеси и другите, за доброто, за среќата, за добродетелта, за самољубието како извор на добрина и злоба, за целовитоста на светот како доказ за постоењето на Бог, за разумот и

---

<sup>277</sup> Ѓорѓе Јовановиќ, *Хуманизмот и родољубието на Доситеја* (Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија, 1950), стр. 18.

<sup>278</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Одбрани страници*, цит. дело, стр. 142.



неговата одлучувачка улога во стекнувањето на сознанието и среќата

Во “Ижица”, потенцирал дека присуството на општествената нееднаквост нема да се промени, ако човекот се помири со судбината и во борбата против ограничувачките фактори не покаже подготвеност за интелектуално, духовно и етичко дејствување. Според Доситеј Обрадовиќ најважно е човекот да ѝ биде верен на сопствената должност, да ги реализира своите духовни и професионални задолженија и да прифати дека ништо не произлегува од случајноста и не пропаѓа во ништожноста. Тоа го објаснил со зборовите: “Бог ни дал кратко живеење со многу труд; и уредил на светот: некој да биде цар, некој војник, некој богат, некој сиромав, некој да продава, некој да купува, некој да војува, некој да копа, некој да наредува а некој да слуша”<sup>279</sup>.

Укажувањата на Доситеј за вистината, доброста и етичноста имаат за цел да го мотивираат поединецот објективно и правично да ги проценува вистинските вредности: “Кој е за пофалба, должни сме да го пофалиме, а кој е за осудување должни сме да го осудиме без оглед дали е цар, папа, патријарх, или светец”<sup>280</sup>.

За него религиозната нетрпеливост претставува извор на омраза и закана за светскиот мир, така што препорачувал прашањата поврзани со верата да се третираат со високо ниво на толеранција и алтруизам. Делото на Доситеј Обрадовиќ во прв ред има практичен и утилитарен карактер, бидејќи најголемо внимание ѝ посветувал на општествената стварност и се дистанцирал од апстрактни и несуществени егзистенцијални прашања. Воден од идејата за иницирање на просветителскиот дух и на рационалната согледба, тој постојано го мотивирал српскиот народ да ја препознава потребата за учење, разбирање и духовно напредување. Затоа на своите сонародници им укажувал дека човекот вистинската вредност ќе ја постигне ако, освен од поробувачите и угнетувачите, најде начин да се ослободи и од незнаењето, заблудите и илузиите кои му ги наметнуваат црковните високодостојници.

---

<sup>279</sup> Војислав Ђурић, *Доситеј Обрадовиќ* (Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, 1961), стр. 29.

<sup>280</sup> Исто, стр. 30.

“Големите луѓе имаат свој периоди на заблуда, тие не се Богови за секогаш да бидат во право. Луѓето се големи затоа што не умираат во заблудите, кои со текот на времето ги тресат од себе како прашина од својата облека”<sup>281</sup>. Оваа размисла на Доситеј покажува дека човекот е неопходно да се спознае, т.е. да ги спознае сопствените грешки и слабости и да биде непристрасен судија кон самиот себе. Зашто само така ќе може да го препознае убавото, доброто и хармоничното што ќе му овозможи мирно, чесно и разумно да си го помине животот и да се ослободи од ниските страсти, од негативностите и од порочните желби и потреби.

Поединецот мора да покаже одговорност и доблесност во комуникацијата и да не дозволи предрасудите, стереотипите и тесноградите гледишта да му го замајат умот и да го направат непријателски расположен кон другите луѓе, потенцирал Доситеј. Тоа го објаснил со констатацијата дека секој поединечно треба да се бори против егоизмот, алчноста, нечовечноста и негативните искушенија на животот: “Кога си сам срами се од самиот себеси и од својата совест, и со добри мисли оттргни ги од себе лошите мисли како што со камења ги оттргнуваш кучињата”<sup>282</sup>.

Доситеј Обрадовиќ сметал дека воведувањето на етиката во образовниот систем ќе предизвика голема културна револуција, бидејќи со нејзиното изучување ќе се овозможи младите да се напиваат од изворот на добрината, моралноста и хуманоста. Тоа го поткрепил со ставот дека убавото ја има својата вредност, само ако во индивидуата го побуди пријатното чувство, а со доброто се воспостави задоволството во длабочината на човековата душа<sup>283</sup>.

Според Доситеј, етиката покажува што ќе се случи ако се прави и предизвикува лошото, односно како да ги препознаеме вистинските вредности и да се оттргнеме од лошите постапки и последици”. Оваа констатација го наметнува заклучокот дека мудар и разумен човек се смета оној, кој умее добро и етички да управува со самиот себеси,

<sup>281</sup> *Доситеј у говору и твору* (Београд: НОЛИТ, 1961, приредио Боривоје Маринковиќ), стр. 86.

<sup>282</sup> Војислав Ђурић, *Доситеј Обрадовиќ*, цит. дело, стр. 43.

<sup>283</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Етика или морална философија* (Панчево: Наклада књижаре браће Јовановића), стр. 33.

зашто тоа е предусловот што ќе му овозможи да ја препознае и воспостави среќата и да ги избегне разните ограничувања и непријателства<sup>284</sup>.

Во своите дела Обрадовиќ често ги анализирал етичките поуки кои имаат за цел да прикажат како треба морално да се постапува и со отворени очи да се гледа на околностите на животот: "Кога човекот е во среќа, секој со него сака да ја подели среќата; но кога ќе падне во несреќа, ако се најде само еден со него да ја сподели болката тоа е доволно"<sup>285</sup>.

Како мошне интересна и поучна ќе ја наведеме констатацијата на Доситеј за лицата кои веруваат дека богатството е првиот елемент на човековата среќа, односно дека, кога човекот е богат, во исто време е и среќен. Според него "среќата не се купува и на многумина, на кои им се завидува за надворешниот сјај, достоини се за сожалување, откако ќе им се спознае внатрешната состојба на срцето"<sup>286</sup>. Оваа констатација на прекрасен начин ни објаснува дека вредноста на човекот не се состои во неговото материјално богатство, кое не е гаранција за среќен и исполнет живот, ниту предуслов за иницирање на етичноста, знаењето и духовната хармонија. Зашто единствено индивидуата која успеала да се истакне со својата алтруистичка, хумана, разумна и добродетелна карактерна природа е вредна за почитување и воздигнување.

Доситеј Обрадовиќ се истакнал како голем критичар на злото, угнетувањето и духовната неслобода. Тој постојано бил подготвен да го манифестира алтруистичкиот пристап кон решавањето на егзистенцијалните проблеми, кои се рефлектирале во заедницата и во животот на човекот. Таквата духовна и културолошка ангажираност го мотивирала да напише дека не ги мрази порочните луѓе, туку присутноста на пороците, егоизмот и алчноста во луѓето.

Следејќи ги просветителските начела на Жан Жак Русо, Доситеј сметал оти луѓето иако грешат, во длабочината на личноста ја кријат добрината, етичноста и хуманоста, кои најчесто се оневозможени да

---

<sup>284</sup> Исто, стр. 11.

<sup>285</sup> Доситеј у говору и твору, цит. дело, стр. 30.

<sup>286</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Етика или морална философија*, цит. дело, стр. 39.

излезат на површина од природна слабост и од незнаење. Решението за болките, страдањата и недоразбирањата кои произлегуваат од лошата соработка и комуникација меѓу луѓето, Доситеј го прикажал во делото “Живот и приклученија Димитрија Обрадовиќа”: “Ние не можеме во ниту еден ден, со мир, со спокој и во љубов да живееме, не презирајќи ги, не трпејќи ги и не опростувајќи им ги на другите грешките; имено, ако секој од своја страна би се обидел да ги спознае сопствените грешки и недостатоци и да ги исправи, би се случувале многу помалку тешкотии и нашиот општествен живот би бил многу повесел, похармоничен и помирен”<sup>287</sup>.

Доситеј Обрадовиќ анализирајќи ги вредностите на смиреноста, сомилоста и сочувството укажал дека оној кој не е смирен, не може да биде умерен, зашто смиреноста раѓа умереност, а гордоста раѓа суета. Според него, “најмудар е умерениот човек, зашто тој без воопшто да се вознемирува за мнението на другите лица, дејствувајќи добродетелно, од чиста љубов кон добрината, нужно знае дека ќе ја добие и онаа пофалба, која што и не ја посакува”<sup>288</sup>.

Заклучокот е дека етичкото просветителство на Доситеј Обрадовиќ претставува мошне значајна појава за понатамошниот развој на српското литературно и културно творештво. Тој со експонирањето на интелектуалните вредности содржани во јазикот и стилот на неговите дела, како и со духовната длабочина и со моралната поучителност максимално го обележил патот по кој понатаму ќе продолжи да се движи модерната српска просвета и книжевност.

#### **4. Педагошко и етичко просветителство на Доситеј Обрадовиќ**

Доситеј Обрадовиќ се истакнал како голем рационалист и етички просветител, кој храбро и решително се борел против догматските сфаќања и ограничувачките фактори, кои српскиот народ го оневозможувале да се ослободи од религиозниот и културолошки јарем

<sup>287</sup> Dositej Obradović, *Život i priklučenja Dimitrija Obradovića* (Beograd: RAD, 1964), str. 8.

<sup>288</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Етика или морална философија*, цит. дело, стр. 35.

на средновековието, од политичкото ропство и од духовната зачмаеност и заостанатост. Тој подучувал дека човекот освен што треба да манифестира етички однос кон сепостоечкото, за да ги препознае вистинските вредности на животот, ќе мора да вложува и во образованието и во духовната надградба на својата личност. Во дописите и разговорите со разни интелектуалци и општествени дејци Доситеј постојано прашувал кога во Србија ќе има убави училишта, кога младината ќе се напојува со научните вистини и ќе има можност да учи за етичките вредности и духовните сознанија.

Според него, разумните и образовани луѓе ќе остварат похармонична меѓусебна комуникација и полесно ќе ги надминат потенцијалните недоразбирања, зашто неукоста, нетолеранцијата и тврдоглавоста претставуваат најголема пречка во соработувањето. Доситеј Обрадовиќ смета дека е од суштинска важност човекот да се спознае самиот себеси, да ги познае луѓето, нивните карактерни специфичности, вредности и слабости, да биде толерантен, внимателен, одговорен и подготвен постојано да работи и да твори за општото добро. Затоа, препорачал телесните сили да се развиваат, добрите карактери да се вкрстуваат, умот да се просветува и срцето да се облагородува, а образовниот процес да биде единство на стекнување на знаењето и на етичкото усовршување.

Анализирајќи ја неопходноста од иницирање на добрината, правичноста, рационалноста и етичноста Доситеј Обрадовиќ нагласил дека “учењето без морал не вреди, а моралот без учење не може, зашто и вродената добрина на срцето ако со неа не управува просветениот разум, може да одведе во зло”<sup>289</sup>. Заклучокот од оваа согледба е дека на науката треба да се гледа само како на средство, а целта да биде духовната слобода и моралното совршенство, кои ќе се постигнат единствено ако се води ведар, чист, хуман, разумен и благопријатен живот.

Со своето утилитарно, етичко и практично сфаќање на науката и филозофијата, Доситеј максимално ја воздигна потребата за воведување на морално и педагошко воспитување. Целта му била на

---

<sup>289</sup> Војислав Ђурић, *Доситеј Обрадовиќ*, цит. дело, стр. 46.

младите да им го покаже патот за стекнување практично знаење, но и да ги поттикне да се стремат кон доброто, алтруистичкото и позитивното. Затоа, укажувал дека воспитувањето во младоста е нешто најнужно и најкорисно за човекот на светот, зашто од него зависи целата добрина и злобност, односно целата среќа или несреќа, како телесна така и душевна.

Доситеј Обрадовиќ на родителите им препорачувал најмногу да се грижат добро да ги воспитаат децата, да не ги разгалуваат, да не ги расипат и од лошиот карактер да ги одучат. Зашто, детето кое е разгалено, лесно станува самоволно, тврдоглаво, суетно и егоистично, слабости кои ќе му создадат големи проблеми во животот. Тоа го објаснил со поговорките: Не може пченицата брашно да даде ако не биде сомелена, односно не може од пченичното брашно да се добие убав леб ако не се измеси<sup>290</sup>.

Според него, “младата душа е подобна на мекиот восок; во каков калап ќе ја вметнеме и залиеме, таков образ од неа ќе излезе. Додека тој восок е сè уште мек, лесно можеш да го претопиш, прелиеш и преобразиш. После долго време ќе биде тврд како железо. Тогаш ќе треба многу труд за да се прелие и претопи”<sup>291</sup>.

Овој став на Доситеј Обрадовиќ асоцира дека младите ако не бидат поучени да ги бараат духовните и етички вредности и не бидат одвратени од злото и негативното, нужно ќе останат во своето незнаење и ќе станат подложни на измамата и порочните искушенија. Тие во душата ќе им го стврдуваат чувството за позитивното и вредното и ќе им ја вкоренат насилничката и деструктивна енергија. Таквите околности ќе придонесат младата личност да се загуби самата себеси и да стане асоцијална, конфликтна и проблематична во односите со другите.

Скоро сите книги на Доситеј имаат педагошки и воспитен карактер. Тој е просветител и педагог кој со длабоко убедување го развива сфаќањето дека човекот се раѓа добар, дека само лошото воспитание го изопачува и дека од доброто воспитание на младите зависи среќата на човештвото. Со апсолутна увереност во

---

<sup>290</sup> Исто, стр. 60.

<sup>291</sup> Dositej Obradović, *Život i priklučenja Dimitrija Obradovića*, op. cit., str. 20.

спасоносната и неограничена моќ на научната култура и на рационалното воспитување, целиот политички, социјален и морален проблем го сведува на “воспитание на младите”, како работа која е најнужна и најполезна за човекот и светот<sup>292</sup>. “Во идеите на практичната, утилитарна и тенденциозна книжевност на осумнаесеттиот век, тој пишува да поучи и просвети, не ѝ се обраќа на фантазијата, туку на разумот, не бара стилски ефекти, туку убедливи аргументи”<sup>293</sup>.

Доситеј Обрадовиќ, како во науката, така и во книжевноста гледал средство кое на српскиот народ му овозможува духовен и морален напредок и ослободување од разните спекулативни и догматизирани учења. Затоа потенцирал дека човекот ќе ја постигне својата суштинска слобода, само доколку смее и може независно да мисли и да расудува и во научните достигнувања согледа вистински лек од сите духовни и општествени зла. За него, науката претставува нов месија на човештвото, божји дар кој придонесува да се пишуваат мудри книги и да се просветуваат луѓето. Укажува дека “до вистината не се доаѓа само со умување, бидејќи здравиот разум е само средство, а цел е просветата, создадена врз темелот на науката и опитите присутни низ вековите и развивани од културните народи”<sup>294</sup>.

Доситеј Обрадовиќ најсилно се изразил и најмногу се истакнал во верската критика, укажувајќи дека српското општество нема да го постигне духовниот и културен напредок ако не се извршат црковните реформи. Затоа од името на “чистата евангелска и апостолска црква”, “тој е прв Србин кој вистински ја почна борбата против изопаченото христијанство, верскиот фанатизам и формализам, против монашкиот паразитизам, против застарените и штетни црковни институции, залагајќи се за верска толеранција и за преобразба на црквата според барањата на здравиот разум”<sup>295</sup>.

Доситеј сметал дека догмите и обредите, целата форма на разни религиозни верувања, нема врска со вистинската религија, која

---

<sup>292</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Одбрани страници*, цит. дело, стр. 21.

<sup>293</sup> Исто, стр. 29-30.

<sup>294</sup> Исто, стр. 20.

<sup>295</sup> Исто, стр. 22.

единствено почива врз евангелската вистина, односно врз човечката совест и етичност. Тој се залагал за укинување на манастирите и калуѓерскиот ред и бара манастирите да се претворат во училишта, каде што за свештеничкиот и учителскиот позив би се образувале сиромашните деца. Своите критики Обрадовиќ ги темелел врз сознанијата за ориентираноста на некои од религиозните лица кон криминал, блуд, копнеж по моќ и слава, алчност и егоизам. Затоа изјави дека “црквата треба да ги соединува луѓето, а не со омраза да ги разделува. Верските омрази меѓу луѓето кои се синови на еден ист небесен татко, ги разгоруваат оние за кои верата стана занает и од која живеат, а тоа се: маговите, браманите, бонзите, јерофантите, ламите, оците, фратрите, свештениците и монасите<sup>296</sup>.

Обрадовиќ сметал дека е подобро да се види учен млад човек, отколку четири вселенски патријарси кои останале без наука. Укажал дека поминале оние стари времиња кога се зборувало дека е подобро да се има шест коњи во шталата, отколку шест школи во главата. Тоа го објаснил со примерот дека “учениот човек и пешки ако оди, сите ќе го почитуваат, а неучениот кога ќе го видат како се вози со кочија, ќе кажат коњите коњот го влечат”<sup>297</sup>.

На желбата на свештениците за раскошен и сладострасен живот, Обрадовиќ одговара дека христијанинот не може да се познае дали е добар, ако не го снајдат многу непријатности, не живее скромно, морално и во духовна чистота. Во “Ижица” напиша дека *не може доброто никако да се спознае без злото*, односно дека *не може грозјето вино да даде ако не биде изгазено, а лозата да роди, ако не биде поткастрена*. Тоа значи дека без труд, борба и откажувања, тешко можат да се осознаат духовните радости и препознаат вредностите на исправниот и хармоничен начин на живеење.

Доситејовите критики насочени кон религиозните лица, неретко биле искажувани со мошне остар стил, радикалност и непоколебливост во борбата против сè што тие пропагирале и манифестирале: “Кутрите Турци чекаат да слушнат нешто паметно од дервишите, а бедните и непросветени христијани од монасите, на што овие ништо друго нема да

---

<sup>296</sup> Исто, стр. 24.

<sup>297</sup> Dositej Obradović, *Život i priklučenja Dimitrija Obradovića*, op. cit., str. 68.



им кажат, освен дај милост, дај сè што имаш, а ти умри од глад, и мрази ги и проколни ги сите луѓе на светот кои не се од твојата вера”<sup>298</sup>.

Доситеј Обрадовиќ сметал дека е време народот да осознае дека и црковните отци се луѓе и дека во многу нешта погрешиле, бидејќи никој не може да остане безгрешен. Според него, единствено Бог е совршен и без грев, а не луѓето за кои читаме дека биле свети и чуда правеле, па потоа во смртни гревови западнале. Слично сфаќање наоѓаме кај Лав Толстој во “Отец Сергеј”, каде тој укажа дека ниската страст и потребата за слава, целосно го обземаат дури и најголемиот посветеник на Бога и на монашкото живеење. Етичката мудрост на ова дело произлегува од констатацијата на отец Сергеј дека не постои господ за оние кои живеат за слава човечка: “доброто дело е да се подаде чаша вода без мисла за награда, тоа е подрагоцено од моите добротинства што им ги правев на луѓето”<sup>299</sup>.

Заштитивајќи го правото на човекот да трага по својата и по универзалната вистина, Доситеј даде пример дека на многу црковни собири, свештениците ги проколнале и им дале анатема на мнозина за кои верувале дека ги опседнал нечестивиот. “А сега целиот свет осознал дека ни свештениците ништо не знаеле за тоа и дека мошне неразумно правеле кога ги проколнувале другите кои поразумно од нив мислеле. И според законот на правичноста кој другиот неправедно ќе го проколне, неговата клетва неминовно на него ќе падне”<sup>300</sup>.

Како мошне интересна ќе ја наведеме согледбата на Доситеј за политичката филозофија. Тој слично на Платон и на некои филозофи од XVIII век, укажувал дека најлесен пат за победа на новите идеи и за воспоставување на просветителскиот дух и знаење е да се има еден просветен човек на престолот, кој ќе ѝ ги наметне на необразованата маса новите вистини и напредните реформи. Прогресот доаѓа одозгора, а не одоздола, сметал Обрадовиќ и асоцирал оти се остварил Платоновитот сон, дека дошло времето кога владарите филозофираат, а филозофите заедно со владарите владеат. И тие владари-филозофи, тој ги прославува како месији на човештвото.

<sup>298</sup> Војислав Ђурић, *Доситеј Обрадовиќ*, цит. дело, стр. 21.

<sup>299</sup> Лав Толстој, *Отец Сергеј* (Скопје: Македонска книга, 1983) стр. 207.

<sup>300</sup> Dositej Obradović, *Život i priključenja Dimitrija Obradovića*, op. cit., str. 74.

Неговата политичка концепција се темели на потребата за воспоставување на општествено уредување во кое главен збор ќе има монархот. Сепак, монархијата ќе овозможи општ напредок, единствено ако на престолот е поставен просветен, правдољубив, мудар и добар владар, кој ќе биде за земјата она што добриот домаќин е за куќата, укажа Обрадовиќ. Според него, “владарот треба да владее со мудри и силни закони, и место насилба, неред и неправда, да обезбеди мир, сигурност и правда”<sup>301</sup>.

Заклучокот за согледбите на Доситеј Обрадовиќ за науката, образованието и религијата е дека на човекот не му требаат свона и прапорци, туку книги, знаење и можност на практичен и конкретен начин да ги експонира и препознае своите интелектуални и духовни вредности.

---

<sup>301</sup> Доситеј Обрадовиќ, *Одбрани страници*, цит. дело, стр. 26.

## Четврта глава

### Марко Миљанов - хуманоста на животот

Етичката и филозофска мисла на моралистите Петар II Петровиќ Његош, Стјепан Митров Љубиша и Марко Миљанов тесно е поврзана со борбата за слобода, со духовните, културни и аксиолошки начела на црногорскиот народ. Тие во текот на животот на највисоко место ги поставија вредностите кои произлегуваат од честа, морално чистиот образ, чесноста, витештвото, патриотизмот и човечноста.

Основната идеја на Његош, Миљанов и Љубиша е преку книжевните дела и анализата на преданијата и народните поговорки да се воспее ослободителната борба на Црногорците против ропството и тиранијата и да се воспостави слободата и независноста. Затоа нивната интенција била да го мотивираат народот да ја манифестира непоколебливоста, да издржи пред налетите на непријателите и да не престане да се бори за духовните и етички вредности на животот. Моралните поуки содржани во црногорските народни поговорки ја истакнаа подготвеноста на јунаците да се жртвуваат за општото добро и покажаа дека без присуство на слободата, моралот, честа, човечноста и јунаштвото, индивидуата ја губи смислата и целта на сопственото живеење.

Следниве поговорки тоа го асоцираат на најдобар начин: Подобро е чесно да се умре, отколку срамно да се живее; Повеќе вреди ден на човечно живеење, отколку нечовечни 100 години; Покажи човечност во контактите со другите, храброст во одбрана на татковината и духовна отвореност кон Бога и животот; За човекот најважни се чистиот образ, достоинството и подготвеноста да му служи на општото добро.

Духовните поуки кои се содржани во црногорските народни поговорки се базираат на сознанието дека за народот е основно да не го прифаќа животот поради животот, туку само животот во кој поединецот најсуштински ќе може да ги воспостави и следи моралните вредности. Тоа укажува дека етичноста, хуманиот ангажман и

добродетелта се многу позначајни од материјалните придобивки, бидејќи предметните богатства имаат минорна важност за човекот, кој се опива од изворот на врвните духовни задоволства и цели на животот.

Впрочем, вредноста на црногорските умотворби и поговорки се состои во истакнувањето на разликата помеѓу доброто и злото и во давањето јасна слика за придобивките кои произлегуваат од негувањето на човечноста, етичноста и хуманоста. Тие одиграа мошне значајна улога во зајакнувањето на моралната свест и патриотскиот дух, како и за воспоставувањето на духовните вредности во општествената практика на црногорскиот народ.

Црногорските народни умотворби потенцираат дека моралната ангажираност на човекот произлегува од маката, неволјата, несреќата, искушенијата и тешкотиите. Тоа ќе го потврдиме со поговорките: “Кога ќе настапи маката ќе се види и бруката; Да нема тешкотии не би се знаело кој е човек; Златото во оганот се испитува, а човекот во несреќа; Злото го создаваат злите луѓе, а не Бог”<sup>302</sup>.

Овие етички поуки укажуваат дека присуството на проблемите и страдањата овозможуваат да согледаме која личност како вистински пријател ќе биде подготвена да ни помогне во борбата со кризата и ограничувањата. Поговорките асоцираат и оти поединецот ќе мора да биде силен и енергичен кога ќе го задеси несреќата, односно дека лично е виновен за создаденото зло, поради што е илузорно да бара оправдување во лошата судбина или во божјата промисла.

Заклучокот е дека човекот е самиот одговорен за губењето на својот морален идентитет и за предавањето на негативната енергија. Излезот од духовната беда ќе го пронајде во будењето на етичката свест, во прифаќањето на одговорноста за направеното и во развивањето на начелата на доброто и хуманото.

Ослободувањето од дисхармоничните искушенија и практикувањето на човечноста претставуваат основен морален кодекс и најсуштински критериум за диференцирање на добрите и лошите луѓе. Поимот “добар човек” подразбира изграден карактер, почитување

---

<sup>302</sup> Nikola Racković, *Filozofska misao u Crnoj Gori* (Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore “Đurđe Crnojević, 1994), str. 57.

на туѓата личност, грижа за другите, чувство на морална одговорност пред заедницата, отсуство на егоизам, алчност и хедонистички наклоности. Добриот човек ја негува душевноста и благородноста кон загрозените и немоќните, има способност на самоконтрола во совладувањето на негативните емоции и афектите. Умее да ги препознае вистинските вредности и да се дистанцира од злото, пороците и ниските страсти. “Се раководи од некој вид животна мудрост која сугерира благост, тактичност, морална внимателност, но и решителност кога е во прашање одбрана на главните животни начела. Показува добронамерност, дарежливост и гостопримливост во контактите, како форма на уважување на другите”<sup>303</sup>. Лошиот човек е преокупиран со себе, манифестира суета, агресивност и нетрпеливост кон туѓите ставови. Воден е од суетата, им се предава на задоволствата на телото, иницира љубомора, алчност и конфликтност. Во неговиот живот нема место за духовните сознанија, хуманите вредности и љубовта, туку за материјалната преокупираност, деструктивноста и омразата.

Идејата на човечноста како максима на внатрешното и општественото морално законодавство не ѝ е туѓа на ниеден народ. Поради историскиот, социјалниот, етичкиот и политичкиот аспект, за човечноста во Црна Гора постои адекватен израз *чојство*. Моралистите Петар Петровиќ Његош, Стјепан Митров Љубиша и Марко Миљанов дадоа голем книжевен и практичен придонес во културното воздигнување на терминот “човечност”, со кој ги обврзаа Црногорците да ги почитуваат традиционалните вредности и да итаат кон етичките и хумани настојувања. Тие укажаа дека принципите на човечноста и јунаштвото се меѓусебно поврзани, се условуваат и дополнуваат, зашто помеѓу зборовите и делата, мислите, ставот и акциите не треба да постои антагонистички однос. Нивните филозофски и духовни согледби асоцираа дека народот ќе ги постигне мирот, слободата и хармонијата само ако го следи моралниот императив и се дистанцира од лажната слава, од алчноста за материјалното, од менувањето на верата и од поданичкото приклонување кон таборот на непријателот.

---

<sup>303</sup> Ibid., str. 81.

## 1. Етичка мисла во Црна Гора

Борбеноста, непоколебливоста и доследноста на црногорскиот народ во бранењето на националните идеали, **Петар Петровиќ Његош** најконкретно ги прикажа во поемата “Горски венец”. Во тоа дело преовладуваат патриотската ангажираност, одговорноста, чесноста и храброста, кои писателот ги претстави преку ликот на Вук Мичуновиќ, кој постапувајќи според каноните на човечноста, “тоа што го говори, односно мисли тоа и го прави”<sup>304</sup>. Истакнувајќи ги пожртвуваноста и храброста на Црногорците во стремежот за остварување на своите национални права Марко Миљанов, пак, пишуваше и ги воспеваше јуначките постапки и етички вредности на прослаavenите херои Илија Куч и Рако Ѓуриќ.

Његош, Миљанов и Љубиша сметаа дека основна компонента на племенскиот морал се солидарноста, братството и духовната поврзаност на припадниците на заедницата. Според нив, поединецот нужно ќе мора да им се подреди на колективните интереси и постојано да работи на хармонизирање на општествените вредности. Тоа укажува дека секоја индивидуална постапка имала последица за колективот, односно дека не може да се постигне лична среќа, доколку во заедницата доминираат страдањата, проблемите и негативните околности. Во такви услови, солидарноста и братството биле морален императив, бидејќи овозможувале алтруистички однос и победа над злото, а со тоа и врвно етичко задоволство и експонирање на идеалот на човечноста.

Сличности во ставовите може да најдеме и во Платоновата етичка концепција, која го експонира сфаќањето дека *треба да се прави добро, заради самото добро*, како и во Кантовиот категорички императив кој асоцира дека човекот треба безусловно да го исполнува начелото на доброто, ако сака да се смета за човек, бидејќи етиката е мера на човештината. Според Кант, да се биде добротвор, без притоа да се надеваш на некоја награда, да им се биде од помош на другите и

---

<sup>304</sup> Петар Петровиќ Његош, *Горски вијенац* (Београд: Просвета, 1952), стр. 28.

да ја унапредуваш нивната внатрешна благосостојба е обврска на секој поединец и најврвна човечка задача.

Заклучокот кој ни се наметнува е дека индивидуата која им прави добро на другите, во прв ред тоа добро си го прави на самата себе, бидејќи наградата за доброто дело не се темели исклучиво во позитивната реакција на средината, туку и во она внатрешно радосно чувство кое го буди сознанието дека живеејќи и работејќи за колективниот напредок, нужно стануваме реализатори на сопствената духовна и хумана егзистенцијална мисија.

Доколку направиме компарација на поимот “човечност” со етичките начела присутни во античката филозофија, ќе утврдиме дека тој е најблизок до стоичкото сфаќање на категоријата добродетел. Сите зла, пороци и негативности доаѓаат од владеењето на страстите и афектите, учеле стоиците. Тие укажувале дека “блажен е оној што се задоволува со она што го има - сиромашен е оној кој копнее кон повеќе, а не оној што малку има, така што препорачувале човекот да се труди да не биде роб на своето тело, туку телото да му биде слуга на неговиот разум”<sup>305</sup>. Според стоиците ако човекот не е сопственик на својата судбина или ако не може да ја стопира нејзината неминовност, моќта на умот се состои во тоа да ја сочува свеста за злото и доброто и да направи разлика помеѓу влијанието на негативната, наспроти позитивната настојчивост. Тоа асоцира дека човекот треба да се раководи од животната мудрост која сугерира благост, одговорност, тактичност, морална внимателност, но и решителност кога е во прашање одбрана на начелата на слободата, духовноста и етичноста.

Сепак, Црногорците не ги интересирало спокојното живеење, туку акцијата, зашто сметале дека е невозможно да се воспостават хармонични општествени околности, ако се остави надворешните фактори, судбината или другите народи да им ги определуваат вредносните правила на животот и ги направат зависни и подредени. Затоа, наспроти пасивност и малодушност, тие се преокупирале со потребата да се победат негативностите и ограничувањата, така што размислувале: Како од злото да се одбраниме? Колку злото може да

---

<sup>305</sup> Зоран Крстевски, *Судбината и етиката*, цит. дело, 49.

се трпи? Како да се стекне и сочува слободата, мирот и честа? Како да се воспостави правдата, слогата, единството, братството?

Стремежот за препознавање на вистинските општествени вредности и определбата за воспоставување на начелата на доброто придонеле црногорските моралисти да пишуваат за среќата, моралот, духовноста, храброста, патриотизмот и честа.

**Петар II Петровиќ Његош** (1813 - 1851) е првиот црногорски писател чие што книжевно творештво остави траен белег во јужнословенската литература во XIX век. Тој во своите дела постави голем број филозофско-аксиолошки прашања: Што е човекот? Што е среќа? Во што се состои целта, вредноста и смислата на човековиот живот? Во што се состои нужноста, случајноста и моралната ангажираност на човекот?

Његош сметал дека од суштинско значење за иницирање на позитивните насоки е да се одговори на прашањето: Како да му се спротивставиме на злото, а со тоа злото да не се зголеми?

Ова прашање тој го разгледува на повеќе места и на него дава мошне оригинални одговори: На злото е можно да му се спротивставиме само со зло. Израз на тоа спротивставување е борба, бидејќи слободата и среќата на луѓето и народите не можат да се остварат сè додека не се уништи тиранијата или како што Његош рекол: “Зло не прави, тој што од злото се брани, бидејќи тука нема никакво злосторство” Ова негово сфаќање е во антагонизам со христијанското начело на сомилоста и сочувството, кое укажува дека секое предавање на злото, нужно раѓа зло и со тоа придонесува непријателството да се проширува до граница на сеопшто деградирање и уништување. За да се избегнат таквите ситуации, најзначајно е човекот на лошото да не возвраќа со лошо, туку да се дистанцира од негативното, да ги развива мирот и ненасилството и со духовно и етичко вложување да го победи присуството на злото кај самиот себеси и кај другите. Сепак, гледано од аспект на тогашните општествени околности кои играле мошне ограничувачко влијание врз слободата и правата на црногорскиот народ, борбата против злото и



тиранијата се чинела неизбежна, бидејќи само така можеле да се одбранат честа и националните интереси.

Од друга страна, Марко Миљанов во примерите на човечност и јунаштво го изразува тежнението злото да се преобрати во добро, злото да се спречи, оневозвозможи, да се покаже патот и начинот како негативноста да се надмине. За него, јунаштвото е морална категорија само во мерка во која придонесува за човечноста, така што не го оправдува злосторството кое можело и требало да биде избегнато. Затоа потенцира дека лошиот самиот на себе си прави лошо, бидејќи “грешни се незнајниците кои со зло сакаат злото да го уништат, не осврнувајќи се на Господа и на неговиот закон!”<sup>306</sup>

Миљанов даде мошне интересна дефиниција за човечноста, како вредност која стои наспроти негативноста: *Човечност е кога ги бранам другите од себе, а јунаштво кога се бранам себеси од другите.* Тој истакна дека злосторството, лошотилакот, мрзеливоста, завидливоста, неблагодарноста, лагата, страшливоста, сплеткарството, предавството и други негативни поими не постојат во кодексот на човечноста. Од друга страна, Његош сметал дека човекот ќе ги воспостави слободата и хармоничната животна мисија само ако покаже јунаштво во борбата против угнетувањето, нечовештината и деспотството, потенцирајќи дека таа не е исклучиво патриотски, туку пред сè човечки долг: “Тиранство со нога да згазиш, да го свиеш право да познае, тоа долг е најсветол човечки!”<sup>307</sup> Тоа ќе се постигне со иницирање на слогата, со братското спротивставување на злото и со жртвувањето за општото добро: “Силни заби и тврд орев кршат, добра сабја топуз пресекува, а камоли една кривка зелка”<sup>308</sup>.

Његошевата најпозната поетска творба “Горски венец” е химна на херојската борба на црногорскиот народ - збирка на филозофски мисли кои даваат силна осуда на тиранијата и нечовештината. Во неа со најголем презир се зборува за сите оние што се откажале од својата вера и станале туѓи измеќари и подли предавници. Оттука и онаа

---

<sup>306</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво* (Скопје: Македонска книга, 1976), стр. 67.

<sup>307</sup> Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, цит. дело, стр. 37.

<sup>308</sup> Исто, стр. 56-57.

голема мака на владиката Данило: “Не се плашам од врашкиот накот, да го има колку в гора лисја, а се плашам од злото домашно, бесни братства вера пременија.”<sup>309</sup>

За овие народни изроди, кои беа “поомразни и од Турците”, што го беа извалкале црногорскиот образ и ја згазиле народната чест, според Његош останува само едно и единствено решение: “Биј го врагот да му згине трагот, ел губи ги и обата света!”<sup>310</sup>. Овие стихови, како израз на најголема одвратност кон предавниците на својот народ имаа тогаш и подоцна, мошне поучно дејство, зашто убаво кажуваа дека нема ништо поцрно на овој свет од предавството на својот народ. Впрочем, според Његош: “Во арно е лесно арен да си; на маката јунак се познава”!<sup>311</sup>

Осудата на предавството и борбата за единство е основна тема и во религиозната поема “Лач во микрокосмосот”. Во оваа творба Његош ги искажал филозофските погледи и хуманистичките сфаќања за вечната борба која се води помеѓу силите на небеската хармонија со силите на злото и негативноста. Тие идеи ги потенцирал преку зборовите на стариот игумен Стефан кој тврдел дека во животот на човекот, во општеството и во природата е неопходно да царуваат разумот и начелата на божествената енергија. Прикажувајќи ја својата дуалистичка концепција која го претпоставува постоењето на доброто и злото, како објективно независни нешта, Његош асоцирал дека светот и човекот постојано се наоѓаат меѓу бога и сатаната, меѓу умот и хаосот, меѓу творечкото и деструктивното, меѓу хармоничноста и анархичноста. Според него, страшната борба свршува со пораз на сатаната кој е симбол на материјата, безредието и уништувачкото, наспроти господ кој го симболизира духот, љубовта, умот и хармонијата.

Истакнувајќи ги своите хуманистички гледишта, Његош решително ја осуди европската цивилизација во која заради класната поделеност и нееднаквост се погазени човечкото достоинство, правото и слободата. Следејќи ги филозофските начела на Просветителството,

---

<sup>309</sup> Исто, стр. 34.

<sup>310</sup> Петар II Петровиќ Његош, *Горски вијенац* (Београд: Просвета, 1984), стр. 24.

<sup>311</sup> Петар Петровиќ Његош, *Горски вијенац*, цит. Дело, стр. 17.

тој укажа на ужасните околности во кои живеат робовите на галиите и затворениците во занданите во Венеција, така што потенцираше дека е недостојно човекот да се понижува со експлоатација, да се угнетува како роб и држи во блажено незнаење.

**Стјепан Митров Љубиша** (1824-1878) е значајна појава во црногорската книжевност на втората половина на XIX век. Неговото дело има литературна, етнографско-историска и филозофско-етичка димензија во која терминот човечност зазема значајно место.

Главните ликови од своите раскази, Љубиша ги става во ситуација да бираат помеѓу моралноста и материјалноста. Од изборот и определбата за еден или за друг систем на вредности, зависи и етичката постулираност на неговите јунаци. Прифаќањето и служењето на материјалните придобивки по правило значи губење на моралните својства, така што пристанувањето на алчноста, егоизмот и на ниските страсти, нужно води кон предавство, а предавството е најнизок човеков пад, тоа е срозување, сметал Стјепан Митров Љубиша. Неговата интенција била да ги прикаже условите во кои народот егзистирал и општествената стварност, отколку моралните и духовни определби на поединецот. Затоа во својата етичка мудрост изразил сфаќања во духот на народните идеали и укажал дека обичаите и националниот идентитет, треба да се чуваат како зеницата во очите.

Творештвото на Љубиша согледано од гледиштето на културното наследство, зазема посебно место меѓу црногорските писатели. Според веродостојноста со која го прикажал во еден специфичен историски период, животот на својот народ, според убавината и вистинитоста на тоа прикажување и според широчината и сеопфатноста на неговите дела, тој спаѓа меѓу најзначајните црногорски моралисти. Во своите поговорки ја истакнал чесноста, верноста, храброста и етичноста на човекот, асоцирајќи дека простотијата и сиромаштијата можат да не натераат на некакво зло, но вродениот карактер на јуначката честност, нема да дозволи реализација на негативноста. Сепак, Љубиша во човекот видел и суштество кое манифестира насилство, нетолеранција, неумереност и суровост. На добрите луѓе, тој им порача дека недолжноста и правичноста нема да ги спасат од измамата и од лошите

поединци, туку тоа може да го направи единствено разумот. Заклучокот е оти најдобра одбрана од злото е препознавањето и оттргнувањето од неговото влијание.

Според Љубиша, луѓето не се ни ангели, ни ѓаволи, туку луѓе, насочени час кон доброто, час кон злото, зависно од карактерот, неволјите, околностите и лошото друштво. Предавството, алчноста и злонамерноста се најголемите непријатели на човекот и народот, против кои е неопходно секој поединечно да се бори, потенцирал Митров Љубиша. Затоа препорачувал да се биде човечен, морално одговорен и доследен во градењето на хуманите идеали, зашто без воспоставување на етичките вредности, среќата и хармонијата нема да бидат присутни во заедницата.

За Љубиша, секој лично е одговорен за тоа што му се случува, бидејќи моралното влијание на причинско-последичната законитост постојано го детерминира човековото живеење. Тоа го искажал преку народните поговорки: “Што сум барал, тоа сум и нашол”, односно “Како си правеле, така и си добиле”<sup>312</sup>. Според Љубиша позитивната перспектива во државата и во семејството ќе бидат воспоставени, ако се почитуваат редот и дисциплината и се негуваат етичките начела, зашто “тешко на куќата без домаќин и на земјата каде што секој е кнез”<sup>313</sup>. Осудувајќи ги предавството и соработката со злосторниците и морално деградираните личности, тој асоцирал дека “подобро е да се степаш со јунак, отколку да се бакнуваш со гнаса”<sup>314</sup>. Оваа морална поука има одредена сличност и со македонската народна поговорка: “Кој со ѓаволот тикви сади од главата му се кршат”. Следејќи го идеалот на ненасилството, мирот и христијанската љубов, Љубиша даде прекрасен пример како човекот треба да се бори против непријателите: “Мудриот своите душмани ги разоружува со човештина”<sup>315</sup>.

---

<sup>312</sup> Стјепан Митров Љубиша, *Кањош Мацедоновиќ* во: *Приповетке* (Нови Сад: Матица српска, 1957), стр. 68.

<sup>313</sup> Стјепан Митров Љубиша, *Скочидјевојка* во: *Приповетке*, цит. дело, стр. 77.

<sup>314</sup> Стјепан Митров Љубиша, *Поп Андровиќ, нови Обилић* во: *Приповетке*, цит. дело, стр. 122.

<sup>315</sup> Исто, стр. 143.

Анализата на духовните поуки на црногорскиот моралист Стефан Митров Љубиша ќе ја завршиме со препораката упатена кон човекот: Бори се за мирот и сставај добар спомен, зашто е лудо, зло да создаваш, а на добро да се надеваш. За да ја почувствува хармонијата и благосостојбата, “прави добро и не се покајувај”<sup>316</sup>.

Заклучокот за ставовите на црногорските етичари Петар II Петровиќ Његош, Марко Миљанов и Стјепан Митров Љубиша е дека човечноста е израз на највисокиот морален закон, неговото безусловно важење, а добродетелта пат до таа цел која овозможува хармонија во душата, светлина во умот и радост во срцето. Затоа од голема важност е да се сфати оти вистинското добродетелство се состои во тенденцијата: тие што го прават веднаш да го заборават, а оние за кои е направено вечно да се сеќаваат и постојано да го практикуваат во своето опкружување.

## **2. Војвода и етички истражувач Марко Миљанов**

Прочуениот кучки и црногорски војвода и писател Марко Миљанов Поповиќ е роден на 25 април 1833 година во местото Медун. Тој се истакна како историска и политичка личност, како носител и претставник на национално-ослободителните и политички идеи на црногорскиот народ. Во татковината беше почитуван и поради своите морални сфаќања и познавања на народниот живот и обичаи. Значаен е и како собирач на народни умотворби, прозен писател и поет, како умен човек за кого неговите современници оставиле бројни податоци.

Уште во детството и во младешките години Миљанов ја осознава вредноста на патриотизмот, така што се воспитува во духот на народните песни, во кои се слави величината на борбата за слобода и се изразува восхит кон херојските подвизи на бројните јунаци произлезени од неговото племе. Силата на волјата, копнежот кон слободата и љубовта насочена кон човечноста и јунаштвото, придонеле Марко Миљанов како млад да ги препознае вистинските идеали и да ја истакне храброста во борбата против турската тиранија.

<sup>316</sup> Стјепан Митров Љубиша, *Чини добра, а не кај се во: Приповетке*, цит. дело, стр. 302.

Заедно со познатиот јунак Јашо Станоев, долги години четувал на теренот од Плав и Гусиње до Подгорица и се воздигнал како еден од најпознатите и најславни црногорски јунаци.

Миљанов во текот на целиот свој живот манифестира динамичност, ангажираност и предаденост кон идеалите за ослободување на црногорскиот народ од разните тирании и угнетувања. Се карактеризирал со чесност, решителност, енергичност и патриотски дух, кои го поттикнале да ги препознае вистинските духовни вредности и да се бори за воспоставување на хуманоста и општото добро.

Во периодот пред и по присоединувањето на племето Кучи кон Црна Гора, работел како телохранител (перјаник) на црногорскиот кнез Данило. Кога не бил зафатен службено во Цетиње, Марко Миљанов мошне често заминувал во својот роден крај со цел да ги организира и води племињата Кучи и Братоножиќи во борбата против Турците, а истото го прави и подоцна, кога Кучите повторно потпаѓаат под турско ропство.

На 2 август 1876 година, кај местото Фундине, Марко Миљанов го постигнува својот најголем војнички успех. Во прочуениот бој, како командант на црногорските единици, тој ја разбива неспоредливо понадмоќната турска војска и постигнува блескава победа.

Тоа придонело Миљановиот углед во Црна Гора и северна Албанија да се зголеми, така што народот ги опеал неговите јунаштва и го величал како водач кој е непробоен за куршум, како строг етичар, верен на моралните принципи и како непоколеблив борец подготвен секогаш да им се спротивстави на неправдите и угнетувањето. Следејќи ги начелата на духовноста, човечноста и витештвото, Миљанов реагирал мошне остро кон страшливите, малодушни и порочни личности, така што ги осудувал сите негативни човечки постапки и не дозволувал лагата, предавството и измамата да доминираат кај Кучите. Луѓето во него гледале необична сила, храброст, енергија, отвореност, правичност и очекувале молневита реакција и остар збор. Како главатар имал голема власт во племето Кучи, така што членовите на заедницата со почит се однесувале кон

неговата личност и внимавале на своето поведение, бидејќи енергично ги санкционирал нечовештината, алчноста и егоизмот.

Црна Гора по Берлинскиот конгрес, добила нови краишта, ослободени биле осум градови и припоени на големата територија. Во тоа време Марко Миљанов иницирал активности кои овозможиле да се подели напуштениот имот на сиромашните селани и заслужни луѓе и на 22 април 1881 година да се основа читална во Подгорица.

По успешно завршената војна, Миљанов доаѓа во конфликт со тогашниот кнез Никола, бидејќи ја застапувал идејата - на кнезот да му се одземе неограничената власт и државната власт да се подведе под контрола на народни претставници. Намерата за воспоставување на демократија не успеала, поради што кнезот му го одзема војводството и го принудува Миљанов да се повлече во родниот Медун. Осамен и дистанциран од политиката, тој го унапредува својот имот, препуштајќи им се на лозарството и пчеларството. Во слободното време, на своја педесетгодишна возраст, сакајќи на потомството да му го пренесе богатото животно и борбено искуство и да ги отргне од заборавот песните и обичаите на Црногорците, како и многубројните примери на човечност и јунаштво, Миљанов самостојно се описменува.

Политичките недоразбирања со кнезот одиграле голема улога врз животот и книжевната работа на Марко Миљанов, зашто неговата борбена и нескршлива карактерна природа не можела пасивно да поднесува пораз ниту да престане да ги воздигнува општите вредности, па зел “ново оружје”, како што самиот го нарекувал своето перо. Конфликтот имал влијание на содржината и карактерот на неговите дела, што најсуштински може да се согледа во списите со исповеди: “Писмо на Пеко Павловиќ” и “Послание на сердарот Јоле Пилетиќ”. Напишал збирка јуначки народни песни во десетерец, од која, за жал, е зачуван само нејзиниот Предговор. Покрај оваа збирка, во тој период ги создал и следните дела: “Нешто за Братоножиќи”, “Примери на човечност и јунаштво”, “Племето Кучи во народната приказна и песна” и “Животот и обичаите на Албанците”.

Според оценката на научната критика, Марко Миљанов бил добар познавач на народниот живот, фолклорот и обичаите на

Црногорците, што му овозможило да собере голем книжевен материјал кој помеѓу другото е значаен и за балканската етнологија. Миљанов многу држел до вистинитоста на своите примери, не измислувал и не додавал, не создавал книжевност, не бил познавач на ниту една литературна школа и не го збунувала ниедна учена филозофија. Постапувајќи строго по моралниот кодекс дека јунаците треба “да прават добро и да не зборуваат за него”, тој никаде не говорел непосредно за себе, ниту се обидувајќи своето дело и личност да ги стави во преден план и да ги воздигне.

Најобемно дело на Марко Миљанов е “Племето Кучи во народната приказна и песна”, во кое го опишува потеклото на Кучите и нивниот развој низ вековите. Податоците не ги базира врз документи, туку исклучиво врз усните преданија, кои биле пренесувани од колено на колено. Целта му била вистината за јунаците и предавниците да не падне во заборав и да се дадат бројни примери на возвишени човечки постапки на кои ќе се угледаат младите генерации, како и на негативните околности кои ја деградираат духовната состојба на заедницата и поединецот. Миљанов ги познавал истакнатите претставници на своето племе, знаел кој најдобро ја познава народната традиција и кој верно ја изнесува. Од таквите доверливи луѓе ги собирал народните песни и другите умотворби.<sup>317</sup>

Делото “Нешто за Братоножиќите” има етнички карактер и е пишувано со изразита топлина и чувство за хармоничните меѓусосетски релации. Во него се изнесени народните легенди и се предочени јунаците кои давале изразит пример на човечност и јунаштво.

Најзначајно книжевно дело на Марко Миљанов е “Примери на човечност и јунаштво”, кое претставува збирка на разни анегдоти, најмногу од животот на Кучите, како и од животот на Албанците и на другите племиња. Тоа е, всушност, еден вид зборник на етички норми, непишани народни правила за човечноста, трпеливоста, чесноста, цврстината на карактерот и волјата и оптимистичкото гледање кон околностите на животот. Миљанов потенцирал дека јунакот треба во исто време да биде храбар и вистински човек, за да може да служи за

<sup>317</sup> Марко Миљанов Поповић, *Сабрана дјела - критичко издање I* (Титоград: Побједа, 1989), стр. 33.



пример, зашто “јунакот кого не го красат човечки карактеристики е нечовек, кому трагата му се презира”. На човечноста тој дури ѝ дава предност пред јунаштвото, сметајќи дека освен со херојството и борбеноста, Црногорците ќе треба да се истакнат и со своите хумани и етички настојувања за препознавање и следење на вистинските вредности.

Примерите на човечноста и јунаштвото во најголема мера се вистинити приказни, бидејќи во народот живееле уште пред Марко Миљанов да ги раскаже. Тој свесно ништо не додавал ниту менувал, зашто сметал: “Во додавањето има штета, а не корист, човекот треба да се чува од додатоците за да не ја навреди чесноста”, што укажува оти вистинитоста на примерите за него претставува морален, а не само книжевен принцип.<sup>318</sup>

Во делото “Животот и обичаите на Албанците”, кое е истовремено и етнографски и политички спис, Марко Милјанов ги опишува своите врски и пријателски односи со главатарите на албанските племиња од северна Албанија, состаноците одржувани кај него и кај нив. Тоа е последното дело со поголем обем на Марко Миљанов. Во него тој ја почитува, фали и воздигнува албанската чесност, гостољубивост и јунаштво, но истовремено добронамерно критикува и некои нивни слабости. Запознавајќи ги Црногорците со доблестите и слабостите на албанските племиња, Марко Миљанов сакал меѓусебно да ги приближи, за да можат заемно да се потпираат во спротивставувањето спрема Австрија, која, преку создавање етнички тензии и интриги помеѓу Албанците и Црногорците, имала за цел да ја реализира својата хегемонистичка политика. На крајот од ракописот “Животот и обичаите на Албанците”, стои потписот и датумот: “Медун 8 јуни 1900 година”. Последните осум страници ги напишал Марковиот писар според диктатот на авторот.

Последните години од својот живот Марко Миљанов ги поминува во Србија и Војводина, каде што мошне топло и срдечно бил пречекуван и величан како “најголем јунак на нашето време”. Таму се

---

<sup>318</sup> Марко Миљанов Поповић, *Сабрана дјела - критичко издање II* (Титоград: Побједа, 1989), стр. 10.

запознава со голем број истакнати научници и културни работници, со чија помош ги подготвува и редактира за печат своите дела.

По враќањето во родниот крај, Марко Миљанов се разболува од рак и заминува на лечење во Бар, Улцињ и Дубровник, а оттаму во Виена. На враќање од Виена доаѓа во Белград, каде што ги предава во печат своите списи и, претчувствувајќи си ја блиската смрт, брза да се врати дома. Смртта му го прекинува животот во Херцег Нови на 2 февруари 1901 година, а е погребан во Медун.

### **3. Етичките погледи на Марко Миљанов**

Црногорското општество се развивало во специфични историски услови чие главно обележје е непрекинатата борба за слобода и за одбрана на својот културен и национален идентитет. Таквите околности овозможиле моралниот фактор максимално да влијае врз организацијата на општествениот живот и да стане императив за црногорскиот народ.

За разлика од Петар Петровиќ Његош кој најконкретно го воздигнал филозофскиот начин на мислење за општествената и етичка проблематика, Марко Миљанов изградил метод на вреднување според практичните примери на човечноста и јунаштвото рефлексирани врз емпирискиот аспект на егзистенцијата. Тој, вдохновен од борбите на Црногорците за слобода, верувал дека чесноста, пожртвуваноста, патриотизмот, хуманоста и храброста се најголемите човечки доблести, кои гарантираат успешно и утилитарно реализирање на животната мисија. Интенцијата му била да се создадат духовни начела и морален идеал кои ќе го поттикнат народот да истрае во барањето на повисоката смисла на животот и да ја воспостави победата на доброто над злото.

Осознавајќи ја човечноста како етичка категорија која го мотивира поединецот да напредува во позитивното и да не го запоставува туѓото право за мир и слобода, Миљанов ги поттикнувал луѓето да ги унапредуваат заедничкиот живот, правичноста, солидарноста и заемната толеранција. Тоа најдобро можеме да го

прикажеме со размислата: “Доброчинството напомош ти притрчува, умот ти го просветлува и поправа, добрината да ја сакаш, а злото да го презираш; полн со радост и надеж дека ќе правиш добрини, не само ти, туку се надеваш дека ќе го натераш на доброчинство и злосторникот, што пред тебе си го видел и од него си се отрул”!<sup>319</sup> Оваа поука асоцира дека секој треба да ита кон доброто, да ужива во задоволствата кои ги носат етичките дејствија и позитивно да влијае дури и кон негативно ориентираниот човек, со цел тој духовно да се освести и да престане да создава проблеми и пакости во непосредното опкружување.

Миљанов во своите дела постојано го истакнуваше борбениот дух, јунаштвото, моралната свест и патријархалната етика на црногорскиот народ. За него, моралните вредности претставуваа основа за градење на хармонична општествена заедница, која ќе биде успешна и стабилна ако меѓучовечките односи се темелат на почитување, помагање и духовно надополнување.

Во творечкиот опус на Марко Миљанов провејуваат теми кои тој ги прикажа низ примерите кои ја експонираат етичноста и духовноста, наспроти негативноста и омразата: победата над своите чувства го возвишува човекот; внимавај што ќе кажеш, а кога си дал збор тоа те обврзува и на зло и на добро; честа е поскапа од животот; биди широкоград и отворен да им помагаш на другите; манифестирај братска љубов и општо добро над сè; не губи свест за должноста ни тогаш кога ти е најтешко; како да го експонираш вистинското јунаштво; верувај во искрено побратимство; прифати дека и непријателот има вредности; чувството за чест, патриотизмот, љубовта и верноста нека те водат низ животот; луѓето и јунаците гинат, но тоа е умирање но не и смрт; јунаците остануваат да живеат, во своите дела, во емоциите, во песната, во народот, во моралната и духовната историја.

Примерите кои Миљанов ги искажа во своето најпознато дело “Примери на човечност и јунаштво”, не се морализирање, ниту некакво апстрактно или теоретско образложување на одредени етички начела. Напротив, тие претставуваат строга селекција на постапки и моменти од поблиското и подалечното народно минато, каде без оглед на

---

<sup>319</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 10.

тешките егзистенцијални околности, се задржала духовната и моралната сила на поединечен и колективен план. Целото дело е подредено на една основна теза и на една главна тема - чест, која во корелација со јунаштвото, човечноста и патриотизмот ги воздигнува вредностите на човекот и му помага да напредува во доброто и да се оттргнува од злото.

Имено, вистинската етичност и хуманост создаваат свест дека со љубов, добродетелство и пожртвуваност за колективниот напредок, може да им се служи на народната и на човечката чест и со тоа да се воздигнат духовните квалитети на поединецот. Во тоа степенување на вредноста, позитивните и моралните својства добиваат најзначајно место и стануваат образец што секоја индивидуа треба да го следи и воспоставува. Впрочем, да се експонира јунаштвото, без притоа да се покаже етичност и човечност, е само доказ на дива сила и подреденост на анималната енергија. Тоа укажува дека единствено со духовна сила и високоморален квалитет, поединецот ќе успее да истрае во борбата со злото и да остане неповреден во моментите кога околностите на животот изгледаат неповратно скршени.

Според Миљанов, честа има цена и претставува чест само кога ќе почне да му се противставува на злото околу човекот, на духовната и на материјалната сиромаштија, на гладта, на бесчесноста, на насилниците, на примамливоста на титулите, на искушенијата на властољубието, на плиткоумноста на привилегиите и на брзоплетоста на суетата.

Од кажаното ќе заклучиме дека за човекот кој во тоа време поголемиот дел од животот го поминал во ајдутство и војување, јунаштвото станало морална категорија, посебно ако е во корелација со честа и со начелата кои произлегуваат од вистинското витештво. Јунаштвото станува јунаштво достоино за почит, само кога има некоја благородна повисока цел, кога е атрибут на универзалните етички вредности, човечноста и на човечката чест.

Суштинската поука која произлегува од делата на Марко Миљанов е дека заедничкиот интерес има поголемо значење од поединечниот интерес, бидејќи залагањето за доброто и позитивното,

овозможува хармонична перспектива во општествената заедница, за разлика од стремежот во другиот исклучиво да се гледа како на непријател, крвник и штетник. Како констатација се наметнува размислата дека секој треба да одговара за направеното, но на секој треба да му се даде шанса да го подобри своето поведение, да се искупи за создаденото и да тргне кон практикувањето на духовното и позитивното. Всушност, само така може да се изгради патот на човечноста, без чие присуство, илузорно е да се очекува прогрес и хармонија во светот, во општествената заедница и во животот на човекот. Марко Миљанов тоа го опиша со примерот: “Планинците и селаните не можат да прават глобални добра, ама секој на својата совест треба да ѝ се оддолжи, правејќи добрини колку што може”<sup>320</sup> Во таа насока одеа и размислувањата на мајка Тереза: *“не можеме да правиме големи работи, но малечките можеме да ги правиме со голема љубов”*.

Според Миљанов, тој што прави мали добрини, и големи ќе прави, кога ќе може, бидејќи добротинството е наш бесплатен учител, кој во секој миг ни помага и не повикува на добродетелно дејствување. Оваа размисла на Миљанов во преден план ја става моралната одговорност и определбата на човекот независно и разумно да ја следи вредноста на доброто и духовното, начела кои ги потенцирал и Аристотел кога велел дека луѓето се зачетници на своите дела кои не се дадени од природата, туку воспоставени од личните дејствувања, навики и влијанија врз другите лица. Тибетанскиот духовен лидер Далај Лама, пак, препорачува нашето дејствување да има универзална димензија, а со тоа и можност за влијание и подобрување на туѓата среќа. Тој етиката ја воздигна како неопходно средство кое ќе осигура дека нема да им нанесеме болка на другите.

Човечноста која во системот на колективното мислење и дејствување на племенски структурираната Црна Гора претставува највозвишен етички постулат, морале да ја претпочитаат не само племенските водачи, туку и обичните борци. Сите тие се на изедначено

---

<sup>320</sup> Исто, стр. 9.

рамниште во можностите: “Личната вредност е таа која дава предност и овозможува издигнување”<sup>321</sup>.

Оваа согледба асоцира дека богатството, имотот, власта, па дури ни разумот не биле пресуден фактор за угледот на поединецот. Единствен критериум според кој се определувала животната мисија и вредноста на починатата личност, била неговата етичка ангажираност, јунаштвото, жртвувањето за доброто на заедницата и дистанцираноста од пороците, страстите и материјалните искушенија. Миљанов укажа дека “кај народот не останало заборавено нечие зло, ниту добротинство, туку секој зависно што правел, оставил своја трага по себе; ни малите маани не се заборавени”<sup>322</sup>. Затоа се смета дека без оглед на општествениот ранг или имотот, секој ја има можноста да стане човечен и со морално однесување да ја осмисли и хармонизира својата егзистенција. Свеста за еднаквите човекови права стекнала целосна примена во народното уверување оти сите луѓе ја имаат можноста за морално воздигнување и за афирмирање на сопствената личност. Човечноста и извршувањето на должноста барале потполно ангажирање на силите за постигнување највисок степен на моралност и за аскетски откажувања, кои Сократ најсуштински ги има прикажано со своето резонирање и дејствување: *човекот треба да се подреди и на неправилните закони, ако тие се израз на одреден етос*.

Претставата за човечноста кај црногорскиот народ се формирала преку семејното воспитување и влијанието на емпиriskите фактори присутни во племенскиот начин на живеење. Затоа, од генерација до генерација, со усмена традиција се пренесувани примерите на човечно однесување. Истакнувани се маните и доблестите на поединците, што придонело правичноста, храброста и великодушноста да се прифатат како доминантни црти на позитивниот карактер. Наспроти тоа, биле потенцирани и делата кои донеле срамота како на извршителот, така и на целата заедница<sup>323</sup>.

Во црногорската народна традиција има безброј примери кои мошне илустративно сведочат за сознанието дека човечноста како

<sup>321</sup> Marko Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva* (Beograd: RAD, 1964), str. 86.

<sup>322</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 72.

<sup>323</sup> Слободан Томовић, *Есеј о чојству* (Титоград: Побједа, 1976), стр. 23.

автохтона морална вредност е тесно поврзана со функцијата на совеста која всушност има општочовечко значење. Личностите од “Примери на човечност и јунаштво” во својата свест го имаат формирано чувството дека доколку прават зло или добро тоа не им припаѓа само ним како на единки, туку останува во наследство на потомците и станува сопственост на колективното битие.

Марко Миљанов пишува како двајца храбри војни, Џека Савичев и Микоња Шарановиќ, упаднале навечер во куќата на еден зол Турчин со намера да го убијат и со тоа да ги одмаздат многубројните злосторства што овој Турчин им ги нанел на околните црногорски жители. Меѓутоа, се откажале од планираната намера, зашто Турчинот го затекнале на спиење. Според етичките начела пропишани од општествената заедница, тоа значело дека без оглед на степенот на одговорноста или личната емотивна ситуација, нечесно е да убијат беспомошен човек, односно “не е обичај на леб и сол некој да отепа”<sup>324</sup>.

Слободан Томовиќ укажува дека “кај јунаците на Миљанов достоинствената великодушност не е израз на млаката и болна сентименталност, туку на херојското сфаќање на животот, сознанието дека општите морални вредности одат пред личните чувства, без оглед на нивната длабочина и интензитет”<sup>325</sup>. По правило, немоќниот и незаштитен човек не бил загрозен, ниту му се заканувала некаква опасност, без разлика колку бил лично одговорен, или колку ги узурпирал правата на другите, така што ни законот на крвна одмазда не се однесувал на слабите и незаштитените.

Често се толкувало дека крвната одмазда е знак на садистичка одмазда каде доаѓаат до израз ниските духовни страсти, омразата, одмаздољубивоста. Сепак, според Томовиќ, анализата на овој проблем дава спротивни резултати. “Црногорската државност долго не била изградена во смисла на морално законодавство. Крвната одмазда или залагањето на блискиот роднина, убиецот лично да се казни, во постоечките општествено-правни околности претставувала одредена форма која овозможувала задоволување на правдата. Со личната и

<sup>324</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 52.

<sup>325</sup> Слободан Томовиќ, *Есеј о чојству*, цит. дело, стр. 49.

непосредна одмазда се спречувало ширењето на насилството и криминалот. Потенцијалните убијци чувствувале страв од одмазда и поради тој страв, сосема ретко се одлучувале на злосторство. Затоа, крвната одмазда била исклучиво морално-правен регулатор внатре црногорскиот народен живот”<sup>326</sup>.

Од друга страна, иако крвната одмазда не е сметана за чин недостоен за човечноста, Црногорците сметале дека воздржувањето од одмазда претставувало победа на благородноста над оправданиот гнев кон виновниците на злото. Воздржувањето е сметано за одреден вид на храброст, зашто за овој акт требало да се стекне сила и да му се прости вината на починителот на тоа нечесно дело. Ова претставувало посебна морална победа над самиот себе чија цена е повеќекратно поголема, отколку кога станува збор за дело кое е подгреано со страста и темпераментот на воинот. Покрај должноста да се иницира одмаздата, со егзекуција над извршителот на злосторството или над членовите на неговата поширока фамилија, постоела уште поизразена должност: да се прејде преку личната болка, да му се прости вината на извршителот, посебно ако од простувањето произлегува поголемо добро за општеството, отколку што би можела да придонесе самостојната индивидуална одмазда.

Марко Миљанов на почетокот на книгата “Примери на човечноста и јунаштвото” дава пример како човекот треба да се бори против сопствената суета, одмаздољубивоста, лутината, импулсивниот и остар карактер: “Милован Јаничин Вујошевиќ од Брскут рече: “Јас можев, жими душа, секој човек да победам на мегдан!” Го прашаа: Како, стрико Миловане? Милован: Лесно, жими душа! Тој ќе се налути па ќе ме пцуе, скокајќи и треперејќи од лутина! Јас нема да зборувам ништо. Кога утредента, тој, како покиснат, се срами и се кае за своите зборови! Ете, јас добив, а тој загуби!”.<sup>327</sup>

Миљанов сметал дека е неопходно луѓето да се подучуваат на народната мудрост и во свеста да им се всадат етичките и духовни вредности кои тој ги експонираше како најсилно орудие против злото и деградирачките искушенија на животот, препорачувајќи: “Совладај го

---

<sup>326</sup> Исто, стр. 140.

<sup>327</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 13.



јазикот, не дозволувај потоа да се каеш, не вели: Подобар сум јас, туку пушти вистината да зборува, ако има што, тоа ќе има кој да го набројува! За најголема чесност народот им ја смета на оние луѓе кои зборуваат за чесноста и добродетелта на другите, а своето го забораваат, како да го немало. Простиот народ го негува добротинството и тоа живее во него, па го остава и на потомството; а добриот и со олку примери и забелешки ќе си помогне, за да е побрз во чесноста и добротинството, а да се оддалечува од расипаноста, што мнозина, и не сакајќи, можат да си ја добијат и да ја остават на своето потомство, па потомството да им се срами, а ним душата и коските да им ги проколнува, затоа што се измамиле и мижејќи се впуштиле во расипаност<sup>328</sup>.

Според Марко Миљанов добродетелта е должност со која секој човек му помага на другиот човек кога е во неволја не очекувајќи за тоа награда. Свеста за должност налага да му притрчаме на помош на секој човек, дури и на тие за кои сметаме дека се наши непријатели. Пред заедничката неволја личните причини и меѓусебните непријателства мораат да му отстапат место на принципот на херојската солидарност и “дадениот збор да не се погазува, оти честа своја би се згазила”!<sup>329</sup>

Заклучокот е дека целосното морално совршенство на човекот се состои во неговата определба да ја извршува должноста и следејќи го внатрешниот глас на совеста, да го има во вид златното етичко правило: *Не му го прави на другиот тоа, што не сакаш тој да ти го прави тебе.*

#### **4. Народно морално искуство**

Марко Миљанов е роден и пораснал во соседство на Албанците. Кучите во минатото биле тесно поврзани со албанските племиња на просторот од Подгорица до Ком, што му овозможило од поблиску да ги согледа нивните карактеристики и вредности. Тој со Албанците живеел во голема љубов и пријателство, поради што тие го опеале како редок

---

<sup>328</sup> Исто, стр. 76-77.

<sup>329</sup> Исто, стр. 14.

јунак и чесен човек. Размислувајќи за напредокот и иднината на црногорскиот народ, Миљанов дошол до уверување дека моралниот аспект на живеење најсуштествено влијае и го поттикнува позитивниот развој на економските, културните и духовни потенцијали на општествената заедница. Затоа потенцирал дека во слогата и меѓусебното помагање на Црногорците и Албанците лежи спасот и напредокот и на едните и на другите.

Марко Миљанов за Албанците пишува кога ја анализира историјата на Кучите. Во тој народ нашол ликови кои претставуваат олицетворение на моралните принципи и добродетелство. Скоро третина од примерите на “Човештвото и јунаштвото” зборува за припадниците на овој народ, кои ги опишува и во својата последна книга “Животот и обичаите на Албанците”. Веќе во првата реченица на ова дело се одредува целта на пишувањето: “Сака да ги запознае Црногорците со обичаите и животот на албанскиот народ и да го спречи раширеното мислење дека тој народ е див и неприемчив”.<sup>330</sup>

Зборувајќи за карактеристиките на Албанците, Марко ја истакнува нивната издржливост, трпеливост, традиционалност и способност за чување на старите обичаи и јазикот. Според неговото мислење: “Помало зло е да се живее во простотилак и во сурова земја без современо воспитување, отколку да се промени и заборави својот обичај под влијание на другите, а посебно непријателските народи”.<sup>331</sup>

Миљанов ги нагласува спротивностите помеѓу суровите услови во кои живеел тој народ и неговите духовни и морални вредности, гостопримливоста и силното пријателство. Сите зла што се задржале во тој народ, како што е на пример крвната одмазда, тој ја објаснува со туѓото управување, влијанието на турската власт и судот. Заедничкото работење со Албанците на Марко Миљанов му претставувало “политички програм за животот, политички тестамент по смртта”<sup>332</sup>. Во своите дела најмногу пишува за албанското традиционално гостопримство, за обичаите на побратимување со припадниците на

---

<sup>330</sup> Марко Миљанов Поповић, *Сабрана дјела - критичко издање II*, цит. дело, стр. 125.

<sup>331</sup> Исто, стр. 126.

<sup>332</sup> Исто, стр. 133.

другите племиња и за давањето беса (збор) за извршување крвна одмазда.

Миљанов воздигнувајќи го домаќинскиот и гостопримлив однос на Албанецот, наведува дека ако ја разминеш неговата куќа и од трошок го штедиш, си го навредил. “Ако му дојдеш в куќи, си му причинил чест, зашто неговото име и неговата куќа, помеѓу другите, си ја забележал; па ако куќата е сиромашна и во неа нема ништо за гостите, тој ќе го бара тоа што го нема, па нема да прашува колку му е оката на оној од кого купува, само сака да го има за гостинот, сметајќи се среќен што го нашол за таквата прилика каде што образот му е во прашање. Тие немаат обичај да му кажат на оној што му доаѓа дома: “Не можеш да спиеш во мојата куќа, зашто немам леб да ти дадам”, туку куќата му е отворена, имало или немало нешто за гостите”<sup>333</sup>. Според Миљанов мнозина Албанци барале познанство и пријателство со Црногорците, поради што доаѓале на собранијата само затоа да прегледаат кого ќе одберат со нив да се побратими, или окуми, и да станат роднини, со повеќе љубов отколку родените браќа. Потоа многу се натпреварувале кој кого подобро и поубаво ќе го пречека и чести кога доаѓаат еден кај другото. Марко Миљанов го наведува обичајот на Албанците да не се покануваат на имендените, туку без покана да доаѓаат кај славеникот. “Знаат кој кога слави, па идат не само пријателите и познатите, туку кој и да е, за трите денови од славата секому куќата му е отворена и софрата поставена, и питачот доаѓа да јаде и дома да понесе. Тие му даваат и на таквиот питач кој не би требало да пита, ниту, пак, да му се даде; ама тие му даваат, велејќи: “Кога не жали самиот себеси да се понизи со питањето, ни ти не го жали она што ќе му го дадеш”<sup>334</sup>.

Ова укажува дека најголемо празнување за Албанецот е да троши за гостите, а најголема рана и болка на срцето - ако нема со што да го пречека пријателот. Сепак, следејќи ги етичките начела и дистанцирајќи се од негативното, чесниот Албанец “нејќе да јаде леб

---

<sup>333</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 112.

<sup>334</sup> Исто, стр. 121.

кај оној што мисли да му стори зло, зашто смета дека правдината би го казнила и сè негово би му се свртело наопаку”<sup>335</sup>.

Во “Примери на човечност и јунаштво”, Марко Миљанов пишува за моралната насоченост на мајката Албанка која повеќе сакала да го види синот мртов, отколку да гледа како тој шета како кодош на везирот. Во книгата го наведува и примерот со старата мајка на Лека, која ги храбрела двајцата синови и внукот, плашејќи се да не потклекнат и да го препуштат ненамерникот на Турците и со тоа да се посрамат. “Мајката им зборуваше на синовите држејќи се со обете раце за своите гради; Удрете, синови, жив ви млекото со кое оттука се отхранивте! Не го давајте својот пријател, кого божјата судбина ви го прати, вашиот оган да згасне со неговата и вашата крв заедно измешани, а не само со неговата! Удрете, деца, зашто Господ рекол дека ние немаме повеќе век, дека нашиот свршува, само да даде господ - со образ!”<sup>336</sup> Овој пример најдобро ја покажува подготвеноста да се жртвува и сопствениот живот, само за да не се загубат идеалите на честа, моралноста и вредноста. Мајката и нејзините синови откако со својата пожртвуваност му овозможија на намерникот Крцо здрав и жив дома да си отиде, за себе добија славна победа меѓу Албанците, затоа што не ги жалеа главите ниту имотот за да му го спасат животот на оној што ја забележа нивната порта!

Марко Миљанов укажал дека наклонетоста кон побратимување на припадниците на различни племенски групи и народи одиграло мошне позитивна улога во почитувањето и следењето на моралните аспекти на живеачката. Побратимството во тоа време многу се почитувало, зашто духовно ги зближувало луѓето и ги мотивирало меѓусебно да си помагаат. Тоа овозможило да се приближуваат и јакнат колективните и индивидуални врски, па, со помош на побратимството, да му застанат на пат на злото и да ја усовршат и практикуваат добрината како врвно начело на среќниот и исполнет живот. Тогаш, но неретко и сега, кај Албанците останува да живее заветот дека побратимот е поблиску отколку братот, зашто братот е според таткото и мајката, а побратимот е според господа и неговата

---

<sup>335</sup> Исто, стр. 25.

<sup>336</sup> Исто, стр. 31.

љубов. Затоа, ако некој некому случајно му го отепа братот или побратимот, тој треба да го одмазди првин побратимот, а дури потоа братот.

Анализирајќи ја наклонетоста на Албанците кон извршување на крвната одмазда, Миљанов укажа дека во многу места во Албанија се случувало одмаздата да се продолжи на стотина години, затоа што имало поединци кои отепувале повеќе луѓе, отколку еден човек за својот убиен брат, или уште повеќе за побратимот. Тој потенцира дека меѓу нив имало фамилии во кои недостасувала машка линија која би можела да се одмазди. Тогаш одмаздата според оставениот аманет е должен да ја изврши побратимот. Ако нема пријател или побратим, тогаш жените се одмаздуваат. Вдовиците и самохранителките, плаќаат пари и што имаат, за да се отепаат крвниците кои не платиле од машките додека тие биле живи. Така жените ги даваат и последните материјални средства, само честа да се поправи со одмазда, зашто поголем жал се поднесува и трпи за она што не е одмаздено, отколку за тоа што му останува пусто огништето.

Марко Миљанов раскажува дека пред да се одлучат да извршат крвна одмазда Албанците ги запазувале принципите: “Кога некому ќе му отепаат брат или друг роднина, се зема од крвта на загинатиот и таа крв се става во чаша за да отстои. Се додека е смрзната, не се бара одмазда, кога крвта ќе зоврие и скипне низ чашата, тоа е знак дека е време за одмазда и крвта сама сведочи дека е зрела за одмазда и дека крвникот не може да избега без да плати, туку дека самата судбина повикува на одмазда”<sup>337</sup>.

Крвната одмазда, иако од етички аспект е тотално неприфатлива, за Албанците претставувала доминантен начин на решавање на создадената неправда. Гледањето низ прсти на нивните меѓусебни злосторства, односно непопречувањето, неажурноста и незаинтересираноста на турскиот суд за спроведување на правните закони, имала за цел уште повеќе да ги распалува и мотивира кон извршувањето крвни одмазди. Имено, “пашите го правеле тоа поради две причини: прво, зашто сакале Албанците сами да се изморат со

---

<sup>337</sup> Исто, стр. 109.

меѓусебно карање, а со тоа и да се ослабнат; па кога ќе им здодее тоа самоволно зло, да паднат во рацете на судот со наведнат врат и да го фрлат оружјето. Еден дел од турските паши со ова го мамеле царот дека во Албанија не може да се стави ред додека сама себеси не се измори толку што да изнемошти. А и друг интерес имале во безвласноста и во албанското карање: повеќе глоба да земаат, зашто на толкав простор има доста беспомошни куќи, села и племиња, па беспомошните даваат глоба, за да бидат помалку тепани”<sup>338</sup>.

Јагош Јовановиќ наведува дека “за време на слободниот племенски живот, односно пред создавањето на државната организација, секој припадник на племето бил должен да ја брани и одржува честа на сопствената личност, семејството и братството”<sup>339</sup>. Таквата ориентација кај Албанците, но и кај Црногорците се задржала сè до создавањето на модерната државна власт и со неа организираниот ред и поредок. Дотогаш, крвната одмазда била основен и единствен начин на задоволување на правдата во услови на специфичната племенска структурираност. Сепак, за да се изврши одмаздата на човечки и достоинствен начин, требало да се има оправдана причина и цврсти морални убедувања, бидејќи не било дозволено со самоволно и неетично однесување да се кршат воспоставените племенски правила, честа и угледот на заедницата. Јагош Јовановиќ го наведува размислувањето на Стеван Дучиќ дека “загубената чест пече и боли потешко од сиромаштијата и смртта од Бога”<sup>340</sup>.

Марко Миљанов пренесувајќи ги зборовите на Јоле Пилетиќ го прикажа примерот кога едно братство, надвор од законите на племето убило крвник на еден од своите роднини, на начин кој дотогаш никој не го правел. “Се кажува дека двајца роднини од тоа братство влегле тајно во куќата на крвникот и на очиглед на семејството го врзале, му го раскинале дробот, па после тоа му го извадиле срцето и го однеле на гробот на убиениот брат. За такво убиство никој не слушнал дека се извршило на друго место. Кога за тоа се дознало, се собрало племето,

---

<sup>338</sup> Исто, стр. 108.

<sup>339</sup> Јагош Јовановиќ, *На висинама чојства* (Титоград: Побједа, 1975), стр. 190.

<sup>340</sup> Исто, стр. 195.

јавно се откажало од таквиот несој и сите, од старци до деца, ги протерале, забранувајќи им да се вратат во татковината. Притоа сите заборавиле дека тоа братство некогаш живеело во племето. Било забрането и името да им се спомнува”.<sup>341</sup> Извршителите на таквото злосторство, откако биле протерани од племето, најчесто ја менувале верата (се однесува на Албанците католици, кои Црногорците ги нарекувале латини) и го прифаќале муслиманството.

Тоа му се случило и на еден припадник на црногорското братство од Катунската нахија кој скришум на патот убил еден член на племето, демек за да го одмазди својот одамна погинат роднина, без оглед што човекот не бил виновен, ни тој, ни било кој негов. Но, наместо аферим од неговото братство, бил поплукан и прогонет како лош, злобен и ништожен, кој ја засрамил честа на своите братственици. Илија Пламенац кажува дека “да се убие некој за крвна одмазда или чест и покрај тоа да се ограби било најголема срамота од која би се срамел секој член на племето”<sup>342</sup>.

Албанците и Црногорците крвната одмазда и обичаите врзани за неа во извесна смисла ја сметале како регулатор на односите: ако убиеш, ќе бидеш убиен, односно ако на другите им предизвикаш болка и страдање, очекувај ти или твоите блиски да се соочите со болка и страдање. Слично гледиште негувале и Македонците од поречкиот крај (конкретно од селото Рамне) кои кон потенцијалните злосторници како предупредување ги упатувале следниве зборови: *ако тепаш, ќе те утепаат, ако палиш ќе те запалат, ако колиш ќе те заколат*. Од друга страна го потенцирале и начелото на доброто и етичкото: *ако помагаш другому, очекувај и тој тебе да ти помогне, ако љубиш, ќе бидеш љубен, ако позитивно постапуваш, позитивно ќе очекуваш*.

Меѓу Албанците кои до 1918 година биле црногорски државјани, крвната одмазда и понатаму владеела, но многу помалку отколку пред да почнат да живеат во држава со организирано судство. Црна Гора им дала правна сигурност и тоа нужно ги мотивирало казните за меѓусебните конфликти и убиства да ги доверуваат на редовните судови. Но, за време на племенската организираност, Албанскиот

---

<sup>341</sup> Исто, стр. 196.

<sup>342</sup> Исто, стр. 196.

племенски совет на следниов начин судеше за таквите случки: “Кој ќе отепа, плаќа цела крв, а кој ќе рани, плаќа половина крв; а кога некого пушката ќе го изневери, плаќа цела крв, бидејќи се зема за право дека ниеден не гаѓа да рани, туку да отепа”<sup>343</sup>.

Во денешно време при постоењето на законски регулативи кои се доволно ефикасни за секој поединечно да ја почувствува правдата, преку крвната одмазда да се бара и извршува задоволувањето на правдата може да се нарече само со она што во суштина е - злосторство. Во периодите кога крвната одмазда била извесен регулатор на односите, не се случувало таа да се извршува над беспомошните (жени, деца, стари и немоќни лица), туку само врз пушконосците, односно само кон оние што можат да бидат рамноправни во меѓусебната борба за задоволување на правдата. Меѓутоа, денеска има ситуации кога т.н. крвоодмаздници тероризираат цели семејства, поради што нејаките се принудени да се затвораат во своите домови од страв да не бидат уништени во злосторничките пресметки на самоволните насилници. Затоа, според Миљанов, мнозина од таквите, кога ќе загинат, нивното семејство, браќата и родителите, велат: “Му благодариме на господа што загина и плати што е должен! Едни фамилии ова ќе го кажат поради тоа што им е тешко такви несреќни злосторници да се раѓаат. А други му благодарат на господа од страв што нивниот загинал и го платил долгот, зашто братот или роднината на загинатиот би можел да не го бара убиецот, туку да го убие неговиот брат или татко, а може и да ги потрефи и обајцата, бидејќи тој што е од јако братство, а самиот е јунак, на таквиот не му е и четворица да убие за својот брат. Тој вели: “Пушката не е вага, туку јас убивам за мојот брат колку што можам, а не ока за ока!”<sup>344</sup>.

Од наведеното ќе заклучиме дека Албанците и тоа што е малку убаво и добро, со фалба го издигнуваат многу, а она што е малку грдо - многу го понижуваат и казнуваат, давајќи за тоа вакви правила на своите мисли: “Кога почнал по патот на мало никаквиштво, тој и до големо ќе стигне, а тој што ќе почне да прави мали добрини, ќе прави и

---

<sup>343</sup> Марко Миљанов, *Примери на човечност и јунаштво*, цит. дело, стр. 41.

<sup>344</sup> Исто, стр. 119.



поголеми, колку што ќе можат неговата душа и благородното срце”<sup>345</sup>. Тие знаат дека убиецот мора да загине, зашто тој, откако ќе отепа, не смее да седи дома, туку, според албанскиот обичај, е под крв, бега по другите села и племиња, додека не се смират, или додека не плати со главата.

Согледувајќи ја неопходноста за градење побратимски и културни сосетски врски, Марко Миљанов на Црногорците им препорача да ги препоснаат духовните и етички вредности на Албанците, заемно да работат и да ги усовршуваат начелата на етиката, слогата и пријателството. “Чукај на нивната порта, и ќе ти се отвори! Работи верно и вистинито! Немој да се надеваш во својата итност, ниту во нивната простотија дека ќе ги измамиш! Нека не можат да познаат дека не работиш за нивниот образ како за својот! Нека немаат зошто да пулат илјада очи во тебе, да ти бараат слабост за измамување. Зашто простиот народ, кога ќе забележи чиста вистина кај тебе, во оган и во вода ќе појде со тебе!”<sup>346</sup>

Заклучокот кој нужно произлегува од анализата на ставовите на писателот и војвода Марко Миљанов е дека само со воспоставување на чесноста, етичноста и вредноста, различните народи ќе успеат да ги надминат потенцијалните несогласувања и со практикување на доброто, солидарното и хармоничното да најдат интерес за вложување во позитивната визија, духовноста и соработката.

---

<sup>345</sup> Исто, стр. 117.

<sup>346</sup> Исто, стр. 127.

### Марко Цепенков - народна етичка мудрост

Македонското духовно и културно творештво настанало многу одамна, уште пред појавата на словенската писменост. Во Антиката која претставувала темел и столб на светската култура и цивилизација, со своите научни и етички гледишта се истакнал еден од најголемите филозофи Аристотел. Тој потекнува од античка Македонија, бидејќи е роден во Стагира, на полуостровот Халкидик, блиску до Солун. Татко му Никомах бил лекар на македонскиот крал Аминта (таткото на Филип), па Аристотел живеел во македонската престолнина, каде што имало силен културен живот (тука творел и еден од најзначајните драматичари Еврипид). Аристотел е автор на првата целосна научна етичка книга и создавач на зборот **Етика** како наука, која ги опишува нормите на постапувањето и добродетелта како морално живеење.

Тој етиката ја гради како наука за моралниот избор и за остварувањето на најдоброто решение. Тоа се остварува преку разумноста и преку спроведувањето на квалитетна умереност, која човекот ќе го оддалечи од екстремите. Затоа го потенцира етичкиот идеал кој гласи: *Во сè треба да се има мера*, односно *“Мерата е најдобра”*. Аристотел истакнува дека во животот е најлошо кога ќе преовлада негативната состојба произлезена од претерувањето или од недостигот. “Умереноста, всушност, е средина меѓу две зла, меѓу она кое води кон претераност, и она кое е во недостигот”<sup>347</sup>.

За него најприфатлива е златната средина, која укажува дека храброста е добродетел, бидејќи стои меѓу страшливоста (како недостиг) и лудата неустрашливост (како претераност), односно домаќинлакот е средина меѓу скржавоста и расипништвото. Средната мера, умереноста, за чија пројава е нужно **разумското однесување**, овозможува да се достигне апсолутна цел на човековото живеење - *среќата*, блаженството.

---

<sup>347</sup> Аристотел, *Никомахова етика*, цит. дело, стр. 97.

## **1. Етиката кај првите словенски просветители**

Македонија е лулка на раното средновековно духовно издигнување и културно просветување на европските простори. Од нејзина територија е испратена просветителската порака за трајна определба на човештвото кон знаењето, хуманоста, добродетелта и среќата.

Пресвртница во културниот, па и во историскиот развој на сите словенски народи претставува ангажирањето на византиските мисионери, солунчаните **Константин Филозоф** - Свети Кирил (827-869) и **Методиј** (825-885). Тие се основоположници на словенската писменост и култура, создатели на првата официјална словенска азбука и тоа врз основа на еден македонски говор (од околината на Солун), односно од јазикот на македонските Словени од времето на IX век. Кирил и Методиј се автори на првиот словенски книжевен јазик, на преводите на светите и богослужбените книги на словенски јазик и едни од најзначајните словенски писатели. Тие создадениот јазик и литература, го вовеле во училиштата и црквата, а бидејќи јазикот бил народен, нужно станал темелен камен во изградбата на културата.

Со создавањето на глаголицата и преведувањето на книгите од грчки јазик на јазикот на македонските Словени, Кирил и Методиј ги удриле темелите на словенската писменост. Нивното духовно творештво и просветителска мисија мошне позитивно влијаеле и врз најзначајниот собирач на македонски народни умотворби Марко Цепенков.

Кирил и Методиј се светители на духот и добрината, кои со своето дело не ги оставиле во аманет само новитетите во јазикот и културата, туку и моралните и позитивни вредности на живеењето. “Тие сметале дека оној што знае и ќе прави добро. Затоа се посветиле на воздигнувањето на луѓето. Сите Словени нив ги слават како просветители и доносители на моралот. Нивниот силен плам никогаш не запре да гори. И папата Јован Павле II, кој е прв римски епископ Словен и етичар по професија, во 1985 година ги прогласи светите

Кирил и Методиј за сопокровители на Европа, истакнувајќи ја нивната ученост, учителска моќ и морална доблест”<sup>348</sup>.

Кирил укажувал дека моралот е смисла на егзистенцијата на луѓето, врв на нивната животна активност, така што одговорното и духовно однесување во кое човекот нема да се гледа како средство, туку како крајна цел, го поттикнало да го развива духовниот поглед и да ги пренесе размислите дека без етичко поведење и насоченост кон Бога не може да се очекува излез од мачнината, тешката судбина и спас од егзистенцијалниот товар. Неговата согледба за светот била дека тој е израз на зло и грев, кои можат да се надминат ако се елиминираат ниските страсти и грешните потреби на телото, а ѝ се даде предност и духовно се воздига душата, која е вдахната од Бога.

Во таа насока, одеље и зборовите на Методиј: “Каква полза има човек - и целиот свет да го добие, а душата своја да ја испразни или да ја погуби? Што ќе добие човек во замена за својата душа?”.

Кирил Темков смета дека покрај делото и поуците на големите философи, учители и етичари светите Кирил и Методиј, за нас Македонците особено значење имаат поттикнувањата од нивните ученици, светите **Климент** (околу 835 - 916) и **Наум Охридски** (830-910), кои се духовни творци на македонската култура и нација. “Тие не се само најспособни и најзначајни личности кои живееле и твореле во Македонија од Средниот век до денес, тие се наши првоучители, оние чија дејност и мисла лежат во темелите на постоењето и на културната доблест на нашиот народ”<sup>349</sup>.

Климент Охридски бил основоположник на словенската писменост и култура во Македонија и директен продолжувач на македонската книжевната традиција, која ќе се развива во текот на вековите најчесто анонимно, до времето на писателите од XIX век Кирил Пејчиновиќ, Јоаким Крчовски, Теодосија Синаитски и други.

Тој е првиот оригинален словенски и македонски поет, беседник, просветител и составувач на голем број “слова”, со кои го подучувал

<sup>348</sup> Види: Кирил Темков, *Свети Кирил философ - посветеност кон воздигнување на луѓето*, “Старт”, Скопје, 14 февруари 2003 (серија Етичари).

<sup>349</sup> Види: Кирил Темков, *Свети Климент Охридски - тргај се од злото и прави добро*, “Старт”, Скопје, 30 мај 2003 (серија Етичари).

населението како правилно да ги исполнува верските обреди и како да ги препознава вредностите на етичкиот и духовен живот.

Во своите духовни и просветителски стремежи, Климент Охридски посебно место им посветил на етичките сознанија, кои треба да му помогнат на човекот да се осмисли самиот себеси и својата добродетелна егзистенција. Тој зад себе оставил вредно духовно и книжевно творештво, кое одамна ги минало границите на просторот и времето во кои создавал. Една од најголемите етички пораки што кога и да е некогаш кажана кај нас, потекнува од овој наш величествен духовник, кој во форма на категорички императив препорачал: “Тргај се од злото и прави добро!”<sup>350</sup>.

Покрај тоа што се истакнал како голем етичар, Климент Охридски, извршувајќи огромна литературна и организаторска дејност, се прославил и како оригинален просветител и основач на првиот македонски универзитет во Охрид, кој станал најзначаен словенски книжевно-културен центар на средновековието.

Во школата минале околу 3.500 ученици, кои станале суштински проповедници на христијанството на словенски јазик. Климент Охридски ја создал втората верзија на словенското писмо - кирилицата и ги напишал светите книги (житија) за своите велики учители. Заедно со свети Наум, тој е создател на првите словенски цркви и манастири како културни и животни центри и бил прв словенски епископ кај јужните Словени.

Климент Охридски ги поучувал верниците и свештениците дека нема ништо полошо од морална несвесност, која нужно поединецот ќе го соочи со духовна пропаст, посебно доколку не го воспостави единството на мудроста и етичноста. Затоа, искажал етички поуки во кои прво од себеси, а потоа и од црковните лица барал исполнување на моралната одговорност и на духовната должност: “На епископот и на попот му прилега да ги поучува и да ги упатува луѓето кои му се доверени. А тој самиот прв треба да се оттргнува од секакво зло... Епископот треба да е беспорочен, како Божји пратеник, да не си угодува себеси, ниту да се гневи, да не е пијаница и злобен, да не е

---

<sup>350</sup> Климент Охридски, *Житија. Слова. Поуки* (Скопје: Македонска книга, 1974), стр. 90.

лаком на дарови, но да е гостољубив и справедлив, да им помага на тие што му се доверени, поучувајќи ги... Да биде моќен утешител, самиот во сè да дава пример со добро дело”<sup>351</sup>.

Климент Охридски укажува оти “се лаже оној кој верува дека неморалното дејствување останува незабележано, дека со него ќе освои некаква придобивка и дека тоа ќе може да го оправда. Страста по негативното ја уништува човековата егзистенција, бидејќи го уништува она што во него е од Бога”.

“Свети Климент не се занесувал во разјаснувањето на необјасниви теолошки прашања, не се вдлабочувал во решавање на некои бесмислени теолошки филозофирања за почетокот и крајот на човековото битие, туку, како што рекол Теофилакт, со едноставни, разбирливи зборови вршел пропаганда во полза на потребата за победа над заостанатоста на населението во морален и материјален поглед”<sup>352</sup>.

Поуките кои Климент Охридски им ги упатувал на луѓето имале за цел да ги поттикнат кон духовната хармонија, моралните вредности и кон елиминирањето на копнежот кон славата, парите и задоволствата на телото. Тој укажувал дека во светата црква треба да се доаѓа со чисти срца, без гнев и злоба и на Бога да му се молиме, барајќи најпрвин очистување од секаков грев. Кога се празнуваат празници на светители, препорачува да се угледаме на нивната чистота и нивниот добар живот и на нивните добродетели. “Угодување на Бога е ако се зафатиме за молитви и ако лицемерно не ги празнуваме празниците, угодувајќи ѝ на утробата, а со пофалби на трпезата; и да ги следиме нив со свето дело, со чистота на својата душа, просветлувајќи ги срцата и правејќи свети дела секогаш. Такво празнување сака Господ, кога туѓинците ќе се со нас, кога гладни ќе нахраниме, кога голите ќе ги облечеме, кога затворениците со понада ќе ги посетиме, кога на навредените ќе им пружиме некаква помош, кога на болните и сиромашните ќе им се пружи од наша страна некаква помош, кога со

---

<sup>351</sup> Исто, стр. 95.

<sup>352</sup> Харалампие Поленаковиќ, *Во мугрите на словенската писменост* (Скопје: Мисла, 1973), стр. 176.

смирение и нелицемерие, со вистинска љубов ќе се почитуваме еден со друг”<sup>353</sup>.

Вистински пост не е само да се воздржуваш од храна или пиење, туку да избегнуваш секаков грев, сметал Свети Климент. Според него, од најголемо значење е луѓето да почнат духовно да се обновуваат и со воспоставување на моралната чистота и со добрината, животот да го направат достоин, а не само со збор да се нарекуваат христијани, туку во духовен подвиг да се постават и да се надминуваат еден со друг со добрина.

*Панонските легенди* претставуваат први оригинални дела напишани на словенски јазик. Тие содржат две житија, напишани по образец на византиските житија, од кои едното е *Житието на Кирил*, а второто *Житието на Методиј*. Некои ги викаат и *Моравски легенди*, бидејќи во нив најопширно е опишан животот и дејноста на Кирил и Методиј во Панонија, односно Моравија. Вториот дел од името, *легенда*, доаѓа од латинскиот истоимен збор кој означува приказна со чуден религиозен карактер. *Панонските легенди* содржат во себе драгоцен податоци за животот и работата на творците на првата словенска азбука, најстарата словенска писменост и книжевност и првиот словенски книжевен јазик, во чии основи влезе говорот на македонските Словени од Солунско од средината на IX век.

По прашањето кој бил авторот на *Панонските легенди* различни научници давале различен одговор. Некои претполагале дека и двете житија ги напишал некој анонимен Моравец, а на *Житието на Методиј* - Климент Охридски. Сепак, како најблиско до вистината се зема тврдењето дека автор и на двете житија е Климент Охридски.

Во *Житието на Кирил*, авторот, Климент Охридски, го слави Кирила како татко и учител на Словените и ја искажува благодарноста за неговото огромно дело - создавање на словенската азбука, јазик и книжевност и просветувањето на словенскиот род. Свети Климент укажа дека најважно е човекот да ја љуби мудроста, да биде етичен и дистанциран од негативните искушенија. Затоа ги мотивирал луѓето да се здружат со Премудроста: “Стани ми сестра, а мудроста направи ја

---

<sup>353</sup> Климент Охридски, *Житија*. Слова. Поуки, цит. дело, стр. 88.

своја пријателка, оти Премудроста свети посилно од сонцето и таа, ако си ја одбереш за другарка, ќе те спаси од многу зла”<sup>354</sup>.

Позната е една легенда што мошне добро ја покажува етичката ориентираност на Климент Охридски: Шетајќи по чардаците на својот манастир, тој забележал како долу во водите на езерото се давело некое девојче. Мајката и таткото не можеле да му помогнат на нивното чедо, бидејќи биле далеку. Тогаш свети Климент се помолил и добил божја сила, така што скокнал во езерото и го спасил девојчето. За покажаната хуманост, родителите сакале да го наградат, но тој одговорил: “Добрина со добрина се враќа”<sup>355</sup>. Оваа легенда укажува дека доброто никогаш нема да остане незабележано и невозвратено, бидејќи чувството од правењето позитивни дела, нужно ќе му предизвика големо задоролство, среќа и духовна исполнетост на поединецот кој ита кон добродетелта.

До крајот на XIV век, културните и книжевни активности во Македонија биле поврзани со анонимната препишувачка дејност на богослужбените текстови и на делата на Климент Охридски, Константин Презвитер, Црноризец Храбар. Покрај тоа, биле создадени и препишувани разни зборници од беседи на прослаavenите беседници на христијанската црква, зборници од христијанската поезија, како и романи и раскази. Работата се одвивала во неколку позначајни препишувачки центри: охридскиот, светогорскиот, лесновскиот, скопскоцрногорскиот и во други помали центри кои работеле во бројните македонски манастири. Од ова време нема некое позначајно книжевно име, иако некои од препишувачите оставиле зад себе и по повеќе препишани ракописи.<sup>356</sup>

Културните прилики во Македонија во периодот од XV до XVIII век, целосно го чувствувале ограничувачкото и деструктивно влијание на турското владеење. Единствени културни средишта во Македонија останале манастирите. Располагајќи со голем број словенски ракописи, манастирите ја продолжиле традицијата на препишување и

<sup>354</sup> *Панонски легенди* (Скопје: Македонска книга, 1970), стр. 27.

<sup>355</sup> Вера Стојчевска-Антиќ, *Климент и Наум Охридски во народната традиција* (Скопје: Наша книга, 1982), стр. 34.

<sup>356</sup> *Историја на Македонскиот народ* (Скопје: Просветно дело, 1972), стр. 75.



размножување на богослужбени, филозофско-поучни и црковно-практични списи. Такви на прво место биле Лесновскиот манастир во Кратовско, Матејче и Св. Прохор Пчински во Кумановско, Слечче во Демирхисарско, Трескавец во Прилепско, Пречиста во Кичевско, Јован Бигорски во Дебарско, Полошкиот манастир во Кавадаречко и други.

Слечченскиот манастир во XV век е меѓу најзначајните културно - просветни и книжевно - уметнички средишта, а во XVI век водечки книжевен центар во Македонија. Според Ванѓелко Лозановски “во Слечченскиот манастир се негувал, пазел, чувал и развивал македонскиот јазик и со љубов се продолжувало светлото дело на Климент и Наум Охридски. Тој бил цврст и несовладлив бедем и тврдина против грчкото, бугарското и српското влијание во Македонија”<sup>357</sup>.

Културно-просветните активности присутни во Слечченскиот манастир мошне позитивно влијаеле и врз воздигнување на народното поетско творештво, особено за уметничко вообликување на комитските и револуционерните македонски песни.

Од крајот на XIV до почетокот на XVIII век, во Македонија настанал период на преведување зборници со различна содржина, кои се наречени дамаскини и во кои почнале да проникнуваат елементи од македонскиот говорен јазик. Освен тоа, и во овој период настанале неколку значајни споменици на словенската писменост во Македонија: “Климентовата грамота”, “Слечченски писмовник”, “Слечченски поменик”, “Македонски дамаскин” од XVI век, “Тиквешки зборник” од XVI до XVII век. “Трескавечки кодик” од XVII до XVIII век”.

“Слечченски писмовник” е мошне значаен за историјата на македонскиот јазик. Во неговите 17 писма, македонскиот народен јазик се јавува како книжевен истиснувајќи го црковнословенскиот јазик. Во Слечченскиот книжевно-уметнички центар најмногу ракописи на македонски народен јазик напишал Висарион Дебарски.

Духовниот и културен карактер на средновековната книжевност најсуштински може да се долови преку зборниците, кои се мали

---

<sup>357</sup> Ванѓелко Лозановски, *Слечченскиот книжевно-уметнички центар* (Битола: Друштво за наука и уметност, 1987), стр. 10.

антологии што даваат корисни поуки за моралните определби и за спиритуалните вредности на животот. Изборот на популарните текстови го извршувале анонимни антологичари, кои во зборникот прикажувале најразнородни книжевни содржини. Во периодот до XVIII век, во македонското духовно и книжевно творештво постоеле многу зборници или разумници кои во текстовите ги асоцирале религиозните легенди за постанокот на првите луѓе, за нивното огрешување и протерување од Рајот, за борбата меѓу доброто и злото, за духовното и порочното. **“Тиквешкиот зборник”** е во редот на најзначајните ракописи што било кога произлегле од нашето народно поетско творештво. Тој го добил ваквиот назив според местото на наоѓање - селото Мрзен во Тиквешијата.

Блаже Конески, укажал оти зборникот е неоправдано датиран со втората половина на XVI век, зашто, “најновите изучувања со голема сигурност го поместуваат датирањето во крајот на XV или почетокот на XVI век”<sup>358</sup>. Вера Стојчевска - Антиќ, во својот дисертациски труд за книжевното претставување на зборникот, слично како и Конески, смета дека “крајот на XV век е времето кога настанал ракописот, или самата граница на XV и XVI век”<sup>359</sup>. Тиквешкиот зборник го пронашол македонскиот собирач на народни умотворби Христо Антов и го предал во Народната библиотека “Св. Кирил и Методиј” во Софија.

Во содржината на “Тиквешкиот зборник”, преовладуваат етичките поуки и духовните начела за следење на доброто и хармоничното и на мошне разновиден начин се претставени сите оние прашања кои си ги поставувал човекот во средновековието во врска со природните и космолошки појави, вредноста, смислата, филозофијата и убавината на духот и телото.

Моралистичките поуки присутни во зборникот на мошне оригинален начин се прикажани во *Физиолог* (за животните), кој претставува посебен вид на средновековна книжевна творба, карактеристична според своите алегорично-симболички толкувања. Тука фигурираат 20 слова посветени на животните, кои ни

---

<sup>358</sup> Блаже Конески, предговор во: *Тиквешки зборник* (Скопје: Мисла, 1987), стр. 7.

<sup>359</sup> Вера Стојчевска - Антиќ, поговор во: *Тиквешки зборник*, цит. дело, стр. 196.

симболизираат одредени вредности и начела на постапување и размислување во согласност со христијанското учење. Имено, орелот е цар на птиците и живее најдолго, така што кога човекот ќе падне во тежок грев, треба да прибегне кон духовното и да се подмладува со милостини и со солзи спрема луѓето. Зашто, гревовите се како староста орлова, поради што не се знае кога ќе дојдат разбојници и ќе ја уловат човековата душа.

“Лисицата е итруманка. Кога не наоѓа храна за себе, излегува на присојно место, и ќе го затаи здивот во себе и ќе се подуе. И доаѓаат птици, мислејќи дека е мртва. Се наведнуваат над неа, а таа ќе ги фати и ќе ги изеде. Така и ѓаволот кога сака да го преблазни човека, ќе го научи на лош пат и ќе се потаи во него лошотијата. По малку ќе му се услади, дури да се научи на злото. И така довека злото го има”<sup>360</sup>.

Во Физиолог дадена е моралистичка поука и со пупунецот, кој е претставен како шарена птица, која манифестира голема грижа за своите пилци. “Но, кога тие ќе пораснат, родителите ќе ги искубат перјата и стануваат млади. И пилците тогаш ги хранат своите родители дури не им порастат перјата. Така и ти, безумен човече, разбери за родителите свои. Зашто ако на родителите не им угодиш, ни на Бога не му угаѓаш, бидејќи самиот Господ се наречува родител. Ако не умееш на родителите да им угодиш, позавиди му на пупунецот. Чини и ти така и не бој се!”<sup>361</sup>

Во словото за Штркот си истакнуваат христијанските идеали - сочувство и сомилост. Штркот е мека птица. Кога си прави гнездо, бара место и внимава за сè што е околу него. Кога ќе види нешто, клака, што секој околу него да види и да се управува. Зашто тој го љуби Бога, соседите и дружината. Та, дружина и соседи, почујте каква љубов имаат птиците, така и вие имајте љубов кон ближниот свој. Имај го ближниот како и себеси! Како што Бога го љубиш, така и соседот љуби го!

Во *словото за змијата* е прикажана потребата за духовно воздигнување на човекот, кој следејќи ги етичките начела, нужно наоѓа решение за проблемите со кои се соочува. Тој, исто како што прави

---

<sup>360</sup> *Тиквешки зборник*, цит. дело, стр. 59.

<sup>361</sup> Исто, стр. 61.

змијата, кога ќе се најде пред опасност, треба да го свива сето тело и да ја покрива главата. На змијата, и целото тело ако ѝ го поразат, а главата ја зачува, пак од главата сето тело ќе го исцели.

Поуката на ова слово е да го мотивира човекот да ја чува душата здрава, бидејќи со неа телото ќе си го облагороди и излекува. Но, ако душата ја загуби, а телото остане здраво, сè ќе биде загубено, зашто телото нема да успее душата да ја исцелува и да го ослободи од голема духовна болка.

Во вториот дел од “Тиквешкиот зборник” се толкуваат прашања од Новиот завет. Тука се актуелни евангелските раскази за Исус Христос, за светителите, а меѓу најзначајните ракописи се тие во врска со Исусовото раѓање, како и со подароците што мудреците од Исток му ги донеле: злато, ливан и смирна.

## **2. Етичките поуки кај македонските преродбеници**

Творечката и духовна разбуденост и делумно подобрениот општествен живот на македонскиот народ во почетокот на XIX век, придонесоа за пројавувањето на културната преродба и за појавата на литературните дела. Првите македонски литературни творци се главно монаси, кои во своите ќелии во манастирите ги преведувале црковните книги за потребите на црквата

Во 1814 година, **Јоаким Крчовски** (умрел околу 1820) во Будимпешта издал една книга на својот народен јазик, а 1816 година, во истиот град, и **Кирил Пејчиновиќ** (околу 1770-1845) ја издал книгата “Огледало”, која е заснована на народното фолклорно творештво. Тие главно ја репродуцирале средновековната религиозно-поучна литература и треба да бидат сметани како претходници на македонскиот културен препород во XIX век. Значајно е да се наведе дека нашите први писатели Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, како догматизирани црковни лица, имале мошне негативен став кон народната песна, која ја сметаат како производ на ѓаволот, како гнасна работа, која не му припаѓа, според нивното мислење, на еден исправен човек.

“До појавата на првите преродбенски нукулци околу средината на XIX век во Македонија не постоело никакво интересирање за собирањето на народните умотворби... И не само што дотогаш немало никаков интерес за народните умотворби и нивното собирање, туку, напротив, дури и првите македонски писатели Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски имале негативен однос кон народната поезија, нејзиното силно влијание и широката употреба во народните маси тие го сметале за штетно, па затоа ја осудувале. Во овој период тие не се разликувале многу од кои било црковни луѓе, свештеници или калуѓери, кои отсекогаш настојувале, повеќе или помалку, упорно и не избирајќи средства, да ја задушат народната поезија и да ја заменат со црковна, бидејќи првата - слободна и животна во својата суштина - не била во согласност со затапените црковни сфаќања за животот и односите на луѓето”.<sup>362</sup>

Сé поголемото настојување на македонското граѓанство за иницирање на културно-просветната дејност, придонело во 1838 година во Солун, **Теодосија Синаитски** да ја отвори првата македонска печатница со словенски букви и да ги објави првите пет книги, главно преводи или учебни прирачници на јазик мошне близок до народниот. Во 1838 година, во печатницата на Синаитски бил објавен и значајниот учебник во македонската книжевна историја “Начелное учение” од Анатолија Зографски. Постепено, заедно со печатењето книги одело и основањето македонски училишта, во кои црковните предмети биле заменети со световни предмети: математика, геометрија, физика, зоологија и граматика.

Со почетокот на XIX век во Македонија настануваат промени и во книжевното и во уметничкото создавање. На местото на литературата со црковна тематика, развојот на националната преродба го истакнува интересот кон народното творештво. Започнува интензивно собирање и објавување на народната песна и приказна.

Македонскиот народ во текот на својата долговековна историја создавал богата и разновидна пишувана и усмена литература и пред појавата на словенската писменост. Песните, приказните, гатанките,

---

<sup>362</sup> Кирил Пенушлиски, *Македонскиот фолклор* (Скопје: Мисла, 1981), стр. 39.

пословиците и други дела, биле паметени и усно пренесувани на поколенијата. Народното фолклорно творештво било создавано на седенките, на полето, по планините, по занаетчиските дуќани и насекаде каде можеле да се изразат креативните и духовни настојувања за културно воздигнување.

Усните творби се познати и под името народна литература и се создадени многу порано пред писмените. За разлика од делата во писмената литература, кои во најголем број случаи се творби на еден човек и имаат индивидуален карактер, делата од усната литература се производ на колективните творечки активности. Имено, писмената творба, нејзиниот автор веднаш ја запишува, давајќи ѝ го со тоа својот личен и книжевен белег. “Со усните творби случајот е поинаков. Тие, доколку бидат прифатени од народните маси, пренесувајќи се од човек до човек, непрекинато се менуваат, било позитивно или негативно, сè до моментот кога ќе бидат забележени”<sup>363</sup>.

Народната усна книжевност е одделен, посебен дел од литературата. Таа во науката е позната под терминот - фолклор, кој го претставува усното народно творештво на широките народни маси и го одразува нивниот културен, социјален и историски развој на живеење.

Втората половина на XIX век донесе сè поголемо свртување на македонските преродбеници кон фолклорното творештво, на кое се гледало како на средство за афирмација и за будење на националната вредност, самочувство и културна посебност. Таквите околности придонеле за засиленото собирање и објавување на македонски народни умотворби. Интересот кај Македонците кон народните умотворби, со својата собирачко-запишувачка и издавачка работа ќе го пробудат туѓинци, кои се зафатиле со таква дејност од различни индивидуални побуди. Нивните имиња се: Вук Ст. Караџиќ, Виктор И. Григорович, Станко Враз, Стефан И. Верковиќ.

Вук Ст. Караџиќ ја објави веќе во 1815 година првата македонска народна песна, побуден од својот славистички интерес кон јазикот на јужнословенските народи. Набрзо потоа, публикуваше уште 27 македонски народни песни во својот “Додатак к санктпетербургским

---

<sup>363</sup> Исто, стр. 10.

сравнителним рјечницима свију језика и наречија”.<sup>364</sup> Тој е првиот собирач на народни умотворби, кој објави народни песни од македонскиот терен, од Пиринска Македонија, нарекувајќи ги бугарски. Вук Караџиќ се наоѓал под влијанието на традицијата, која знаеше дека Македонија во минатото се наоѓала под бугарска управа, па и била “бугарска”, односно дека се наоѓала во составот на српската средновековна држава, па и била “српска”. Според Харалампие Поленаковиќ, “големината на Вук Ст. Караџиќ не се намалува со тоа што еден македонски говор го нарече бугарски, а друг македонски говор српски. Времето си го кажа своето за тоа какви се тие говори и на кој јазик му припаѓаат. Значењето на Вук е во тоа што тој прв го изнесе на виделина фолклорното богатство на македонскиот народ”<sup>365</sup>.

Со својата љубов кон македонското народно творештво и собирачка активност особено се истакнал босанскиот Хрват **Стефан И. Верковиќ**, кој за Македонците велел дека се “изразито поетски надарен народ, трудољубив и дружељубив и со мирна природа”<sup>366</sup>. Тој долго време живеел во Југоисточна Македонија (Серес, Драма и др. места) и собрал огромно богатство од македонски народни песни, приказни и пословици.

Првиот зборник со македонски народни песни “Народне песни македонских Бугара” (содржел 335 македонски народни песни од Серез и околината, Верковиќ го објавил 1860 година во Белград. Зборникот од раскази излегол многу подоцна - дури во 1932 година во Прага во издание на Чешката академија на науките, под наслов *Јужномакедонски народни приказни*.

“Трите зборници на Верковиќ и другите негови објавени фолклорни материјали имаат голем научен интерес, како за фолклористиката, така и од филолошка гледна точка, како значајни извори за проучување на македонскиот јазик и македонските говори”<sup>367</sup>

---

<sup>364</sup> Томе Саздов, *Студии за македонската народна книжевност* (Скопје: Студентски збор, 1978), стр. 10.

<sup>365</sup> Харалампие Поленаковиќ, *Студии од македонскиот фолклор* (Скопје: Мисла, 1973), стр. 80.

<sup>366</sup> Томе Саздов, Стефан И. Верковиќ, *Современост* (Скопје, 1976) стр. 9.

<sup>367</sup> Кирил Пенушлиски, *Македонскиот фолклор*, цит. дело, стр. 127.

Заслугите на Верковиќ за националната и културна преродба на македонскиот народ се мошне значајни, зашто по негова иницијатива мнозина Македонци ќе почнат да собираат народни умотворби. Имено, воспоставувајќи тесни врски со македонските интелектуалци, како Димитар Миладинов, Партеније Зографски, Кузман Шапкарев, Јордан Хаџи Константинов - Џинот, Рајко Жинзифов и многу други, Верковиќ ги поттикнуваше кон собирањето на народните умотворби, со што максимално придонесе за културното и просветното издигање на македонскиот народ.

Со создаденото усно поетско творештво, Македонците низ вековните борби со разните поробувачи и асимилатори, си ги сочувваа најсуштествените показатели на националната самобитност - јазикот, моралот и надежта. Впрочем, и **Константин Миладинов** ја потенцирал улогата на народните песни како “показаљка на степенот от умственото развитие од народот и огледало на неговиот живот”<sup>368</sup>, додека неговиот постар брат Димитар собирањето на фолклорни материјали го сфаќал како средство за борба против погрчувањето. Слично размислувал и Кузман Шапкарев - третиот голем собирач на македонски народни умотворби. За Марко Цепенков, собирањето на народните умотворби било “народна работа”.

Собирањето на македонското фолклорно творештво во XIX век, се карактеризира според своето широко општествено значење и според насловувањето на објавените Зборници, со туѓо национално име. Во тој период, некои од собирачите, освен што се јавуваат и како раскажувачи на приказни, вршат и интервенции врз текстовите.

Од средината на XIX век, настапи периодот на интензивно собирање, афирмирање и публикување на народното поетско творештво, од самите Македонци, претежно од редовите на учителите. Димитрија Миладинов бил првиот предводник на собирачкото дело во периодот на македонската преродба. Тој работел како учител, кај кого се школувале низа идни македонски учители, учебникари, писатели и собирачи на народни умотворби: Партненије Зографски, Рајко

---

<sup>368</sup> Миладиновци, *Зборник 1861-1961* (Скопје: 1962), стр. 10.



Жинзифов, Григор Прличев, Кузман Шапкарев и Константин Миладинов.

Во Загреб 1861 година, со материјална помош на хрватскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер, објавен е Зборникот од македонски народни песни, гатанки и обичаи од Константин Миладинов.

Зборникот на Миладиновци, презентирајќи го достоинствено разновидното поетско народно творештво кај Македонците - обелодени 660 песни, 14 детски игри, неколку народни обичаи од разни места во Македонија, 8 верувања, 16 преданија, извесен број лични имиња, 50 пословици и 104 гатанки.<sup>1</sup> За Марко К. Цепенков, Зборникот на Миладиновци беше најзначајна книга, речиси еднаква на Евангелието: “Казаф и понапре оти себапо беше за збирање народни приказни и др. от покојнио Д. Миладин и от негоио сборник што ми стоеше дома, како фторо ванѓелие ...”<sup>369</sup>. Зборникот на Миладиновци предизвика силна мотивација за собирање народни умотворби и кај Кузман Шапкарев, како и кај други македонски фолклористи. Со запишување и публикување на усното народно творештво се зафатија и Јордан Хаџи Константинов - Џинот, Рајко Жинзифов, Партенија Зографски, Ѓорѓи Пулевски, Панајот Гиновски, Јанаки Стрезов, Димитрија В. Македонски, Венијамин Мачуковски, Антон П. Стоилов.

Неисцрпното богатство на нашето народно поетско творештво придонесе да излезат зборници со фолклорно-етнографски материјали од Кузман Шапкарев, Васил Икономов, Антон П. Стоилов, Наум Тахов и да се објавуваат македонските народни умотворби во угледниот “Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина”, каде што “импозантно место заземаат записите и текстовите на Марко Цепенков. кои суштествено придонесоа за афирмацијата на македонскиот јазик во пишаната реч и во буђењето на интересот за македонската култура и за македонското минато”<sup>370</sup>. Имено, кога 1889 година во Софија, во издание на бугарското Министерство на просветата и под редакција на познатиот научник Иван Д. Шишманов,

<sup>369</sup> Марко Цепенков, *Материјали и литературни творби - Автобиографија*, книга десетта (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 330.

<sup>370</sup> Блаже Ристовски, *Столетија на македонската свест* (Скопје: Култура, 2001), стр. 311.

излезе од печат “Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина”, мнозина од македонските собирачи на народни умотворби почнаа да ги објавуваат своите собрани фолклорни материјали на неговите страници.

Меѓу најплодните соработници на оваа периодична публикација беше Марко К. Цепенков, кој редовно печатеше разновидни народно-поетски материјали, прикажувајќи го пред јавноста македонското фолклорно и јазично богатство. Цепенков претежно собирал приказни, пословици, гатанки, благослови, детски фолклор, народни обичаи и верувања и песни. Неговите дела се издадени 1972 година во Скопје (во десет книги) под наслов: *Македонски народни умотворби*. А.П. Стоилов беше еден од првите што успеа да објави две збирки со македонски народни умотворби уште во 1894 и 1895 година, покрај Васил Икономов кој во тоа време објави две збирки во 1893 и 1895 година, потоа Наум Тахов и Кузман Шапкарев со осумтомниот зборник.

Во првата генерација собирачи, публикувачи и афирматори на македонските народни умотворби спаѓа и охриданиецот **Кузман А. Шапкарев** (1834-1909). Неговиот капитален Зборник, печатен во осум книги (во Софија, 1891-94 година), осум децении претставуваше, заедно со Вуковите збирки, најобемна фолклористичка публикација не само кај нас и кај јужнословенските народи, туку и воопшто на Балканот, па и ширум просветената Европа! Шапкаревиот Зборник содржел над 1.200 песни, околу 350 приказни, извесен број пословици и гатанки, како и примероци на детски фолклор. Со своите неколку учебници и нивното забележливо влијание во тогашниот просветен живот на македонскиот народ Кузман Шапкарев се истакнува и “*како централна личност во македонското учебникарско дело*”<sup>371</sup>.

Почетокот на собирачката активност на Кузман Шапкарев се датира веднаш по тој на браќата Димитрија и Константин Миладиновци, така што неговата триесетгодишна фолклорно-етнолошка оставина е надмината само од Марко К. Цепенков, кој 42 години ги запишувал умотворбите на македонскиот народ. Меѓу Шапкарев и Цепенков

---

<sup>371</sup> Блаже Конески, *Кон македонската преродба - Македонските учебници од 19 век* (Скопје 1959), стр. 14.

постоела вистинска долгогодишна дружба на двајца сонародници, кои креативно се надополнувале и меѓусебно си помагале.

**Антон Поп Стоилов**, роден во с. Лешко, Горноџумајско, на 15.02.1869 година, спаѓа во групата најголеми и најзначајни собирачи на македонски народни умотворби, од крајот на XIX и почетокот на XX век. Според Марко Китевски, неговото име стои веднаш по имињата на браќата Миладиновци, Марко Цепенков и Кузман Шапкарев.

Многу години пред Цепенков и Шапкарев да го постигнат својот креативен зенит во собирањето на народните умотворби, во Прилеп создавал **Ристо Дамјанов Логотет** (1765-1852), еден од најзначајните творци на нашата народна духовитост и етичка мудрост. За ликот и делото на Логотет пишува големиот прилепски актер **Блаже Алексоски**, кој спаѓа во редот на најистакнатите современи забележувачи на духовните богатства на македонскиот народ.

“За Ристо Дамјанов Логотет се смета дека е првиот творец на современиот духовен израз на Прилеп и највредниот натпреварувач во прилепското шегобијство. Тој е една од нашите најоригинални преродбенски фигури, што ги покажува широчината и човечките потенцијали на нашиот историски и национален подем”<sup>372</sup>.

Во книгата “Аци - Христо Логотет”, авторот Блаже Алексоски ги прикажа настојувањата на Дамјанов за пошироко воспоставување на граѓанскиот и национален морал, за почитување на духовните вредности и за ориентацијата кон знаењето и етикецијата. Тој на своите сограѓани им препорача разумно, одговорно и морално да постапуваат и мудро да си ги проценат интелектуалните способности: “Ако си ја избрал глупоста како сурат со кого можеш да се скриеш пред глупаците, арно е; лошо е ако будалштилакот тебе те зема како сурат да се прави умен пред умните”<sup>373</sup>. Логотет на мошне шеговит начин ја прикажа мрзеливоста и колебливоста на прилепчаните кои велеле: “Со години и години земаме залет, се спремаме да се загнеме на работата, пуздер ќе ја сториме. Кај сме чекале толку време, да почекаме уште малку, демек, да присобериме уште повеќе сили за работа, па после, со

<sup>372</sup> Кирил Темков, *Единствено дело за единствена личност*, предговор во: *Аци-Христо Логотет* (Прилеп, 2008), стр. 8.

<sup>373</sup> Блаже Алексоски, *Аци-Христо Логотет*, цит. дело, стр. 180.

лесно ќе го даде господ. Залетот ќе сврши работа, велат, тука му е мајката”<sup>374</sup>. Излезот од таквото непрактично и неконструктивно однесување, тој го барал во храброто, активно и етичко дејствување, зашто кога на добра нива се сее семето, добриот плод целосно ќе проникне.

Реалистичкиот и рационален пристап што го негувале прилепчаните кон околностите на животот, најдобро може да се согледа од дијалогот: “Кај си тргнал човеку? - “Го барам ксметот по белиот свет”. - “О - оф, бре брате, ако не го носиш ксметот во себе, нема никогаш да го најдеш”<sup>375</sup>.

Ристо Дамјанов - Логотет, цитирајќи ја арапската мудрост: “Волкот во нас почнува да го јаде човекот уште во најрана младост”, веројатно сакал да асоцира оти сите ние живееме со одредени психофизички ограничувања, предрасуди, сомнежи и стравови. Излезот од таквите деградирачки состојби треба да се бара во манифестирањето на човечноста, етичноста и духовноста. Само со развивање на тие вредности ќе престанеме во другиот да го гледаме волкот и ќе се дистанцираме од егзистенцијалниот реалитет на Хобсовата констатација која вели дека: “Човек, на човека му е волк”.

### **3. Марко Цепенков и народното творештво**

Меѓу позначајните македонски преродбеници од втората половина на XIX век се наоѓа и прилепчанецот Марко К. Цепенков, кој заедно со браќата Миладиновци, Стефан Верковиќ, Партенија Зографски, Кузман Шапкарев и Ѓорѓи Пулевски ѝ припаѓа на првата генерација собирачи на македонски народни умотворби.

Цепенков спаѓа во редот на најзаслужните културни работници од XIX век во Македонија, бидејќи неуморно работел во популаризацијата и во собирањето на народната и етичка мудрост и во воздигнувањето на македонското културно наследство. Сепак, тој многу децении не ѝ беше доволно познат на нашата книжевно-

---

<sup>374</sup> Исто, стр. 16.

<sup>375</sup> Исто, стр. 65.

историска наука. Според Томе Саздов, основната причина за тоа е фактот што Марко Цепенков не успеал да ги публикува поцелосно, во одделна книга, своите многубројни собрани фолклорни материјали.<sup>376</sup> “Се утврди дека овој прилепски терзија, со најскудно образование, не само што запиша повеќе македонски народни умотворби од секој друг нивни собирач, туку и дека, собирајќи и публикувајќи ги, видливо им ја поусовршил стилско-уметничката форма”<sup>377</sup>. Имено, творечката личност на Цепенков се извишила над обичното запишување на народните умотворби, зашто за разлика од другите собирачи, тој не ги запишувал слушаните умотворби веднаш, на лице место, туку ги ставал на хартија дополнително, по сеќавање. Тоа му овозможило да ги усоврши и подобри стилско-изразните компоненти на умотворбите.

Со својата творечка дејност и со макотрпната и упорна работа врз стилизирањето на собраниот фолклорен и етнолошки материјал на македонското поетско творештво, Цепенков приложи фонд од: 681 приказна, 170 песни, 5.032 народни пословици и поговорки, 100 гатанки, 389 народни верувања, 201 соништа и нивни толкувања, 46 баења, 67 детски игри и залагалки и поголем број клетви, благослови, скоропоговорки, народни обичаи и обреди, како и примери на тајни јазици, описи на занаети, музички инструменти и реквизити од секојдневниот домашен живот, лични (сопствени) имиња и презимиња, прекари. Фрапантно е што сето тоа, Марко Цепенков го создаде во мошне тешки и нехармонични семејни и општествени услови, за што пишува во “Автобиографија”, каде ја предочува борбата и односот на најблиските (родителите и сопругата) кон неговиот стремеж спрема учењето и народната етичка мудрост.

Марко Костов Цепенков е роден 1829 година во Прилеп, во многудетно и прилично сиромашно семејство, како прв син од вториот брак на Коста Цепенков. Татко му сметал дека син му Марко треба да учи занает и тоа “со корен”, а книга да научи толку “колку да може да си го пиши името и да крепи тефтер”. Впрочем, во тоа време бил

---

<sup>376</sup> Во текот на 1972 година во Скопје излегоа од печат собраните дела на Марко Цепенков во издание на книгоиздателството “Македонска книга” и Институтот за фолклор.

<sup>377</sup> Томе Саздов, *Студии за македонската народна книжевност*, цит. дело, стр. 128.

фаворизиран практичниот аспект на учење кој младите ги мотивирал кон занаетството, така што помалку се вложувало во високошколството и во теоретскиот начин на образование.

Затоа, за една година, колку што учел Марко, двај букварчето го научил, бидејќи потоа татко му го дал да учи шивачки занает. Причината за прекилот на образовниот процес на Цепенков, произлегувал и од материјалната немаштија во која живееле неговите родители, кои не биле во можност да одвојат одредена парична сума за школување на своите деца. Марко го објаснува тоа во “Автобиографија”: “Голема севда јас имав да учам, ами пуста сиромаштија не те остаа да учиш, кога немаш пет пари за книга да си купиш, сакаш неќеш на занает ќе одиш за да се учиш и лебо да си го вадиш”<sup>378</sup>.

“Многу пати му велел на татка ми, оти не ме остаи поеќе време да одам на даскал, за да се изучам арно, ами само со толку ме остаи.” - со длабока болка си спомнува Марко за нереализираната желба да заврши училиште. Таквите егзистенцијални околности го принудиле да го напушти школувањето и да почне да го изучува занаетот.

Подоцна, Коста Цепенков заминал за Струга на работа. Оттаму, во мај 1846 година, го повикал и Марко да му се придружи. Во Струга останале неколку месеци, така што Коста лекувал луѓе, а Марко учел буквар и псалтир. Отаде двајцата заминале за Кичево, каде Марко продолжил да го учи занаетот, потоа тој работи извесно време во Крушево кај својот стрико бакалот Илчо. Во 1852 година, од Прилеп Марко ќе замине за Битола со татка си, каде ќе отворат дуќан за продавање тутун. Потоа Марко пак се враќа во Прилеп и продолжува да работи како терзија. Меѓутоа, љубовта кон учењето и неговата ориентација кон писменоста и книгата не го остава мирен, така што продолжува самостојно да се образува. Прво почнува да чита житија, поученија, вечни календари, а подоцна доаѓа и до списанија и други книги и се нафаќа да ги учи грчкиот, турскиот, а потоа и влашкиот јазик.

---

<sup>378</sup> Марко Цепенков, *Материјали и литературни творби - Автобиографија*, книга десетта, цит. дело, стр. 316.

Големата интелектуална љубопитност и желбата за постојано надградување на своето знаење го мотивирале Марко да прибира деца што оделе на училиште и да ги потпрашува како учеле и што учеле. Минувајќи го целото свое слободно време со книга в раце, иако тешко доаѓал до нив, Марко постепено напредувал и се описменувал. Со време, кај него ќе се јави желба и самиот да пишува и тоа благодарение на значајниот македонски преродбеник Димитар Миладинов, кој во периодот околу 1856-57 работел како учител во Прилеп, во грчкото училиште. Миладинов тогаш почнал да собира народни умотворби, како и да води борба против грцизмот. “Тој беше чул дека Коста Цепенков, таткото на Марко, знае многу песни и затоа еден ден дошол кај него дома, за да запише некоја. Тогаш, тој му ја прочитал на Коста песната “Тумба, тумба дивина ...”, но Коста го пресекол, велејќи му дека се тоа “детинцки работи”, а такви неговиот Марко знаел едно чудо. Кога Миладинов дошол по вторпат кај Цепенкови, Коста го прашал, во присуство на Марка и по негова иницијатива, зошто ги собира песните, а овој одговорил дека сака да ги “типоса”, за да останат да се пеат некогаш, бидејќи Грците ќе ги погрчат”<sup>379</sup>.

Разговорите кои татко му Коста ги водел со Димитар Миладинов за вредноста на народните умотворби, го поттикнале Марко да почне да ги пишува “малецките приказни и другите работи” од своите родители. На почетокот пишувањето не му одело најсовршено и му причинувало големи тешкотии, зашто не можел брзо да пишува, а граматиката воопшто не ја познавал. Сепак, запишал многу приказни, обичаи, песни, поговорки, преданија за места и други умотворби од народното творештво. Освен Димитрија Миладинов и други лица го поткрепувале и насочувале Марка да учи и да бележи фолклорни материјали. Меѓу нив, Цепенков најмногу ги истакнал Кузман А. Шапкарев, кој во еден период бил учител во Прилеп и кому отпрвин му преостапувал извесен дел од своите дотогаш собрани народни приказни, како и Методија Кусев (подоцна владика старозагорски).

---

<sup>379</sup> Кирил Пенушлиски, *Македонскиот фолклор*, цит. дело, стр. 130.

Барајќи институција која би можела финансиски да го помогне печатењето на своите народни умотворби, во 1888 година Марко Цепенков ќе појде во Софија, бидејќи разбрал дека Министерството за просвета се интересирало за објавување на “Сборник за народни умотворенија”. Собраните материјали на Цепенков биле прифатени за печатење, откако претходно филологот Ефтим Каранов дал поволна рецензија за нив, така што од 1889 до 1900 година во Сборникот постојано ќе се објавуваат делови од овие материјали. Во прашање се над илјада народни умотворби, не земајќи ги предвид пословиците (нив ги има близу 4.000). Само приказни во Сборникот има 184, народни песни 85, 389 верувања и пророкувања, 201 сон, 12 басни итн.

Марко К. Цепенков по доаѓањето во Софија ќе остане во неа постојано да живее, така што отвора дуќан за продавање на тутун, но продолжува и со собирањето народни умотворби и тоа скоро исклучиво од Македонци. Сепак, тешкотиите и несреќите не го заобиколиле, бидејќи во периодот кога ја пишувал својата автобиографија (1896) ослепел на едно око, а и со другото не гледал добро. Подоцна, 1904 година, Цепенков ќе доживее сообраќајна незгода, односно ќе настрада од еден велосипедист и ќе остане сакат во нозете. Лошата судбина скоро го докрајчила, кога во следната година, неговиот син Ордан, кој постојано го помагал, ќе се умопобрка. “Живеејќи крајно бедно, Цепенков сепак не престанал да пишува: во периодот од 1896 до 1911 година тој објавил десетина свои песни и драмата “*Црне Војвода*”, со што ги потврдил сопствените книжевно-креативни заложби, пројавени прилично забележливо и во народните умотворби што ги запишувал”<sup>380</sup>.

Лошите егзистенцијални околности предизвикале последните 15-20 години од својот живот, Цепенков да ги преживее страдалнички, речиси без секаква потпора и скоро на полно забораен. Смртта го задесила во Софија на 29 декември 1920 година, како 90 - годишен старец.

Големиот квантум на собрани фолклорни материјали од страна на Марко К. Цепенков, како и квалитетот на нивното запишување и

---

<sup>380</sup> Томе Саздов, *Студии за македонската народна книжевност*, цит. дело, стр. 121-122.



креативно довообличување, придонесоа тој да се наметне како еден од најзначајните собирачи на македонски народни умотворби. Во таа насока одат и согледбите на Кирил Пенушлиски, за кого Цепенков е своеобразен македонски Вук Ст. Караџиќ. Според него, “Марко К. Цепенков е еден од најголемите, а секако најдобриот собирач на македонски народни умотворби, човек кој народните приказни најчесто ги дотерувал по својот вкус, давајќи им повисоко уметничко ниво и печат на своето лично творештво”<sup>381</sup>. Со вкупниот фонд на собрани фолклорни материјали, Цепенков стои повисоко од браќата Миладиновци, а на сосема исто ниво со осумтомниот собирачки опус на Кузман Шапкарев, надминувајќи го, сепак, по разновидноста на собраниот материјал и по квалитетот на запишувањето.

Плодната творечка активност на Марко Цепенков има огромно значење за македонската народна култура, односно за етнологијата, културологијата, филологијата, национално-политичката историја, народната книжевност, социологијата и етиката како една од најсуштинските дисциплини на филозофијата.

Имено, народното поетско творештво запишано од Цепенков има за цел да ги воздигне духовните и моралистички поуки, кои поединецот го подучуваат како да напредува во доброто, а да се оттргнува од злото. Етиката мудрост предочена преку книжевно-естетската вредност и прозниот уметнички израз на Цепенковиот фолклорен материјал, претставува значаен дострел на македонската литература и се пројавува како културен патоказ кој отвора нови светогледи за научно истражување и за креативно создавање. Впрочем, “записите на Цепенков, едновременно значат и драгоцен придонес за светската народна книжевност воопшто, бидејќи претставуваат компетентен материјал за стручни и научни анализи, како и за значајни теориски заклучоци”<sup>382</sup>.

Марко Цепенков немал подеднакво широк собирачки интерес кон сите видови народни умотворби, така што најмногу ги сакал и ги ценел народните приказни. Тоа може да го согледаме од изданието на неговите целокупни собрани фолклорни и други материјали.

<sup>381</sup> Кирил Пенушлиски, *Македонскиот фолклор*, цит. дело, стр. 139.

<sup>382</sup> Томе Саздов, *Студии за македонската народна книжевност*, цит. дело, стр. 127.

Првата книга во изданието на фолклорните материјали на Цепенков ги содржи сите народни песни што тој ги собрал, така што објавил во СБНУ вкупно 35 тажечки песни. Напишал и песни за повеќе македонски војводи, како што се Спиро Црне, Диме Чакре, војводата Тоде, војводата Ѓорѓија Лажо, Мицко војвода и др.

Во десеттомното издание на народните умотворби и други материјали на Марко К. Цепенков шест книги (II-VII) содржат народни приказни. Таквата огромна творечка активност го претстави како еден од најзначајните фолклористи, зашто речиси ни еден европски собирач не успеал да собере толкав број народни приказни колку што запишал Цепенков!

Тој собирал и запишувал секакви народни приказни: приказни за животни, волшебни приказни, легенди и преданија, реалистични приказни и анегдоти и др. Цепенков приказните ги запишувал на својот мајчин, македонски јазик, речиси исклучиво на родниот прилепски говор, со кој одлично се изразува. “За него не постоеле обрасци, авторитети на кои би се угледувал; тој ни бугарскиот јазик не го учел, ниту го знаел, што секако било среќна околност. Овие факти, и неговата самоукост, придонесле за чистотата на неговиот јазик. Оттука, приказните на Цепенков (па и другите негови фолклорни материјали и личните творби) претставуваат драгоцен извори за историјата и изучувањето на македонскиот јазик”<sup>383</sup>.

Во десеттомното издание на “Македонски народни умотворби”, значајно е да се спомнат и преданијата, кои во најголема мера се поврзани со македонска тематика, со сличности, места и настани од нашето минато. Повеќето од преданијата се однесуваат за изградбата на цркви, манастири и тврдини. Како поинтересни ќе ги напоменеме преданијата кои се однесуваат на натприродните суштества, Змејот од планината Пелистер, односно на легендарниот јунак од нашата народна епика Марко Крале. Едното ја објаснува неговата сила и силата на неговиот коњ, а другото ја раскажува делбата на царството со Секула Детенце.<sup>384</sup>

<sup>383</sup> Кирил Пенушлиски, *Македонскиот фолклор*, цит. дело, стр. 149.

<sup>384</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Преданија - книга седма* (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 117-119.

Деветтата книга од десеттомното издание на Марко К. Цепенков содржи над илјада единици етнографски материјали, како што се народни верувања, кобења и обичаи, толкувања на соништа, баења и детски игри и играчки. Кон овие етнографски материјали треба да се приклучат и оние од десеттата книга, каде Цепенков дава описи на прилепските еснафи и нивните алати, потоа имињата и видовите на музичките инструменти. Во оваа книга е приложена и Цепенковата “Автобиографија”, песните со револуционерна и патриотска тематика и драмата “Црне војвода”.

Според Иван Ивановски, веднаш по излегувањето од печат на 10-томното издание на “Македонски народни умотворби”, творештвото на Цепенков било директен повод и поттик да се направат 4 театарски претстави, кои му донесоа на македонскиот театар успеси и на еден поширок интернационален план.<sup>385</sup>

#### **4. Етичките поуки во македонските народни приказни раскажани од Марко Цепенков**

Македонските народни приказни започнале да се собираат во втората половина на XIX век, во времето кога во Македонија се појавиле книжевните и творечки активности на првите преродбеници и кога македонскиот народ со многу поголем интензитет почнал да го јакне националниот идентитет и да ја експонира својата духовна и културна определеност. Првите две печатени приказни, забележани од родоначалникот на македонската уметничка поезија Константин Миладинов, се објавени по неговата смрт во загрепското списание “Бисер”. Три години подоцна, во Русија, во превод на руски јазик, се објавени уште четири приказни од фолклорните материјали на браќата Миладиновци. Во текот на шеесетите години од XIX век доаѓа до понагласено собирање на македонските народни приказни. Со активноста, упорноста и со покажаната љубов кон народните умотворби се истакнале најголемите собирачи на македонското

---

<sup>385</sup> Иван Ивановски, Непресушни врутоци за 38 нови истражувања во: *Разглед*, Скопје, септември 1979, стр.738.

фолклорно творештво: Стефан Верковиќ, Кузман А. Шапкарев и Марко К. Цепенков. Првата голема збирка ја објавил Кузман А. Шапкарев.<sup>386</sup> Таа содржи 247 приказни од разни македонски краишта, десетина бугарски и по неколку турски, албански и влашки приказни.

Приказните кои Стефан Верковиќ ги собирал во текот на XIX век, се објавени во 1932 година во Прага. Македонски народни приказни собирале и објавувале и мнозина други Македонци. Особено се драгоцените приказните на Спиро Иванов, потоа на Константин и Димитар Молерови, на Антон Поп Стоилов, на Е. Спостранов - сите објавени во софискиот зборник.

Марко Китевски смета дека Спиро Иванов, (потекнувал од Кичевско), претставува редок раскажувач, а неговите приказни имаат важно место во развојот на македонскиот јазик и македонската книжевност. “Според владеењето на раскажувачката постапка, според креативниот придонес во оформувањето на содржините, С.Иванов стои на исто рамниште со Марко Цепенков”<sup>387</sup>.

Најголем собирач и издавач на македонските народни приказни е Марко Цепенков, кој во 1889 година во Софија почнал да печати фолклорни материјали во периодичниот “Зборник за народни умотворенија, наука и книжнина”. Тој во софискиот зборник во стручна редакција на Шишманов, своите собрани народни приказни ги објавувал постепено, повеќе од една деценија<sup>388</sup>. Цепенков во софискиот зборник успеал да издаде 195 приказни, други 8 се објавени во “Живая старина” и 6 приказни во зборникот на Шапкарев. Во оставнина останале зачувани сите други негови приказни. Во десеттомното издание на народните умотворби и други материјали на Марко К. Цепенков, шест книги (II-VII) содржат народни приказни.

Цепенков успеа да забележи и да собере народни приказни во кои максимално провејуваат етичката мудрост и моралните поуки за најразновидните егзистенцијални теми и животни околности. Во

<sup>386</sup> К. А. Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения, кн. II И III*, София, 1891-1892 година.

<sup>387</sup> Марко Китевски, *Македонски народни умотворби запишани кон крајот на XIX и почетокот на XX век* (Скопје: Камелеон, 2006), стр. 12.

<sup>388</sup> *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. I-XI-XII*, София, 1889-1900 година.

приказните во најголема мера доминираат комичните, волшебните и реалистичните случки од животот. Тие во себе кријат морална порака и духовна вредност, со цел да ги мотивираат луѓето да осознаат што не треба да прават, ако сакаат да имаат мирен живот, односно како треба да се однесуваат во борбата со разните тешкотии и ограничувачки влијанија. Голем дел од приказните раскажуваат за итрината, издржливоста, силниот дух, простодушноста, снаодливоста и храброста на малиот, обичен човек кој ги надмудрува владетелите, богатите и лошите луѓе. Во приказните народниот творец ги воздига сиромашните, етичните и добрите поединци кои не потклекнуваат пред злото и кои умеат да се борат за слободата и правдината. Приказните што се настанати во времето на феудализмот, најчесто за тема земаат моменти од животот на царевите, цариците и нивните ќерки и синови. Во приказните, пак, што се настанати подоцна, веќе среќаваме богаташи, трговци, занаетчии и попови.

Народните приказни, како и песните, имаат зад себе вековна традиција, така што се смета дека настанале уште во родовското општество. Во нив се пренесени искусствените сознанија, аксиолошките начела, мудроста, знаењето за природата, карактерот и светогледот на луѓето. Со подемот на културолошките и интелектуални достигнувања и со развитокот на општеството, приказните не загубиле на значење, туку уште повеќе се доближиле до луѓето и ги мотивирале да ги послушат и прифатат прикажаните етички поуки и духовни вредности. Впрочем, не постои образовна институција во чија воспитна и едукативна програма нема место за народните приказни.

Народните приказни кои ги забележал Марко Цепенков, според содржината, се делат на: *приказни за животни, волшебни или фантастични, реалистични, легенди и хумористични.*

Во втората книга од десеттомното издание на Македонски народни умотворби на Марко К. Цепенков, се акцентирани етичките поуки произлезени од приказните во кои главниот збор го имаат животните во меѓусебната комуникација и во релација со луѓето. Цепенков во овие приказни, преку ликот на животните ги прикажува

сите доблести и слабости кои го карактеризираат човекот, така што неретко моралната поука ја конкретизира и со по некоја пословица.

Во приказната за *“Волкот, овчарот и пците”*<sup>389</sup>, Цепенков ја потенцира пословицата: *волкот влакното го менува, а кудта не ја менува*. Етичката поука е дека не треба да се фаќаме во договор со лошиот човек, зашто од соработката со него, освен зло, ништо друго не може да произлезе. Имено, во приказната е прикажана наивноста на овчарот кој водејќи се од личното задоволство и желбата мирно да спие, потпаднал под влијание на лукавиот волк и му поверувал дека нема да ги дави овците, ако биде ослободен од кучињата.

- “Море не идам за овците да ти ‘и давам, бре овчарко - му рекол волкот, - туку идам за проклетите пци да ти ‘и удаам, за да си останам раат, да не ме залачкуваат коа си врвам по патот, а ти уште пораат од мене ќе си живееш и без гајле ќе си спиеш, чунки не ќе имаш гурултија од пците да те скориваат кога лаат по мене, кога си врвам по патот. Ами ти, овчарко, можеш да речиш оти јас ќе ти ‘и удаам овците, да пците ќе ме вардат и не ќе ме оставаат. Тоа ич да не го веруаш, чунки “волко на синоро не дави”, така е речено од стари. Да ако сакаш да ме послушаш јас ќе ти речам да го сториш, бездруго раат ќе си бидиш и ти и јас. Ама тој раатл’к помеѓу нас знаиш како бидуат? Ја да ‘и истераш пците одовде, ја да ‘и отепаш. Стори му го ова, бре овчарко, на пците и ќе видиш што раат ќе сториме и двата, после клај си капата над око и чини си пала!”

Овчарот му се заканил на волкот дека ако го излаже жив ќе го одере, па земал еден стап и ги отепа кучињата, оставајќи ги овците на милост и немилост на крвоточникот. “Откако усетил волкот оти пците и снемало, само една вечер го остаил овчарот да си спие раат, ами дури бил жив, го остаил са ноќ да си спие и раат да си бидит, чунки беше му ‘и издавил сите овци во втората вечер”.

Мотивот за *“Мачорот што се стори аџија и после кауѓер”*<sup>390</sup> е со слична морална поука, како и претходната приказна, бидејќи повторно

---

<sup>389</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни, приказни за животни, волшебни приказни - книга втора* (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 43-45.

<sup>390</sup> Исто, стр. 11-14.

се нагласува пословицата оти влакното може да се менува, но не и карактерот. Оваа приказна е двапати раскажана од Цепенков. Едниот пат е напишана само како објаснение на пословицата “*И танец водете, и на дупка гледајте*”, каде на краток и едноставен начин е изнесена тематската содржина за претпазливоста, наивноста и лажната доверба. Во проширената верзија на приказната, Цепенков го претставува Мачорот како вистински аџија: “Откога беше се научил мачорокот оти стаорите ‘и научиле глувците да не излегуаат од дупка надвор и откоа гладуал многу дни, измислил еден маривет да им праит на глувците. Нашол една калуѓерска шапка и една долга раса; зел едни црни броеници подолзи од него, та отишол в црква кај амбарот што збираа црковната пченица, и застанал спроти дупките од кај што излегуаа многу глувци, и ватил да се крсти и метаниа да чинит и да и тргат броениците зрно по зрно и да викат што да може и да не може:

- Господи, помилуј; Господи, помилуј; Господи, помилуј; прости ме мене, Господи; прости ме мене, Господи, оти многу сум грешен!”

Мачорот им кажал на глувците дека на аџилак се исповедал за да му се простат гревовите и дека таму канон му дале месо ич да не касне дури е жив. Ветил дека ни кантар ни ендезе в рака нема да земе, камоли да им стори нешто зијан на глувците; а кога еден од нив наоѓа смелост да излезе “да види дали ќе го јаде” - тој со тивок и благ збор на вистински духовник му вели: “Ела ми, ела ми, чедо, да му бакнеш на деда аџија десница”.

Кога глувците виделе дека мачорот аџија навистина си опстојал на зборот и оти не го изел едниот од нив, кој дошол да му целива рака, дури и му дозволил да зоба од пченицата, малку се опуштите. За негова чест се договориле да направат по една посна манџа, како за поклон да му однесат на аџијата за да му го честитаат аџилакот. Сите се наредиле пред него со поклоните и му целивале десница, па се нафатиле оро да играат околу мачорот и еден од постарите стаори им велел тивко, како со песна:

- “Играјте, браќа, оро, ама и на дупки гледајте!

На оро то играјќи, веќе не можел мачорот да трпи и му се пушти на нив, та ‘и напраил сите пастрма”.

Етичката поука што произлегува од оваа приказна е дека не треба да се верува во сè што ќе се слушне и во сè што ќе се види, посебно ако нашите логички видувања и искусствени сознанија укажуваат на негативните импликации произлезени од личностите или околностите пред кои се наоѓаме.

Во приказната за “Глушецот и жабата”<sup>391</sup>, Цепенков ја прикажува големата кармичка, односно етичка законитост, која гласи: *Не копај гроб другему, оти сам паѓаш во него!* Во оваа приказна после долго молење жабата решила да му ја исполни желбата на глушецот, да го пренесе преку една река. “Тргнала жабата да пливат по река и беше си рекла сама со себе: “Сега ќе ми те гостам, ете, глушец, оти ме најде на пунтот, еве ќе те препливам, ама на дно в река”. Таман настреле река дошла и нурнала удолу во водата со ниет да го удаит глушецот”. Кога видел глушецот дека жабата ќе го удави во реката, почнал да рипа и да се бори со сета сила. Во тоа време, прелетувал еден штрк и го видел глушецот како се превртува, и се снижил над водата, та го чапнал со клунот и си отишол на седелото со врзаната жаба за нога. Прво жабата фатил да ја јаде, а после и глушецот. Поуката е дека тој што прави и мисли лошо, не треба да очекува добро, зашто според законот на кармата како што правиш, така ќе ти биде правено, односно не му го прави на другиот тоа, што не сакаш тој да ти го прави тебе.

Ова златно етичко правило ќе го поткрепиме и со анализа на народната приказна за “Арслано што ‘и пренесе магарињата на дрваро преку река”<sup>392</sup>. Во оваа приказна Цепенков раскажува за дрварот кој не можел да ги премине своите дванаесет магариња преку надојдената река, сè додека не бил помогнат од еден лав на кого не му било тешко и него лично да го качи на врат и да го пренесе од другата страна на брегот. Задоволниот дрвар дал ветување дека следниот пат кога ќе оди по дрва ќе донесе голем бакшиш за својот спасител. По два-три дена отишол од вечер на дрва и се сретнал со лавот, кој го поканил да ноќева во неговата пештера, подготвувајќи му богата вечера. Откако добро се напиле и најале, отвориле разговор за тоа кои сверови се поголеми јунаци. Лавот рекол дека мечките се најголемите јунаци, а

---

<sup>391</sup> Исто, стр. 76-77.

<sup>392</sup> Исто, стр. 59-62.



дрварот дека лавовите се уште поголеми јунаци, зашто главата им е како на куче. На кажаното лавот малку се навредил и му рекол на дрварот да ја земе секирата и да му отсече малку од муцката, за да заличи. По некое време, пошол дрварот на дрва и изразил желба да го посети лавот, зашто овој убаво го гоштемал. Откако седнале, лавот му ја покажал потсечената рилка, на што дрварот прокоментирал дека не се познавал никаков белег од рана.

“Прао си кажал, дрваре, никаков белег нема на муцката, а зборо што ми го рече оти муцката ми била као на куче, во срцево ми влезе и никако нема да ми оздрави. А бре, никаквику еден, како го забораи моето добро што ти ‘и пренесов магарињата и тебе преку една силна река; откоа те избавив, ми такса голем бакшиш да ми донесиш; при сè што не ми донесе, јас те пречекав со голем кеф и те гоштеав со сите убаиње. На сите добриње што ти и напраив, ти што ќе ми речиш! Муцката моја прилегала на куче, при сè што сум цар на сите свери. Еве за тебе што треба! Го вати и го искина на триста парчиња, што не припознаат добро и за доброто враќа зло”.

Оваа поучна приказна, Цепенков ја заврши со пословицата: *Поголем залак голтни и поголема реч не речи*. Тоа значи дека неретко е подобро да се премолчат нештата, отколку непотребно да се истрчаме со зборови и да ги навредиме другите, посебно оние што не се подготвени да ја слушнат “вистината”. Од друга страна, приказната за лавот и дрварот не подучува да бидеме внимателни во контактите со луѓето кои не ги вреднуваат нашите позитивни настојувања и практични дејствувања за нивното добро, туку бараат можност да ни го деградираат, искористат и навредат личниот дигнитет. Во оваа приказна, неблагодарноста, непочитувањето, егоизмот и себичноста, се поставени наспроти великодушност, алтруизмот, хуманоста и чесноста. Впрочем, човекот ја има можноста да бира. Тој што ќе се определи за злото (дури и кога од другите ќе биде даруван со доброто), нужно ќе пропадне во духовната беда и ништожноста, додека поединецот кој му служи на позитивното, ќе остане да живее во спомените на луѓето, кои нема да забораваат да ги вреднуваат неговите етички и хумани дејствувања.

Во приказната за *“Рибарот, смокот, ѓротот, коњот и лисицата”*<sup>393</sup>, Марко Цепенков раскажува дека еднаш направеното зло, не може да се врати назад, односно дека нема полошо кога за направеното добро, се возвраќа со зло. Тука како пример е дадена благодарноста што рибарот сакал да ја изрази кон лисицата, која со итрина го куртулила од смртоносниот стисок на смокот. Тој решил да ѝ даде бакшиш на лисицата за направената добрина, така што ја повикал следното утро на гости за да ѝ дарува десет кокошки, на што неговата жена негодувала. Таа, бидејќи била лоша на срце, не го препознала доброто на лисицата, така што ги извадила кокошките од вреќата и место нив ја ставила кучката. Со голема радост мажот ја пречекал лисицата и без да знае оти во вреќата е кучката, ја одврзал вреќата, за да ѝ ги даде кокошките на лисицата, но тогаш искочила кучката и ја грабнала за врат лисицата и веднаш ја удавила. Откога сфати мажот дека жената тоа зло за добро го сторила, голема мака му паднала и од тој ден со неа постојано се карал и воопшто не живееле во слога и разбирање.

Заклучокот од приказните за животни е дека направеното добро треба да се почитува и да се возврати со иста мера или со уште поголема добрина, а не да се дозволи негативноста и себичноста да преовладуваат и да им создаваат болки и страдање на луѓето кои со своето алтруистичко дејствување се заложуваат за позитивноста, хуманоста и етичноста.

Првата регистрирана македонска приказна од Виктор Григорович *“Цар Филип сос слонце чинит облог”* од Острово е волшебна приказна.<sup>394</sup>

Во волшебните народни приказни, Марко Цепенков продолжува да ги раскажува мотивите поврзани со поуката за доброто и морално постапување, како духовни настојувања кои стојат наспроти негативноста и ориентацијата кон злото. Тој ги воздигнува начелата на праведноста, сомилоста и солидарноста, но покажува дека мирот и хармонијата се постигнуваат и доколку се оттргнуваме од негативните и зловни поединци.

---

<sup>393</sup> Исто, стр. 33-38.

<sup>394</sup> Танас Вражиновски, *Македонски народни волшебни приказни* (Скопје: Матица македонска, 2009), стр. 5.

Во приказната “Змијата, момчето од богатио, штркот и сиромашо со седумте рани”<sup>395</sup>, Цепенков мошне прецизно ја прикажа вредноста на една од најголемите македонски етички пораки: *Секогаш итај кон доброто и тргај се од злото*. Пословицата: *На лош чоек кој ќе му направи добро, на гаоло ќе му запали кандило*, претставува главниот стожер на кој се темели основата на оваа мошне поучна народна приказна. Во неа се раскажува за еден богат човек кој на умирање, го повикал покрај себе сина си и му оставил аманет како да се однесува во животот и да внимава да не го засрами семејното име. “Најмногу ти нарачуам да се пазиш од лоши луѓе, како што сум се чуал и јас. Скраја да бегаш од лош чоек, синко; и добро ако ти праи, ти да бегаш од него, ни доброто да му го сакаш, ни па злото; ако го знаиш некој чоек оти е лош и те вати нешто да ти сака, сечи пола и бегај. Никакво зло да не му праиш, синко на лош чоек, ами и никакво добро да не му праиш”. Таткото го посветувал синот подобро на змијата и на другите животни да им направи добрина, отколку на лошиот човек, бидејќи тој доброто не го почитува и секогаш возвраќа со зло. Синот ги ставил поуците од татка си во умот и сфатил оти е најдобро да им се трга на лошите луѓе од патот.

По неколку месеци отишол на лов и шетајќи низ планината, видел на едно место змија која се виткала од болки, бидејќи била ранета преку половината. Се сетил на зборовите на татка си и се приближил до неа за да ѝ помогне. Ја зел в торба и ја однел в град, право кај некој доктор, кој се изненадил што момчето прави паричен трошок и што покажува толку големо внимание за една змија лутица. Откако докторот ја излекувал, момчето убаво ја нагостил змијата и утрото ја однел на местото кај што ја нашол. Змијата, му се заблагодарила и му рекла дека за доброто што ѝ било сторено, ќе возвратела со илјада пати поголема добрина. По неколку месеци, одејќи на лов, момчето сретнало еден болен и искршен штрк кој не можел да лета. Се смилувал и на неговите маки и страдања, го зел со

---

<sup>395</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни, волшебни приказни - книга трета* (Скопје: Македонска книга, 1972<sup>1</sup>), стр. 117-128.

себе и го однел кај докторот. Откако и штркот бил излекуван, добро го нагостил, па го пуштил да си оди на местото кај што го нашол.

Благодарноста за добрината што им била направена, змијата ја изразила со тоа што на момчето секој ден му носела по еден скапоцен камен, а штркот со по една свежо заклана дива патка.

Одејќи еден ден на лов, момчето видело еден сиромав човек паднат во кал, ранет од некој арамија, со седум рани на снагата.

- Аман, бре момче - му рекол - не оставај ме овде да ме изедат волците, лисиците и орлите, земи ме и однеси ме в град да белким ќе се најди чоек од Бога да се смили и да ме даи на некој еким да ми 'и излекуа мојве седум рани.

Вака му се молел и крвави солзи ронел човекот. Му се нажалило срцето на момчето од пискотниците на ранетиот, ја заборавил заповедта на татка си, го кренал на рамо, та го однел в град, право кај докторот. А, откако човекот бил излекуван, му купил убави алишта, му дал пари, го наранил, напил и го поканил да преспие кај него дома. Утрото рано станал човекот од одајата да излезе надвор и кога ги здогледал змијата како носи скапоцен камен и штркот како долетал и оставил еден зајак. Си влегол во одајата човекот кај што му бил креветот и постојал уште малку, дури се разденило, и го испратило момчето до местото кај што го нашло ранет.

- Може некое добро да му напраам на ова момче - си велел сам со себе човекот - ама кај што се вели можи, се вели и не можи, да ако не му сторам добро, како да е ќе му сторам некое зло, ја! Чекај да научам јас кому му се крадат тие бесценети камење што му 'и носит змијата, да после ќе му сторам едно големо добро, како што му сторив на татка ми кога го турнав од мосто в река и го удаив!

Со таква лоша мисла човекот си отишол в град и првата работа му била да го бара местото од кое змијата го зела каменот. Откако слушнал дека скапоцените камења биле на царот, отишол кај него и му казал дека момчето му ги украдо. Царот веднаш ја испратил војската, која ги пронашла скапоценостите заклучени во ковчегот. Потоа заповедал, без да го пресудат, момчето веднаш да се обеси. Тоа сфаќајќи во каква опасна ситуација било ставено, побарало да

разговара со царот. Откако желбата му ја исполниле, сè раскажало за змијата, за штркот и за човекот кој го накодошил. “За сето ова што ти го кажуам, честити царе, сакам да го испиташ од аз до ижица и ако излези заисто, светец ќе го наречам татко ми што ми даде таков насиед да праам добриње на ливојте и да не правам добриње на лошите луѓе, оти ќе ми вратат големо зло за доброто што ќе му напраам”. Царот кога се уверил дека ја зборува вистината, го прегрнал момчето и го целивал три пати и го зел за рака, та си го однел дома и го сторил домазет за ќерката што ја имал. Потоа, го викнал сиромашниот на испитување. Тој прво не сакал ништо да признае, ама после си кажал сè од крај до крај, односно како бил арамија, како тепал луѓе и дека од лошотилокот кој го имал во своето срце, го предал момчето на царот. “Откако изустил сиромашно тие зборови, на часот царот заповедал да го обесат на местото кај што ќе го обесеа момчето”.

Оваа македонска народна приказна, завршува со една поучна етичка констатација: “При сè што се вистински насиедите од старите, пак нема да загини тој што праи добрина и на лошите луѓе. Чунки правината се танчи и не се кини”. Заклучокот кој нужно се наметнува е дека и покрај постоењето на личности кои не ги вреднуваат хуманите и позитивни настојувања, сепак човекот мора да напредува во доброто и да ита кон моралот, добродетелта и алтруизмот. Зашто, насоченоста кон доброто заради самото добро, претставува вистинскиот патоказ на животот и клучно мерило кое покажува колку поединецот успеал да ги препознае етичките и духовни вредности на сопствената егзистенцијална должност и мисија.

Во третиот том на “Македонски народни умотворби”, Марко Цепенков на повеќе места раскажува волшебни приказни во кои се зборува за к’сметот (среќата) и за верувањето во наречниците. Тој запишал дека “трите наречници доаѓале кај детето по третата вечер од неговото раѓање, за да му го наречат к’сметот. Според легендите, ги ваделе тефтерите од торбите и ги отворале да му го пишуваат к’сметот”<sup>396</sup>. Врската на судбината со астралната симболика постои кај поголем број народи. Од неа настануваат претставите дека секој човек

---

<sup>396</sup> Исто, стр. 188.

си има своја ѕвезда, со која се раѓа и умира. Таа претстава ќе биде одржувана во текот на целиот Среден век. Кај старите Словени, од народните приказни, поговорките и преданијата се знае дека постоеле наречници, кои уште при самото раѓање на човекот му определувале што ќе му се случи во животниот век и со каква смрт ќе умре. “Верувањето дека к’сметите на сите луѓе им се одредуваат веднаш по раѓањето од бога или од наречниците на третата вечер по раѓањето, во приказните е неодминлива основа, врз која тие се изградени токму онака како што тоа верување е фиксирано и во пословиците”<sup>397</sup>.

Верувањето дека касметот на секој човек, уште при неговото раѓање, му се одредува од Бога или божествата, јасно го кажува пословицата: “Секој човек што се раѓа к’сметот Господ му го дава”. Дека определениот к’смет е неодминлив низ целиот живот, го изразуваат многубројни поговорки, а тоа се среќава и во приказните за касметите.

Цепенков потенцира дека кај народот постоело верувањето оти тоа што на човекот му е речено од наречниците тој не можел да го одбегне, макар и во волон рог да се пикнел, бидејќи животот морал да се одвива како што било запишано. Според него, “кога има к’смет чоек, нема да загинит, макар и в море да паднит”<sup>398</sup>, односно “без к’смет чоек и во царското азно да влезе, сув ќе излезит”<sup>399</sup>.

Во народната приказна “Од реченото не се откинува”<sup>400</sup> Цепенков раскажува како наречниците му пресудиле на некое дете да живее околу дваесетина години, односно сè додека не се сврши со жена од преку Дунав. Најстарата сестра ги слушнала наречниците, кои предвиделе дека зетот кога ќе се враќа од кај невестата, ќе го фати една дремка и штом слезе од коњот ќе го изеде змија. Сестрата многу се нажала и бидејќи наумила братот да го чува од лошата судбина, воопшто не се омажила. Како што нарекоа наречниците, тој кога пораснал навистина се свршил со жена од преку Дунав. Откако со

<sup>397</sup> Кирил Пенушлиски, *Митот и фолклорот* (Скопје: Матица македонска, 2005), стр. 111.

<sup>398</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни, волшебни приказни - книга трета*, цит. дело, стр. 286.

<sup>399</sup> Исто, стр. 304.

<sup>400</sup> Исто, стр. 175-177.

сватовите ја земале невестата, зетот по пат го нападнала дремка. Сестра му знаејќи за нареченото го ставила в skut да преспије. Во тој момент, од морето излегла една змија и тргнала право кон зетот за да го изеде. Но, сестрата ја фатила змијата и кога стигнале дома, братот го затворила во една одаја со невестата, и наредила да се запали силен оган за да ја изгори змијата. Почнале да се радуваат сите сестри и зетови дека нареченото од наречниците не се обистинило. Братот ги дочул и на невестата ѝ рекол дека ќе оди да види неговите блиски што џумбус тераат. Излезе, појде кај огнот и змијата, како што гореше во него, рипна и го клукна во челото и тука умре. Оваа приказна завршува со потврдување: “Од реченото, ете, чоек не може да се откини; го чува сестра му, ама арно го дочува!

Со сличен мотив е и приказните во кои Џепенков раскажува за еден човек му било наречено од желка да умре. Косејќи сено, во една ливада, видел една желка и кренал со косата да оди да ја тепа, бидејќи му било кажано од мајка си да се чува од желки.

- Ја чекај, бре дружина, да појдам кај желкана да ја дупнам во плеќите со рачкава од косава, чунки ми било наречено од желка да умрам - му рекол на дружината.

Едно тргнување со косата надолу, човекот си ја пресекол главата и навистина си умрел од желка. “Ете, како што му било речено на чоека, од тоа си умира”<sup>401</sup>.

Македонската народна приказна за “Девојчинската кула”<sup>402</sup> има голема сличност со преданието за кулата што царот Константин ја изградил во морето спроти Цариград (ја спомнува и Џепенков), за да ја спаси својата ќерка од нареченото, кое гласело оти пред да се сврши, ќе умре од каснување на змија.

Стравувајќи дека пророштвото може да се исполни, Константин изградил кула среде море во која ја сместил својата ќерка, мислејќи на тој начин да ја заштити, ни една змија да не може да дојде до неа. Но, кога еднаш на ќерка му ѝ донеле грозје, од грозјето излегла мала змија која ја каснала за рака и таа од тоа починала, со што се исполнило даденото пророштво. Џепенковата приказна за царската ќерка на која

---

<sup>401</sup> Исто, стр. 183.

<sup>402</sup> Исто, стр. 181-183.

и било предодредено да умре од змија, завршува со тоа дека *сé што наречуваат наречниците на третата вечер, сé се извршувало.*

Како вистински етичар, Марко Цепенков укажа и на неопходноста од постоењето на слободата на волјата и моралната одговорност на човекот, без чие присуство, живеачката станува апсурдна и неавтентична, бидејќи не е производ на индивидуалните активности, туку зависна од “вишата” сила или од интелигибилната димензија. Според него, луѓето кои премногу веруваат во влијанието на среќата, стануваат апатични, малодушни и пасивни, така што повеќе и веруваат на судбината, отколку на умот и на способноста за рационално промислување и дејствување. Тоа го објасни со пословиците: “Роди ме, мајко, со к’смет и врли ме на пато”<sup>403</sup>; “К’смето не ми работи, затоа не добив”; “Кому му работи к’смето, не треба тој да работи”. Согледувајќи ја психолошката заблуда која може да ги снајде луѓето кои премногу се потпираат на факторот среќа, Цепенков во приказната за “Умот и к’сметот”<sup>404</sup> констатираше: “Треба чоек да имат к’смет, ама треба и ум да имат, оти инаку само со едното не е чаре чоек да може да напредни. Таков чоек ет ни вода ни киселина”

Приказните, бајките и легендите изобилуваат со примери за јунаци кои определувајќи се за позитивното, храбро се борат против злите и насилни ликови и му служат на доброто. Човекот уште од рана возраст, преку нив учи дека постои негативното, олицетворено во “зол човек”, арамија, ѓавол, вештерка, но исто така, учи дека етичните и правдољубиви луѓе му се спротивставуваат на злото. Затоа, и во легендите и во народните приказни се слави херојот кој го победува негативното, кој е секогаш посилен, похрабар од лошиот, егоистичен и зол човек.

Македонските народни приказни се преполни со јунаци кои се на страната на добрината, моралот и хуманоста и се борат против злосторничкото и насилно дејствување. Во некои од овие приказни, Цепенков раскажува дека не е доволно човекот само да верува во позитивното и да се дистанцира од негативното, туку мора практично

---

<sup>403</sup> Исто, стр. 23.

<sup>404</sup> Исто, стр. 220-223.



да се насочи кон добродетелта и да дозволи делата да зборуваат за вредноста на неговата личност.

Таква е кратката легенда “За две пари добро”<sup>405</sup>, во која е претставена проблематиката на доброто и злото, видена од аспект на христијанското учење. На крајот од легендава е дадена духовната поука произлезена од Соборното послание Јаковово, гл. 2, ст. 14 (и 17): “Која полза, браќа мои, ако кажува некој оти има вера, а дела нема?... Вера без дела е мртва”. Во таа приказна, Цепенков пишува за праведниот човек кој не направил никакво зло никому дури бил жив. Откако човекот починал, дошол ангел Божји, му ја земал душата и ја понел за да ја носи кон небеското царство. По патот запираше кај баждарниците каде што се барале гревовите и никаде не ги запреле баждарниците (ѓаволите), зашто човекот за време на животот си бил многу праведен. Кога дошле во најпоследната баждарница, кај што се барало доброто и злото, ѓаволите ги запреле и не сакале да го пуштат човекот. На прашањето на ангелот, зошто ги запреле, бидејќи никакво зло овој човек не направил, ѓаволите му одговориле:

- Е, вистина, ангеле, не направил овој човек никакво зло, арно ама пак не направил и ни едно добро дури бил жив. Отвори тевтеро твој и види - му рекле ѓаволите - да штом не направил никакво добро, тој е наш, чунки ние не праиме добро. Да затоа е наш и друго ништо”.

Кога ангелот го слушнал тоа, се подзамислил и го прашал човекот: “Каков праведен човек ќе бидиш ти што не си направил барем за две пари добро”?

Откако се подзамислил човекот, се сетил дека на некои деца не им дозволил да се тепаат заради куче, така што на едното дете му дал две пари, а на другото му го оставил кучето. Кога ги ставиле двете пари на терезијата, што покажувала кому тој треба да припадне, таа “се навалила откај правината и си го зел чоекот ангелот и го однесол во рај.”

Етичката поука која произлегува од оваа легенда е оти добрините, моралот и хуманоста, засекогаш ќе останат забележани

---

<sup>405</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни, легенди - книга четврта* (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 188-189.

како духовни патокази, кои на поединецот ќе му донесат среќа, хармонија и божествена милост во конкретниот или во “апстрактниот” свет на егзистирање. Зашто, единствено со етика, добродетел и позитивност, терезијата може да се навали кон тасот на правдината, така што човекот кој ги следи вистинските вредности, не треба да стравува каква ќе биде неговата духовна судбина во актуелната или во задгробната форма на постоење.

Цепенков најчесто легендите ги завршува со наравоученија преземени од Библијата и третира разновидни филозофски, етички и религиозни теми, кои неретко не се во согласност со официјалното учење на христијанската црква.

Легендата за “Двајца верни пријатели, од кои едниот набожен, другиот безбожен”<sup>406</sup>, го прикажува проблемот на безбоштвото и покајанието. Едниот човек се определил да живее богоугодно и да верува во зборовите на Христос: “Сакајте да ви се даде”, а другиот е скептик во постоењето на Бога и му вели на својот пријател: “Секи ден кај ме каниш за да го веруам Бога, значи да го веруам тоа што го нема. Слушај сега јас нешто што ќе ти кажам: ти ме кандисуаш да веруам во Бога и во Риста за да се спасам и да влезам во рај а пак ако умрам во безбожието, ќе сум влегол во вечна мука. За последен пат ќе ти речам: ако можеш да ми го кажиш рајо и вечна мука, да го видам со очи, на часо ќе ги поверуам Бога и Риста и јас ќе бидам прв проповедник за Бога и за Риста.” Набожниот човек потоа три дена и три ноќи со пост и молитва му се молел на Господа да направи неговиот безбожен пријател да ја осознае вистината. Господ праќа ангел, за да им ги земе душите, за да го види безбожникот рајот и пеколот. “Коа се приближиле до портата од вечна мука и поглеале внатре, што да видат? - Една темна магла, а низ маглата се пуштаа огнени јазици; и коа и удри една страшна миризба од кукур во нос. Пламените јазици и огнени талази излегуаа од едно огнено езеро. Во тоа езеро имало луѓе што се мачеле: гореле и не изгоруале. Плачеле и пискале, што му грло течело и си колнеле саато што се родиле и што грешиле, та да дојда/т/ на тоа место”. Кога безбожникот видел што се случува со тие луѓе, кои

---

<sup>406</sup> Исто, стр. 48-51.

не сакале да веруваат во Бога и доброто, многу се исплашил. Во разговор со ангелот, тој чул дека во пеколот само христијани немало, оние “којшто го веруваат Риста и одат по заповедите негои.” Ангелот потоа ги земал двајцата пријатели од вечната мака и ги однесол кај рајските порти. Безбожникот таму виде “една убаина внатре што око чоечко не видело и уо чоечко што не чуло. Сите луѓе што биле во рајо во бело биле облечени и со зелени венци накитени му биле глаите.” Го замолил безбожникот ангелот да ги пушти да влезат во рајот, но тој му одговорил: “Тука духом се влегуа, а не телом”, потоа им ги однел душите на двајцата пријатели во нивните тела. Безбожникот веднаш се покрстил и станал Христов проповедник, наместо безверник. Крајниот пасус на легендава завршува со цитат од Библијата: “Блажен е оној кого вразумуваш, Господи, и закон си го учиш”.(Пс. 94, ст. 12).

Наравоучението е дека верата во Бога, треба да биде поткрепена со добри дела и со вистинска насоченост кон духовните и етички вредности.

Верувањето и стравот од “Божјата казна” или од “лошата карма” кои ќе се предизвикаат ако не се следат моралните начела, неретко вршат големо психолошко влијание врз лицата кои се наоѓаат на границата помеѓу доброто и злото. Затоа, некои приказни и легенда може да се анализираат и од утилитаристички аспект, бидејќи имаат за цел да го вразумат и мотивираат човекот да се дистанцира од злото и да престане недуховно да се однесува. Впрочем, во повеќето македонски народни приказни, се укажува дека приближувањето кон негативното, нема да остане незабележано и без соодветни морални последици за човекот кој не ги манифестира етичките и алтруистичките ориентации во текот на животот.

Народната приказна, “Посникот и големите човечки неправди”<sup>407</sup>, најдобро ја покажува “Божјата правда” и “кармичката зададеност”, која вели дека сè се плаќа и враќа. Еден испосник се симнал од планината и почнал да оди по селата за да види колкава е духовната насоченост на луѓето. Но, каде и да отишол, само неправди гледал. Затоа, му се помолил на Бога: “Господи, Господи, лели ти сè видуаш, не

---

<sup>407</sup> Исто, стр. 175-177.

гледаш ли, Господи, какви лошотии и неправииње се праат по луѓето? Молим ти се, стори се мукает за да немаат овие неправииње што ѝ гледам јас.” Тогаш Господ му го пратил својот ангел да му докаже дека нештата кои се случувале не се неправедни. Ангелот го однел испосникот на една раскрсница и го скрил зад еден извор и почнале да набљудуваат. Крај изворот набргу пристигнал некој патник, кому му испаднале алтаните. По него дошол еден овчар, ги нашол златниците, се изградувал и си заминал. Првиот патник се сетил за ќесето со парите, се вратил со коњот и затекол еден сиромав човек кој си го топел парчето леб во изворот. Силно му се изнавикал и му се заканил дека ќе го убие ако не му ги даде парите. Сиромавиот, го молел и колнел да го остави на раат, зашто не ги нашол. Патникот кога не ги добил парите, го извадил гиштолот и го убил на лице место. Потоа крај изворот стигнал еден богат човек со сопругата и трите деца на пајтон. Тие се нажалиле за утепаниот и веднаш го испратиле слугата да донесе лопати и поп и пристојно го закопале.

Гледајќи каква неправда се случила, посникот многу се натажил и побарал ангелот да му го образложи настанот. “Слушај, посинче, да ти кажам како кажа Госпо за тоа чудо што си го видел: татко му на тој што ѝ загуби парите бил некое време коџобашија, и му ограбил на татко му од овчаро еден цел чивлик, та Госпо му ѝ даде сосе мамеле на сина му, демек ако му го дава Госпо на стопано.” На прашањето на посникот, зошто сиромавиот мораше да биде убиен на правдина, ангелот му одговори дека тој одел да го предаде чорбацијата што пристигнал како четврти патник, кој бил многу побожен. “Ете, така да знаиш, оче посниче, оти сето што ти сѐ гледа тебе и на други луѓе непрао, на Бога му е прао, чунки нито едно влакно не паѓа од глаата на чоека без волјата божја, а камоли да се праат насекаде кривиње и неправииње, како што ти се гледа тебе. Ти и секој треба да велите: “Нека биди волјата божја!”

Оваа приказна има голема сличност со книжевниот текст “Слово за Мелентија постиника”, кој е напишан во значајниот за македонското народно творештво “Тиквешки зборник”. Текстот содржи два дела, но само првиот мотив соодветствува на Цепенковата приказна за

“Посникот и големите човечки неправди”. Во зборникот се раскажува за пустиножителот Мелентиј, кој престојувајќи во пештерата, скришно ги гледал патниците што се задржувале да пијат вода на изворот. Еден ден, некој патник си заборавил крај изворот 300 златни перпери. По него стигнал втор патник, кој ги нашол златниците и си заминал да врви по патот. Тој што ги загубил парите се вратил да ги бара. Крај изворот затекол трет човек, кој спокојно си одмарал. Го обвинил дека тој му ги земал златниците и откако се уверил дека нема да ги добие назад, веднаш го заклал. Аскетот Мелентиј, кога видел што се случило, побарал објаснување од ангелот. Овој му раскажал дека првиот патник го изгубил златото, бидејќи го спечалил нечесно. Вториот патник бил морален и духовен човек и затоа Господ го наградил, додека пак третиот бил убиец, и ја заслужил казната што ја добил од првиот патник.

Наравоучението е дека никој не може да ѝ избега на божјата казна и да се спаси од кармичкото. Тој што бил правичен, доблесен и етичен, ќе биде награден за своето позитивно дејствување, за разлика од лошиот и насилен човек, кој ќе мора да се соочи со законот на кармата: *како што правиш, така ќе ти биде правено*, односно *добро за добро, зло за зло*.

Марко Цепенков во реалистичните приказни ги прикажа разните етички и социјални проблеми, ја истакна нееднаквоста која е присутна во релацијата помеѓу малкутемина кои на материјален план премногу имаат и мнозинството кое сиромашно и мачно живее. Таквите егзистенцијални околности тој ги подложи на своевидни критики и изрази протест поради наметнатите ограничувања и отуѓувања.

Во хумористичната приказна “Попо пијан што паднал во калта”<sup>408</sup> Цепенков раскажува за пијаниот поп кој движејќи се по калдрмата, паднал во една дупка полна со кал. Секој човек што поминувал покрај патот ја подавал раката за да го извади од калта попот, зашто поради пијанството самиот не бил во состојба да стане:

- Дај, оче свети, рака да те изваам од калта - ќе му речел.

---

<sup>408</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни - книга шеста* (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 170-171.

- Бегај оттука, бре, јас зер ќе ти даам рака - ќе му речел налутено попот.

Многу од луѓето застанувале да го гледаат попот како се валка во калта. Му текнало на еден како да му рече на попот за да ја подаде раката и да го извлече од калта:

- На ти ја мојава рака, попе, и вати се за неа да те изваам, оти е страмота да се валкаш во калта - му рекол чоекот.

Попот иако бил пијан, кога слушнал дека му рекле “на”, веднаш ја подал раката да го земе тоа што ќе му го даде човекот.

Оваа хумористична приказна која говори за тогашниот однос помеѓу религиозните лица и обичниот народ, Цепенков ја завршил со коментарот: “Чунки попоите сет земачи, а не сет давачи, да од тоа ќе му велат “дај попе” - не ти дава, а коа ќе велиш “на” - ќе ти дава рака, ама празна!”.

Работливоста, мрзеливоста, трпеливоста и одговорноста често претставуваат тематски содржини во реалистичните приказни забележани од Марко Цепенков. Во “Двајца браќа на туѓина”<sup>409</sup> прикажана е определеноста на човекот кон работните обврски, наспроти мрзеливоста и пстробата без голем труд и откажувања да се дојде до добивка. Приказната зборува за двајца браќа - мајстори кои пред да тргнат да одат на туѓина од своите жени добиле различни сугестии. Постарата му велела на мажот, ако сака побрзо да си дојде дома, без работа да не седи, а колку пари ќе му дадат за надница, за толку да работи.

Помладата невеста исто така при испраќањето го советувала мажот си, да не работи за евтино, зашто ако не му платат добра надница, да не работи пошто-зашто. Притоа му препорачала да гледа побргу од брата си да си дојде дома.

Двајцата браќа си ги послушале жените и во туѓина работеле како што тие ги советувале. Тој што работел за поевтино, повеќе пари собра, а тој што работел поскапо многу повеќе години седел во туѓина и одвај спечалил пари, за колку да се врати дома.

---

<sup>409</sup> Види во: Марко К. Цепенков, *Народни приказни, реалистични приказни* - книга петта (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 44-45.

Етичката поука од оваа македонска народна приказна гласи: “Залудо работи, залудо не седи, оти така се печалат пари”.

Тоа укажува дека мрзеливоста, суетата и превисоките очекувања нужно го оттргнуваат човекот од продуктивното и конструктивно реализирање на своите вредности. Затоа многу подобро е постојано да се вложува во надградбата на знаењето и да се создаваат работните искуства, отколку да се исчекува најдобрата можност за искажување на талентот и на интелектуалната способност. Зашто, “ништо нема побласоено од работа и ништо нема поколнато од мрза”<sup>410</sup>, односно “пари сака да има, лежејќи под сенка”<sup>411</sup>.

Во македонската народна приказна “Чоеко што бараше да најди чоек што нема гајле ич во животот свој”, се раскажува за човекот кој постојано се јадосувал поради несреќите, болките и страдањата кои го следеле во животот. Тој сметал дека другите луѓе се постојано весели и радосни и дека немаат никакви проблеми и ограничувања. Слушајќи ги тие зборови од неблагодарниот човек, пријателите му се чуделе на умот што го имал и му велеле дека исто како што *секоја планина си носи своја тежина*, така секој си имал гајле, некој помало, друг поголемо. Неблагодарниот не сакал целосно да ги поверува тие зборови од пријателите, па тргнал по градовите да бара луѓе кои во животот немаат никакви проблеми и страдања. Откако поминал неколку градови, конечно во една кука слушнал зурли и тапани како свират и во која домаќинот со голема радост и веселба ги честел гостите. Кога слушнал дека домаќинот на куќата бил многу позитивен човек кој три-четири пати во неделата давал јадење и пиење, неблагодарниот го запрашал дали причината за неговата голема радост и богатите гозби е зашто не го снашла никаква несреќа во живеењето? Кога домаќинот ги слушнал тие зборови, го седнал гостинот на страна и почнал да му прикажува:

- Е сега, пријателе, ти си кинисал да бараш чоек што да не го нашла некоја несреќа и што да живеит без гајле; ете саде тоа не ќе го најдиш, чунки таков је создаден овој век да се живеит се со маки и

---

<sup>410</sup> Марко К. Цепенков, *Пословици поговорки, гатанки, клетви и благослови - книга осма* (Скопје: Македонска книга, 1972), стр. 174.

<sup>411</sup> Исто, стр. 175.

неоли, а не со раат, како што го бараш ти. Знаиш оти џумбушот мој што го прам јет од големо гајле мое што и душманот да не го имат.

Тогаш домаќинот му раскажал на неблагодарниот човек за проблемите кои започнале откако жената му се разболела и на умирачка, го заколнала да не се преженува. Како доказ за верноста и љубовта, таа од него побарала, тој да се стори евнух. Откако домаќинот ѝ ја исполнил желбата, жената целосно оздравела и му се обратила со зборовите: “Еј домаќине, јас сум сега здрава од арно поарно и сега си сакам маж, а пак ти не си маж, сега јас сум намислила да си ваќам еден маж по два-три пати во недела, а ти пак седи при мене”. Домаќинот му објаснил на неблагодарниот, дека немал каде да оди, поради што му останало само со свирки и тапани да заборава оти жената си има друг маж. Потоа му препорачал да си оди дома и шо ќе му дојде лошо, со благодарение да го трга, а доброто со радост да го дочека.

Кога го слушнал тоа, неблагодарниот човек се уверил дека сите луѓе си имаат по некоја несреќа во својот живот и од неблагодарен, си станал благодарен на позитивното што му се случувало во животот.

Оваа македонска народна приказна има голема сличност со будистичката приказна за болките, страдањата, барањата, проблемите на луѓето. На прашањето на жената која загубила многу блиско лице и целосно потонала во тага и страдање, зашто судбината можела да биде толку сурова кон нејзината личност и да ја казни на таков негативен начин, Буда и одговорил: Оди прошетај во градов, тропни на секоја од портите и прашај дали во тој дом постоела голема несреќа, губиток на близок и страдање. Кога жената ги посетила сите домови и во секој од нив осознала дека биле присутни и несреќите, очајот и мачнината се уверила дека не била единствената која морала да се соочи со трагичноста на сопствената судбина.

Оваа будистичка поука укажува дека животот не е создаден исклучиво заради потребата да се ужива во наладите на телото и како можност за целосно вкусување на најразличните задоволства, туку како кармички долг кој го носиме во себе, произлезен од грешките кои на етички план сме ги правеле во некоја од претходните



инкарнации. Излезот може да се пронајде во практикувањето на доброто, моралното и духовното, кои на секој човек му се дадени како опции кои треба да му помогнат да ја исчисти сопствената карма, а со тоа и да ги елиминира постојаните раѓања и умирања кои се пропратени со големи болки и страдања во текот на човековата егзистенција.

## **5. Народната мудрост во македонските пословици и поговорки**

Пословиците и поговорките како дел од народните умотворби својата основа ја градат врз начелата на етичката мудрост, така што претставуваат едни од најсуштинските традиционални творечки вредности, кои тендираат да ги воспостават филозофските и морални аспекти на добриот, позитивен и хармоничен начин на живеење.

Македонскиот народ во текот на својата долговековна културна и духовна традиција создал мошне оригинално фолклорно творештво, во кое особено се издвојуваат пословиците и поговорките. Овие кратки народни мисловни изрази и поетски умотворби мошне конкретно го прикажуваат остроумниот дух и итроштината на Македонецот, кој соочувајќи се со разните искушенија и со неповолните општествени и политички ограничувања, успеал на практичен начин да ја предочи својата со векови насобрана народна мудрост.

Авторот на пословиците и поговорките е анонимен и тие се раѓале со цел да го подобрат животот на човекот и да го мотивираат кон моралните поуки, повисоките вредности и духовните добродетели.

Пословиците и поговорките како значаен фолклорен материјал произлезен од народната мудрост, во својата основа ги имаат начелата на практичната етика, која како посебна гранка на филозофијата, најсуштински го покажува аксиолошкиот карактер на духовното и морално дејствување и однесување. Етичкиот и утилитарен аспект на пословиците и поговорките може да се согледа од нивниот стремеж да говорат за добриот живот, за негативните последици од лошотилакот и за користа која поединецот и колективот ќе ја имаат, само доколку ги следат моралните поуки и почнат да ја воспоставуваат позитивната и хумана ориентација кон сеопштото. Пословиците и поговорките

изразуваат општи, филозофски размислувања и морални поуки на човекот за нему блиски нешта, така што ги асоцираат карактерите на луѓето, животната мудрост и разните психофизички околности на човековата егзистенција. Тие скоро секогаш содржат една реченица, во која може да се согледа вековно собирањата и пренесувана, од генерација во генерација, народна мудрост. На пример: Во лагата се кратки нозете; Ако коза лаже, рог не лаже; Во здрава нога, трн не ставај; Брза кобила, слепо родила; Што ќе надrobiш, тоа ќе сркаш; Фрли рипче, да фатиш крапче; По утрото денот се познава.

Современата фолклористика ја дефинира пословицата како синтетизиран мисловен израз, најчесто двочлен, кој содржи суд за некого или нешто.

Пословиците имаат за цел да ја зголемат определбата на поединецот за колективно и индивидуално добро, го мотивираат да биде верен на сопствената должност и да ги препознава разните негативни околности и искушенија.. Тие постојат за да презентираат низа активности за кои искуството покажало дека може да бидат решение за постоечките општествени проблеми, културни назадувања и социјални ограничувања. На пример: Ако не можеш да направиш како што сакаш, направи како што можеш; Се тркалало грнето си го нашло капачето; Што повеќе знаеш, повеќе и вредиш; Фрли зад себе да најдеш пред себе; Ако не видиш лошото - нема да знаеш доброто; Брат брата не рани, тешко кој го нема; Мачката што јаде маст, јаде и стап.

Пословиците обично имаат два члена: првиот дел е причина, а вториот последица. Првиот дел кажува што е предмет на моралната поука, а вториот дел објаснува со какви последици ќе се соочи поединецот, ако не ги следи етичките законитости. На пример: Ако постелиш, ќе легнеш; Фалени кајсии - празни кошници; Ако се сториш овца, секој ќе те стрижит; Верата планина преместува; Ако знаеш да зборуваш, научи се и да слушаш; Без мака - нема наука; Ако имаш пари ќе имаш и пријатели; Ако немаше темница, не ќе се милуваше виделината; Без здравје, нема богатство.

Исто така има случаи кога првиот и вториот дел од пословицата се контрасти, кои имаат за цел да ги констатираат нештата и да поучат:

Брзи нозе краток ум, Волкот овчар не бива. Богатството нема наситка. Јазикот коски нема - коски крши. Големата риба јаде мали риби. Ако не тече, ќе капе. По лошото и арно доаѓа.

Пословиците што се сочинети само од еден член, ги викаме поговорки: Не е цвеќе за мирисање; Умот го чини човекот; Добрина за добрина; Бабини деветини; Благ како пелин; итн ... За разлика од пословицата, која скоро секогаш има универзално воопштување, поговорката често се карактеризира со локализам.

Основната намена на поговорките е поучно кажување на животните вистини и правила. Тие се еден вид мудрување врз основа на стекнатите сознанија и искуства, сфатени и обликувани од народната мудрост. Вистинските поговорки се однесуваат на општите животни вистини (за човекот и светот; за доброто и злото; за вистината и правдата; за судбината и смртта итн.). Најчесто тоа се констатации кои имаат конкретно значење, како на пример: *Несреќата нема очи*; или преносни значења: *Кога орелот ќе ги загуби крилата, тогаш и пилињата го колваат*, или совети и упатство за тоа како треба да се живее: *Пресечи, па речи*. Поговорките асоцираат на вистини кои мотивираат како побезболно да се поминат тешкотиите на животот: *Дрво без гранки и човек без мана - не постојат*.

Најголемиот дел од вкупниот фонд на македонските народни пословици и поговорки се настанати во епохата на средновековието.<sup>412</sup>

Најпознатиот собирач на македонски народни умотворби Марко К. Цепенков со голема настојчивост и љубов собирал пословици и поговорки, за што лично сведочи во неговата Автобиографија: "Штом ќе чуеф некоја пословица од некој чоек, на часот ќе ја запишев"<sup>413</sup>.

Марко Цепенков вкупно собрал повеќе од 5.000 народни пословици и поговорки, што претставува половина од сите досега печатени македонски народни пословици и поговорки. Во "Сборник на народни умотворения, наука и книжнина" (Софија, 1889) Марко Цепенков публикувал 3.727 пословици и поговорки, кои потоа беа

<sup>412</sup> Томе Саздов, Македонските народни пословици и поговорки во: *Современост* (Скопје, јануари 1969), стр. 27.

<sup>413</sup> Марко Цепенков, *Материјали и литературни творби - Автобиографија*, книга десетта, цит. дело, стр. 325.

препечатени во збирката *Македонски народни умотворби*, том 4, кн.1 *Пословици*, во редакција на Харалампие Поленаковиќ и Кирил Пенушлиски (Скопје, 1954). Другите необјавени пословици и поговорки од фондот на Марко Цепенков се публикувани во редакција на Томе Саздов (Скопје, 1972).

Собраните пословици и поговорки, Цепенков ги подредува по азбучен ред, а освен тоа ги класификувал и по тематски групи. На пример: “Мрзеливост”, “Добродетел”, “Лутина”, “Веселост”, “Завист” и сл. Пословиците и поговорките претставуваат големо духовно богатство и се меѓу најоригиналните народни умотворби собрани од страна на Марко Цепенков, така што поголемиот број од нив тој ги запишал во Прилепско, а само мал дел во Штипско.

Пословиците и поговорките кои ги забележал Цепенков се однесуваат речиси на секој аспект од човековиот живот, така што нивната основна намена е преку моралните поуки да ја експонираат етичката мудрост и да ги прикажат снаодливоста, итроситината и непоколебливоста во борбата со негативните општествени околности, присутни во долговековното опстојување на македонскиот народ.

Приказот и елаборацијата на пословиците и поговорките собрани од страна на Марко Цепенков, ќе ја започнеме со анализа на тематската група посветена на богатството и сиромаштијата. Како поинтересни ги наведуваме следниве поговорки и пословици: Пара по пара, се собрале илјада; Ветер го веи. Осиромашел и како будала станал; Парите и од топо се посилни; Сиромав пред богат само си молчит; Бел во очите остана. Му ја зеле некоја стока и не му платиле; “Ама дека има богатство, зер не е посиромав од мене”!<sup>414</sup> Оваа пословица укажува дека човекот без оглед на богатството кое го стекнал во животот, се уште не е подобар од другите, посебно ако не вложува во моралното и позитивно делување. Имено, тој со насоченоста кон материјалноста, егоистичноста и алчноста, нужно духовно осиромашува и затоа е подолу дури и од најсиромашниот, но етички богат поединец. Впрочем, како што пишува Цепенков “Големата

---

<sup>414</sup> Марко К. Цепенков, *Пословици поговорки, гатанки, клетви и благослови - книга осма*, цит. дело, стр. 122.

лакомија чоека поболуа”<sup>415</sup>, бидејќи ќе стане објект на предметното и нужно ќе си предизвика голем психофизички немир и страв од неуспех.

Марко Цепенков, од друга страна, со поговорот “Ем гол, ем зол”<sup>416</sup>, покажува дека најлошо е кога човекот живеејќи во сиромаштија, станува зол и негативно насочен кон сè што го опкружува. Наспроти тоа, поговорот “Ако си сиромав, барем не биди мрсулав”<sup>417</sup>, асоцира дека поединецот треба да го задржи своето достоинство и да не дозволи сиромаштијата да го направи безвреден и духовно подреден пред другите.

Пословицата “Ни на богатство радуј се, ни на сиромаштија жалај”<sup>418</sup>, покажува дека опседнатоста со богатството може да предизвика големо страдање кога тоа ќе се загуби, односно дека загриженоста поради сиромаштијата ќе го оддалечи човекот од другите задоволства на животот и ќе го направи малодушен, болен и слаб во борбата со искушенијата. Оваа констатација може да ја поткрепиме со пословиците: “Ако е човек сиромав, ама да е барем здрав”<sup>419</sup> и “Здравјето е за чоеко најголемо богатство”<sup>420</sup>.

Покрај воздигнувањето на вредноста на здравјето: “Да му даи Господ здравје на чоека, да друго да не сака”<sup>421</sup>; “Здравје со пари не се купуа, ами од Бога дар се дава”<sup>422</sup>; “И парите требаат, ама и здравјето уште повеќе требат”, во македонските народни поговорки, може да се пронајдат морални поуки кои се однесуваат и на потребата да се пројави, негува и задржи. чесноста: “Ако си е сиромав, ама си е чесен”<sup>423</sup>, “Не те гледа свето што јадиш, ами што чес имаш”<sup>424</sup>. За една чест живеј чоек. Цепенков потенцира дека “Ако не можит чоек да бидит личен и богат, да за умен и чесен можит”<sup>425</sup> Оваа поговорка укажува дека секој поседува слобода на волјата и може својата

---

<sup>415</sup> Исто, стр. 28.

<sup>416</sup> Исто, стр. 123.

<sup>417</sup> Исто, стр. 15.

<sup>418</sup> Исто, стр. 123.

<sup>419</sup> Исто, стр. 12.

<sup>420</sup> Исто, стр. 43.

<sup>421</sup> Исто, стр. 192.

<sup>422</sup> Исто, стр. 194.

<sup>423</sup> Исто, стр. 124.

<sup>424</sup> Исто, стр. 125.

<sup>425</sup> Исто, стр. 13.

енергија да ја искористи за надградба на знаењето и за воспоставување на етичкиот однос кон искушенијата на животот, бидејќи ако судбината не му предопределила да биде убав и богат, барем може да биде добар и разумен.

Трудот е меѓу најзастапените мотиви во овој вид народни умотворби собрани од Маџко Цепенков. Преку физичкото и духовно оддавање на работата, Македонецот ги зачувал непоколебливоста, издржливоста и вербата во позитивното дејствување, што му овозможило да се воздигне над лошата судбина и да биде неподатлив за безделието, негацијата и за моралното деградирање на неговата личност. Македонскиот народ без оглед што се соочувал со вековната експлоатација од најразлични господари, максимално го вреднувал трудот и определбата со упорност и работливост да се надминуваат животните болки и страдања: Без мака, нема наука; Работата и редот го држат веков; Работата го краси чоека, а мрзата го гнаси; К'сметот барај го во работата, а не во надежта; Трудот никого никогаш не посрамотил.

Како посебна тематска група ќе ги претставиме поговорките кои се однесуваат на добродетелта, лошата мисла и претпазливоста: “Барај го доброто, оти поскапо е од златото”<sup>426</sup>. Којшто чини добро, не ќе најдеш лошо<sup>427</sup>. “Блаосоена рака податлива, а проклета скржаа; Да даваш на сиромаси, на тој век ќе ти се најде; Добрината добрина носи, а лошото лошо носи; Кој дава на сиромаси, тој дава за себеси; Поарно е да даваш ошто да земаш.

Ќе предочиме и три поговорки кои се карактеристични за христијанската етика, која е втемелена врз категоријата љубов, помагање и сомилост: Ако даиш со десната рака милостина, гледај да не те узнае левата<sup>428</sup>; Прај добрина и на тој што ти праи лошо, така сака Госпо; Прај добро и врли го в море.<sup>429</sup>

Моралните поуки кои произлегуваат од пословиците за добродетелта укажуваат дека поединецот кој го практикува доброто и манифестира хуманост, позитивност и духовна настојчивост кон

---

<sup>426</sup> Исто, стр. 18.

<sup>427</sup> Исто, стр. 55.

<sup>428</sup> Исто, стр. 12.

<sup>429</sup> Исто, стр. 246.

сепостоечкото е блажен, човечен и богоугоден. Од друга страна, поединецот кој се ориентира кон злото, негативноста и порочноста нема да има среќа во животот и ќе пропадне во ништожноста: “На секого лошо му мисли, затоа аир не може да види; Кој му мисли другему лошо, лошото оди по него”<sup>430</sup>.

Дистанцираноста од злото и итањето кон доброто максимално ќе му помогнат на човекот да ги препознае вистинските вредности на животот и да ги искористи своите духовни, интелектуални и морални потенцијали. За да се постигне победата над негативното, неопходно е да се имаат на ум следниве пословици: “Ако не ми сет очиве за целивање, да за распознавање лошото и арното ми се”<sup>431</sup>; “Варди дури не се скршил лебо, да после не се ставуа лесно; Варди се од лошото, како што се вардиш од огно; Лош збор не вади од устата за да не те чуе гаоло и да те пиши во тевтеро”<sup>432</sup>.

Марко Цепенков во своите собрани фолклорни материјали ја приложил и тематската група на поговорки под наслов *Испитание за верно пријателство*: “Дури не изеиш една ока сол со чоека, не вакај го верен пријател; Пријатело се познава во нужда; Пријател биди му, ама в кесе не посегај му; Сите камење не се оканици. Сите пријатели не се верни”<sup>433</sup>.

Поговорките и пословиците претставуваат мошне значаен дел од македонското фолклорно творештво, најмногу поради својата ориентираност кон практичниот аспект на моралната поучителност.

Етичката мудрост може да ја согледаме од следниве поговорки забележани од перото на Марко Цепенков:

Ако биди мажот пијаница, тешко на неговите деца и на неговата домаќинка;

Ако ти е жената верна и работна, полна ќе ти биди куќата;

Ако ти е жената млада, не седи многу на туѓина;

Арната реч царската порта ја отвараат;

---

<sup>430</sup> Исто, стр. 254.

<sup>431</sup> Исто, стр. 13.

<sup>432</sup> Исто, стр. 266-267.

<sup>433</sup> Исто, стр. 268-270.

Арно е да имаш жена и умна и лична, арно ама Господ две добра  
на едно место не дава;

Арно е сé да знаиш, ама не треби сé да праиш;

Арното не идит веднаш, да за лошото дури да трепниш со око;

Барај да го најдиш, сакај да ти даат и клукај да ти отворат;

Барај жена да најдиш од сој, да ако ет сиромашка;

Бегај од пијаницата, ниту оди му во куката;

Биди чоек, а не нечоек;

Борџот ет полош и од волкот;

Види му на чоека другарите и после есапи тој каков е;

Гледај се себе каков си, да после да гледаш светските кусури;

Да има чоек многу пари и да ѝ крие вземи, фајда не ќе види;

Далеку оди, ама и за дома мисли;

Денеска ов, ов, утре в гроб;

Добрата реч оит надалеку, а лошата уште понадалеку;

Добрите луѓе се некат од лошите, така и лошите од добрите;

Дури е младо детето, се учи;

Жена лична и безумна домаќинска куќа запустуа;

Има лошо, има и полошо;

И тоа што ми го даде, низ нос ми го изваде;

Кај што мотика не копа, грозје не се раѓа;

Кај што треба мотика, не треба молитва;

Како ќе си постелиш, така ќе си легниш;

Којшто има лична жена, многу пријатели ќе има;

Којшто има пари, и зло и добро со нив праи;

Којшто на младос дење преспива, на старос ќе гладуа;

Коњ без узда си оди кај сакат;

На лошио добрина кој праит, на ѓаолот кандило му палит;

На свиња бисер не нижи;

Неправедно спечалено не ќе втаса до трето колено;

Пијаницата саде ќев терат, а децата без леб седат;

Поарно е да бидиш глаа на мачките одошто опашка на  
арсланите;

Работи и живеј со правина, за Господ и чоек да те милуаат;



Рани душа да те слуша;  
Риба в море не се пазарит;  
Роди ме, мајко, со к'смет, врли ме на буниште;  
Со магаре на бој не се оит;  
Тој што се крева мошне наголемо, ќе си падни на колено;  
Убаата жена е угодна на очите, а умната на срцето;  
Ум со пари не се купуат, ами со мака по наука;  
У секого има мисла (совест), ама блазе си му кој си ја има чиста;  
Што носит саат, не носит годината.

“Во македонските народни умотворби се овековечени низа индивидуални и општествени недостатоци, како скржавоста: “Душа дава, пари не дава” - МНУ, бр.1870; неблагодарноста “Рани куче да те лаит” - Миладиновци, стр. 485; лицемерноста: “На чело Ристоса, в пазу'а гаолот” - Милад., 485; нескромноста и вообразеноста: “Не учи старец да макат јајца” - Милад., 486; славољубивоста: “Денеска везир, утре резил” – Кав., бр. 695”.<sup>434</sup>

Како мошне карактеристични за македонското културно поднебје, ќе ги прикажеме и следниве народни пословици:

Ако ти подадат прст и раката ќе ја побараш;  
Брат за брат, сирење за пари;  
Бог да те чува од женска беља;  
Бара работа, моли Бога да не ја најде;  
Баба ако лаже, кантар не лаже;  
Гладна кокошка просо сонува;  
Громот не удира во коприва;  
Дури не посееш, нема да жнееш.  
Добри пријатели, од браќа се помили;  
Добрите побуди не се ништо, ако не се претворат во добри дела;  
Денес кучето го раниш, утре за да те лае;  
Денешната работа за утре не ја оставај;  
Дури не заплаче детето, мајката не се сеќава да го нахрани;  
Гаволот ни ора ни копа;  
Евтиното месо и кучињата не го јадат;

---

<sup>434</sup> Томе Саздов, *Современост*, цит. дело, стр. 33.

Јазикот полошо сече и од ножот;  
Кучката ако не ја врти опашката, кучињата нема да одат по неа;  
Коњите се мерат со силата, а луѓето со умот;  
Каде е тенко таму се кине;  
Кој од работа страхува, тој во сиромаштија живее;  
Мрзелива жена, домаќинка не е;  
На кого мајка, на кого маќеа;  
На две столици одеднаш не седи;  
Не се играј со огин;  
Не е злато сè што свети;  
Селото гори, бабата се чешла;  
Сè што лета не се јаде;  
Со свој стап по туѓа глава не боли;  
Движи се, за да не заборавиш да одиш;  
Дај му власт и ќе видиш каков е;  
Алчноста нема граници;  
Човек без слобода, како риба без вода;  
Честите гости, вредноста ја губат;  
Осаменоста е мајка на тагата;  
Не се шегувај со будалиот, пијаниот и лошиот;

Заклучокот е дека пословиците и поговорките претставуваат фолклорен материјал со непроценлива важност за македонскиот народ, зашто мошне впечатливо го прикажуваат односот на Македонецот кон етичката мудрост, неговата морална и традиционална определеност и творечкиот ум насочен кон задржувањето на националната и културна самобитност и припадност.

## Шеста глава

### Петар Данов - љубовта и мудроста

Според степенот на развој на филозофската мисла на еден народ, неретко може да се утврдат неговите традиционални и прогресивистички вредности на културолошки и духовен план. Бугарскиот народ, како и секој друг народ, поседува духовна култура која најсуштествено може да се согледа преку проучувањето на развојот на неговата филозофска и етичка мудрост.

Бугарската филозофија е тесно поврзана со примањето на христијанската вера, со усвојувањето на словенската писменост и со воспоставувањето на културниот и национален идентитет на бугарскиот народ. Таа се развивала според општоприфатените законитости на светската филозофска мисла, иницирајќи врски со античката филозофија и со филозофските и религиозни погледи произлезени од Истокот.

Потребата за препознавање на духовните и етички начела, како и интересот за осознавање на општите закони и категории на развитокот на природата, општеството и мислењето, ги мотивирале бугарските филозофи да тргнат кон патот на себеспознанието и кон откривањето на смислата и вредноста на животот. Тие со своите размисли за етиката, добрината и духовноста дале скромен, но значаен придонес за збогатување на светската култура со нови филозофски идеи и учења.

Од крајот на XIX и почетокот на XX век, бугарската филозофска и етичка мисла започнува максимално да се експонира и да ги пишува своите најоригинални и најуспешни научни страници. Тогаш излегуваат од печат важни дела, кои одиграа клучна улога во систематизирањето и во развојот на филозофските сфаќања во Бугарија. Етиката како кралица на филозофијата го зазема централното место во научните и духовни истражувања на бугарските мислителите. Тие искажале значајни ставови за важноста на етичката мудрост и за вредноста на духовните

начела, така што ние во овој вовед ќе претставиме дел од нивните размислувања.

### **1. Карактеристични идеи кај бугарските етичари**

Филозофот и педагог **Васил Стојанов-Берон** (1824-1909) дал голем придонес во развојот на бугарската филозофска мисла. Тој во своите трудови најмногу пишувал за вредноста на образованието, знаењето и етиката. Според него, “во човечкиот дух длабоко се всадени идеите за доброто, вистината и убавината, но без позитивни поуки и корисно образование тие ќе останат заробени во темнината и никогаш нема да можат најсуштински да бидат искористени”. Следејќи ги етичките концепции на Сократ и Платон, тој потенцираше дека луѓето по природа се добри и имаат еднакви заложби за иницирање на позитивното и убавото, но поради незнаењето, не согледуваат дека единствено насоченоста кон етиката, овозможува реализација на сопствените вредности.

Берон се прашувал зошто човекот не живее во хармонија со идејата на доброто и зошто се оддава на пороци и ниски страсти?. Одговорот го наоѓа во констатацијата дека повеќето луѓе се водени од користољубие и од потребата за насочување на нештата во своја полза. Според него, излезот од таквата деградирачка ситуација ќе се пронајде, ако човекот наместо да биде егоистичен, почне да прави добро за блиските и да придонесува за општеството. “Неуките луѓе ги поставуваат своите страсти и интереси повисоко од општествените и затоа не можат да се оддадат на општополезна дејност. Тие не можат да ги разберат бескорисните побуди и делата на високосвесните луѓе, кои го жртвуваат својот живот за колективниот напредок”<sup>435</sup>.

Берон укажа дека луѓето се поврзани меѓу себе не само со економски, туку и со духовни врски, кои за него се многу посилни, зашто произлегуваат од божественото чувство на љубов, страдање и почит кон ближните. За него, духовните врски служат како основа на

---

<sup>435</sup> Ангел Ђанков, *Развитие на филозофската мисъл в България* (София: Наука и изкуство, 1966), стр. 156..

семејството, црквата, општеството и државата, кои е неопходно да се стремат кон мир, слога и љубов. Овој став нужно имплицира кон социјален евдајмонизам: цел на духовната човечка волја треба да биде општествената полза. Филозофските сфаќања на Васил Берон може да се карактеризираат како етички интелектуализам, бидејќи укажуваа дека само со осознавање на духовните начела, на граѓанската должност и на правото, човекот ќе може да си обезбеди стабилен, исполнет и среќен живот.

Во таа насока одат и размислувањата на еден од најзначајните бугарски етичари **Кристо Крастев** (1866-1919), кој сметал дека изворот на моралот се наоѓа во човековото сознание, а не во материјалните и општествени услови на животот. Достоинството на човекот се состои во неговата духовност, која доколку исчезне од светот, тогаш би се намалило човечкото достоинство, укажал Крастев. Овие расудувања за духовноста како достоинство на човекот, тој ги завршува со мислата на Кант: *Сé може да се искористи како средство - и науката, и религијата, и искуството, но единственото нешто, кое не може да се третира како средство, е духовноста.* Крастев во своите дела ја анализира и вредноста на мотивите и последиците од преземената духовна постапка. Неговиот став е дека не можат да се донесат валидни етички оценки, ако не се анализираат мотивите и резултатот од иницираната духовна дејност.

Тој заземал критичка позиција во однос на утилитаристичката концепција, според која најзначаен показател за моралното оценување, претставува резултатот од моралното дејствие, односно користа за поединецот и колективот. Неговиот филозофски аргумент е дека доброто најсуштински ќе се воспостави, ако идеја водилка се хуманите мотиви на постапката и честа на луѓето, односно алтруистичките и безинтересни дејствувања.

Во центарот на филозофските интереси на **Иван Георгов** (1862-1936) спаѓаат етичките вредности кои овозможуваат духовна реализација и хармонична егзистенција на луѓето. Според него, човекот првично е активно суштество, а потоа и мислечко суштество, зашто најмногу се интересира за проблемот на смислата и за целта на

животот. Георгов укажа дека покрај осознавање и мотивација за следење на врвното добро, етиката ги разгледува и дејствата и духовните правила, кои водат кон добродетел, исполнување на должноста и воспоставување на моралниот идеал. "Основно за етиката е да определи каква треба да биде целта на нашите дејствувања и да го воспостави мерилото, според кое можеме да ги оцениме дејствијата од таквата духовна ангажираност"<sup>436</sup>.

Анализирајќи ја утилитаристичката теорија, Георгов укажа дека човекот најдуховно постапува кога не се води според личниот интерес, зашто постапките кои се резултат на насочноста кон сопствената добивка, без оглед што може да бидат корисни и за другите, не можат да се третираат за најдобри.

Основите на современата бугарската етичка школа ги поставува филозофот **Димитар Михалчев** (1880 - 1967), кој напоредно ги проучува античките концепции со модерните етички интерпретации. Сметал дека како наука, етиката треба да поаѓа од фактот дека луѓето отсекогаш правеле разлика помеѓу моралните и неморалните постапки. "Од првобитното општество па сè до денес, човекот правел разлика помеѓу доброто и злото, помеѓу духовното и неморалното"<sup>437</sup>. Наспроти нормативната, тој ја развивал филозофската интенција за воздигнување на реалистичната етика. Затоа, водел борба против етиката како нормативна наука, зашто сметал дека генерално не постојат нормативни науки.

Михалчев утврдил дека основните вредности на етиката и суштината на моралот се базираат врз три концепции. Етиката на честа и благоразумноста или еудајмонизам е првата концепција. Таа е развивана во повеќе варијанти од Сократ, Аристип, Епикур и други антички мислителите, како и од етичарите на модерната - Хобс, Бентам и др. Втората концепција за суштината на моралот произлегува од етиката на должноста со најголемиот претставник Имануел Кант, кој сметал дека духовна може да се нарече единствено личноста која дејствува според должноста. Третата согледба за проблематиката на

---

<sup>436</sup> Исто, стр. 359-360.

<sup>437</sup> Исто, стр. 576.

вредноста на моралот се однесува на етиката на љубовта, која се воспоставува преку духовната љубов и безинтересната волја.

Еден од најпознатите современи бугарски етичари **Кирил Нешев** сметал дека моралниот светоглед како највисоко ниво на сознание, најсуштествено ја изразува идејата за местото на човекот во светот, ги покажува неговите способности за разрешување на конфликтите и го мотивира кон воспоставување на духовната слобода, идеалот и творечката моќ. Тој укажа дека “етиката сè повеќе станува духовен наставник на човечката личност, која иницирајќи ги добрите настојувања, се поттикнува кон универзалните вредности, вистината и ориентираноста кон изградбата на похуманата иднина на човештвото”<sup>438</sup>.

Во групата на значајните бугарски етичари спаѓа и духовниот визионер, педагог и хуманист Петар Данов, кој со своето просветителско учење и со огромниот творечки опус максимално придонел за духовното усовршување на илјадници следбеници, за развојот на етиката и педагогијата низ светот. Неговите беседи беа посветени на љубовта, универзалната етика, здравјето, Бог, природата и грижата за другиот. Во делата на Данов провејуваат хуманистичките идеали, етичките вредности и потребите за служење и воспоставување на доброто, хармоничното и убавото. Тој со своите мудри и визионерски проповеди го отвори патот кон поцелосното воздигнување на духот и телото и иницира сознанија кои претставуваат подготовка за посовршено и попозитивно духовно егзистирање на човештвото.

Билјана Перчинкова тоа на следниов начин го прикажа: “На творештвото на Данов туѓа му е помпезноста, демонстрирањето на категории и структури, сложената крута систематичност на универзитетското философирање - но сепак никој не може да одрече дека тој создаде философија, и тоа философија со огромно влијание врз тековите во Европа. И не само нејзините”<sup>439</sup>. Тоа се потврдува и преку констатацијата на кардиналот Џузепе Ронкали, пратеник на

---

<sup>438</sup> Кирил Нешев, *Система на етиката* (София: Парадигма, 1999), стр. 13.

<sup>439</sup> Билјана Перчинкова, *Книга за сопството* (Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Духовни конаци, 1999), стр. 408.

Ватикан во Бугарија пред Втората светска војна, подоцна избран за папа Јован XXIII, кој вели: “Во денешната епоха најголемиот филозоф, кој живее на земјата, е Петар Данов.” По повод смртта на Алберт Ајнштајн (1955), Француското национално радио емитува предавање со негови искази, меѓу кои е следното: “Целиот свет се поклонува пред мене, а јас се поклонувам пред Учителот Петар Данов од Бугарија.”

Заклучокот е дека Петар Данов со својата креативна и умствена широчина, со спиритуалната чистота, со творечката способност и со настојчивоста за воспоставување на универзалната љубов и етика, претставува одлична инспирација за научно проучување и за анализирање на неговото духовно и морално творештво.

## ***2. Животот и духовниот пат на Петар Данов***

**Петар Константинов Данов** (1864-1944), наречен од следбениците Учителот Ђеинса Доуно е основач на филозофското учење што се самоопределува како “езотерично христијанство”, кое од бугарската држава е сметано за религиозно и е регистрирано од Дирекцијата за вероисповед. Тоа учење во Бугарија е познато под името дановизам, а следбениците како дановисти. Претставува спој на христијанството и хиндуизмот со карактеристични својства на братска љубов, здрава исхрана и живот во хармонија со природата.

Етичкиот просветител и духовен учител Петар Данов се родил на 12 јули 1864 година во Николаевка, село во близина на Варна, во семејството на свештеникот Константин Дановски. Средно образование завршил во Варна и Свиштов, по што учителствувал во селото Хотанца, Русенско. Во тој период почнува интензивно да се интересира за духовните вредности и за смислата на животот. Во август 1888 година Данов заминува за Соединетите Американски Држави, каде завршува краток курс по медицина и теологија, запознавајќи се со предизвиците на тогашната научна мисла. 1895 година, се враќа во Бугарија и ја започнува својата духовна и просветителска мисија. 1896 година излегува од печат книгата “Науката и воспитанието”, во која ги изнесува длабоките принципи и методи на кои ќе ја заснова својата



филозофска и етичка концепција на вечната поврзаност на сеегзистирачкото. Тоа е важен момент во неговиот развој како голем учител на човештвото, бидејќи ја воспоставува основата на учењето за моралните начела и непроменливите закони присутни во природата и спиритуалната свест на човекот.

Во 1898 година во Варна, Петар Данов ја објавува беседата “Повик до народот - бугарски синови на словенското семејство”. За прв пат пред пошироката јавност тој се претставува како световен Учител, повикан на луѓето во Бугарија и на целото човештво да им го предаде новото универзално учење, кое се базира на духовната поврзаност на западната цивилизација со езотеријата на Истокот и на заветот на древното со современото христијанство. Во тој период, Данов проговорува за мисијата зададена од Великиот Разумен Свет што треба да се посвети на човештвото и за новата култура која ќе ги донесе Љубовта, Братството и Слободата на човековата мисла. Во 1900 година ја завршува книгата “Седум разговори со Духот Господов”, која претставува нова основа во неговата езотерична религиозно-филозофска концепција. Во 1901 година, Данов ги почнува своите патувања низ селата и градовите на Бугарија и одржува беседи од кои се зачувани преку седум илјади. Тој патува цели дванаесет години, говорејќи и будејќи го копнежот кон светол и благороден живот кај своите слушатели, мотивирајќи ги да ги препознаат вредностите на добрината, убавината и хармонијата. Воздигнувањето и пропагирањето на љубовта, духовноста, етиката, ненасилството, хуманизмот и алтруизмот претставуваат темел на неговите беседи.

Во тој период, Данов започнува засилено да се занимава со френологија и бара соодветство помеѓу размерот и формата на черепите на своите слушатели со нивните емоционални и интелектуални специфичности. Итајќи кон откривањето на тајните на духовноста и природата, Учителот покажа интерес и за езотеричниот мистицизам, астрологијата и за гностичките согледувања. Неговите ставови особено силно влијание извршија помеѓу интелектуалците, кои не само што го согледуваа како популаризатор на модерните окултни и

теозофски теории, туку и како етички просветител кој нуди алтернатива на традиционалното православие.

На 6 април 1900 година Петар Данов ги кани на средба во Варна првите тројца ученици - Пенју Киров и Тодор Стоименов од Бургас и д-р Георги Миркович од Сливен. Таа средба станува начело на собирите на “Белото братство” и следната е остварена во јули истата година повторно во Варна. Тие дружби имаат неформален карактер, се водат слободни дискусии на филозофски и религиозни теми, се посетуваат интересни места и природни знаменитости, се кажуваат колективни молитви. Постепено како време на официјално одржување се договара август, така што до 1944 година, само исклучително драматични случувања може да станат причина за пропуштање на таквите собири. Определениот термин на средбите е помеѓу 19 и 25 август, бидејќи според Данов датумот 1 јануари претставува Нова година за материјалниот свет, денот на пролетната рамноденица 22 март е Нова година за духовниот свет, а 19 август е Нова година за Божествениот свет. Затоа, од средината на август, следбениците на Петар Данов се собираат во реонот на Седумте рилски езера на традиционален годишен собир, прекинат во периодот од 1944 до 1989 година од комунистичкиот режим. Со промената на политичкото уредување и со воспоставувањето на демократијата и партискиот плурализам, членовите на меѓународното движење наречено “Белото братство,” повторно ја добија можноста за одржување на својот духовен собир\*. (На 19 август 2008 близу до езерото Бабрека на планината Рила, како дел од прославата на нивната Нова година, дановистите го изведоа ритуалниот танц и му оддадоа почест на својот учител Петар Данов).

Во 1904 година Данов доаѓа во Софија која станува центар на неговата духовна дејност. Во наредниот период почнува со голем ентузијазам и интелектуален поттик да ги запознава следбениците со своето учење за Бога, природата, љубовта, етиката и начелата на новопројавената ера на Водолија.

Во текот на 1920 година, на мошне оригинален и прогресивен начин, тој работи врз спиритуалната свест и духовната трансформација на неговите ученици, кои почнуваат интензивно да го продлабочуваат

контактот со природата. Напролет, тие секое утро го поминуваат во прошетки низ боровите шуми во околината на Софија и постепено закупуваат неколку ливади, каде никнуваат скромни и едноставни шатори и ја формираат малата населба Изгрев, која подоцна станува живеалиште на Учителот. Замислата била да се создаде седиште на луѓе со општи идеи и етички интереси кои се во потполна согласност со духовното учење на Петар Данов. Затоа се засадувале овошни градини, се граделе куќарки, се обработувала земјата, се правеле улици, така што на 24 февруари 1922 година се основа училиште за млади, а потоа и за возрасни. Во училиштето е создаден општ окултен клас за себеспознавање во кој помеѓу другото, се изучуваат вечните закони на Битието и Творецот, односно на астрологијата, хиромантијата, френологијата, кабалата, физиогномијата и световната хармонија. Впрочем, духовните поуки кои цели 22 години Данов ги проповедал пред учениците (последното предавање го одржал на 20 декември 1944 година, 7 дена пред да почине), во најголема мера се однесуваат на етиката, безусловната љубов и почитувањето на ближниот, постигнувањето хармонија помеѓу макрокосмосот и човечкиот микрокосмос, и начинот на живот во сообразност со природата.

Во 1928 година е завршен специјален салон за предавања и просторија за учителот кој се преселува во Изгрев, каде што започнува да предава три пати во неделата.

Длабоко проникнувајќи во работата на духовната алхемија на вселената, Данов истакнал дека секое добродетелство помага за градењето на индивидуалното и општото богатство на човештвото. Затоа 1929 година, на планината Рила, формирал школо на “Белото братство”, во кое ги пропагирал начелата на Љубовта, Мудроста и Вистината.

Различните аспекти на учењето на Петар Данов се изложени и развиени во над 7000 беседи, изнесени во периодот од 1914-1944 година. Публикувани се во неколку многутомни трудови, од кои повеќето се преведени на бројни јазици. Во текот на 40-тите години од 20 век дановизмот станува популарен во некои европски земји, како Франција и Летонија, а во текот на 70-тите години навлегува во Русија,

Канада и САД. Во последната декада на минатиот век се појавува и во Велика Британија, Германија, Австралија и Конго.

Бугарската православна црква не ги прифаќа идеите на Петар Данов, бидејќи смета дека неговата езотерична доктрина се заснива на принципите на причинско-последичната зависност и на законот за реинкарнација и карма, учења кои се максимално спротивни на христијанската доктрина.

### **3. Љубовта - основа на животот**

Етичкиот просветител Петар Данов во своите беседи често говорел за љубовта, мотивирајќи ги луѓето да ја препознаат нејзината вредност и со иницирање на смиреноста, доблесноста и алтруистичката ангажираност да ја воспостават во контактите. Укажувал дека љубовта е духовна и божествена храна која најдобро се чувствува кога човекот е вљубен, бидејќи тогаш е воден од потребата за продуктивно создавање и за реализирање на сопствените креативни потенцијали.

“Во светот постојат две сили: сила без љубов и сила со љубов. Првата - силата без љубов - е физичка сила, која што урива, а втората - силата со љубов - е божествена, која што создава”<sup>440</sup>. Овој став на Данов укажува дека човекот кој во опкружувањето манифестира љубов и позитивна енергија, нужно е воден од духовното, кое дистанцирајќи го од негативното, го мотивира кон благородното и хуманото. Тоа ќе го поткрепиме и со зборовите на кралот Соломон: “Мекиот одговор дава спокојство, убавата мисла дава утеха, а љубовта, изјавена на време, дава живот”. Сепак, наспроти лицата кои се истакнуваат со насоченоста кон позитивното, духовното и етички инспиративното, постојат поединци кои со предавање на физичката сила на злото, го ограничуваат законот на љубовта, ја иницираат дисхармонијата и влијаат егоистички врз сеопштите околности на животот. Филозофот Емпедокле го прикажал тоа мошне конкретно: “Омразата е негативна, етички лоша сила, таа растура и уништува. Љубовта е етички добра сила, таа спојува и гради. Каков ќе биде

<sup>440</sup> Петър Дънов, *Духовното у човека* (Пловдив: Хермес, 2002), стр. 11.

животот зависи од тоа која сила ќе надвлладува - љубовта или омразата". Во таа насока оди и размислата на Данов, дека секое негативно дејствие привлекува кон себеси соодветна енергија и иницира дисбаланс, како во самата индивидуа, така и во природата. "Белите и црните денови се неопходни во животот, како денот и ноќта, светлината и темнината. Зошто суштествува темнината во природата? Ако нејзиното постоење не би имало никаква смисла, тогаш таа не би била допуштена", констатира Данов.<sup>441</sup>

Далај Лама тоа го објасни со зборовите: Омразата, љубомората, бесот се штетни. Ги сметаме за негативни состојби на умот затоа што тие ја уништуваат нашата умствена среќа; штом еднаш ќе почнете да потхранувате чувства на омраза или други лоши чувства кон некого, тогаш и на другите луѓе ќе гледате како на непријатели. Па така, тоа ќе резултира со повеќе страв, поголеми инхибиции и колебања, а исто така и чувство на несигурност. Паралелно со развивање на овие чувства, се зголемува осаменоста среде светот сфатен како непријателски. Сите овие негативни чувства се развиваат поради омразата. Од друга страна пак умствените состојби какви што се добрината кон другите и сочувството се дефинитивно мошне позитивни.

Според кажаното ќе заклучиме дека наместо да им се овозможува на злото и на омразата да ги предизвикуваат порочноста и нечесноста, потребно е божествената сила на љубовта целосно да завладее со духот и срцето на човекот и да го поттикне за ширење на убавото, доброто и хармоничното.

Наспроти верувањето во случајноста, постои една внатрешна сеопфатна поврзаност на сите манифестации на животот која може да се согледа единствено преку **Љубов, Мудрост и Вистина**, потенцира Петар Данов. "Љубовта е израз на вечната хармонија и го носи Божествениот живот, Мудроста ја носи Божествената светлина и Божественото знаење, кои ги создаваат убавината, редот и поредокот. Вистината дава етичка насока во животот"<sup>442</sup>. Оваа размисла на Данов ни асоцира дека не постои поголема сила во светот и поздрава основа

<sup>441</sup> Петър Дънов, *Закони на доброто* (Софија: Хелиопол, 1998), стр. 35.

<sup>442</sup> Петър Дънов, *Любов* (Софија: Астрала, 2000), стр. 154-155.

од љубовта и мудроста, како и поголема духовна убавина од вистината, која може да ја разбере единствено човекот кој е ориентиран кон етичките идеи и должности. Тоа значи оти не може правилно да дејствуваме, хармонично да мислиме и духовно да напредуваме, ако во нашето срце нема место за највозвишеното чувство - љубовта.

Воспевајќи ја вредноста на љубовта, Данов укажувал дека таа претставува возвишена наука која има свои методи и пројави, чудесна творечка сила, величие, моќ и убавина. Тоа го согледуваме од неговата констатација: "Откако ќе влезете во водите на љубовта, внимавајте да не се удавите. Кога се качувате по нејзините височини, внимавајте да не паднете. Кога ќе влезете во оганот на љубовта, внимавајте да не изгорите. Кога ќе дојдете до светлината на љубовта, внимавајте да не поцрните. Откако ќе ги допрете убавините на љубовта, внимавајте да не се нагрдите"<sup>443</sup>. Излезот од таквите потенцијално деградирачки околности се наоѓа во подготвеноста на поединецот доблесно и искрено да ита кон предизвиците на љубовта, која за Данов претставува космичка сила што го движи светот и што ги трансформира и подобрува околностите во кои човекот се наоѓа.

Според него, постојат надворешни и внатрешни причини кои овозможуваат да бидеме сакани од другите луѓе: "Кога љубовта се пројавува надворешно, индивидуата може да биде сакана поради убавината, силата, ученоста или богатството. Кога, пак, љубовта се манифестира внатрешно, личноста единствено е сакана поради позитивниот и доблесен карактер, без оглед колкаво богатство поседува, колку е образована или со каква сила располага."<sup>444</sup> Овој став укажува дека љубовта првично се воспоставува на физички план, односно во телото, потоа се засадува во срцето, па во умот (тој е расадник), за на крај да се внесе во душата и духот, бидејќи само така може да се добие корисен и конструктивен резултат (плод). Затоа ќе заклучиме дека е неопходно мислите, чувствата и постапките да се претворат во дела, преку кои духовно изградената личност ќе ги иницира љубовта и добрината и ќе води доблесен, чист и свет живот.

---

<sup>443</sup> Исто, стр. 31.

<sup>444</sup> Петър Дънов, *Духовното у човека*, цит. дело, стр. 330.

Секое движење е движење на љубовта, зашто Сонцето, Земјата, приливот и одливот, сè што се движи во природата, произлегува од законот на љубовта, потенцирал Данов. Според него, ако поединецот работејќи на некоја научна, философска или уметничка програма, мисли единствено на материјалните придобивки и на своето лично издигање, нема да успее да го иницира и развие вистинското творештво и постепено ќе се одвои од суштинската цел. Таквата ориентација ќе го оддалечи од силите на разумната природа кои креативноста ја движат напред и со тоа ќе ги загуби идеите што доаѓаат од повисоките духовни светови. Имено, филозофот, поетот, музичарот и научникот ја уништуваат инспирацијата и талентот кога работат за лична корист. Но, ако своето креативно дејство го базираат на начелата на љубовта и етиката, ќе создадат услови за почеток на нова голема култура која максимално ќе ги пројави талентите и дарбите присутни во нивната душа. Со оваа констатација Данов ја прикажа вредноста на универзалната етика и ја потенцираше подготвеноста на човекот за духовно ангажирање, за воспоставување на општоважечките вредности и за конструктивно влијание врз културолошката и етичка ориентација на човештвото.

Потребата за позитивно дејствување и за следење на божествената енергија, тој ја искажа со зборовите: “Поблажен е оној што дава, отколку оној што прима. Сè додека љубовта е во вас, давајте. Давањето е внатрешен процес, кој го поврзува човекот со Бога. Оној што не дава, тој не може да се поврзе со Бога”<sup>445</sup>. Овој став укажува дека љубовта насочена кон другите и позитивниот однос кон сепостоечкото е најдоброто нешто кое можеме да го направиме за сопствената личност. Впрочем, поединецот кој го почитува законот на љубовта, малку зборува, а многу прави, односно тоа што го чувствува го спроведува на практичен начин и создава хармонични вибрации во сопствената душа и во контактот со другите лица. Зашто, каде што царува љубовта, таму има вечен, постојан прилив на енергија која е во состојба да го подмлади духот на човекот и да го отргне од

---

<sup>445</sup> Петър Дънов, *Любов*, цит. дело, стр. 282.

тешкотиите. Од друга страна, кога љубовта ќе го напушти човекот, тогаш неговиот живот се скратува, станува празен и бесмислен.

Данов сметал дека љубовта е чин на давање, а не на земање, бидејќи индивидуата не може да ужива во љубовта, ако не е подготвена да ја сподели со другите. “Кога љубовта ќе го напушти човекот, тој ќе престане да придонесува. Љубовта го поттикнува човекот и во него ја иницира желбата за давање. Овој закон се проверува насекаде во животот. Сите треба да знаат, дека кога се зема, треба и да се даде”<sup>446</sup>. Во таа насока одат и размислувањата на Ерих Фром кој сметал дека вистинската љубов е несебична и ослободена од стравот. Таа се излева на предметот кон кого е наклонета, а притоа да не бара ништо за возврат. Нејзината радост е радоста на давањето. Данов тоа го прикажал со зборовите: “Кога љубиме некого, воопшто не размислуваме, подготвени сме на секаква жртва, а кога малку го љубиме, тогаш, филозофираме”<sup>447</sup>.

Според него, ако партнерот не го прашуваме до кога ќе не љуби, љубовта нема да исчезне, бидејќи таа е над времето и просторот, што овозможува вистински да ја почувствуваме единствено во мигот на сегашноста. Затоа илузорно е да се размислува дали избраникот со ист интензитет ќе не сака и во текот на иднината, зашто ако постојано мислиме на идната љубов, нужно ќе страдаме и ќе почнеме да стравуваме дека ќе бидеме презрени, отфрлени или изманипулирани. **Пауло Куелјо** тоа го објасни со зборовите: “Човекот со години наназад се бори против своето срце, бидејќи се плаши од тага, од страдање, се плаши да не биде напуштен. Но, за да го спознае вистинското задоволство мора да знае дека љубовта е над сето тоа и дека е подобро да се умре, отколку да не се љуби. Дури и ако тоа значи разделба, осаменост, тага, љубовта ја заслужува и најситната паричка од својата цена”.

Петар Данов на своите ученици и следбеници од “Белото братство” им укажа: “За да се засака еден човек, тоа не значи дека тој треба да има ум, срце и душа како твоите и да мисли како тебе. Не постојат два еднакви момента во природата; нема две еднакви

---

<sup>446</sup> Исто, стр. 185.

<sup>447</sup> Петър Дънов, *Љѡбов - мажот и жената* (София: Астрала, 1784), стр. 97.



личности во светот, кои мислат, чувствуваат и дејствуваат на ист начин. Ако во природата се сретнат два исти момента, тие несомнено ќе ја нарушат нејзината хармонија. Тој што го љубиш, по карактер треба да биде спротивен на тебе, заемно за да се надополнувате”<sup>448</sup>. Данов на учениците им препорачувал саканата личност да не ја ограничуваат и контролираат, туку да ја остават слободно и независно да ги покаже своите вредности и потенцијали.

Тоа асоцира дека при доминацијата на разбирањето, на толеранцијата и на слободата, љубовта спонтано и слободно ќе се манифестира и нема да биде љубов на ограничувања, туку љубов на надополнувања. Впрочем, негувањето на љубовта и позитивните умствени состојби, какви што се добрината и сочувството, дефинитивно водат кон подобро психолошко здравје, хармонија и среќа.

Данов предупредил дека индивидуата, колку и да ја љубиме, колку добрини да ѝ правиме, ако не ја оставиме слободна, ќе ѝ предизвикаме антагонизам и потреба да не одбегнува. Оваа констатација ќе ја надополниме и со гледиштето на **Ерих Фром**: “Зрелата љубов значи врска во која се зачувува сопствениот идентитет, својата индивидуалност. Таа му помага на човекот да го совлада чувството на осаменост и одделеност, а сепак му помага да биде свој, да го задржи интегритетот. Во љубовта се случува парадоксот две суштества да стануваат едно, а сепак да останат две”.

Петар Данов со своето учење за ненасилството развивал слични гледишта како и големиот мајстор на етиката **Махавира Џајна**, кој се застапувал за етичноста до крајната црта на човековата издржливост и воздржаност од правење некакво зло. Тоа го согледуваме од иницијативата на Данов учениците да ги подучува да станат кротки и смирани, да се однесуваат добро со животните и растенијата, да не ги сечат неодговорно шумите и да не им нанесуваат болка и страдање на другите суштества. На следбениците им велел: “Научете да ги љубите не само луѓето, туку и најмалите мушички, бубачки, инсекти. И во нив се кријат услови за суштествено развивање”<sup>449</sup>. Многу векови

---

<sup>448</sup> Исто, стр. 102.

<sup>449</sup> Петър Дънов, *Лѳбов*, цит. дело, стр. 133-134.

претходно и Џајна проповедал и ги мотивирал луѓето да се молат и да медитираат, да имаат милост за сите души на земјата и да се откажат од задоволствата на телото. Тој учел дека сите суштества имаат еднакво право на постоење, поради што првата вредност и најважниот морален закон се базира на почитувањето на животот, чување на живото, неповредување никого.

Заклучокот за ставовите на учителот Петар Данов за љубовта ќе го завршиме со зборовите на светиот апостол Павле: “Ниту мажот без жена може, ниту жената без маж може. Мажот треба да ја најде својата жена, а жената - својот маж, односно душата треба да го пронајде својот дух, а духот - својата душа; умот треба да го пронајде своето срце, а срцето - својот Божествен дух”.

Тие задачи треба да го мотивираат човекот да напредува во доброто и на практичен и доблесен начин да ита кон воспоставувањето на духовната и етичка мисија.

#### **4. Универзалната етика на Петар Данов**

Беседите кои Петар Данов им ги пренесуваше на своите приврзаници претставуваа неисцрпен извор на знаење и љубов, зашто поттикнуваа кон осмислување, хармонизирање и облагородување на животот. Главни сегменти на неговото учење се љубовта, мудроста, вистината, правдата и добродетелта. Вредности кои претставуваат семе на универзалната етика, кое тој го сееше со бескрајно трпение и толеранција. Централната макро и микрокосмичка категорија во духовната филозофија на Данов е љубовта, која според него функционира во различни аспекти на човечкото битие: како стремеж - во емоционалната сфера; како чувство - во душата; како сила во идејната сфера на умот; и како принцип во духот.

Воздигнувајќи ги начелата на етиката Данов сметал дека секој човек со воспоставување на принципите и законитостите на вистинскиот живот, може да напредува во доброто и да постигне највисока духовна реализација. “Тоа ќе го постигне ако научи да се воздржува од ниските страсти, ги елиминира своите анимални нагони и

ги искорени егоистичните желби и стремежи - кои се извор на злото во личниот и општествениот живот”<sup>450</sup>. Оваа негова согледба има за цел да покаже дека човекот кој е способен да се отргне од деградирачките околности и кој ги следи начелата на разумот и етиката, нужно ќе осознае дека не е само материјално суштество, туку разумна душа, надарена со ум, морал и волја за воспоставување на позитивните вредности. Констатацијата на Данов е дека постојат два вида луѓе на Земјата: “Едните се носители на љубовта, а другите - носители на безљубието; носители на светлината и носители на темнината; носители на правдата и носители на неправдата”<sup>451</sup>.

Тоа укажува дека војните, немирите и безредијата кои постојано се случуваат во светот и во животот на човекот се должат на доминацијата на безљубието, на темнината и неправдата. Излезот од моралната ерозија, деструкцијата и уништувачката ориентација се наоѓа во следењето на светлината и во иницирањето на љубовта, мирот и хармонијата. Впрочем, ако луѓето ги негуваат сочувството, добрината и љубовта, тогаш космичкиот ум ќе им ја отвори вратата кон себеспознанието, успехот и благосостојбата. На тој начин ќе можат многу полесно да комуницираат и да ја шират позитивната енергија во своето опкружување. А тоа чувство на спиритуална топлина создава еден вид отвореност и пријателски дух, кои понатаму треба да се развиваат и усовршуваат на основа на начелата на универзалната етичка мудрост.

Човекот е одговорен за секоја своја мисла и постапка, бидејќи живее во хармоничен свет во кој доминира космичката вкомпонираност, целесообразност и божјата промисла. Но, поради незнаењето, егоизмот и неследењето на моралните вредности, човековиот свет, за разлика од совршениот божествен свет, е исполнет со дисхармонична и деградирачка енергија. Данов тоа го асоцира со зборовите: “Бидејќи тие два света се преплетуваат, изгледа како дисхармонијата да е присутна во целиот свет. Не, дисхармонијата е делумна и му припаѓа на човечкиот свет. За да се надмине таа

---

<sup>450</sup> Петър Дънов, *Новото човечество* (София: Издание на вестник “Надежда”, 1990), стр. 8.

<sup>451</sup> Петър Дънов, *Духовното у човека*, цит. дело, стр. 385.

дисхармонија, човекот треба да помине низ страдања, низ судба, и да ги согледа и елиминира своите грешки”<sup>452</sup>. Ова гледиште го наметнува заклучокот дека без добрина, етика и манифестирање и следење на универзалните позитивни вредности, илузорно е да се надеваме дека ќе го хармонизираме и духовно подобриме светот во кој егзистираме.

Иницирајќи го својот оптимизам и активизам, Данов укажа дека нештата во светот можат максимално да се подобрат, посебно ако човекот осознае дека сето тоа што го создава и воспоставува во опкружувањето, мора да произлегува и да се извршува со љубов, со вера и со внатрешно расположение. Затоа потенцирал дека домот, општеството и државата, изградени без вера и без љубов, не опстојуваат, зашто “ако живее без вера и без љубов, човекот секогаш ќе страда: ќе станува и ќе легнува, ќе јаде и ќе пие, но работите ќе му бидат неуспешни”<sup>453</sup>.

Првото нешто што тој го побара од луѓето е да ја свртат страницата од својот живот каде што е запишан Законот на непослушноста, и да преминат на нова страница - кон законот на послушноста. Според него, откако човекот дошол на земјата, треба да учи да ги разликува појавите и последиците на доброто и на злото, бидејќи непослушноста кон Бога, кон доброто, подразбира послушност кон злото.

Со овој став Данов укажа дека од човекот зависи дали ќе се води според ниските страсти, ќе му се предава на материјалното и ќе се окупира со задоволствата на телото, а ќе ги запоставува вредностите на моралот, духовноста, хуманитетот и алтруистичката насоченост кон сеопштото. Непослушноста и неследењето на етичките и божјите начела, значи предавање на злото и соочување со негативните рефлексии, произлезени од таквата деградирачка ориентација. Но, со воспоставување на послушноста и со отвореност кон духовните вредности, луѓето ќе ја исполнат својата божествена мисија, ќе се реализираат во животот и ќе ја постигнат хармонијата на духот и телото.

---

<sup>452</sup> Петър Дънов, *Любов*, цит. дело, стр. 102.

<sup>453</sup> Петър Дънов, *Учителя, Учение и работа* (София: Хелиопол, 1996), стр. 7-8.

Впрочем, човекот треба постојано на ум да ја има мислата, дека лично е одговорен за сè што му се случува и дека секој сам може да си ги подобри условите и да направи одредена промена во животот. Тоа што Исус Христос го кажал за самооткажувањето, подразбира оти секоја индивидуа може да биде господар на себеси, на својата судбина и на определбата да се стреми кон доброто, а да се трга од злото.

Според Петар Данов современото човештво ја загубило смислата, суштината и убавината и скршноло од вистинската насока на животот. “Ако човештвото влезе на правиот пат, сите луѓе ќе го разберат животот, а со него заедно ќе ја разберат и љубовта. Кога ќе ја разберат љубовта и ќе ја применат, страдањата и противречностите, неминовно ќе исчезнат”<sup>454</sup>. Тоа укажува дека ако нашата живеачка не е водена од разумот, убавината, суштината и смислата, тогаш не може да ги воспоставиме духовната радост и етичката свест. Животот е тоа што има убавина, суштина и смисла. Затоа ќе заклучиме дека секоја мисла, секое чувство, секоја постапка треба да бидат разумни, убави, морални и со смисла. Површноста, неразумноста, егоизмот, бесчувствителноста и порочноста, животот го прават бесмислен и човекот нужно го водат кон безвредноста на сопствената егзистенција.

Животот и знаењето се едно, и сите кои бараат знаење се ученици на животот, асоцирал Данов. За него, духовната пробуденост и ориентираност ќе придонесат луѓето на Новата епоха (ера на Водолија - подв. З.К. ) да се истакнат според мудроста, моралот и доброто кои ќе ги прават во името на Бога. Со иницирањето на етичките вредности ќе помогнат да се изгради нова култура, ќе прикажат позитивни методи, ќе вдахнат сила и ќе покажат дека љубовта треба да биде присутна во човечките души.

Со духовните поуки искажани пред членовите на “Белото братство”, Данов прекрасно ги потенцираше начелата на етиката и го мотивираше современиот човек кон суштествените вредности на животот: “Ако сакате да постигнете нешто, пројавете го доброто во себе и знајте, дека никаква сила на светот не е во состојба да ве попречи во правењето на доброто. Внимавајте на своето достоинство,

---

<sup>454</sup> Исто, стр. 208-209.

како што внимавате на душата и запомнете, дека и како богат и како сиромав, како цар и како питач, вие имате една иста цена. Цената на човекот се состои во неговата душа, а не во формата, статусот и положбите, низ кои тој минува”<sup>455</sup>. Такви беа и зборовите на Исус Христос: “Каква корист ќе има човекот, ако го спечали целиот свет, а ја загуби својата душа?”.

Современиот начин на живеење, од сите луѓе се бара прикажување на доброто и иницирање на чистотата на душата, на умот и на срцето, кои како нов метод на самовоспитание, овозможуваат подмладување, зајакнување на способностите, подобрување на здравјето и хармонизирање на личноста, сметал Данов. Зашто ако човекот не го прикажува доброто и не ја воспостави чистотата, какви напори и да прави, ништо не може да постигне, никаква промена не може да направи во животот и ќе се претвори во играчка, која постојано ќе биде управувана од детерминирачката сила на судбината.

Укажувајќи на практичните придобивки и задоволството од иницирањето на позитивните дејствија, Данов потенцирал дека правењето добро, првенствено е корисно за самиот поединец, а потоа и за другите: “Кога правите добро, Божественото око, т.е. Возвишеното спознание во Космосот ве набљудува, ви помага и се радува, затоа што се предавате на импулсот, кој го произведува доброто во вас. Вие ја восприемате таа радост и се чувствувате моќни во прикажување на доброто, зашто од доброто, кое го прави човекот, се определуваат неговите дарби, како и здравствената и материјалната состојба”<sup>456</sup>.

Данов мошне критички настапувал кон лицата кои го фаворизираа езуитското гледиште дека *нема значење какви средства употребува човекот за да ги постигне своите желби, зашто целта ги оправдува средствата*. Искажувајќи ја поговорката “според семето и плодот”, тој говорел дека за благородни цели се потребни и благородни средства. “Тоа е општ закон во битието, тоа е неизменет критериум на вистината. За да се постигне голема цел во животот, неопходно е да живееме како разумни луѓе, како браќа произлезени од еден татко и сврзани со тесната врска на љубовта. Ако сите луѓе се раководени и

<sup>455</sup> Петър Дънов, *Закони на доброто*, цит. дело, стр. 16-17.

<sup>456</sup> Исто, стр. 17-18.

вдахновени од тоа начело и ги исполнуваат сите барања на таквиот закон, неминовно ќе ги произведат плодовите на мирот, благосостојбата, успехот и духовниот подем. Под такви услови во човекот ќе се развијат оние благородни чувства и квалитети, во чија основа лежат доброто и вистината”<sup>457</sup>.

Данов често зборувал за влијанието на Големиот Разумен Свет - возвишени суштества кои работат на човечките души и ги подигаат; тие испраќаат благородни пориви, светли идеи и божествени мисли, но понекогаш луѓето ги ставаат пред големи искушенија и ги испитуваат нивната вера и духовната непоколебливост. На прашањето: *Зошто луѓето се дојдени на Земјата и која е нивната мисија*, тој одговараше дека тие првично се дојдени за да страдаат; на второ место - да се образуваат; на трето место - да помагаат, притоа објаснувајќи дека причината за некои страдања е доброто, зашто злото предизвикува измачување, а доброто - страдање.<sup>458</sup>

Асоцијацијата на Данов е дека еден ден страдањата ќе исчезнат, и животот ќе носи само радости. Тоа ќе се случи кога љубовта и етиката ќе земат надмоќ врз животот, а разумот ќе стане услов за нивната пројава, бидејќи доволно е разумниот човек уште од далеку да го види страдањето, за да преземе мерки и да го избегне.

Овие согледби на Петар Данов имаат голема сличност со филозофските и етички учења на Буда кој се интересирал за тоа како да се совлада текот на животот, кој е непостојан и исполнет со болка. Според него, ако се осознаат и сопрат причините за страдањето ќе се достигне состојбата на нирвана, како духовно спокојство и ќе дојде до ослободеност од болките. Буда укажал дека највисоката духовна цел може да се оствари со разум (логика), етика и медитација, односно со воздржување да се прави зло, со правење добро, со прочистување на срцето, со облагородено и правилно однесување, кое не му наштетува на ниедно живо суштество.

Заклучокот е дека болките и страдањата делумно или целосно ќе се елиминираат ако човекот го практикува доброто, го иницира

---

<sup>457</sup> Петър Дънов, *Новото човечество*, цит. дело, стр. 12-13.

<sup>458</sup> Петър Дънов, *Духовното у човека*, цит. дело, стр. 404.

разумното и се отвори за духовните радости и етичките вредности на животот.

### **5. Начела за добар живот според Петар Данов**

Петар Данов во повеќе свои дела се навраќа на прашањето за значењето на духовните вредности, на вербата во божјата секојност и на причинско-последичните законитости кои ја детерминираат човековата егзистенција. Како вистински етички просветител тој не им робуваше на воспоставените институционализирани и догматизирани религиозни убедувања, поради што не покажуваше наклонетост кон одредена христијанска црква или кон некоја призната светска религија. Наспроти тоа, ја фаворизираше определбата за директно и непосредничко служење на Бога, Природата и универзалната етика. Неговото гледиште е дека сите религии ја ограничуваат слободата на човекот, кој треба да биде потполно независен и отворен за индивидуално доживување на божествената енергија.

Истакнувајќи ја својата религиозно-космолошка теорија, Данов сметал дека има случајни и механички појави во животот и во природата, но негираше дека сите необјасливи појави мора да се плод на случајот. Според него, Бог или космичкиот ум на некои од духовно изградените личности им овозможуваат да ги осознаат причинско-последичните односи и со добиената мудрост да го трасираат етичкиот пат по кој ќе се движи човештвото. Тоа укажува дека поединецот треба да ја препознае својата животна мисија и да сфати дека претставува незаменлив дел од една спиритуална и интелигибилна целина која се карактеризира со совршеност, вкомпонираност и еволутивна осмисленост. Со манифестирање на повисоката свесност и со следење на етичките начела, духовните капацитети на човекот максимално ќе се зголемат и ќе му помогнат да најде решение и за најтешките искушенија на животот.

Данов на своите ученици од “Белото братство” им велел: “Не барајте го Бога надвор од себеси. Таков Бог, каков што вие барате, не постои. Барајте го Бога внатре во себеси! Бог во човекот се изразува



како светлина во умот, како топлина во срцето и како сила на волјата”<sup>459</sup>.

Човекот, за да го придобие духовното знаење и за да ја постигне себереализацијата, ќе мора да помине низ маки, искушенија и откажувања од световните и телесните задоволства, констатираше Данов. Според него, маките и страдањата кои се испречуваат во текот на животот, се задачи кои индивидуата треба мудро и трпеливо да ги разреши и постепено да се ослободи од стравот пред неизвесното, од болките и од смртта. Тоа ќе го постигне ако разбере дека Бог или Природата претпочитаат преку разни предизвици да го зајакнат духот на човекот, за да може да ги издржи најтешките услови и за да ги развива личните добродетелства.

Вредноста на овие размисли се наоѓа во сфаќањето дека болките и страдањата не треба да се третираат како случајни или недефинирани, бидејќи произлегуваат од човековата духовна неосвестеност и од неговата подложност на ниските страсти, но и од Божјата промисла, која намерила да ја тестира моралната издржливост и етичката непоматеност на поединецот.

Данов укажал дека формата на луѓето не е ништо друго освен енергија во движење. “Кога енергијата не е подеднакво распоредена во човечкото тело се раѓаат болести; кога енергијата не е подеднакво расположена во чувствата, тогаш се раѓа незадоволството; кога енергијата не е подеднакво распределена во мислите, се раѓа бесмисленоста”<sup>460</sup>. За него, без физичко здравје - нема духовно здравје, односно без духовно здравје тешко се постигнува физичката стабилност. Впрочем, човекот за да ја воспостави хармонијата на духот и телото, треба да има голема љубов и мудрост, кои тој ги сметаше за највозвишени космички средства. “Секој што се служи со Љубовта и Мудроста, станува посовршен. Тој се одликува со здравје и духовна убавина”<sup>461</sup>.

---

<sup>459</sup> Станчо Лазаров, *Дънов и “Бялото братство”* (София: Цанко Церковски, 1994), стр. 125.

<sup>460</sup> Петър Дънов, *Любов*, цит. дело, стр. 13.

<sup>461</sup> Станчо Лазаров, *Дънов и “Бялото братство”*, цит. дело, стр. 141.

Од кажаното ќе заклучиме дека излезот од психофизичката дисхармонија се наоѓа во воспоставувањето на внатрешното богатство, кое за разлика од материјалното, никогаш не може да се загуби. Тоа претставува суштинска цел за духовно изградената личност кога осознава дека парите, моќта и славата не гарантираат трајно присуство на среќа и задоволство во текот на животот.

Данов во своите беседи кои ги одржувал пред членовите на “Белото братство”, често зборувал за достигнувањата на класичната и природната медицина, односно за неопходноста од зачувување на психофизичката стабилност на човекот. За него, од клучно значење е поединецот наместо постојано да се изнемоштува и да се измачува, да покаже одреден морал кон телото. “Зашто како што постапува човекот кон самиот себе, така ќе постапува и кон другите. Невозможно е да бидеш невнимателен кон себеси, а внимателен кон другите”<sup>462</sup>.

Според Билјана Перчинкова методите за лекување што ги дава Петар Данов се едноставни, ефикасни и испробани низ вековите и во корелација со природните начини на исцелување. “Тој зборува за три начини на лекување: *природниот*, кога во најголема мера процесот на оздравување се препушта на природата; потоа оној со *лекар*, и конечно - *Божествениот*. Кај третиот начин на лекување, болниот оздравува истиот момент. Околу болниот мора да се обезбеди хармонија, која ќе го успокои духот; човек може да се лекува ако се поврзе со здрави и добри луѓе, кои го сакаат и од длабочината на срцето му испраќаат добри желби”<sup>463</sup>.

Данов на своите ученици им велел дека духовната реализација ќе ја постигнат единствено ако се движат по патот на Љубовта, Светлината, Мирот и Радоста, кои не треба да ги градат во иднина, туку сега, уште во овој момент. Со оваа согледба тој ги воздигна активниот принцип, иницијативноста и волјата за храбро и истрајно дејствување: вредности кои стојат наспроти пасивноста, колебливоста, неодговорноста, малодушноста и стравот од предизвици.

Како мошне интересно ќе го наведеме и учењето на Петар Данов за кармата и реинкарнацијата во чија законитост максимално верувал.

<sup>462</sup> Петър Дънов, *Закони на доброто*, цит. дело, стр. 14.

<sup>463</sup> Билјана Перчинкова, *Книга за сопството*, цит. дело, стр. 413.

Тој на своите ученици им препорачувал да не се борат со кармата, ниту да мислат на неа, бидејќи ако се преокупираат со нејзината сила, неминовно ќе ја предизвикаат. Ги советува да мислат на љубовта, која претставува единствено средство со кое може да ја променат својата карма. “Секој може да се ослободи од кармата, доколку ја приложува љубовта. За постигнување на таа цел, човекот треба да се запраша дали сите суштества ги сака подеднакво. Тоа може да го постигне кога луѓето ќе ги гледа како суштества во кои се појавува Божественото”<sup>464</sup>.

На прашањата поставени во однос на повторното раѓање или реинкарнација на душата, Данов велел дека после смртта на човекот неговата душа се реинкарнира во друг човек, кој е посовршен или понесовршен во зависност од совршенството, кое душата го достигнала во претходниот живот. Според него, “за еден ден да не посеат во подобри услови за живот, треба уште отсега, додека живееме на земјата, да се подготвиме, инаку нашето повторно раѓање наместо да биде напредок (прогрес), ќе биде назадување (регрес), враќање наназад. Следејќи ги хиндуистичките учења за реинкарнацијата, тој сметал дека нашата душа може во иднина да се роди во друг човек, многу посовршен од нас, но таа исто така може да влезе и во едно “говедо”, или во едно “растение”, или дури во уште пониска форма - во некој минерал”.

Овие сфаќања на Данов, иако не кореспондираат со христијанските есхатолошки согледби за Судниот ден, Рајот и Пеколот, односно задгробниот живот, сепак ако ги анализираме од етички аспект, можат да бидат мошне корисни. Имено, верувањето во функционалноста на кармата и реинкарнацијата е во тоа што дава можност секој да ги согледа сопствените слабости и да напредува кон доброто, зашто со чистењето на насобраната карма се отвораат потенцијалите за похармонична инкарнација. Таквата согледба на законот на кармата ги поставува, во прв план, вредностите на етичноста и на духовната хармонија на поединецот, кои, помеѓу другото, ќе се постигнат, ако се елиминираат гневот, алчноста,

---

<sup>464</sup> Станчо Лазаров, *Дънов и “Бялото братство”*, цит. дело, стр. 244-245.

заслепеноста, љубомората и копнежот. Впрочем, со воспоставување на размислувањата на Буда и Падмасабава: “Тоа што си сега е она што си бил, тоа што ќе бидеш е она што си сега”, односно: “Ако сакаш да дознаеш нешто за претходниот живот, види ја својата сегашна состојба; ако сакаш да дознаеш за идниот живот, види ги своите сегашни дела”<sup>465</sup>, ќе постои можност за поголемо иницирање на праведноста и на согледбата дека сè што правиме во животот не пропаѓа во ништожност, дека ни се враќа со благороден етички баланс.

---

<sup>465</sup> Согјал Ринпоче, *Книга на животот*, цит. дело, стр. 118.

## Седма глава

### Павао Вук - Павловиќ - филозофска мудрост

Во историјата на секој народ може да се пронајдат многу културолошки специфичности и колективни творечки активности во кои се резимираат тенденциите на дотогашниот општествен, духовен и национален развој. Тие претставуваат суштина која не може временски да се парцијализира и прескокнува, зашто се дел од целината на историските процеси низ кои се развивал културниот идентитет на еден народ.

Како и многу други народи, и хрватскиот народ се изградил врз развојните етапи на својата културна и национална посебност и самобитност. Духовното будење и книжевното творештво најсуштински дошле до израз во последните столетија на средновековието, кога хрватските комуни постепено напредувале на општествен план. Развојот на приморските градови овозможил појавување на книги и книжарници, се иницирале културно-литературни движења и се интензивирале образовните и научни процеси. Со настанување на хуманизмот во XIV и ренесансата (преродба) во средината на XV век, се зголемило и одењето на хрватските граѓани на повисоко школување во Италија.

Имено, младата италијанска буржоазија го отфрлила ритерството и формирала свој поглед на свет, со тоа што почнала да го потенцира култот кон слободата, индивидуалноста, активноста, вредноста и убавината. Преокупираноста со Бог била заменета со доверба во интелектуалната сила на човекот, што овозможил да се роди новото научно-литературно и културно движење наречено Хуманизам. Наспроти мистицизмот и суеверието, човекот почнал да покажува сè поголем интерес за знаењата и филозофските согледби, како и за необичните уметнички и книжевни жанрови и стилови.

Хуманистите сакале да ја отфрлат средновековната идеологија, да ја зајакнат вербата во сопствените сили на човекот, да му влеат љубов кон животот на земјата, кон целокупниот човеков род и да

создадат оригинална научна и уметничка литература со мотиви и теми од современиот живот, напишана на латински јазик. “На поетите и на ликовните уметници, кои дотогаш знаеле само за темите од подрачјето на религијата, класицизмот им ги приближил човекот и природата како најубав и неисцрпен ред на теми, им отворил согледба во светот на материјата и просторот”.

Ренесансата ги прифатила придобивките на хуманизмот и ги развила во нови посовремени форми и содржини. Со името ренесанса не се означувало само преродба на античката, римско-грчка наука, литература и култура, туку и преродба во целокупниот современ живот.

Карактеристични за хуманизмот и ренесансата се постојаната аргументирана критичност, натпреварувачкиот дух на полето на културата, враќањето кон античките извори, широкото отворање на патот за модерната наука. Научните истражувања помогнаа светот да се придвижи кон современата епоха, како што појавата на печатницата максимално го прошири полето за претставување на новите идеи. Тоа на хуманистички учените луѓе им овозможи да ги објават, најчесто на своите јазици, делата на античките мислители, што доведе до подобрување на стандардите во образованието и до предиспозиции за усовршување на човечкиот интелектуален и креативен потенцијал.

Ренесансната култура кон крајот на XV век и почетокот на XVI век се појавила во Дубровник и во градовите долж јадранскиот брег, кои биле под силно духовно и културно влијание на италијанската писменост.

Појавата на хуманизмот и ренесансата како литературно движење во Дубровник и Далмација била условена од специфичните општествено-политички и социјално-економските околности во кои живееле хрватските приморски градови во средниот век. Во оваа смисла, се она што се збиднуваше во тогашните водечки културни центри на Италија, тоа истото се случуваше и во Дубровник, иако тој, барем во литературата, сочува своја релативна самостојност.<sup>466</sup>

---

<sup>466</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae* (Скопје: Култура, 1991), стр. 32.

## 1. Етичките идеи кај хрватските мислители

Големиот ренесансен мислител **Марко Марулиќ** (1450-1524) е познат како татко на хрватската книжевност, како широко образован хуманист, љубител на антиката, библицист, врвен познавач на христијанската традиција и литература, моралист и теолошки писател, латински и хрватски поет, книжевен преведувач и еден од најзначајните филозофи на своето време.

Марулиќ пишувал на латински и хрватски јазик, така што во неговите дела покрај христијанските елементи, доминира тежнението за обновување на античките животни радости, кои го означуваат како карактеристичен ренесансен мислител. Тој стекнал голем углед со своите моралистички трактати и со поемата “Јудита”, каде низ шест пеења е обработена библиската приказна за убавата вдовица која со вешто смислен план го ослободила градот од асирската војска. Како мошне интересна ќе ја наведеме моралната поука: “Уживај во тоа што самиот си го стекнал, немој да бараш повеќе од тоа што ти треба, за да не доживееш немир во душата”<sup>467</sup>. Оваа размисла од “Јудита” укажува оти најголемото задоволство произлегува од успехот што човекот го постига со сопствен труд, од способноста да се биде скромен, истраен и дистанциран од алчноста, мегаломанијата и копнежот за трупање нешта кои не ни се потребни.

Марулиќ бил практичен моралист кому вербата во божјата сеприсутност му била единствена определба, поради што своите филозофски сфаќања се обидел да ги помири со христијанското учење. Тој сметал дека теоретските прашања и одговори произлезени од филозофијата или христијанството немаат суштинско знаење, ако не се поврзани со практичната морална поука.

Марулиќ не го преценувал човечкиот ум, но не ги отфрлил и научните знаења. За разлика од модерните моралисти Жан Жак Русо и Лав Толстој, кои согледувајќи ги заблудите присутни во културата, стануваат против самата култура, Марулиќ ги воздигал вредностите

---

<sup>467</sup> Marko Marulić, *Versi Harvacki* (Split: Čakavski sabor, 1979), str. 233.

произлезени од ученоста и знаењето. Сепак, во “Евангелистариум” вели: “Ако не можете во исто време да бидете учени и доблесни, настојувајте повеќе да ја одберете добрината без ученост, отколку ученоста без добрина”<sup>468</sup>. Со овој став тој асоцира дека добрината е многу позначајна од знаењето, исто како што моралот е пред филозофијата, а дидактиката пред естетиката.

Човекот е морално суштество, кое треба етички да дејствува и духовно да се усовршува, но и да внимава на пороците, искушенијата и ниските страсти, сметал Марулиќ. Тој ги почитувал и воздигнувал придобивките произлезени од вредноста, верноста, чесноста, правдината и алтруизмот; ги застапувал простувањето и љубовта; ја истакнувал општествената солидарност и прифаќањето на личната жртва; имал позитивен однос кон работата, општествената правда и еднаквоста; се заземал за совесно извршување на должноста; насочувал кон умереност, морална будност и разумно прифаќање на животната стварност.

Марулиќ пишувал за презирот на овоземните добра и понизноста, за милосрдие и милостината, за гостопримството и шкртоста, за лакомоста и суетата, за богатството и сиромаштијата, за молитвата и контемплацијата, за вистинската верба и за спротивставувањето на учењето на идолопоклониците. Според него, најзначајни се божјата милост и љубовта кон Бога, љубовта кон ближниот свој и посебно кон непријателот.

Марулиќ бил многу образуван човек, кој добро ја познавал класиката и Библијата и патристиката, догматиката, апологетиката, моралот и етиката, схоластиката и филозофијата на своето време, а бил и одличен познавач на латинскиот јазик.<sup>469</sup>

Во “*Quinquaginta parabolaе*” (моралистичко дело засновано на кратки алегориски приказни), Марулиќ во првата приказна пишува за христијанската вера, односно за трите девици Вистината, Сомнежот и Лагата. Втората приказна е за човекот кој гради кука, половина на камен (верата), половина на песок (сомнежот).

<sup>468</sup> M. Maruli, *Evangelistarium*. Venetiis 1516. Peroratio.

<sup>469</sup> Marko Marulić, *Versi Harvacki*, op. cit., str. 30.



Во главното дело на Марулиќевата морална теологија “Evangelistarium”, обработувани се гледиштата од аспект на практичниот морал за најразлични прашања и проблеми на животот, засновани на примери од Стариот и Новиот завет. Тука целата своја моралика ја врзува за добродетелите: вера (fides) надеж (spes) и љубов (charitas), укажувајќи дека верата е темел, надежта поттик и потпора, а љубовта централен фактор и главен стожер на моралниот живот.

Марко Марулиќ во “Евангелистариум”, ги подучувал богатите да не се опседнуваат со стекнувањето материјално богатство, зашто тоа може да им донесе големо зло, ако наместо да им помагаат на сиромашните, го употребуваат за раскош. Тој сметал дека богатството ниту кралевите не ги заситува и оти секое материјално добро е нестабилно и минливо. Впрочем, за променливоста и неизвесноста на материјалните вредности, можеме да прочитаме и во Новиот завет: “Не собирајте богатства на земјата, каде што ги јаде молецот и рѓата, и каде што крадците ги поткопуваат и крадат; но собирајте си богатства на небото, каде што ни молец, ниту рѓа ги јаде, и каде што крадци не ги поткопуваат, ниту крадат”<sup>470</sup>, односно во Стариот завет: “Која ти е користа, ако целиот свет го добиеш, а ја загубиш душата, од која нема ништо подрагоцено? Раздај ги конечно тие непостојани и неверливи нешта и насочи го умот кон вечните, неменливи добра и моли го Бог како што Давид го помолил: Приклони го срцето мое кон Твоите сведоштва, а не кон лакомства”<sup>471</sup>. Така со помош на милоста Божја ќе се надвлееат егоистичките желби за материјалното богатство и ќе се исполни заповедта на евангелието кое кажува: “Гледајте и пазете се од лакомство, оти животот на човека не зависи од изобилието на неговиот имот”<sup>472</sup>. Овие мудри етички и духовни поуки укажуваат оти наградата на вечниот живот не се дава поради богатството, туку поради доблесниот и етички начин на живеење.

Во делото “De humilitate et gloria Christi”, објавено за прв пат во Венеција 1519 година, Марулиќ пишувал за понижувањето и славата на Исус Христос. Во првиот дел, го опишал Христовото раѓање и

---

<sup>470</sup> Мат., 6:19, 20.

<sup>471</sup> Псал., 118:36.

<sup>472</sup> Лука, 12:15.

навестувањето на неговата смрт, а во вториот дел укажал оти сè што се случило со Христос, било предвидено од пророците во Стариот завет, уверувајќи ги Евреите дека Христос е месијата кој што го очекувале. Во третиот дел, Марулиќ остро ги критикувал лакомоста и многубројните пороци на католичкото свештенство.

Христијанските доблести и воопшто начинот на животот се основната тема и на делото “De laudibus Herculis”, во кое Марулиќ прикажува дека вистинската слава не се постигнува со телесната сила, туку со мудроста и светоста. “Најголемата победа е човекот да се победи самиот себеси”<sup>473</sup>, односно да ја преовлада анималната природа и оствари вреден лик на храброст и човечност.

“De ultimo Christi iudicio” претставува моралистичко дидактички труд на Марулиќ, во кое тој ги мотивира читателите да се отргнат од гревот и да се насочат кон добродетелта, предупредувајќи ги на маките во пеколот, односно на ветувањето за вечното блаженство.

Во филозофските дела, Марко Марулиќ е близок до новоплатонизмот, а во судирот помеѓу стоичките и епикурејските етички принципи, го брани стоицизмот, покажувајќи ја вредноста од откажувањето од материјалните добра и телесните задоволства. Така ги соединува христијанските етички начела со стоичката размисла за иницирање на скромноста, бестрасноста, посветеноста на доброто и духовно воздигнување. Проблематиката на судирот помеѓу страстите и моралната совест, сетилноста и разумот се едни од основните филозофско-етички преокупации на Марулиќ, за кого човекот е среќен кога ќе се ослободи од сè што е минливо и со тоа безвредно.

Страстите и копнежите мораат да му се покоруваат на разумот, а разумот на Божјата волја која се открива во природниот ред на нештата и во библиската објава; доследно на тоа човечката волја, како важен етички фактор, треба да се сложува со разумот, да му се покорува и така да се води во целиот живот во согласност со Божјите заповеди, констатира Марулиќ.

Оваа согледба укажува дека срцето и волјата мораат да бидат во хармонија со разумот со кој треба да доминира свеста. За него,

---

<sup>473</sup> Milan Pavelić, *Učitelj svete umjetnosti* (Zagreb, 1924), str. 10.

душата е најважна и има предност пред телото, поради што духовната стварност е повредна не само во онтолошка смисла, туку и на практично-етички план.

Марулиќ ја бранел христијанската етика и се експонирал како значаен христијански поет и етички мислител. Сепак, “не го штедел свештенството, туку го обвинувал за алчност, лицемерие, ограниченост, мрзеливост, завидливост, материјализам, криминал и неморален живот”<sup>474</sup>.

Европска слава, Марулиќ стекнал со книгата “De institutione bene vivendi”, објавена во 1506 година. Основата на ова морално-дидактичко дело се случките од животот на светците, старозаветните и новозаветните личности и црковни оци, прикажани преку религиозно-етичките согледби. Делото е поделено на 6 книги со 71 глави, од кои секоја зборува за една добродетел. Безбројните цитати од Библијата, патристиката и христијанската хуманистика, но и класичната книжевност и филозофија, одаваат слика дека Марулиќ е сестрано образован хуманист.

Во книгата “Поуки за чесен живот”, Марулиќ нагласува оти “човекот не треба да копнее за високи позиции, зашто колку повеќе се воздигнува, толку е поблиску до опасноста да падне и ако падне, неговиот пад ќе биде потежок. Зашто чекорот кон славата ја поттикнува суетата и е повод за празно славољубие”<sup>475</sup>.

Во седмата глава од првата книга: “Како треба да се оттргнуваме од алчноста”, Марулиќ укажал дека мнозина ја облекуваат свештеничката мантија не за да се стекнат со Христова љубов, туку поради пари - а на таквите им е речено: “Не можете да му служите на Бога и на Мамона”<sup>476</sup>. На алчноста треба да ѝ се спротивставиме со воздржаноста и со практикувањето на моралните поуки од Стариот завет: “Не прави зло, и зло нема да те постигне”<sup>477</sup>, “бегај од неправда и неправдата ќе избега од тебе”<sup>478</sup>.

<sup>474</sup> Danko Grlić, *Leksikon filozofa*, op. cit., str. 269.

<sup>475</sup> Marko Marulić, *Pouke za čestit život s primjerima* (Zagreb: Globus, 1986), str. 41.

<sup>476</sup> Мат., 6:24.

<sup>477</sup> Мудр. Сир., 7:1.

<sup>478</sup> Исто, 7:2.

. Во седмата глава од третата книга, Марулиќ пишувал “За другарувањето и избегнувањето на лошото друштво”. Според него, “човекот кој сака да оди по Божјиот пат и непорочно да живее, корисно е да знае со кого вреди да другарува”<sup>479</sup>. Слична морална поука можеме да прочитае и во Стариот завет, каде се вели: “Кој катрен допира, од него ќе се извалка; кој со горди се дружи, ќе стане како нив”<sup>480</sup>, односно “Срцето твое не откривај го на секој човек; не чекај добро од секого”<sup>481</sup>.

Во четвртата глава од петата книга: “За поднесување на болестите”. Марулиќ сметал дека “смирено треба да се поднесуват болестите, секој пат кога во нив ќе западнеме, истовремено тоа ќе значи и добивка во добродетелта. Зашто кога телото е слабо, душевната сила е појака во оттргнувањето од страстите на телото”. Како поткрепа на ова тврдење тој ја наведува и изреката на Апостолот: “Кога сум слаб, тогаш сум силен”<sup>482</sup>. Мошне корисно е да се има на ум и следнава етичка мудрост од Стариот завет: “Не завземај се преку твоите сили; направиш ли го тоа, сметај дека си задолжен да платиш”<sup>483</sup>.

Во деветата глава од петата книга, Марулиќ наведува дека “размислувањето за смртта, најдобро во нас ќе ја сочува истрајноста во чесното и доблесно работење, зашто светите личности постојано пред очите го имале последниот ден од својот живот и за него размислувале, полагајќи голема грижа на тоа дека смртта нема да ги затекне неподготвени”.

За развитокот на драмската уметност во Дубровник во XVI век големо значење има појавата на **Марин Држиќ** (1508-1567) со неговите пасторали и реалистички комедии. Тој е најплоден и најголем драмски писател на хрватската ренесансна литература, значаен поради својата висока книжевна култура, творечки определена кон античката традиција, современата италијанска комедија и новелистика. Држиќ најголемиот уметнички дострел го постигнал со комедијата “Дундо

<sup>479</sup> Marko Marulić, *Pouke za čestit život s primjerima*, op. cit., str. 193.

<sup>480</sup> Мудр. Сир., 13:1.

<sup>481</sup> Исто, 8:22.

<sup>482</sup> 2. Кор., 12:10.

<sup>483</sup> Мудр. Сир., 8:16.

Марое”, која спаѓа во редот на најзначајните европски комедиографски творби на своето време.

Во оваа комедија, чие сиже се одигрува во Рим, Држиќ ги жигосува скржавоста, среброљубието, непромисленоста, мрзеливоста, лесноумноста, насоченоста кон телесните задоволства и проституцијата како појава во животот на граѓанското општество. Тој ги олицетворил и позитивните особини на обичните луѓе од народот, кои водејќи се од етичката мудрост умеееле да бидат стрпиви во лошото време, но способни да уживаат во доброто време.

Моралните поуки кои може да се извлечат од комедијата “Дундо Марое” се однесуваат на сознанието дека парите, аскетизмот и хедонистичката ориентација не се гаранција за постигнување на среќата и духовната хармонија во животот, бидејќи како што вели слугата Помент: “не е доволно да имаш пари, пак можеш да бидеш прост; не е доволно да бидеш само мудар, пак можеш да бидеш само занесеник; не е доволно да бидеш само храбар, зашто таквите најчесто само загинуваат или затворите ги полнат”.

Заклучокот е дека човекот треба умно и етички да ита кон искушенијата на животот и да ги препознава сите оние ништожни лица и ситуации кои можат да му го стопираат патот кон духовното воздигнување на сопствената личност.

Протестанскиот теолог, писател и филозоф **Матија Влациќ** (1520-1575) влегол во културната историја на хрватскиот народ како еден од најплодните, најдлабоките и најоригинални творци на XVI век. Тој станал водечки теолог на протестанската црква, значаен историчар, мислител и научен деец, кој се истакнал како мошне упорен и решителен противник на Рим и папизмот. “Влациќ со своите дела стекнал извонреден авторитет на протестански реформаторски мислител, така што со години бил највлијателен протестански теолог, иако и мошне жестоко напаѓан и прогонуван поради својата бескомпромисност и теоретска доследност”<sup>484</sup>.

---

<sup>484</sup> Danko Grlić, *Leksikon filozofa*, op. cit., str. 433.

Влачиќ во своите филозофски сфаќања бил близок до некои тези на аристотелизмот и го застапувал детерминистичкото учење, кое претставувало една од основните онтолошки поставки на протестантската теолошка догматика. Имено учењето за доминантното влијание на Бог или на судбината врз животот на човекот, свој израз нашло во теоријата за божествената предестинација, која ја застапувал **Августин** (354-430), а во средновековието за неа се залагале и други теолози, од кои најпознати се протестантските реформисти **Мартин Лутер** (1483-1546) и **Жан Калвин** (1509-1564). Тие верувале дека со самото раѓање на човекот неговата судбина му е предодредена, бидејќи Бог од искона определил едни луѓе за добро, спасување и блаженство, а други за зло, пропаст и маки. Влачиќ, иако енергично тежнеел за ослободување на индивидуите и се борел против конзервативноста и догматизираноста на средновековното мислење, сепак детерминизмот го довел до фатализам и песимизам. Тој сметал дека слободата на волја не постои, бидејќи човекот само во некои несуществени нешта може да биде слободен и дека секогаш е повеќе свртен кон злото, отколку кон доброто. Развивајќи ја својата социјална теорија, Влачиќ укажал оти општествените односи во кои човекот егзистира, создаваат самоволие и материјални барања, предизвикуваат омраза, гнев, завидливост, амбиции, и поради тоа луѓето постојано меѓусебно се борат, не зашто сакаат, туку затоа што односите во кои живеат на тоа ги присилуваат.

Мнозина истакнати истражувачи и оценувачи на филозофското дело на **Фрањо Петриќ** (Franciscus Patricius, 1529-1597) се еднодушни во мислењето дека тој со силата на својот дух и со големината на своите дела се кренал до височините на една од највлијателните личности на својата епоха. Петриќ е образуван во духот на Платоновата филозофија и се смета за предвесник на Френсис Бекон и за учител на најголемиот борец и филозофски гениј од добата на Ренесансата Џордано Бруно. Петриќ во 1575 година станал професор на Академијата во Ферара, а од 1592 година до крајот на животот, предавал платонистичка филозофија во Рим, каде се стекнал со голема слава и почит.

Во 1571 година, Петриќ го издава делото “Перипатетички дискусии”, во кое пишувал за претсократовската филозофија на природата и остро го критикувал аристотелизмот, укажувајќи дека тој е извор на безбожност, поради што ја заговарал платонистичката филозофска концепција, за која велел дека е поблиска до христијанството.

Петриќ во своето најпознато дело “Нова општа филозофија” (црквата го ставила во индексот на забранети книги), кое го објавил во Венеција 1591 година, расправа за создавањето и структурата на светот, кој според него е резултат на четири форми на еманација: светлина (panaugia), сила (panarchia), психа (panpsychia) и ред (pancosmia).

Темелот на сфаќањата на Петриќ е дека светлината е основа на сето постоење, спознание и движење во природата, поради што за вистинска филозофија ја сметал онаа која за принцип ја зема светлината. Светот, свеста - сè е тоа светлината на различни степени на развикот, асоцирал Петриќ. Тоа го објаснува во првата книга, под наслов Panaugia (учење за вселенската светлина).

За Петриќ, филозофијата е испитување на мудроста, а мудроста е она што е универзално, она кое го овозможува “целосното спознание на вистината”. Според него, спознанието е најголемо каде што е најголема вистината, а најголемата вистина е во Божјата длабочина.

Тој во Panarchia (учење за вселенското владеење) го опишува животот како целина на постоењето: “Животот е многу поквалитетен и посвршен од смртта... Зашто, да се живее тоа значи да постојат живи суштества. Тогаш се живее и вистински е живо, и сите негови делови живеат, па секој за себе е живот”<sup>485</sup>. Според Петриќ, доброто е вредност која на сите им е потребна, затоа “сите суштества го сакаат и кон него се враќаат: некои повеќе, некои помалку”<sup>486</sup>. “Доброто сите нешта кон себе ги привлекува и повикува, насекаде е присутно и за сите е достапно, не запоставувајќи ги ниту незначителниот ред на

---

<sup>485</sup> Frane Petrić: *Nova sveopća filozofija*, Panarchia – Kniga četrnaesta: *O životu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979, str. 28.

<sup>486</sup> Frane Petrić: *Nova sveopća filozofija*, Panarchia – Kniga devetnaesta: *O božanskim svojstvima*, op. cit., str. 42.

суштества”<sup>487</sup>. Доколку Петриќевото Добро го поистоветиме со Бог или природата, тогаш оваа негова размисла можеме да ја поврземе и со пантеистичкото сфаќање кое гласи: Бог не постои надвор од стварноста, надвор од светот, туку светот, стварноста, природата и бог се едно исто. Според тоа, светот не е создаден од никого, тој е вечен и бесконечен, иманентен на бога, а бог (или доброто) не постои како нешто надвор од и над светот, туку само како содржина на светот. Тоа значи дека сите постојни ствари се модуси на бога или на природата, кои впрочем се синоним на Доброто.

Во третата книга, под наслов *Rampsychia*, Петриќ ја изложува душевноста на космичкиот живот. Според него, целата природа и сето поединечно во неа е продуховено и оживеано (панпсихизам), а редот на микрокосмосот е истоветен со поредокот на макрокосмосот. Затоа, “човечкото познание го одредува како чин на љубовта, спојување, единство со спознајниот предмет”<sup>488</sup>.

Фрањо Петриќ во 1551 година ја објавува книгата “Среќниот град” (*La citta felice*), во која ги изложува своите утопистички и етички становишта и слично како Томасо Кампанела во делото “Градот на сонцето” (1623), тврди дека единствено комуната може да биде совршено општество на благосостојба и среќа. “Со оваа книга, Фрањо Петриќ дава пролог кон разбирањето на расчекорот помеѓу реалноста и вештачката творба, помеѓу битието и привидноста, којшто би требало да се разреши преку изградба на вистинска заедница. Тоа може да биде придонес кон етичка согледба на проблемот на демократијата и, уште повеќе, прилог кон изградба на добар живот и добро општество од добрите луѓе со добри односи”<sup>489</sup>.

Петриќ сметал дека најважно за човекот е да се држи за златната средина, да не претерува со барањата и да не оди во крајности, зашто целта е во “заврстување на душата во добродетелта”. Според Петриќ, тоа може да се постигне ако човекот егзистира во хармонична општествена заедница и остварува релации со луѓе кои

---

<sup>487</sup> Ibid., str. 42.

<sup>488</sup> Boris Kalin, *Povijest filozofije* (Zagreb: Školska knjiga, 1987), str. 87.

<sup>489</sup> Кирил Темков, *Етика на културата* (Кавадарци: Дом на културата “Иван Мазов-Климе”, 2009), стр. 34.



постапуваат етички и покажуваат чувство за општите вредности. Затоа тврди дека е најдобро да се изгради среќен град, во којшто ќе доминираат определбите кон доброто и позитивните аспекти на живеењето. Петриќ во преден план го става човекот и неговите духовни и материјални потреби, така што изнесува правила по кои треба градот да се гради и организира: Градот треба да има добра позиција и можност за развој. Во градот треба да има храна и облека за сите. Мора да има работа и потребни производи. Треба да се внимава на здравјето и да се чува од загадености (на воздухот и човечките односи). Добрите односи да се градат врз основа на љубовта што граѓаните ќе ја негуваат меѓу себе, без завист и лични непријателства. Тоа може да се постигне ако се почитуваат достоинството, еднаквоста и ако нема класни разлики, но и ако се воспостават закони кои забрануваат некој да му нанесе зло и страдања на другиот.

Петриќ слично како и Русо, верувал дека човекот е суштество на моралот и оти според природата на душата е способен за практикување на добродетела, која може да усоврши со образованието, односно со обучување на разумот да ги разликува нештата како нужни, корисни и чесни. “Од сите нешта, според Петриќ, највише и највозвишено место заземаат чесните нешта. Затоа луѓето треба повеќе да бидат навикнувани на чесни, отколку на корисни нешта, а исто така повеќе да се запознаваат со добродетелите на мирот, отколку со вештините на војувањето”<sup>490</sup>.

Со иницирањето на позитивните вредности, доброто воспитувања и корисното образование, човекот ќе успее да се изгради како благородна и слободна личност која ќе умее да се дистанцира од пороците и штетните влијанија и која ќе осознае дека “добродетелта дава рај на своите радости”<sup>491</sup>. Според Кирил Темков, од Фрањо Петриќ може да научиме дека “основниот услов за доброто живеење и за доброто општество е - посакување добро и правење добро, како и добра комуникација и односи со блиските (сега со целиот свет)”<sup>492</sup>.

---

<sup>490</sup> Исто, стр. 36.

<sup>491</sup> Franjo Petrić: *Sretan grad*, Fakultet političkih nauka – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975, str. 35-39.

<sup>492</sup> Кирил Темков, *Етика на културата*, цит. дело, стр. 37.

Заклучокот е дека од човекот зависи дали ќе живее во среќна и хармонична општествена заедница и на кој начин ќе ги изрази своите потенцијали. Со ориентацијата кон знаењето, доброто и духовното и со создавањето и следењето на вредносните начела, мирот и позитивната егзистенција сигурно нема да го заобиколат, а колективниот напредок нема да изостане.

Петрик од грчки јазик ги превел на латински Пророштвото на Заратустра и Хермес Трисмегист. За него, Заратустра претставува татко на целокупната човечка мудрост, така што во својот филозофски систем ја вметнал и Зараустрината идеја за светлосната природа на доброто, која претставува создавачкиот елемент на светот и со која се помирува и се надвладува дуализмот на светлината и темнината.

**Никола Вито Гучетиќ** (1549-1610) е мошне значаен претставник на ренесансната култура, кој иако никогаш не го напуштил својот Дубровник, бил мошне познат и почитуван и во Италија. Многу од неговите трудови се изучувале на италијанските универзитети и академии, а лично од папата Клемент VIII бил промовиран во доктор по филозофија и магистер по теологија.

Гучетиќ е автор на десетици значајни дела од сите дисциплини на филозофијата, хуманизмот, ренесансниот платонизам. Пишувал трудови од областа на етиката, естетиката, економијата, социологијата, космологијата, педагогијата и политикологијата. Во филозофијата и теологијата настојувал да ги обедини платонизмот и аристотелизмот со гледиштата на христијанските теолози и со критичарите на протестантите. Во економската мисла, теоретичарите го сметаат за втемелувач на работната теорија на вредноста, така што многу години пред Адам Смит го постулирал тој економски принцип. Во делото “За управување со семејството”, ги анализираше и ги опишал сите семејни односи кои се јавуваат помеѓу мажот и жената, родителите и децата, како и господарите и слугите.

Гучетиќ во естетиката не се истакнал како изворен и оригинален мислител, ниту направил целосен теоретски труд, туку повеќе пишувал фрагментирано и ја разработувал феноменологијата на љубовта и

убавината. Во “Дијалогот за љубовта” укажа дека љубовта е начело на универзумот, со која се постигнува највисоко добро и среќа.

Според мислењето на Албер Халер, со трактатот “Дијалогот за убавината”, Никола Вито Гучетиќ станал првиот хрватски естетичар. Тој ова дело го пишувал во духот на Платон, истакнувајќи дека во хиерархијата на убавината, највисоко место зазема убавината на душата и умот, божествената убавина. “И бидејќи сетилната, земната убавина е само еманација на божествената убавина, критериумите на т.н. земна убавина, треба да се црпат од вишата, надземната убавина, која се однесува на добродетелите на душата. Затоа вистинската убавина е назамислива без добрината. Тие се во органска целост: добрината потекнува од убавината, убавината од добрината”<sup>493</sup>.

Гучетиќ укажал дека најголемата вредност ќе се постигне кога сите луѓе ќе ја ценат и ќе се стремат кон добрината, бидејќи таа е убава и претставува врховен принцип на човековото постоење. Човекот ги љуби сите убави предмети без никој на тоа да го принудува, бидејќи низ нив зрачи неумолива привлечна добрина, смета Гучетиќ. “Кога луѓето низ предметите што ги опкружуваат би го чувствувале настапот на злото и порокот, никогаш не би можеле да ги љубат. И обратно: кога доброто би било грдо, луѓето би го избегнувале”<sup>494</sup>. Затоа, не може однапред да се рече за човекот дали е убав, сè до оној миг додека не ја спознаеме неговата душа. Тоа асоцира оти сите колебања за неговата надворешна убавина претстануваат штом ја сфатиме и доживееме убавината и добрината на неговата душа.

Овие етичко-естетички сфаќања на Гучетиќ се мошне слични со категоријата калокагатија (убава добрина), која во антиката претставувала вредносен идеал во живеењето, образованието и воспитувањето.

Меѓу позначајните хрватски ренесансни мислители кои ги истакнувале вредностите на доброто и убавото, спаѓа и **Михо Моналди** (1540-1592). Тој е автор на естетичкото дело, “Ирена или за убавината”, напишано на италијански јазик во Венеција во 1599 година. Во ова

---

<sup>493</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae*, цит. дело, стр. 39.

<sup>494</sup> Исто, стр. 40.

дело, Моналди го воздига духовното задоволство, кое е во најтесна врска со привлечноста, со грациозноста. Моналди зборува и за совршенството на човековото тело, кое, според него, е определено од здравјето, силата и убавината, зашто таму каде макар едно од овие својства го немаме, таму и самото совршенство се распаѓа. За него, најзначајна за душевната убавина е добродетелта.

Последните мисли на Моналди во “Ирена или за убавината” и се посветени на апсолутната убавина, која претставува првобитен агенс на сета земна убавина; таа сиот космос го озарува со убавина, добрина и љубов”<sup>495</sup>. Кон апсолутната убавина можеме да се приближиме само со музиката, љубовта и филозофијата, смета Моналди. Тој потенцира дека само умската убавина може да биде вистинска храна на љубовта, бидејќи љубовта што ќе се поведе по сетилата е деформирана и промашена љубов. Оваа согледба асоцира оти не треба да се водиме според начелата на телесната страст и физичката убавина, туку разумно и етички да ги просудиме вредностите на другите и бавно, но сигурно да го разгоруваме оганот на љубовта.

**Марко Доминис** (1500-1624) се прославил како значаен хрватски филозоф, физичар, математичар и писател на теолошко-историски дела насочени против папската духовна и социо-културна доминација. Тој е роден во Раб, а починал во затворот на римската инквизиција, бидејќи не сакал да се откаже од ставовите искажани во своето најпознато дело *De Republica ecclesiastica* (1617), поради кое католичката црква го прогласила за еретик. Во оваа книга Марко Доминис, после Томас Мор (Утопија, 1516), а пред Томасо Кампанела, ги изразил своите утопистички теории за патот на човештвото кон сеопштиот мир, напредокот и слободата, отфрлајќи ги елементите на доминацијата, насилството и војните. Според него, државата не може да ги доведе луѓето до светскиот мир, единството и слогата, тоа единствено може да се постигне со создавање “духовни комуни”, втемелени според начелата на демократијата и првобитните христијански заедници.

---

<sup>495</sup> Исто, стр. 51.

Душан Недељковиќ анализирајќи ги утопистичките и научни теории на Доминис укажал оти “тој верувал дека само со воспоставување на универзалните христијански односи, какви што се практикувале во времето на апостолите, ќе се остварат тежненијата за спасение и светост, а кои се оневозможени со шизми и взаемни конфликти на сите цркви”<sup>496</sup>. Доминис верувал дека луѓето и народите се способни да ги надминат постојаните нетрпеливости и да изградат среќна заедница и хармонично општество. Затоа, во духот на космополитизмот, препорачувал единство и здружување во самоуправни братства, почитување на туѓите вредности и насоченост кон светот на мирот, напредокот и слободата.

Етичката големина на Марко Доминис се наоѓа во неговата интелектуална храброст, доблесност и определба кон слободата и универзалните вредности, кои го направиле маченик, но и го воздигнале како филозоф и моралист кој не прифаќал тиранија, војни и уништувања. Високо развиената свест, јунаштвото и моралниот дух на ретките умови, какви што во времето на Ренесансата биле Данте, Џордано Бруно, Марко Доминис, Томасо Кампанела, највпечатливо ни асоцира оти без оглед на жртвите кои се положуваат на браникот на човештината и духовните вредности, стремежот за воспоставување на вистината, етиката, слободата, мирот и прогресот, никогаш не се заборава, не престанува и не умира.

Појавата на барокниот стил во европската уметност и литература, позитивно влијаела и врз подрачјето на хрватската книжевност во XVII век, која сè повеќе се ширела и кон северните краишта на земјата, создавајќи писатели кои донеле нов творечки и литературен квалитет и сензибилитет. Сепак, книжевната дејност во Дубровничката Република не се намалила, туку со појавата на **Иван Гундулиќ** (1589-1638), уште повеќе се засилила. Овој познат хрватски поет се истакнал како мошне префинет лирик, кој во своите бројни творби, умее да ги запази вредностите и слабостите на општеството, на пријателството, на верноста, на љубовта и на човековата судбина. Следејќи ги начелата на етиката и правдината, “Гундулиќ ќе го дигне

---

<sup>496</sup> Душан Недељковиќ, *Марко Доминис у науци и утопији на делу* (Београд: Српска академија наука и уметности, 1975), стр. 34.

својот глас против настраностите што го нагризуваа општествениот живот, што беа ги зафатиле граѓаните на Републиката, во прв ред, луѓето од неговата класа, властелата”<sup>497</sup>.

Во творбата “Дубравка”, тој ќе го осуди туѓинецот-поробувач и ќе ги критикува непотребниот раскош, зависта, расипаноста, претераната употреба на козметички средства од страна на жените и мрзеливоста. Гундулиќ сметаше дека слободата, себеспознанието и духовната хармонија се најважните нешта во животот, така што на своите сограѓани им порачуваше: “Слободни ве гледам да сте и господари над себе. Вишен господ да ја пази вашта власт и ваште домој, а кој мисли да ве згази - нека да го трештат громој”<sup>498</sup>. За него, со иницирање на оптимизмот, надежта, љубовта и храброста, човекот сè што посакува, може и да постигне: “Смеј се, имај малку надеж, зашто љубовта ќе дели помош; среќата ќе даде блаженство на сите смели”<sup>499</sup>. Според Гундулиќ, поединецот кој се оттргнува и не предизвикува зло, не треба да стравува, “нема зошто злото да го стигне”<sup>500</sup>. Осознавајќи дека вистинските вредности произлегуваат од етичкиот пристап кон животот и од негувањето на духовните начела, тој потенцираше оти сето останатото е подложно на промени: “Љубов, верба, убавина, закон, обичај и служба, она свето - напразно е, напразно е сето: како злато ништо не е јако”<sup>501</sup>.

Оваа размисла укажува дека единствените нешта кои не исчезнуваат и не престануваат да ја живеат својата суштинска форма се: Доброто и Духовното. Имено, добрите дела и духовните сознанија, со ништо не можат да бидат избришани, зашто во себе ја носат димензијата на универзалното и вечното и остануваат да живеат во личната и колективна меморија на поединецот и човештвото.

Иван Гундулиќ се здобил со поетска слава најповеќе со последното свое дело “Осман”. Во овој историско-романтичен еп, користејќи ја народната песна и народната историја, тој пее за

---

<sup>497</sup> Харалампие Поленаковиќ, *Џиво Франов Гундулиќ*, предговор во: *Дубравка* (Скопје: Македонска книга, 1970), стр. 11.

<sup>498</sup> Иван Гундулиќ, *Дубравка*, цит. дело, стр. 32.

<sup>499</sup> Исто, стр. 36.

<sup>500</sup> Исто, стр. 73.

<sup>501</sup> Исто, стр. 77.

некогашните славни јунаци и настани, изразувајќи ги пансловенскиот патриотизам и љубовта кон јужнословенските народи.

Во текот на XVIII-от век во Хрватска се збиднуваат значителни економски, општествено-политички и општокултурни промени. Хрватите се наоѓале во склопот на австриската империја (потесна Хрватска и Славонија) и не можеле слободно да се развиваат зашто биле подложувани на голем притисок на германизирање. Па сепак, во втората половина на XVIII век во Австрија доаѓа до радикални општествени и државни промени. Трговијата и индустријата силно се развиле и му нанеле уништувачки удар на феудализмот. Се развива и јакне граѓанската класа, која ќе стане носител на новите просветителски идеи.

Како императив на времето и приликите кои владееле во XVIII век, во Хрватска почнала сè повеќе да се иницира потребата од зацврстување на народниот јазик во литературата и книжевноста.

Фрањевачкиот калуѓер **Андрија Качиќ Миошиќ** (1704-1760), е меѓу првите хрватски писатели од XVIII-от век, кои ја сфатиле важноста на образованието и неговата улога во јакнењето на националната и културна свест кај народот. Тој одигра крупна улога за зародишот на хрватската Преродба, а неговото дело “Разговор угодни народа словинскога”, кое го напиша во традицијата на европскиот рационализам и просветителство, овозможи подем на просветителските идеи во Хрватска.

Филозофијата во Хрватска во втората половина на XVIII-от век, најде исклучителен израз во познатото дело на **Руѓер Јосип Бошковиќ** (1711-1787), “Теорија на природната филозофија”, (Виена, 1758).

Стремежот за културен напредок и просперитет на народот во Славонија најсуштински го изразил **Матија Антун Рељковиќ** (1732-1798), низ својата литературно-просветителска дејност. Тој бил сестран и мошне влијателен моралист во епохата на просветителството и еден од најзначајните хрватски автори на XVIII век.

Неговото најпознато литературно дело “Сатир или дивлји човјек” (печатено во Дрезден 1762), е напишано во духот на

рационализмот и претставува “просветителски и дидактички насочен морализам, кој, главно, води битка на планот на критичкиот однос спрема црквата, суеверието и множеството разновидни предрасуди”<sup>502</sup>. Во него, Релковиќ дава практични етички поуки и прагматички совети за излез од економската заостанатост на Славонија, за културната индиферентност и опаѓањето на моралот кај народот и за многу други лоши обичаи. Сметал дека единствено со отворање училишта и со заведување на општонародната просвета, народот ќе почне разумно и добродетелно да ги користи своите потенцијали и ќе умее да го пронајде патот кон личната и колективната среќа. Поради ваквите пораки, делото на Релковиќ имало голема популарност кај селаните и напредните луѓе, предизвикувајќи во исто време отпор кај конзервативните и црковните кругови, бидејќи тие посакувале и понатаму народот да го држат во “блажено незнаење”.

Романтизмот во литературата на јужнословенските народи се појавуваат во првата половина на XIX век. Тоа е време кога тие ја доживуваат својата национална и културна преродба, поради што и книжевноста добива изразито национално обележје.

**Иван Мажураниќ** (1814-1890) е најголемиот претставник на романтизмот кај Хрватите. Заедно со Петар Петровиќ Његош и Григор Прличев претставува едно од врвните поетски имиња во литературите на јужнословенските народи. Тој во неговото најзначајно дело, поемата “Смртта на Смаил-ага Ченгиќ” (1846), ги прикажува злото и тиранијата од времето на турското ропство, кои не можат целосно да опстојат, зашто како што вели народната поговорка: *кој зло прави, зло и ќе го снајде*. Мажураниќ ни открива едно сознание дека света должност на човекот е да се бори против тиранијата и да ја уништи.

Етичката поука што може да ја извлечеме од поемата “Смртта на Смаил-ага Ченгиќ” е дека ропството и насилството не можат вечно да траат, односно дека нема ништо помило и поскапоцено на светот од работењето за општото добро, за татковината и за слободата.

На хрватската политичка и филозофска сцена од XIX век, со својата книжевна проникливост и со педагошките и етички размисли,

---

<sup>502</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae*, цит. дело, стр. 73.



особено се истакнал **Анте Старчевиќ** (1823-1896). Тој сметал дека вредноста се наоѓа во воспитувањето и подучувањето кои треба на хрватскиот народ да го подготват за ослободување од културната и политичка доминација на Хабсбуршката Монархија. Затоа и самиот се определил да ги подучува младите, така што во тоа време бил сметан за еден од најголемите учители и воспитувачи на хрватскиот народ. Старчевиќ укажал дека “во воспитувањето на младите, најважно е срцето да им се облагороди, да се задои со љубов за својот народ, својата татковина и сè што е добро и благородно”.<sup>503</sup> Филозофијата на Старчевиќ е водена од основниот мотив - да се научат луѓето да живеат. Тој подучува дека со работа, штедење, меѓусебно почитување, толеранција и слога се постига единство и напредок во животот на луѓето. “Препородот на општеството и државата, Старчевиќ ги гледа во менувањето на лошите закони, во отпуштањето на корумпираните службеници, во казнувањето на виновниците, во натпреварот во знаење, во трудељубивоста, во есноста, во заслугите за општо добро”<sup>504</sup>. За максима на своето дејствување ја прифаќа определбата: “Кога не може да се направи добро, доволно е да не се предизвика зло”<sup>505</sup>.

Зборот поткрепен со пример на поединецот кој подучува, станува движечка сила на воспитното и морално дејствување. Затоа, според Старчевиќ, среќата и благосостојбата на народот и поединецот, мора да бидат во срцето на оние кои управуваат со државата - не владеење над другите, туку служење на другите. Тоа укажува оти за да се поправат другите, треба секој себеси етички да се поправи, па потоа сите сложено да настојуваат да ги поправат и хармонизираат меѓусебните односи и општествените околности.

Старчевиќ сметал дека главната цел на државата се состои во создавањето среќа за државјаните. “Без среќни поединци нема среќно општество, без среќни државјани нема среќна држава, а каде што нема

---

<sup>503</sup> Marija Bratanić, *Odgojnost Starčevićeve misli* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997), str. 10.

<sup>504</sup> Ibid., str. 80.

<sup>505</sup> Види поопширно за етичките идеи на Старчевиќ во: Ante Starčević, *Misli i pogledi Pojedinaac – Hrvatska – Svijet*, sastavio B. Jurišić (Zagreb: Matica hrvatska, 1971).

слобода и напредок таму се умира, без да се умре<sup>506</sup>. Опстанокот и среќата на државата, тој ги гледа во волјата на народот, во неговата слобода и во правото на самоопределување. За него, довербата е темелот на секој човеков однос и услов за успешноста во меѓусебното комуницирање. Тоа се согледува од две основни компоненти: отвореност кон другиот и прифаќање на другиот. Оваа согледба асоцира оти секој треба да вложува во градењето позитивна комуникација, да манифестира емпатија и да биде алтруистички насочен кон другите луѓе, бидејќи слободата, правдината, сигурноста, благосостојбата ги соединува, а спротивното ги раздвојува и луѓето и народите.

Највредна е онаа вистина која човекот ќе ја спознае со своето искуство и која целосно ќе го опфати неговиот дух, сметал Старчевиќ. Тоа е во корелација и со неговиот став за учењето - *без искуство нема знаење*. Тој укажал оти желбата за знаење на човекот му е вродена, така што најмногу го ценел сознанието до кое се доаѓа со умно работење, истражување и размислување.

Заклучокот кој ни се наметнува од анализата на педагошките и етички сфаќања на Старчевиќ е дека секој треба да работи за општото добро, да се образува, да биде втемелувач на вредностите, да ги љуби слободата, позитивното кај другите луѓе и духовните аспекти на животот.

**Фрањо Марковиќ** (1845-1914) е истакнат поет на Преродбата и авторитетен литературен критичар, кој се смета за основач на модерната хрватска литературна критика. Тој е познат и како еден од основачите на првиот хрватски универзитет и прв професор по филозофија на него. Главните определби на своите филозофски истражувања ги посветил на естетиката, а пишувал и драми, поезија и романтични епови. Според Марковиќ, вистината, добрината и убавината се три различни подрачја на човекиот ум. А тоа значи дека, во рамките на Филозофијата, нејзин прв дел е Метафизиката, втор Етиката и трет Естетиката. Во неговата концепција за возвишеноста доаѓа до израз согледбата за единството на етиката и естетиката.

---

<sup>506</sup> Marija Bratanić, *Odgojnost Starčevićeve misli*, op. cit., str. 40.

“Бидејќи добрината не е ништо друго туку “волја која има својство на убавина”, етиката е наука за убавината на волјата, која има неодминливо значење за естетиката. Зашто, ниту еден објект, ниту, пак, човекот е должен да биде убав, но секоја волја, а тоа е должност и на секој човек, мора да биде добра.”<sup>507</sup>.

“Марковиќ во етиката критички гледал на натурализмот, материјализмот и Дарвиновата теорија на еволуцијата, кои според него, водат кон “банкрот на етиката” и го воздигнуваат егозимот”<sup>508</sup>. Фрањо Марковиќ се истакнал како предавач на повеќе филозофски дисциплини, така што под негово научно (менторско) влијание се создадени мошне вредни и значајни хрватски филозофи. Во 1880 година, тој го промовира Ѓуро Арнолд (1853-1941) во прв доктор по филозофија, кој во 1894 година му се придружува во наставата како универзитетски професор. Најзначаен труд на овој познат хрватски филозоф, педагог и поет е “Уметноста и науката”. Второ значајно дело на Арнолд е “Единствена хрватска народна култура”<sup>509</sup>, во кое, продолжувајќи ги просветителските идеи и хрватската Преродба, се залага за становиштето дека секој еден уметник може да достигне голема височина и длабочина само ако е сраснат со битието на својот народ. “Единствената ... народна култура и уметност ... претставуваат највисоко земно совршенство на секој народ, а до тоа совршенство не може да се дојде ако не се развиваат и одгледуваат сите народни добродетели и доколку сите манифестации, како на реалниот, така и на душевниот живот, не се проникнат сосем со својствата на народното битие”. Георги Старделов смета дека “од ова свое становиште Арнолд ги извлече неизбежните консеквенции за секое едно уметничко дело - кое мора да биде приспособено кон народот и да биде разбирливо за сиот народ”<sup>510</sup>

“Ѓуро Арнолд изградил оригинален и кохерентен спиритуалистички-хуманистички филозофски систем. Тој се обидел да одговори на суштественото филозофско прашање за онтолошката

<sup>507</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae*, цит. дело, стр. 105.

<sup>508</sup> Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića* (Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu, 1974), str. 97.

<sup>509</sup> Đuro Arnold, *Jedinsvena hrvatska narodna kultura* (Zagreb, 1902).

<sup>510</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae*, цит. дело, стр. 112.

суштина и смисла на постоењето, како и за смислата и целта на човечката егзистенција”<sup>511</sup>.

Објаснувајќи ги суштинските постулати на филозофијата на Ѓуро Арнолд, Павао Вук-Павловиќ асоцира дека “космосот е, всушност, устроена хиерархија на суштествата. Суштествата со поостра свест ќе доминираат над суштествата кај кои свеста им е потапа или послаба”<sup>512</sup>. Оваа размисла можеме да ја протолкуваме како показател дека само со духовно воздигнување, со вложување во знаењето и со осознавање на начелото на доброто ќе може да се приближиме до суштеството кое владее со вечноста и хиерархиски стои над сепостоечкото. Според Арнолд, степенот на свеста соодветствува на степенот на моралното совршенство. Најсвесно и морално совршено суштество е Бог, кон кого се стремат сите спиритуални суштества, без оглед на степенот на нивната индивидуална свест.

Арнолд смета дека човекот е креатор на својата судбина и оти не постои никаква предодреденост на идните случувања. Тоа значи дека секој врз основа на слободата на изборот и свеста која ја поседува, може да одлучува за сопствената духовна определба и за вредностите кои ќе ги пропагира во текот на животот. Според Арнолд, човекот има морална одговорност за лично спиритуално возвишување и за следење на начелата на етиката. Тие се неостварливи надвор од рамките на заедницата, за која секој поединец е должен активно да придонесува и хармонично да дејствува. Потенцијалите на духовно возвишување на човекот и заедницата ќе се постигнат преку воспитанието и образованието. Од ова може да се заклучи дека педагогијата е суштинската научна дисциплина, која заедно со етиката го овозможува духовниот и културен напредок на човекот и општеството. Толкувајќи ја согледбата на Арнолд за хуманата и позитивна улога која ја одигрува воспитувачот и учителот, Вук-Павловиќ препорача “да се појде кај ближните и заради вечните идеи да се служи за нивното душевно воздигнување”<sup>513</sup>.

<sup>511</sup> Драгор Заревски, *Филозофија на образованието на Павао Вук-Павловиќ* (Скопје: Центар за граѓански студии, 2007), стр. 82.

<sup>512</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Stvaralački lik Đure Arnolda* (Zagreb, 1934), str. 32.

<sup>513</sup> Ibid., str. 83.

“Ѓуро Арнолд со својата филозофска и педагошка работа влијаел врз голем број генерации студенти и филозофи, пред се во Хрватска, но и на пошироките југоисточни европски простори”<sup>514</sup>.

Тој бил професор и на најзначајниот хрватски филозоф на XX век Павао Вук-Павловиќ во текот на неговите студии на Загребскиот универзитет. Длабоката почит кон својот професор, го мотивирала Вук-Павловиќ во книгата “Творечкиот лик на Ѓуро Арнолд”, да го претстави неговото филозофско и педагошко творештво, неговата поезија и хуманистичка определба за научно проучување на Доброто и Убавото. In меморијам на Ѓуро Арнолд, Павао Вук-Павловиќ го публикувал трудот “Во спомен на Ѓуро Арнолд (1853-1941)”, во тој текст пишува: ваквите светли лиќности со самото свое присуство како со магиска сила ја креваат и поддржуваат верата во доброто, а ја ослабуваат и ја кршаат заканата и нафрлувачката дијаболичност во мрачните души. И затоа таквите личности барем толку му се потребни на светот колку сето она мноштво културни богатства што човекот ги создал. А можеби потребата од нив е уште поголема; зашто, чуму постоење на културно творештво ако не затоа да се создадат - такви личности”!<sup>515</sup>

Историскиот преглед на етичките сфаќања на значајните хрватски филозофи, мислители и поети, селектирани поради својата моралистичка фундираност и креативна творечка ангажираност, ќе го завршине со претставувањето на животниот пат и етичките сфаќања на големиот современ хрватски филозоф и педагог Павао Вук-Павловиќ.

## **2. Животот, филозофското и педагошкото творештво на Павао Вук-Павловиќ**

Павао Вук-Павловиќ е роден на 9 февруари 1894 година во Копривница (Хрватска) како син на познато загребско семејство. Во Загреб ја завршува прочуената горноградска Класична гимназија. Веќе во тој период пишува драмски раскази и трагедии и се занимава за

<sup>514</sup> Драгор Заревски, *Филозофија на образованието на Павао Вук-Павловиќ*, цит. дело, стр. 84.

<sup>515</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *U pomen Đuri Arnoldu* (Zagreb: Napredak, 1941), str. 11.

театарот. Исто така, преведува текстови од француски јазик; го преведува Рабиндранат Тагоре и Стриндберг. Интересирањето за уметноста и културата на Вук-Павловиќ ќе му остане трајна животна преокупација, така што по завршувањето на гимназијата заминува за Лајпциг каде што студира естетика и философија, кај еден од најпознатите естетичари на епохата - Јоханес Фолкелт (1848-1930), кој ја развивал теоријата на вчувствувањето, како и кај други реномирани предавачи - Вилхелм Вунт (1832-1920), Едуард Шпрангер (1882-1963), Паул Барт (1858-1922), Аугуст Шмарзов (1853-1936).

Павао Вук-Павловиќ ги прекинал студиите во Лајпциг по започнувањето на Првата светска војна,. Мобилизиран е во есента 1914 година од австроунгарските власти и во воена служба минал до 1918 година. Во тој период ја пишува пацифистичката статија "Аристофан и војната".

По завршувањето на првата светска војна, Вук-Павловиќ студирањето го продолжува во Филозофскиот факултет во Загреб кај познатите професори - Ѓуро Арнолд (1854-1941), Владимир Дворниковиќ (1888-1950), Алберт Базала (1877-1947) и други. Главни предмети на неговите студии се филозофијата и педагогијата, со што Павао Вук-Павловиќ станал првиот дипломец со струките Филозофија и Педагогија на Загребскиот универзитет, кој на 22 јуни 1920 година му издал апсолуториј.

На 31 јануари 1921 година докторира со тезата "Спознание - Методолошки обид за особен осврт врз проблемот на огледноста". За натамошно усовршување Вук-Павловиќ заминува на студиски престој во Берлин, каде што студира практична философија кај Фиркант, Алојз Рил, Ф. Ј. Шмит, Липман, Јакобсон-Ласк и други.

По враќањето од Берлин, Павао Вук-Павловиќ го положил професорскиот испит на 14 април 1922 година со трудот "Можностите и границите на естетското воспитание од аспектот на индивидуалната и социјалната педагогија.". Од септември 1922 година во Третата реална гимназија во Загреб, Вук-Павловиќ предава Философска пропедевтика и Германски јазик и успешно применува значаен педагошки

експеримент врз основа на трудовото училиште и самоуправата на класната заедница.

Во 1926 година го објавил научното дело "Спознанието и теоријата на спознанието", кое е теоретска основа на неговите философски погледи.

На 5 јули 1928 година Вук-Павловиќ е избран за дописен член на ЈАЗУ, а истата година станува професор на Вишата педагошка школа во Загреб, каде помеѓу останатите предмети ги предавал и Теориска педагогија и Историја на педагогијата. Следната, 1929 година Вук-Павловиќ е избран за доцент по филозофија на Филозофскиот факултет во Загреб. Во овој период, до 1941 година, Вук-Павловиќ е мошне активен и на факултетот и во културните збиднувања во Загреб и станува мошне почитуван професор. Тогаш излегуваат неговите дела: "Личноста и воспитувањето" (1932), "Оправдување на верата" (1933), "Творечкиот лик на Ѓуро Арнолд" (1934), "Учењето на Спиноза" (1938), по повод 300 - годишнината од раѓањето на философот.

На светските философски конгреси во Прага (1934) и во Париз (1937) Вук-Павловиќ учествува со рефератите "Политиката, воспитувањето и религијата" и "Вредностите и творештвото".

За време на Втората светска војна, Вук-Павловиќ е прогонуван од фашистите и отстранет од наставата на Универзитетот во Загреб, а имотот му е конфискуван. По Војната, како жртва на фашизмот, е реактивиран и од 1946 до 1948 година предава Естетика на Филозофскиот факултет во Загреб. Но, потоа повторно е изгонет од наставата на Универзитетот, во акцијата за отпуштање на "граѓанските мислители". Преместен е на работа во Универзитетската библиотека во Загреб, како виш библиотекар по филозофија (го уредува стручниот каталог на философските дела), каде што останал до заминувањето во пензија во 1951 година.

Имајќи европска слава, Вук-Павловиќ во педесетите години учествува на значајните философски конгреси во Брисел (1953), Цирих (1954), Ериче (Сицилија, 1957), Болцано и Венеција (1958). Вук-Павловиќ беше редовен член на Хрватското педагошко-литературно здружение, дописен члан на ЈАЗУ (1928-1941), члан на Академијата на

Медитеранот (Палермо-Рим), на Меѓународниот институт за европски студии "А. Росмини" (Болцано), на Европското друштво за култура (Венеција), на Друштвото за философија на Германија и на Интернационалната академија на уметностите, науките и литературата "Неокаструм".

Во 1958 година Павао Вук-Павловиќ е поканет да стане наставник на катедрата по филозофија на Филозофскиот факултет во Скопје, каде остана да работи до 1971 година. На Филозофскиот факултет во Скопје ги предаваше предметите Етика, Естетика, Историја на античката и на Средновековната философија и беше шеф на Катедрата за филозофија. Периодот во Македонија - каде што ја најде својата втора татковина - за Вук-Павловиќ беше еден од најплодните во богатата универзитетска кариера, бидејќи напиша многу дела од аксиологијата, педагогијата, философија на културата и историјата и од историјата на философијата.

Во Скопје ја пишува и објавува студијата "Философиите и световите" (1962), во која ја изложува својата оригинална плуралистичка философска ориентација.

Професорот Вук-Павловиќ во Скопје ги напиша и за прв пат ги објави своите студии за естетиката - "Уметноста и музејската естетика" и "Душевноста и уметноста", всушност Основи на естетиката I и II, кои што подоцна во Загреб, во 1976 година, заедно са други естетички трудови излегоа под наслов "Душевност и умјетност". Во, Скопје 1964 година, се издадени и неговите две збирки философски сонети "Повик" и "Урнатини", во кои зборува за деструктивните влијанија на лошите поединци и непредвидливата судбина, но и за духовната сила и етичките идеали на луѓето во борбата со тешкотиите на егзистенцијата. Вук-Павловиќ во Скопје ја напиша и студијата за Жан-Жак Русо (1959) и расправата "Образованоста денес" (1959).

На скопскиот Филозофски факултет, професорот Вук-Павловиќ остави длабоки траги ко трајно ќе сведочат за неговите философски и педагошки принципи: основањето на Скопската философска школа - истражувањето на националната традиција во областа на философијата и философските дисциплини, и основањето на



Естетичката лабораторија, пролетта 1959-та, во која се проучуваше уметничкото творештво, вредноста на културната дејност и се пристапуваше кон истражувањето за улогата на уметноста во воспитувањето. Како единствена научна и културна установа Естетичката лабораторија е наследничка на психолошката и психолошко - естетичката лабораторија во Лајпциг, која работеше под раководство на Јоханес Фолкелт, а пред тоа и на Вунт и Фехнер.

Во Естетичката лабораторија според неговата тестаментарна желба е пренесена и сместена личната философска библиотека на професорот Вук-Павловиќ со две илјади стари и исклучително вредни книги. За својата дејност Естетичката лабораторија го доби највисокото признание на град Скопје - Наградата 13 Ноември.

Павао Вук-Павловиќ беше оригинален и длабок мислител и голем педагог со европски углед, така што го вбројуваат во самиот врв на филозофската мисла на југоисточна Европа.

Негово главно педагошко дело е "Личноста и воспитувањето", во кое ги изложил основните ставови за улогата на воспитанието и образованието во креирањето на духовните и интелектуални капацитети на личноста. Книгата е објавена во 1932 година и претставува прва целосна философија на воспитувањето во поранешна Југославија. Во ова дело, Вук-Павловиќ прави разлика меѓу личност и особа. Особата, според него е персоналитет "кој истрајува во својата посебност", а личноста е човек кој ја надминал својата посебност, одделност.

Другите педагошки студии и расправи на Вук-Павловиќ кој беше првиот дипломиран студент на загребскиот Универзитет со комбинација на испитите Философија и Педагогија се: "Теоријата и воспитната стварност", (1934), "Воспитувачката обзирност" (1935), "На границите на воспитувачката обзирност" (1936), "Одгледувањето, воспитувањето и образованието" (1939), "Просветните насоки на Антун Радик" (1940), "Образованоста денес" (1959) и "Културната свест, знаењето и образовноста" (1960).

Односот меѓу философијата и религијата, Вук-Павловиќ го разгледува во студијата "Мислите за природата и спасението" (1940), во

статијата "Граничните аспекти на теологизираната философија", која е осврт на делото на К. Единген: "Теоријата и вистината на откровението" и во расправите кои се појавуваат во временско растојание од 38 години - "Оправдување на верата" (1933) и "Сликарот во онтолошкиот доказ за постоење на бога на Анселмо Кантербериски", објавена во Годишниот зборник на Филозофскиот факултет во Скопје во 1971 година. Вук-Павловиќ укажа оти религиозноста е мошне значајна особина и потреба на човекот кој се покажува како суштество во кое исконски е всадена потребата за обожување. Според него, верата не може да се познае, но може да се оправда, зашто таа го придвижува и го насочува човековиот живот кон највисоката вредност.

„Творечкиот лик на Ѓуро Арнолд“ (1934) е дело посветено на големиот хрватски филозоф, педагог и поет Ѓуро Арнолд, професор на Павао Вук-Павловиќ во текот на неговите судии на Загребскиот универзитет.

Длабоката почит кон личноста и делото на Барух Спиноза (1632-1677) Павао Вук-Павловиќ ја искажал во своето дело "Учењето на Спиноза" (1938). Во делото Павао Вук-Павловиќ со особен пиетет го претставил моралниот лик на Спиноза и воедно направил напоредна анализа на животниот пат исполнет со прогонства и страдања, кои не ја скршиле моралната истрајност на Спиноза и филозофската доследност на овој голем нововековен мислител.

Вук-Павловиќ проблемот на постоењето на множество различни светови во една единствена постојност, кого започна да го испитува во "Познанието и теоријата на познанието", го разработува во мошне значајното дело "Философиите и световите". Светот е она што се живее, доживува; тој е многукратност, индивидуализираност, конкретизираност на постојењето: "(светот) е конкретна стварност, која ... се живее и иживува и доживува и преживува" и секој човек, вели Вук-Павловиќ, "има и живее соодветен свој, а не некој друг, туѓ свет ...".

Во 1994 година, на стогодишнината од раѓањето на Вук-Павловиќ, неговиот ученик и асистент Кирил Темков ја востанови

едицијата "Естетичка лабораторија", во рамките на издавачката дејност на Метафорум (Епоха), посветена на споменот на Павао Вук-Павловиќ. Како прва книга во едицијата "Естетичка лабараторија" е публикувано едно од најпознатите дела на Вук-Павловиќ, напишани во Скопје, "Уметноста и музејската естетика". Книгата претставува избор на естетички студии на Павао Вук-Павловиќ; "Вредноста и творештвото", "Вредноста и светот", "За културно- историските тенденции", "Уметноста и музејската естетика", "Образованоста денес" и избор на филозофски и естетички сонети од книгите "Душевноста и уметноста", "Повик" и "Урнатини (Скопски сонети)".

Во "Уметноста и музејската естетика", Вук-Павловиќ ја воведува една од најрелевантните естетички теми на епохата - ефектот на музеализацијата. Тој покажува дека уметничкото дело што е сместено во музеј ја губи својата актуалност, своето исконско значење и престанува да биде средство на изворна социјална комуникација. Она што Вук-Павловиќ го открива во хрватската естетика како исклучително автентичен и изворен естетичар кој ги покренал најкруцијалните проблеми на естетиката и уметноста на своето време, тоа е неговата оригинална и актуелна расправа "Уметноста и музејската естетика".<sup>516</sup>

Ученикот на Павао Вук-Павловиќ, Радомир Виденовиќ сметал дека тој не напишал дело кое стриктно би се однесувало на етиката како посебна дисциплина, но неговото целосно дело и мисла се проникнати со етичност, така што има доволно елементи за конституирање на еден консеквентен етички поглед на нашиот мислител.

Најдобар показател дека целосниот творечки ангажман на професорот Павао Вук-Павловиќ е насочен кон откривањето на тајните на знаењето, кон воздигнувањето на вистината и кон практикувањето на добрината, ни посведочуваат размислите кои тој ги запишал во своите "Мисли и белешки": "Во овој момент мислам дека две највисоки доблести, безусловни претпоставки на вистинскиот живот се: вистинитоста и добрината и тоа ако се врзуваат и проникнуваат во

---

<sup>516</sup> Георги Старделов, *Summa aestheticae*, цит. дело, стр. 147.

вистинска добрина и добра вистинитост. Без нив нема ни благороден ни подлабок живот, без нив, конечно, нема ни творечки живот, кој бара уште една доблест - чедност, скромност”.

Професорот Павао Вук-Павловиќ во Скопје оставил студенти, докторанти и соработници, кои го чуваат споменот на него и ги истражуваат и презентираат неговите погледи. Во докторската дисертација “Теоријата на познанието и формалната логика кај југословенските народи” (1964) на д-р Јонче Јосифовски, чиј ментор бил професорот Павао Вук-Павловиќ, се прикажани неговите спознајнотеоретски и онтолошки погледи. Во својата докторска дисертација за развитокот на естетичките и културолошки идеи кај југословенските народи (1965), д-р Георги Старделов, како асистент на професорот Вук-Павловиќ по естетика, ги прикажа естетичките погледи на Павао Вук-Павловиќ. За етичките погледи на Вук-Павловиќ пишувал неговиот асистент д-р Кирил Темков. Во 1998 година на Филозофскиот факултет во Скопје, поранешниот студент на Вук-Павловиќ, д-р Радомир Виденовиќ од Ниш одбрани дисертација на тема: „Практичната философија на Павао Вук-Павловиќ”, чиј ментор беше професорот Кирил Темков. Д-р Драгор Заревски одбрани труд “Философијата на обрзованието на Павао Вук-Павловиќ”, а м-р Гордана Никчевска ги објасни неговите идеи во магистратурата “Етичкиот лик на учителот”.

### **3. Мислител Павао Вук - Павловиќ**

Најпознатиот современ хрватски и македонски филозоф **Павао Вук-Павловиќ** (1894-1976) во текот на својата долга професорска кариера се истакна како голем мислител од светски карактер, хуманист, моралист и релевантен творец во повеќе филозофски дисциплини. Во неговиот оригинален филозофски опус преовладува етичката заснованост и стремежот кон вистината, убавото и доброто.

Делата на Павао Вук-Павловиќ изобилуваат со вредностните начела на моралот, со љубовта кон позитивното, духовното и разумното дејствување и со ориентираноста кон творечката и

добродетелна енергија. Тој учеше дека човекот треба да биде човек, кој е морално одговорен за своите постапки, дека треба да го чува животот и да создава со љубов и чувство за другите. За него, среќата е тајна на добрите, така што не значи ништо што човекот има; вреди само она што се дава!

Вук-Павловиќ сметал оти отфрлањето на етиката, на праведноста и на човековото достоинство претставува најголема опасност за опстанокот на хуманоста како иманентен принцип на човекот, без што тој станува роб на сопствената алчност, на егоизмот и желбата за владеење над другите.

За Вук-Павловиќ, основното прашање на етиката, како една од најзначајните дисциплини на филозофијата, е прашањето за правилниот живот, односно за правилното спроведување на хуманите и позитивни животни вредности. Тој потенцираше дека филозофијата е спој на сите духовни настојувања и оти претставува етички акт насочен кон откривањето на смислата и хармонитетот на животот. Според него, кога филозофијата е потполна, таа е нужно и практична етика како - андрагогија (наука за воспитувањето и образованието на возрасни луѓе).

Вук-Павловиќ укажа оти не е најсуштинско прашањето од што зависи среќата на животот, туку од што зависи смислата на животот, бидејќи таканаречената "среќа" зависи од остварувањето на смислата на животот. Затоа, не може да се праша дали животот има или нема смисла, туку со какви сознанија и дејствувања да му се даде смисла на животот, како да се оствари смислата на животот, пишуваше Вук-Павловиќ. Тој нагласи дека смислата на човековата егзистенција не постои надвор и независно од човекот, туку барањето на смислата на индивидуалното суштествување претставува возвишена цел на секоја човечка индивидуа, при што човекот, спознавајќи се себе си како носител на хуманите вредности, во себе препознава бескраен хуманистички потенцијал, па зачувувањето, практикувањето и пренесувањето на хуманите вредности стануваат личен императив и најдлабока суштина на постоењето.

Во светот остварувањето на вредноста никогаш не е завршено, потенцирал Вук-Павловиќ бидејќи “колку што човекот, настојувајќи околу сознанието, отишол подалеку и колку што појасно можел да погледа во составот на светот и во суштината на животот, толку повеќе тој морал да согледа колку е обвиткан со тајни и колку човечкото знаење е незначително”<sup>517</sup>. Тоа асоцира дека колку што човекот е подобар и колку што поодговорно дејствува како личност, толку повеќе мора да знае против какви тешкотии постојано треба да се бори и како она што е вистински добро, мошне ретко може да се пројави во својата целосност и совршенство, бидејќи во светот навистина малку има добрина.

Според Вук-Павловиќ “не триумфира секогаш духот на вистината, ниту постојано се почитува убавината на душата, ниту секогаш се цени добрата волја, ниту безусловно се признава жртвата принесена за иднината. И верноста доживува подбив, И љубовта предавство. И, на крај, се чини дека истото му е судено и на доброто и на злото, дека вредното нема предност пред противвредното”<sup>518</sup>.

При таквото искуство и таквата согледба, всушност, не е можно да се избегне прашањето: дали актот на остварувањето и извршеното остварување на вредноста водат до некоја цел со оглед на која би можело да се искаже како оправдано и да се манифестира како смислено настојувањето вредноста да се пројави во светот? Дали, гледајќи на некоја целина на животот и на каква-годе согледлива последна цел, остварувањето на вредноста е потребно, посакувано, препорачливо во секој случај и без оглед на превртливоста на судбината? Одговорот на овие прашања, Вук-Павловиќ го бара во определбата на човекот да го гради својот живот врз начелата на љубовта, правдината, добрината и надежта, како вредности кои стојат наспроти омразата, себичноста, злобата и очајувањето. Тој потенцирал дека “со целосното остварување на вредностите, постоењето ќе

---

<sup>517</sup> Павао Вук-Павловиќ, Вредноста и светот, во “Творештвото и музејската естетика” (Скопје: Метафорум, Епоха, 1993), стр. 42.

<sup>518</sup> Исто.

засветли со смисла таму каде што човекот повеќе го љуби светот отколку себеси”<sup>519</sup>.

Во студијата "Вредноста и творештвото", Вук-Павловиќ вели дека остварувањето на вредностите односно на смислата, не е можно без човечкото творештво. Дури смета дека "секое вистинско творештво, според својата суштина е насочено кон вредностите”<sup>520</sup>.

Но, и покрај тоа, историјата на човековото културно дејствување ни покажува и сведочи дека постоеле многу трагични судбини на творечките личности, судбини кои се толку потешки и поочајни колку што творечката сушност се пројавува повистински, поизворно, послободно, поактивно и порешително, констатира Вук-Павловиќ. Тоа зборува дека "големите творечки дела не се сакаат, не се бараат, не се прифаќаат и не се признаваат секогаш и безусловно”<sup>521</sup>.

Има многу околности кои ја отежнуваат, па и ја оневозможуваат творечката дејност, како што се зависта, недоброходноста, злорадоста, неразбирањето, пакоста и ограниченоста на духот. Таквите негативни влијанија не смеат да го поколебаат творецот да создава, зашто тој мора да биде готов да ја дели судбината каква што може да му биде досудена на човекот борец, смета Вук-Павловиќ. Според него, воопшто не треба да се зборува за оние бедници коишто во арената на животот влегуваат оградени во својот душевен хоризонт и врзани со уздите на омраза и бес спрема сето активно и успешно творештво и спрема сите оние кои повикот ги води кон нивниот пат и кон своето опстанување како би можеле да се борат за остварување на вредностите и да се жртвуваат за оправдување на животот.

"Сето творештво се гради врз верата", потенцирал Вук-Павловиќ. Таа вера е творечка, непосредна, самостојна, мотивирана, но и вера која мотивира. Затоа за Вук-Павловиќ движечкото мерило не мора да се докаже, туку треба да се доживее како сеопфатна насока. "Животот не може надвор од себеси да се одреди, туку тој, всушност е

---

<sup>519</sup> Исто, стр. 46.

<sup>520</sup> Павло Вук-Павловиќ, Вредноста и творештвото, во "Творештвото и музејската естетика", цит. дело, стр. 18.

<sup>521</sup> Исто, стр. 18.

храброст и судбина, чиј извор не се теоретските разложувања, туку верата проткаена со љубов и надеж”<sup>522</sup>.

Човекот му припаѓа на светот во кој се раѓа, но и светот му припаѓа на човекот, оти тој не само што го доживува, туку и го оживува светот, констатирал Вук-Павловиќ. Така, човекот не е само делбеник на својот свет и член на своето поколение, туку и потомок и предок. Човекот се потврдува не само како индивидуален, туку и уште повеќе како социјален субјект. Затоа нагонот за самоодржување и одржување на видот само кај човекот се проширува во порив за одржување на својот свет, кое претставува суштествен стремеж за надминување на смртта.

Според Вук-Павловиќ, човекот сака да остави трага во својот свет. Но, колку и да го менува, тој ниту може, ниту сака дефинитивно да измени сè што затекнал од претходните поколенија. Остварувајќи ги така алките на ланецот кој го поврзува минатото со идното, човекот ја чува реалноста која не е само негова лична, туку надлична. Токму по таа и таква стварност - над природниот човек се издига историскиот човек, заклучува Вук-Павловиќ. Тоа асоцира дека одговорноста на човекот во креирањето на светот не престанува дури ни со неговото напуштање на овоземскиот живот, бидејќи како историско суштество остава вредности, начела и егзистенцијални околности и за идните генерации.

Впрочем, луѓето се одговорни за своите постапки, бидејќи поседуваат слобода на волјата и независност на духот, кои треба да им овозможат оттргнување од злото, препознавање и иницирање на хуманоста и како што би рекол Павао Вук-Павловиќ, сочувување на животот. Затоа, активниот пристап кон позитивните вредности, љубовта, разумноста и духовната надградба ќе му помогнат на човекот да ја постигне автономијата на сопствената личност, зашто “слободата најсуштински се остварува со залагањето и со борбата за воспоставување на вредносното мерило”<sup>523</sup>.

---

<sup>522</sup> Исто, стр.23.

<sup>523</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Opravdanje vjere*, vo “Vrednota u svijetu” (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2007), str. 125.



Човековиот живот не може да биде без желба и без јасно определена цел, констатира Вук-Павловиќ. Според него, човекот страда ако не познава и не ги признава хуманистичките вредности, а животот и другите луѓе ги прифаќа како непријатели и затворени во себе. Тој критички настапувал кон деструктивните влијанија и неетичките ориентации, укажувајќи дека со неследењето на моралните закони, ќе се предизвика сверска борба на секој против секого и во која сè би било подредено на егзистенцијалниот опстанок, на ниските страсти и на материјалните потреби. Моралната одговорност за дехуманизацијата, уништувањата, болките и страдањата, присутни во светот и во животот на човекот, Вук-Павловиќ не ја префрли врз судбината, мистичките сили или врз интелегибилната димензија, туку единствено врз човековата алчност, несовесност, неангажираност за општото добро и незаинтересираност за воспоставување на вистинските вредности, зашто “опстанокот земски не е ни добар ни зол. Тој ќе биде таков каков што човекот со ближните го создава”.

За Вук-Павловиќ, човекот како социјално суштество, не може да се воздигне во светот на вредностите, игнорирајќи ги останатите членови на заедницата и не водејќи грижа за нивните чувства, болка и страдање, и така, недопрен од грижите со кои се преокупирани членовите на општеството, потполно чист и неизвалкан од расипаноста на општеството, во својата доблесност да ги воспостави етичките принципи. Воздигнувајќи ги начелата на моралот, алтруизмот, емпатијата и хуманоста, Вук-Павловиќ укажа дека човекот ќе може да се очовечи само живеејќи меѓу луѓето, каде што во меѓузависноста и заедничкото дејствување, нив ќе ги осознава како суштества обдарени со душевност и како свои партнери во моралното дејствување.

Во студијата “Вредноста и светот”, Вук-Павловиќ прикажа дека човековиот живот нужно ќе заврши со неуспех и морален крах ако не верува дека му е судено соучествувањето во судбината на светот, и ако не го отфрли уверувањето оти “смислата на неговото постоење помалку се манифестира во минливите состојби на грижата и мачнината или во кусотрајното уживање на имотот, отколку во

подготвеноста за откажување, во преданоста и жртвувањето за иднината на животот и за судбината на светот”<sup>524</sup>.

Вук-Павловиќ заземал критички став кон секаква духовна и интелектуална пасивност која човекот го дистанцира од можноста да ги открие, развие и реализира своите таленти и да го подобри светот во кој егзистира. Според него, иднината не е замисла која се чека со желба и надеж и со прекрстени раце, туку она што го создаваме со храбро и решително дејствување: “Стремејќи се кон иднината, човекот трајно мора да се стреми кон вредната сегашност, постојано мора да мисли на тоа сегашниот миг да не му избега неоплоден со вредност”<sup>525</sup>.

Затоа, наспроти, пасивниот и незаинтересиран однос кон творечкото и постоечкото, Вук-Павловиќ го истакнувал активниот пристап кон позитивното и ја нагласувал љубовта кон човекот, која за него претставува етички императив, чија вредност не се намалува во периодите на анархија, војни, државен апсолутизам и деспотизам. Напротив, и во најтешките времиња, кога се деградираат темелите на човековата култура и цивилизација, етичкиот принцип ја враќа вербата во хуманоста, праведноста и во човековата добрина.

Заклучокот е оти препознавањето и оттргнувањето од злото и сочувствувањето со жртвата на насилството, на поединецот ќе му овозможат да ги зачува моралната сила и духовната слобода, да им се спротивстави на понижувачките и дехуманизаторски влијанија и да сфати дека “секој своето семе го побира: лошиот зло, а добриот добро!”.

Размислата на Вук-Павловиќ дека “слободата и љубовта се сестри”<sup>526</sup>, веројатно ни покажува дека човекот кој има желба да им напакости на другите не може да ја ужива својата духовна слобода, бидејќи постојано е воден од егоизмот и омразата, кои тотално му ја заробуваат личноста и од него прават роб на телото и жртва на сопственото насилничко однесување. Од друга страна, човекот кој смислата на животот и слободата ги бара преку разумното, хумано и

<sup>524</sup> Павао Вук-Павловиќ, Вредноста и светот, во “Творештвото и музејската естетика”, цит. дело, стр.46.

<sup>525</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Ličnost i odgoj* (Zagreb: Tipografija, 1932), str. 29.

<sup>526</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Zov* (Skopje, 1964), 73 rijek.

алтруистичко дејствување, нужно ги чувствува вредноста на љубовта и задоволството на духовната хармонија.

Тоа значи дека “задачата на добриот живот и постапување, како реализација на вредностите, е да се пројави љубовта, која претставува највиша доживелица и мера на човечноста”<sup>527</sup>.

Како мошне интересна ќе ја наведеме констатацијата на Вук-Павловиќ дека човекот не може да ја избегне философијата, зашто таа е пат за наоѓање на самиот себе и на сознанието на својата положба и задача во светот. Впрочем, вложувањето во интелектуалната и духовна надградба, согледувањето на суштинските вредности на животот и етичноста, го претставуваат најстабилниот егзистенцијален темел што поединецот ќе го оддалечи од апатичноста, тегобноста и лошата судбина. Во таа насока оди и размислувањето на Вук-Павловиќ дека низ образованието и знаењето на човекот ќе му стане блиско суштествувањето на светот што го опкружува, а притоа нема да му се поклонувa на злото, зашто “сета наука е залудна, / каде чесноста не е будна”<sup>528</sup>.

Тоа укажува дека со вложување во знаењето и со практикување на етичките начела ќе можеме да допреме до суштината на сопствениот живот и да ги спознаеме вонвременските духовни вредности.

Вук-Павловиќ констатирал дека од ден на ден се натрупува знаење и се откриваат многу скриени тајни, а се помалку и помалку во срцата има благост на вистинскиот дух. Тој во филозофско-педагошката студија “Образованоста денес” ја потенцирал важноста на интелектуалното воздигнување на поединецот, кое мора да биде во корелација со моралниот развој на личноста и со творештвото насочено кон добробитта на човештвото. “Образованиот човек денес, ако сака со право за таков да го сметаат, ќе има смисла за светот во кој живее, ќе биде слободоумен и снослив, ќе биде друштвен и приемлив за сета

---

<sup>527</sup> Види: Кирил Темков, *Павао Вук-Павловиќ - љубов и создавање*, “Старт”, Скопје, 16 мај 2003 (серија *Етичари*).

<sup>528</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Usplahireni stihovi* (Zagreb, 1976), 539 stih.

човештина во која се огледува човечката душевност и човечката духовност”<sup>529</sup>.

Слободата и нужноста се оски на истата поставка, на хуманиот став, сврзани се во единството на еден ист животен напон, потенцира Вук-Павловиќ: “Слободата и не е нешто што неотуѓиво се поседува или некоја трајна состојба, нешто што постојано би било исто и би останувало еднакво на себеси, туку вредност која треба секогаш одново да се оствари при секој премин од определена поставка на целта кон некоја друга таква позиција”<sup>530</sup>.

Оваа согледба ја нагласува неопходноста од воспоставување на етичките начела, кои човекот ќе го мотивираат кон сфаќањето дека секое негово дело е средба со сета вселена, поради што ќе мора да престане бескрупулозно да го експлоатира постоечкото и да биде закана за хармонијата на светот. Но, доколку продолжи да се експонира како егоист и насилник, воден единствено од сопствениот интерес, тогаш “пред вечноста за сè ќе биде одговорен”<sup>531</sup>.

Поврзаноста на микросветот (човекот) со макросветот (Универзумот) укажува дека е неопходно да го сфатиме светот што не опкружува, да ги истражime неговите законитости и да се однесуваме во согласност со тие законитости. Имено, согледбата дека *позитивното со позитивно се враќа, а злото секогаш предизвикува зло*, треба да ни помогне да ја пронајдеме смислата на животот и да не ја бараме наградата за доброто дејствување, зашто таа се наоѓа во самото добро. Тоа го асоцира и Вук-Павловиќ кога вели дека човекот е неоткинлив дел од светот и негов активен културен креатор: “Сè што е човеково ѝ припаѓа и на вселената; во неговиот живот и во неговата внатрешна судбина се одразува и нејзиниот живот и нејзината подлабока судбина. Сè што се случува во човековото срце и што се случува во срцето на светот, мора некаде да се проникне”<sup>532</sup>.

---

<sup>529</sup> Павао Вук-Павловиќ, Образованоста денес, во “Творештвото и музејската естетика”, цит. дело, стр. 139.

<sup>530</sup> Павао Вук-Павловиќ, Вредноста и светот, во “Творештвото и музејската естетика”, цит. дело, стр. 39.

<sup>531</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Zov*, op. cit., 75. rijek

<sup>532</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Opravdanje vjere*, vo “*Vrednota u svijetu*”, op.cit., str. 53.

Следствено, за Вук-Павловиќ, мудроста не е во самото знаење, ниту е всидрена во самиот разум; таа не е незнаење, но не е ни сеснаење, туку стои меѓу нив. Таа е вера во вредностите на животот и љубов кон определено мерило како светлина и насока на човековото дејствување.

Вук-Павловиќ сметал дека животот не е одење по нејасен и неодреден пат, без надеж, без знаење, без човечност. Според него, човекот страда, но секогаш одново наоѓа сили да создава, да живее според вредноста, така што "се обидува да ја пронајде смислата на животот, која се гради врз основа на љубовта, добрината како морална вредност и надежта, наспроти омразата, злобата и очајот"<sup>533</sup>.

Вук-Павловиќ е првиот модерен филозоф на образованието на Балканот. Педагогијата како теорија ја смета за философска дисциплина, пред сè, затоа што е свртена кон иднината и претставува пренесување на вредностите. Тој укажа дека во воспитната активност постојат неколку степени: одгледувањето, наобразбата, образованието и воспитувањето. Според Вук-Павловиќ педагошката функција има универзална тенденција, таа не познава граници меѓу луѓето и не смее за нив да знае, зашто највисоката педагошка вредност е педагошката љубов. Педагошката проблематика кај Вук-Павловиќ е сфатена во духот на изворниот грчки поим - *Паидеиа*, кој кај античките мислители, значел морално воспитување, а потоа секое правилно образование во науките и вештините. Како мошне интересна ќе ја наведеме размислата на Вук-Павловиќ во "Личноста и воспитувањето", каде напиша дека "вистинското и благородното воспитување е исто толку ретко колку и благородната љубов и вистинската човечност".

Во Скопје во 1964 година, Вук-Павловиќ објави две стихозбирки философски сонети, во кои зборува за вредноста, страдањата и искушенијата низ кои поминува човекот во текот на својата егзистенција. Во "Повик" ги опишува негативните искуства на нечовештината во модерната епоха и укажува на должноста на

---

<sup>533</sup> Kiril Temkov, Etički pogledi Pavla Vuk-Pavlovića, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, 1987, br. 1-2, str.123.

човекот да го следи повикот на етичноста, почитта и љубовта кон другите луѓе.<sup>534</sup>

Тука преку антрополошко-етичка согледба Вук-Павловиќ ги предочува четирите степени на човекувањето: човеколикост, очовеченост, човечност, човек. Во првиот дел го претставува егоистичкиот, монструозен и насилнички профил на *човеколикиот*, кој само личи на човекот, зашто иницира мошне нехуман, неодговорен и суров однос кон постоечкото. Тој лагата ја прогласува за вистина, ропството за слобода, ја отфрла етиката и не признава ништо духовно и убаво. Затоа, "на вистинскиот човек ќе му застане на вратот, ќе го гмечи, ...и насила "човек" ќе се нарекува"<sup>535</sup>. Човеколикиот не бира средства да ги оствари своите цели, воден е од идејата да ги уништи, запали, прогони и повреди сите оние кои ќе му се најдат на патот. Ужива да гледа како другите страдаат и чувствуваат болка.

"На тој скот, "што само личи на луѓето", кој деградира со војна, кој коле, кој го простува злото сторено во верскиот храм - Вук-Павловиќ му упатува предизвик од спротивната етичка позиција, од антиегоистичкиот, антирепресивен, ахимсички, сочувствен морален став: Од гонителот, секогаш подобар е прогонетиот!"<sup>536</sup>.

Во следниот дел на книгата "Повик" се расправа за *очовечениот*. Тоа суштество е малку подобро од свертот во форма на човек, живее според легалитетот (кога човек се однесува така што законот да не го зафати казнено), но уште не е блиску до вистинската човечност. Водејќи се од своите егоистички и материјалистички побуди очовечениот глуми добродетел и ги употребува разните симболи на моќ (економското, научното, политичкото и религиозното влијание), кои наместо да даваат добро на луѓето, создаваат зло и страдање. Лицемерието, полтронството и шармантноста му служат за плитко мамење, лесно кажување лага. Недостатокот на сопствен идентитет и интегритет му предизвикуваат како "слепец слепо да ги следи другите слепци" (реч 42), и кон "моќните да оди, па и душата да си ја продава"

<sup>534</sup> Види: Кирил Темков, *Павао Вук-Павловиќ - љубов и создавање*, цит. дело.

<sup>535</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Zov*, op. cit., 7. глјек.

<sup>536</sup> Кирил Темков, *Етичките и аксиолошки идеи во филозофската поезија на Павао Вук-Павловиќ*, Скопје, "Годишен зборник на Филозофскиот факултет", книга 56, 2003, стр. 84.

(реч 51). Целта му е да се освои светот, да се понижат и повредат неистомислениците, да се деградираат човечкиот труд и моралните вредности.

Човечниот, пак, живее според моралитетот, според конвенциите и јавното мнение (живее за својата среќа и евентуално за среќата на најблиските); Не ги става во преден план ангажманите насочени кон општото добро и не манифестира истрајност, храброст и одговорност во бранењето на универзалните етички начела.

Според Вук-Павловиќ најврвниот етичко-аксиолошки степен го постига *Човекот* - кој живее според етосот - создава за среќата на другите, така што е воден од љубовта, сочувството, правичноста и етичноста. Практичната насоченост кон добродетелта, следењето на универзалните морални закони, хуманоста, солидарноста и алтруизмот се едни од вредностите кои Човекот ги воспоставува и практикува во животот, бидејќи како што вели Вук-Павловиќ: Љубовта не прашува - таа се дава; таа подарува и служи.

Познатиот француски филозоф и етичар **Емануел Левинас** (1906-1995), слично како и Вук-Павловиќ, укажа дека доброто дело се прави исклучиво поради другиот, односно без никаков личен интерес. Тој потенцира дека грижата, жртвувањето, покајувањето, барањето прошка и простувањето не се прости поими, туку повик на ново, одговорно учество во градењето на поубавиот свет за живеење. Според Левинас, “Бог не е на небото, туку во жртвувањето и во одговорноста на луѓето едни за други”. Тоа е херојство кое не се прави поради херојството, туку единствено за добробитта на другите.

Начелата на алтруизмот (тие во преден план ги ставаат приврзаноста, работењето и жртвувањето за добробитта на другите), се критикувани од многу филозофи, а особено од **Пол Рикер**, авторот на делото “Сопството низ другиот”, составено од предавања што овој современ француски филозоф, теоретичар и херменевт ги одржувал од 1986 до 1988 година. Тој смета дека човекот и кон себеси треба да се однесува како што се однесува кон другите, бидејќи е неморално да ја запостави сопствената среќа, а да се унапредуваат состојбите и потребите на другите.

Втората стихозбирка “Урнатини”, со поднаслов “Скопски сонети”, Вук-Павловиќ ја напиша по катастрофалниот скопски земјотрес во 1963 година, а во неа, во форма на филозофско-антрополошки искажувања, во 33 сонети се зборува за тешката судбина на луѓето, болките, позитивниот дух, надежта и неизвесноста на животот. Вук-Павловиќ со висок поетски стил ја предочува подготвеноста на човекот да се воздигне над злокобната судбина и да го задржи своето хумано, етичко и алтруистичко ангажирање. “Не жали по прекилот на судбинскиот развиток, / нека не те плаши сенката на урнатините; / за смртта не обвинувај го животот на мигот: / доаѓа ноќта, но има и мугри”<sup>537</sup>..

Во “Урнатини” Вук-Павловиќ на прекрасен начин ги опеал херојската сила на човекот, оптимизмот и вербата, мотивирајќи ги своите сакани (скопски) сограѓани да ја негуваат надежта во подоброто утре, морално да издржат и духовно да не потклекнат пред ударите на судбината, која во ликот на катастрофалниот земјотрес се надвиши врз нивните животи. Според Вук-Павловиќ, “човекот, и покрај сите спротивни искуства, одново му се враќа на она уверување што длабоко му е сместено во срцето, дека сите, па и најголемите тешкотии што го следат обликувањето на животот мораат конечно на некој начин да бидат совладани и надвалеани со личниот став, со однесувањето, со посебни мерки и дејства, со особена организација на животот”<sup>538</sup>.

Тоа значи, дека моралната издржливост, непоколебливоста на волјата, свеста за општото добро и насоченоста кон позитивните вредности треба да претставуваат идеја водилка, која секому ќе му го покаже патот кон хармонизацијата и реализацијата на сопствената судбина.

Впрочем, како што пишува овој голем хрватски и македонски филозоф: “Животот не може надвор од себеси однапред да се одреди, туку тој всушност е храброст и судбина, која како човечко и индивидуално живеење и доживување нема свој извор во теоретските

---

<sup>537</sup> Pavao Vuk-Pavlović, *Razvaline*, Skopski soneti (Skopje, 1964) 25 sonet.

<sup>538</sup> Пavao Вук-Павловиќ, За културноисториските тенденции, во “Творештвото и музејската естетика”, цит. дело, стр. 47.



разложувања, ниту во нив ја наоѓа појдовната точка, туку може, а и мора, да тргне од верата проткаена со љубов и надеж”<sup>539</sup>.

Заклучокот е дека единствено со енергично, емпатичко и добронамерно дејствување човекот ќе може себеси и на другите да им го отвори патот кон хармоничната судбина, зашто и најдалечното и најтешко патување секогаш почнува со првиот чекор. Затоа од суштинска важност е да се иницираат љубовта кон етичкото, верата во духовното и надежта во човечкото (човекот), бидејќи само така нашиот живот ќе ја постигне својата смисла и ќе учествува во буђењето на сеопштите вредносни сознанија.

Во таа насока оди и поуката што ја искажа Павао Вук-Павловиќ на последниот час од својата бриљантна професорска кариера на скопскиот Филозофски факултет, одржан на 26 мај 1971 година, кога им рече на студентите: *Не уништувајте го живото и создавајте со љубов!*

Со оваа автентична мисла и порака од нашиот професор во која провејуваат вредностниот духовен патоказ, моралната определба, изворната должност на човекот и судбинскиот творечки предизвик го завршуваме овој преглед на ставовите на значајните мислителите од Југоисточна Европа за етичката мудрост и за моралните начела на животот.

---

<sup>539</sup> Павао Вук-Павловиќ, Вредноста и творештвото, во “Творештвото и музејската естетика”, цит. дело, стр. 23.

## ЗАКЛУЧОК

Доминацијата на материјалното, сè поголемата ориентираност на човекот кон ниските страсти и егоизмот, прифаќањето на негативните вредности и отуѓувањето, максимално се експонирани во современиот начин на живеење и предизвикуваат кај многумина од луѓето да се запрашаат: Дали вреди да сум добар и дали со етично постапување ќе ги остварам целите во животот?

Материјалистичкиот начин на размислување и дејствување, опседнатоста со моќта, себелубието и страстите станаа стил на живеење и идеи водилки, кои многумина ги насочија кон лажните потреби и задоволствата на телото. Спонтано се наметна сфаќањето оти материјалното богатство, статусот во општеството и успехот во кариерата не одат рака под рака со должноста, со моралноста, со алтруизмот и одговорноста, туку со приспособливоста, снаодливоста и подготвеноста да се гази сè пред себе, само да се остварат целите во животот. Коректните личности вчудоневидено гледаат како злото доминира, како добродетелта ја исмеваат, како невредните ги воздигнуваат, а вредните ги потргнуваат настрана, како кон невината трчаат, а вистината ја прогонуваат.

Таквите сфаќања и околности, нужно го иницираа прашањето: дали поединецот кој постапува според начелата на етиката, духовноста, емпатијата и добрината, е наивно и во заблуда суштество кое е во расчекор со реалната состојба присутна во човештвото?

Доминацијата на лажните вредности, незаинтересираноста за вложување во етиката и духовноста предизвикаа човекот ориентиран кон општото добро, да живее во контроверзност со својата околина и да се чувствува како Дон Кихот во борбата со ветерниците. Тој со личниот пример сака да посведочи со исправноста на своите сфаќања, но е свесен дека излезот од отуѓеноста нема да се постигне, ако не се поправат општествените односи и луѓето не се мотивираат кон доброто, разумното и позитивното.

Тезата на критичарите на етиката е дека има сè помалку морал кај луѓето, некои даваат примери каде најчесто морално се греши - во

негрижата и експлоатацијата на природата, во односите меѓу луѓето, во лошото извршување на должностите и на професијата.

Но, констатацијата, чуму и што со етиката, кога во денешницата ретко кој се залага за духовните и морални вредности, бидејќи технолошката деструкција и потрошувачкото општество човекот го прават роб на материјалните потреби и го тераат во другиот да гледа непријателско суштество, неминовно ќе падне во вода.

За добриот и морален човек нема дилеми околу потребата за извршување на должноста, за манифестирање на доблесноста и хуманоста.

Затоа, неопходно е да се елиминираат непродуктивните размислувања кои се контра етиката, бидејќи како што вели големата мисионерка **Мајка Тереза**: “етиката е единствениот начин за каков било опстанок денес. Сите луѓе мора да станат морални. Животот мора да стане етичен”.

Теоријата дека “сите се исти”, односно дека во секој човек се крие корумпирано, завидливо, алчно и сурово суштество е максимално неприфатлива за моралистите, етичарите и духовниците, чии размисли ги претставивме во овсј труд, но и за сите добри луѓе, кои манифестираат човечност, хуманост и праведност.

Впрочем, во тоа се состои и целта на нашето научно истражување: да покажеме дека во Југоисточна Европа, но и во светот постоеле вредни моралисти, кои луѓето ги учеле да напредуваат во доброто, да вложуваат во духовното и да се крепат со позитивното. Сите тие се избрани поради просветителските и етички настојувања, кои упорно ги манифестирале во својата средина, како и поради непоколебливиот реформаторски дух во бранењето на идеалите на знаењето, моралноста и вредноста.

Езоп, Доситеј Обрадовиќ, Марко Миљанов, Марко Цепенков, Петар Данов и Павао Вук-Павловиќ, извршиле огромно културно влијание кај народите во Југоисточна Европа и се истакнале како мошне значајни и оригинални творци во книжевниот жанр што го проучувале, односно создавале. Духовната големина на овие моралисти се состои и во нивната непоколебливост во остварувањето

на животната мисија, во етичката опстојност и во решителното противставување на многубројните искушенија и непријателства.

Со овој труд прикажавме дека моралните поуки можат да се пронајдат во различни форми на творечки искажувања: басни, просветителска книжевност, народни умотворби, етичко пророштво, филозофија. Во сите овие книжевни жанрови преовладува етичката мудрост, која потенцира дека доброто дело и духовниот начин на живеење, никогаш не исчезнуваат, бидејќи се надвременски патокази на вредноста и добродетелта.

Човекот напредува кога е воден од разумот и кога е стимулиран од знаењето, затоа е од особена важност да ги утврди своите приоритети и да и биде верен на желбата што повеќе да се осознава самиот себеси, како и светот што го опкружува. Но, уште поважно е каде и на кој начин сознаеното го применува, бидејќи без развивање на добродетелта, неговите цели губат од квалитет и значење и не придонесуваат за градење на среќата и хармонијата на животот.

Оваа согледба укажува оти поединецот кој осознал дека суштината на животот се состои во воспоставувањето на мудроста, нужно ќе се отвори за начелата на етиката и ќе го води својот живот според моралноста, доблесноста и праведноста. Тоа значи дека мудриот е мудар, затоа што е етичен, исто како што етичниот со својата определба кон доброто и позитивното, неминовно станува мудар. Таквиот поединец ќе сфати дека правилното постапување и оттргнувањето од злото е показател за мудар избор, за хармонија, за среќа и за мир во душата.

Затоа ќе констатираме оти етичката мудрост е најврвната вредност која секој човек може и треба да ја постигне во текот на животот. Таа ќе му помогне мудро да се користи со своето знаење, кое е вистинско знаење само ако е во корелација со добрите дела и со етичките настојувања. Заклучокот е дека мудроста како човечки идеал му помага на поединецот да ги воспостави самоспознанието, знаењето и вистината. Етиката го насочува кон позитивното, доброто и хармоничното. Кога тие се во корелација, претставуваат прекрасна

можност за духовно воздигнување, за морално дејствување и за остварување на мисијата во животот.

Етичката мудрост ги повикува луѓето да ги препознаат вистинските вредности, да прозрачат со љубов и разбирање и да им кажат стоп на сите оние лица кои укажуваат дека не постои морален човек, дека етиката е теоретска дисциплина, која не може практично да се примени и дека секој е егоист кој размислува исклучиво за сопствено добро.

На личностите кои ја негираат вредноста на моралот и духовноста ќе им одговориме оти суштинската ориентација на етиката не е само да ги констатира законитостите (како што тоа го прават одредени науки) кои владеат во природата, односно во човештвото, туку директно и практично да се инволвира во сите сегменти од животот. Впрочем, потребата за присуство на етиката во доменот на политиката, во медицината, но и во деловните контакти е максимално голема, бидејќи тешко можат да се замислат консеквенците, доколку на врвни и одговорни општествени функции се наоѓаат личности, кои се оперирани од алтруизмот и чувството за другите, а подложни на егоизмот, алчноста и духовната беда.

На коректните луѓе кои се соочуваат со разните измамници и насилници, етичката мудрост ќе им го покаже излезот од негативните влијанија и искушенија на животот. Таа ги мотивира да се дистанцираат од политичарот кој мами и го гледа исклучиво сопствениот интерес, од индустријалецот или работодавецот кој безочно експлоатира, од свештеникот кој не ги следи, туку ги злоупотребува верските норми, од докторот, судијата, административецот кои не се лојални на својата должност, туку се корумпирани и неспособни.

Тоа укажува дека со неправеењето добро и со неизвршувањето на моралната должност, човекот освен што ги изневерува другите, ја деградира и човечката (хумана) природа на сопствената личност.

За етичарот е неприфатливо да се каже дека во животот не постои можност за избор и дека кога не постои подобра опција мора да се прифати и помалото зло. Според, моралистички ориентираните личности, опстојувањето на теоријата дека светот и човекот не можат

да се променат на подобро, е максимално опасна и показател дека дисхармонијата и неморалот уште долго време ќе доминираат на Земјата.

Големиот арапски филозоф **Авицена** укажа дека човечкото суштество по природа не е ниту добро, ниту лошо, но има поголема наклонетост кон доброто. Подоцна човекот еволуира под влијание на околината и на образовниот воспитен систем. Ако се навикне на злото, тој станува лош, а ако се навикне на добрината, тој станува добар. Слично размислување за вредноста на воспитувањето и образованието искажа и Жан-Жак Русо. Според него, растенијата се облагородуваат со негување, а луѓето со воспитување. Овие согледби покажуваат оти со вежбање и навика може да се стане добар, зашто во природата на човекот е да биде благороден, емпатичен и хуман - вредности кои под пресијата на негативните цивилизациски придобивки и лошите општествени околности, почнуваат постепено да исчезнуваат.

Во духот на будистичката филозофија и Толстој асоцирал дека заповедта “Не убивај!” не се однесува само на човекот, туку на сè што е живо. Според него, таа заповед била запишана во човечките срца многу време пред да биде запишана во таблиците на законот. Оваа размисла ја истакнува теоријата за моралот како вроденост, чиј најголем експонент е Платон. Сите овие сфаќања ја нагласуваат етичната и духовна страна на човековата личност, која треба да се отвори за мирот, праведноста, солидарноста и моралноста.

За да го пронајдеме спасот од егзистенцијалната бездна пред која со најде човештвото, неопходно е да се иницираат теориите и вредностите кои ги пропагира етичката мудрост. Имено, кога постојано ќе се предочуваат начелата на етиката и се всадуваат во свеста на луѓето или кога преку образовните институции, на младите ќе им се кажува што е добро и морално, а што лошо и неморално, тогаш веројатно и ние како демократска држава, ќе можеме да се надеваме на излезот од духовната апатија и материјалната сиромаштија. Од друга страна, ако ги отфрлиме принципите на етиката и ја негираме способноста на човекот да изгради општество во кое достоинството, праведноста, хуманоста и чесноста ќе станат доминантно присутни,

тогаш не треба да очекуваме оти луѓето ќе престанат да егзистираат како робови на сопствената алчност, на желбата за владеење, на омразата и завидливоста и на неспособноста да создаваат за општото добро.

Сето ова укажува дека суштинскиот приоритет на етиката на новиот милениум ќе биде да ја пробуди свеста за градење морални и духовни релации меѓу луѓето, да ги мотивира љубовта и сочувството да им бидат идеа водилка и да ги научи да ја побараат повисоката смисла на животот. Одговорноста и грижата за другите, позитивното извршување на професионалната должност и животната мисија, се едни од приоритетните прашања, што етиката непрекинато ги поставува.

Почитувачите на нејзината вредност, асоцираат, оти без оглед на материјалната состојба, образованието, расната и религиозната припадност, сите сакаат да бидат среќни и да го елиминираат страдањето. Во развојот на етиката секој човек треба да ја согледа главната надеж за решавање на проблемите, како што е криминалот и уништувањето на благодетите што ги нуди планетата Земја. Далај Лама, духовниот и политички лидер на Тибет, препорачува нашето дејствување да има универзална димензија, а со тоа и можност за влијание и подобрување на туѓата среќа, додека етиката ја гледа како неопходно средство кое ќе осигура дека нема да им нанесеме болка на другите.

Како мошне интересна ќе ја наведеме констатацијата на арапскиот филозоф **Ал-Кинди** дека крајната цел на филозофијата е етиката; таа сака да дојдеме до вистината и да постапуваме согласно со неа. Сметал дека на најниско ниво се наоѓа оној човек кој наместо духовното го одбира материјалното, со кое се оддалечува од Бога и го нарушува патот кон вечноста. На поединецот кој безобсирно ита кон материјалното, етичката мудрост го подучува дека вистинското богатството не е во големиот имот, туку во богатството на душата.

Сепак, човекот како биолошко суштество, мора да ги задоволува и своите егзистенцијални потреби кои се врзани за материјалните вредности. Тоа укажува дека секој поединец е должен да работи, да

заработи и да стекне одреден имот што ќе му овозможи порелаксирано живеење и културно воздигнување. Проблемот се јавува кога во неговиот живот и во општеството, материјалните вредности имаат поголема моќ, додека за духовните и етички вредности малку се размислува. Во тој случај, се поставува прашањето: Дали е поважно за животот на човекот, да има што повеќе пари, статус, моќ или да биде повеќе чесен, правичен и човечен.

За етичкиот мудрец нема дилеми, идеалот се наоѓа во духовното богатство и во хуманите и морални определби. Тој не ја потценува вредноста на парите. Знае дека за пари скоро сè може да се купи и дека без материјална основа нема ни интелектуална, ни морална, ни духовна сила. Но, не дозволува алчноста по материјалното, егоизмот, ниските страсти и лажните потреби на телото да го оддалечат од хуманоста, добродетелта и моралноста. Неговата цел е да биде во хармонија со самиот себеси, со луѓето кои го опкружуваат и со природата, бидејќи нема поголема вредност, ниту позначајно задоволство од чистата совест и мирот во душата.

Размислата на големиот индиски етичар **Шри Ауробиндо** мошне прецизно ја отсликува задачата на етиката: дека ”целта е духовна преобразба за животот да не ни биде зандана”. Затоа, ако сакаме да излеземе од бездната во која се наоѓаме, покрај следењето на суштинските духовни и религиозни начела, неопходно е да сфатиме дека без максимално присуство на философијата на моралот во образовните институции, е нереално да се надеваме оти младината и поколенијата што наидуваат, ќе можат да се карактеризираат со здрав и просперитетен етички дух.

Впрочем, преку ориентацијата кон образованието, на човекот му станува блиско суштествувањето на светот што го опкружува, а со тоа воедно му е овозможено да го продлабочи разбирањето на сопствената егзистенција и да ги спознае духовните вредности, кои се основа на вистинското постоење. Во таа насока оди и размислувањето на **Жак Делор**, кој вели дека: “Образованието мора да помогне да се изгради еден нов вид хуманизам, кој ќе содржи суштинска етичка компонента и кој ќе поседува значителен арсенал на знаења и разбирања на



културните и духовните вредности на различните култури”. Доколку не ја имплементираме констатацијата на **Павао Вук-Павловиќ** дека “етичкото образование е мост помеѓу сегашноста и иднината на човештвото и дека низ него младите созреваат во самостојни и хумани личности, подготвени да ја преземат одговорноста за натамошниот развој на човештвото”, тогаш во многу помала мера треба да се надеваме оти младите ќе ја пронајдат вредноста на духовниот просперитет и ќе ја манифестираат универзалната љубов во текот на животот.

Впрочем, без воспитување на срцето, без љубов за сè што е добро и благородно нема духовен развој и правилно користење со стекнатото знаење. Затоа значајно е да се има на ум оти ништо вредно не може да се постигне, без логичко, етичко и филозофско промислување и осознавање на вредностите на животот.

Благородната мисија на етиката е да подучува оти смислата на животот не се наоѓа во материјалното, туку во остварувањето на најголемо количество среќа за што поголем број луѓе. Затоа, категорички императив за секој поединец или институција е етиката да ја постави на тронот и да овозможи таа да биде изворот на мудроста и знаењето, од кој ќе се напиваат младите и возрасните, сиромавите и богатите, односно сите оние кои сакаат да напредуваат во доброто, хармоничното и позитивното.

## БИБЛИОГРАФИЈА

- Ајсон. *Басни*. Скопје: Три, 2008.
- Akvinski, Toma. *O biću i suštini*, Beograd: Kultura, 1973.
- Aleksandrov, G.F. i dr. *Istorija filozofije, I-II*. Beograd: Kultura, 1948, 1949.
- Алексоски, Блаже. *Аџи-Христѡ Лоѓоѡѡеѡѡ*. Прилеп, 2008.
- *Анѡолоѓија народних умоѡвориѡа*. Нови Сад: Матица српска, 1957.
- Аристотел. Избор. Превод од старогрчки Витомир Митевски. Скопје: Матица македонска, 1998.
- Aristotel. *Metafizika*. Beograd: Kultura, 1960.
- Aristotel. *Nagovor na filozofiju*. Zagreb: Naprijed, 1987.
- Аристотел. *Никомахова еѡика*. Скопје: Три, 2003.
- Arnold, Đuro. *Jedinsvena hrvatska narodna kultura*. Zagreb, 1902.
- Августин, Аврелиј. *Исѡоведи*. Скопје: Маковeј, 2007.
- Августин, Аврелиј. *За државата божја*. Скопје: Култура, 1997.
- Аврелиј, Марко. *За самиот себе*. Скопје: Три, 2005.
- Бънков, Ангел. *Развиѡие на философската мисъл в България*. София: Наука и изкуство, 1966.
- Bazala, Albert. *Filozofijski portret Franje Markovića*. Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu, 1974.
- Bazala, Albert. *Povijest filozofije, II*. Zagreb: Globus, 1988.
- Besant, Ani. *Sedam velikih religija*. Beograd: Metaphysica, 2006.
- *Bhagavad Gītā*. Скопје: Табернакул, 1998.
- *Бхаѓавад-ѓѡѡѡ ѡаква шѡѡ е*. Бхактиведанта бук траст, 1997.
- Blekburn, Sajmon. *Oksfordski filozofski rečnik*. Novi Sad: Svetovi, 1999.
- Блекхо, Х. Џ. и др. *Расѡежоѡ на идеѡѡѡ*. Скопје: Култура, 1995.
- Bošnjak, Branko. *Filozofija i hrišćanstvo*. Zagreb: Stvarnost, 1987.
- Bošnjak, Branko. *Filozofija od Aristotela do Renesanse*. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske, 1978.
- Bošnjak, Branko. *Grcka filozofija*. Zagreb: Matica hrvatska, 1956.
- Bošnjak, Branko. *Grcka filozofska kritika Biblije*. Zagreb: Naprijed, 1971.
- Bratanić, Marija. *Odgojnost Starčevićeve misli*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997.
- Брен, Жан. *Платон и академија*. Београд: Плато, 1998.
- Бронен, Арнолт. *Езоѡ - Седем разказа оѡ древна Елада*. София: Народна култура, 1969.
- Бубер, Мартин. *Аз и Ти*. Варна: Стено, 1992.
- Бубнер, Ридигер. *Савремена немачка филозофија*. Београд: ПЛАТОН, 2001.
- Budimir, Milan, Miron Flašar. *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Naučna knjiga, 1991.
- Цекиќ, Миодраг. *Прељлед исѡорије филозофије*. Сарајево: Завод за издавање учебника, 1969.
- Цепенков, Марко. *Македонски народни умоѡворби*. Скопје: Македонска книга, 1972.

- Цепенков, Марко. *Материјали и литературни творби - Автобиографија, книга десетта*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Народни приказни - книга шеста*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Народни приказни, легенди - книга четврта*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Народни приказни, приказни за животи, волшебни приказни - книга втора*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Народни приказни, реалистични приказни - книга петта*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Народни приказни, волшебни приказни - книга прва*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Пословици поговорки, зајанки, клеви и благослови - книга осма*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко К. *Преданија - книга седма*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Ćorbin, Henry. *Historija islamske filozofije*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.
- Ćubelić, Tvrtko. *Narodne pripovijetke*. Zagreb, 1970.
- Чухина, Лариса Алексеевна. *Човеко и неговото вредносен свет во религиозната филозофија*. Скопје: Еин-Соф, 2001.
- Дънов, Петър. *Духовното у човека*. Пловдив: Хермес, 2002.
- Дънов, Петър. *Лѳов*. Софија: Астрала, 2000.
- Дънов, Петър. *Лѳов - маж и жена*. София: Астрала, 1784.
- Дънов, Петър. *Новото човечество*. София: Издание на вестник "Надежда", 1990.
- Дънов, Петър. *Училища, Учение и работа*. София: Хелиопол, 1996.
- Дънов, Петър. *Закони на доброто*. Софија: Хелиопол, 1998.
- Dalaj Lama. *Snaga suosjećanja*. Zagreb: Kvantum, 1999.
- Далај Лама. *Книга на мудроста на Далај Лама*. Скопје: Магор, 2008.
- Дамаскин. *Источник знања*. Београд-Никшиќ: Јасен, 2001.
- Dampada. *Staza savršenstva*. Beograd: Prosveta, 1981.
- Diels, Hermann. *Predsokratovci 1*. Zagreb: Naprijed, 1983.
- Diels, Hermann. *Predsokratovci 2*. Zagreb: Naprijed, 1983.
- Дјурант, Вил. *Доба вере 1*. Београд: Народна книга, 2004.
- *Досишеј у зовору и твору*. Београд: НОЛИТ, 1961.
- Достоевски, Фјодор М. *Злостор и казна*. Скопје: Табернакул, 1993.
- Дучић, Јован. *Благо цара Радована*. Београд: Дерета, 2003.
- Дучић, Јован. *Јуша са Леушара*. Београд: Беокњига, 2003.
- Дучић, Јован. *О срећи*. Београд: Беокњига, 2002.
- Дурант, Вил. *Ум царује: живо и мислења великих филозофа*. Београд: Народно дело, 1932.
- Џемс, Е.О. *Упоредна религија*. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Ѓорѓевиќ, Тихомир. *Наши народни животи*. Београд: Просвета, 1984.
- Đurić, Miloš. *Istorija helenske etike*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 1987.
- Ђурић, Милош Н. *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства, 1986.

- Ђурић, Војислав. *Досијеј Обрадовић*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, 1961.
- Елијаде, Мирчеа. *Аспекти на митологиј*. Скопје: Култура, 1992.
- Елијаде, Мирча. *Светске религииј*. Београд: Народна књига - Алфа, 1996.
- Epikur. *Osnovne misli, Poslanica Herodotu i poslanica Menekeju*. Beograd: Kultura, 1959.
- Filipović, Vladimir. *Novija filozofija Zapada*. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.
- Filipović, Vladimir, prir. *Filozofijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1989.
- Fung, Ju-Lang. *Istorija kineske filozofije*. Beograd: Nolit, 1971.
- Гавела, Ђуро. *Досијеј Обрадовић*. Београд: Ново поколење, 1950.
- Гијом, Алфред. *Ислам*. Скопје: Култура, 2001.
- Голдберг, Дејвид Ц. Рејнер, Џон Д. Јевреји историја и религија. Београд: Сlio, 2003.
- Гордман, Џон. и др. *Оксфордска историја Грчке и хеленистичкој свети*. Београд: Сlio, 1999.
- Govinda, Anagarika Brahmakari. *Put belih oblaka: doživljaji jednog budističkog hodočasnika na Tibetu*. Beograd: Metaphysica, 2006.
- Грасијан, Балтазар. *Извор на мудрости или правила за животој*. Скопје: Ѓурѓа, 2007.
- Grlić, Danko. *Leksikon filozofa*. Zagreb: Naprijed, 1982.
- Гундулиќ, Иван. *Дубравка*. Скопје: Македонска книга, 1970.
- Gurevic, Aron. *Kategorije srednovekovne kulture*. Novi Sad: Matica srpska, 1994.
- Hegel, G.W.F. *Istorija filozofije Tom I. II*. Beograd: Kultura, 1962, 1964.
- Heraklit. *O prirodi*. Podgorica: Oktoih, 2001.
- Херш, Жана. *Историја филозофије*. Нови Сад: Светови, 1998.
- Хесиод. *Дела и дни*. Скопје: Култура, 1996.
- Холбах, Пол. *Систем природе*. Београд: Просвета, 1950.
- Холцхаузен, Ингрид. *Светската мудрост*. Скопје: Матица, 2007.
- Huseinov, Abdusalam, Gerd Irlic. *Istorija etike*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1992.
- *Историја на Македонскиот народ*. Скопје: Просветно дело, 1972.
- *Izbor poslanikovich hadisa*. Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije, 1985.
- Jeger, Verner. *Paideia*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1991.
- Јосифовски, Јонче. *Филозофија*. Скопје: Просветно дело, 1994.
- Јовановиќ, Ѓорѓе. *Хуманизмот и родољубието на Досијеја*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија, 1950.
- Јовановић, Јагош. *На висинама чојсва*. Титоград: Побједа, 1975.
- Јовановски, Коле. *Филозофска антропологија*. Куманово: Марида, 2000.
- Јовановски, Коле. *Филозофски речник*. Скопје: Ѓурѓа, 2002.
- Juka, Slavica. *Etika – Postavke i teorije*. Mostar: Fram – Ziral, 2006.
- Kalin, Boris. *Povijest filozofije*. Zagreb: Skolska knjiga, 1987.
- Кант, Имануел. *Критика на практичниот ум*. Скопје: Метафорум, 1993.

- Kant, Imanuel. *Kritika čistoga uma*. Beograd: BIGZ, 1990.
- Караџиќ, Вук. *Избор*. Скопје: Мисла, 1987.
- Keler, Juzef. *Osnivači velikih religija*. Beograd: Stopr book, 2002.
- Кемписки, Тома. *Слеои зо Христѡа*. Охрид: Црква Св. Ѓорѓи, 2000.
- Кикерон, Марк Тулиј, *За должностѡиѡе*. Скопје: Магор, 2005.
- Киркегор, Сьорен. *Върху ѡнояѡиѡеѡо за ирония*. Софија: Св. Климент Охридски, 1993.
- Китевски, Марко. *Македонски народни умотворби заѡишани кон крајоѡи на XIX и ѡочетѡокоѡи на XX век*. Скопје: Камелеон, 2006.
- Кито, Х.Д.Ф. *Грци*. Београд: Матица српска, 1963.
- Klajić, Bratoljub. *Rečnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb: 1958
- Klajnberg, Alfred. *Europska kultura novog vijeka*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1959.
- Колер, Џон. *Ориентѡални филозофии*. Скопје: Зумпрес, 1996.
- Кондорсе, Ж. А. *Проѓресѡѡѡ на човѡшкия разумѡ*. Софија: Новѡ свѡтѡ, 1942.
- Конески, Блаже. *Кон македонската ѡреродба - Македонскиѡе учебници од 19 век*. Скопје, 1959.
- Конфучие. *Конфучие*. Скопје: Култура, 1994.
- Konfučije. *Izreke*. Beograd: Grafos, 1986.
- Koplston, Frederik. *Istorija filozofije Tom I, III, IV*. Beograd: BIGZ, 1991, 1994, 1995.
- *Koran*. Zagreb: Stvarnost, 1972.
- Krešenco, Lucano De. *Istorija Grčke filozofije*. Novi Sad: Svetovi, 1993.
- Krešenco, Lucano De. *Istorija Srednjovekovne filozofije*. Novi Sad: Svetovi, 2003.
- Крстевски, Зоран. *Судбинаѡа и еѡикаѡа*. Скопје, 2008.
- Kun, N.A. *Legende i mitovi stare Grčke*. Beograd: Dečja knjiga, 2004.
- Купер, Дејвид Е. *Светѡска филозофија*. Нови Сад: Светови, 2004.
- Laertije, Diogen. *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Beograd: BIGZ, 1973.
- Лафонтен. *Басне*. Београд: Рад, 1981.
- Lagumdžija, Nada. *Basna u osnovnoškolskoj nastavi književnosti*. Zagreb: Školske novine, 1991.
- Ларошфуко, Франсоа. *Максими*. Скопје: Аеа, Мисла, 2001.
- Ларошфуко, Франсоа дѡо. *Максими и размисли върху морала*. Софија: Комо, 1994.
- Лазаров, Станчо. *Дѡнов и “Бялоѡо браѡсѡѡѡ”*. Софија: Цанко Церковски, 1994.
- Leon-Dufour, Xavier, prir. *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.
- Лихтенберг, Георг Кристоф. *Афоризми*. Софија: Народна култура, 1986.
- Линг, Тревор. *Истѡрија релиѡије Истѡока и Зайада*. Београд: Српска књижевна задруга, 2000.
- Lok, Džon. *Ogled o ljudskom razumu*. Beograd: Kultura, 1962.
- Лозаноски, Ванѓелко. *Слейченскиѡѡ књижевно-уметнички ценѡѡар*. Битола: Друштво за наука и уметност, 1987.

- Löwith, Karl. *Svjetska povijest i događanje spasa*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Mandić, Oleg. *Leksikon judaizma i hršćanstva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Марковић, Мирослав. *Сѣудује о релиѣији анѣике*. Никшић: Јасен, 2001.
- Marulić, Marko. *Pouke za čestit život s primjerima*. Zagreb: Globus, 1986.
- Marulić, Marko. *Versi Harvacki*. Split: Čakavski sabor, 1979.
- Мекинтаир, Алседер. *Краѣика исѣиорија на еѣикаѣа*. Скопје: Азбуки, 2004.
- Mikulić, Borislav. *Karmayoga*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1988.
- Миладиновци. *Зборник 1861-1961*. Скопје 1962.
- Miljanov, Marko. *Primjeri čojstva i junaštva*. Beograd: Rad, 1964.
- Милошевић, Никола. *Нови анѣироѣолошки есеи*. Београд: Култура, 2005.
- Миљанов, Марко. *Примери на човечносѣ и јунашѣво*. Скопје: Македонска книга, 1976.
- Миљанов Поповић, Марко. *Сабрана дјела - криѣичко издање I*. Титоград: Побједа, 1989.
- Миљанов Поповић, Марко. *Сабрана дјела - криѣичко издање II*. Титоград: Побједа, 1989.
- Минчева, Бранка. *Универзална еѣика*. Скопје: Макавеј, 2009.
- Митевски, Витомир. *Почеѣоци на заѣаднаѣа филозофија*. Скопје: Матица македонска, 1999.
- Митров Љубиша, Стјепан. *Приѣовейѣке*. Нови Сад: Матица српска, 1957.
- Montenj, Mišel De. *Ogledi*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1964.
- Мухић, Ферид. *Поѣомци на боѣовиѣе*. Скопје: Табернакул, 2005.
- Недељковић, Душан. *Еѣика III*. Београд: Научно дело, 1977.
- Недељковић, Душан. *Исѣиорија на филозофија I*. Скопје: Македонска книга, 1984.
- Недељковић, Душан. *Марко Доминис у науци и уѣоѣији на делу*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1975.
- Нешев, Кирил. *Сисѣема на еѣикаѣа*. Софија: Парадигма, 1999.
- Ниче, Фридрих. *Ессе homo*. Скопје: Епоха, 1998.
- Niče, Fridrih. *Genealogija morala*. Nova Pazova: Bonart, 2001.
- Niče, Fridrih. *Osvit*. Beograd: Rad, 1979.
- Niče, Fridrih. *Šopenhauer kao vaspitač*. Beograd: Grafos, 1987.
- Обрадовић, Доситеј. *Еѣика или морална филозофија*. Панчево: Наклада књиѣаре браће Јовановића.
- Обрадовић, Доситеј. *Одбрани сѣираници*. Скопје: Кочо Рацин, 1954.
- Obradović, Dositej. *Život i priključenja Dimitrija Obradovića*. Beograd: Rad, 1964.
- Охридски, Климент. *Жиѣија. Слова. Поуки*. Скопје: Македонска книга, 1974.
- Орфелин, Захарија. *Зрцало науке*. Нови Сад: Матица српска, 1952.
- *Панчаѣанѣѣра*. Скопје: Фоногرافика, 1991.
- Panenberg, Volfhart. *Teologija i filozofija*. Beograd: ПЛАТО, 2003.

- *Панонски леџенди*. Скопје: Македонска книга, 1970.
- Pavelić, Milan. *Učitelj svete umjetnosti*. Zagreb, 1924.
- Pavičević, Vuko. *Osnovi etike*. Beograd: Kultura, 1967.
- Pavičević, Vuko. *Sociologija religije*. Beograd: BIGZ, 1988.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Ličnost i odgoj*. Zagreb: Tipografija, 1932.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *O smislu filozofije*. Zagreb: Školska knjiga, 1969.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *O značenju povijesnih smjeranja*. Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta – Liber, 1974.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Razvaline, Skopski soneti*. Skopje: 1964.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Stvaralački lik Đure Arnolda*. Zagreb, 1934.
- Павловиќ, - Вук, Павео. *Творештво и музејска естетика*. Скопје: Метафорум, Епоха, 1993.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *U pomen Đuri Arnoldu*. Zagreb: Napredak, 1941.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Usplahireni stihovi*. Zagreb: 1976.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Vrednota u svijetu*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2007.
- Pavlović, - Vuk, Pavao. *Zov*. Skopje: 1964.
- Pejović, Danilo. *Francuska prosvjetiteljska filozofija*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.
- Пенушлиски, Кирил. *Македонскиот фолклор*. Скопје: Мисла, 1981.
- Пенушлиски, Кирил. *Митот и фолклорот*. Скопје: Матица македонска, 2005.
- Пенушлиски, Кирил. *Одбрани фолклористички трудови, том I*. Скопје: Македонска книга, 1988.
- Перчинкова, Билјана. *Книга за соство*. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Духовни конаци, 1999.
- Petrović, Milenko A. *Etika*. Novi Sad: Grafomedia, 2001.
- Петковска, Вера Георгиева. *Византиска филозофија*. Скопје: Табернакул, 2001.
- Petrić, Frane. *Nova sveopća filozofija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.
- Petrić, Franjo. *Sretan grad*. Zagreb: Fakultet političkih nauka – Sveučilišna naklada Liber, 1975.
- Petronijević, Branislav. *Predavanje iz istorije filozofije*. Beograd: ПЛАТО, 2002.
- Петровић Његош, Петар. *Горски вијенац*. Београд: Просвета, 1952.
- Петровић Његош, Петар II. *Горски вијенац*. Београд: Просвета, 1984.
- Пијаже, Жан. *Избор на трудови*. Скопје: Просветно дело, 1988.
- Платон. *Фајдон*. Скопје: Македонска книга, 1983.
- Платон. *Федар или за убавина*. Скопје: Македонска книга, 1978.
- Платон. *Гозба или за љубов*. Скопје: Македонска книга, 1979.
- Платон. *Одбраната Сократова*. Скопје: Македонска книга, 1983.
- Платон. *Полијеја*. Скопје: Три, 2002.
- Platon. *Timaj*. Beograd: NIRO Mladost, 1981.
- Plutarh, *Usporedni životopisi, I-II*. Zagreb: August Cesarec, 1988.

- Поленаковиќ, Харалампие. *Книжевно-историски прилози*. Скопје: Македонска книга, 1989.
- Поленаковиќ, Харалампие. *Студии од македонскиот фолклор*. Скопје: Мисла, 1973.
- Поленаковиќ, Харалампие. *Во музриите на словенската писменост*. Скопје: Мисла, 1973.
- Полицер, Жорж. *Основни принципи филозофије*. Београд: Просвета, 1951.
- Racković, Nikola. *Filozofska misao u Crnoj Gori*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore "Đurđe Crnojević, 1994.
- Rahman, Falzur. *Duh islama*. Beograd: Prosveta, 1983.
- Расел, Бертранд. *Историја западне филозофије*. Београд: Народна књига Алфа, 1998.
- Расел, Бертранд. *Мудроста на западот*. Скопје: Зумпрес, 1995.
- Ринпоче, Согјал. *Книга на живојот*. Скопје: Силсонс, 2001.
- Ристовски, Блаже. *Столетија на македонската свест*. Скопје: Култура, 2001.
- Русо, Жан-Жак. *Емил или о васпитану*. Београд: Знање, 1950.
- Русо, Жан-Жак. *Јулија или новата Елоиза Том II*. Скопје: Мисла, 1977.
- Русо, Жан-Жак. *Оштетениот договор*. Скопје: Мисла, 1978.
- Ruso, Žan-Žak. *Veroispovest savojskog vikara*. Beograd: BIGZ, 1975.
- Sartre, Jean-Paul. *Egzistencijalizam je humanizam*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1964.
- Саздов, Томе. *Фолклористички студии*. Скопје: Наша книга, 1986.
- Саздов, Томе. *Студии за македонската народна книжевност*. Скопје: Студентски збор, 1978.
- Саздов, Томе, Стефан И. Верковиќ, *Современост*. Скопје, 1976.
- *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. I-XI-XII*. София, 1889-1900 година.
- Сенека, Луций Анеј. *Избрани диалози*. София: Наука и изкуство, 1987.
- Sharif, M.M. *Historija Islamske Filozofije 1, 2*. Zagreb: August Cesarec, 1988.
- Сидовски, Стефан, Кирил Темков. *Филозофија за 4 година гимназија*. Скопје: Просветно дело, 2005.
- Singer, Piter. *Praktična etika*. Beograd: Signature, 2000.
- Скрутон, Роџер. *Крајка историја модерне филозофије*. Београд: Народна књига-Алфа, 1998.
- Sluškević, Eugenijus. *Osnivači velikih religija*. Beograd: Stoper book, 2002.
- Smailagić, Nerkez. *Klasična kultura islama 1*. Zagreb, 1976.
- Софрониевски, Валериј. *Ајсој и Ајсојовите басин во македонските народни приказни*. Скопје & Мелбурн: Матица македонска, 1999.
- Spinoza, Baruh. *Etika*. Beograd: Kultura, 1959.
- Spinoza, Baruh. *Metafizičke misli*. Beograd: Grafos, 1988.
- Starčević, Ante. *Misli i pogledi Pojedinaac – Hrvatska – Svijet*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
- Старделов, Георги. *Summa aestheticae*. Скопје: Култура, 1991.



- Стејс, Валтер. *Судбинаѝа на заѝадниоѝи човек*. Скопје: Култура, 1991.
- Стевановиќ, Богдан М. *Истѝорија хеленске књижевностѝи*. Београд: Научна књига, 1968.
- Стојчевска-Антиќ, Вера. *Климентѝи и Наум Охридски во народнаѝа ѝтрадиција*. Скопје: Наша книга, 1982.
- Стојчевска-Антиќ, Вера. *Македонскаѝа средновековна књижевностѝи*. Скопје: Детска радост, 1997.
- Стојичић, Ђоко. *Срѝске народне изреке 1 и 2*. Београд: Компанија Новости, 2006.
- Стојковић, Андрија, Слободан Петровић. *Преглед истѝорије филозофије*. Београд: Знање, 1954.
- *Светѝо Писмо*. Скопје: издание на Британско и инострано библиско друштво - Свиндон и Македонска книга, 1991.
- Шапкарев, К. А. *Сборник оѝѝ бѝлѝарски народни умоѝворения, кн. II и III*. Софија: 1891-1892 година.
- Šarif, M. M. *Historija islamske filozofije*. Zagreb: August Cesarec, 1988.
- Šešić, Bogdan. *Savremeni čovek i svet*. Beograd: ZIU, 1969.
- Шопенхауер, Артур. *Еѝика*. Скопје: Култура, 1998.
- Шопенхауер, Артур. *О среѝи, ѝубави, филозофији и уметѝностѝи*. Нови Сад: Светови, 1999.
- Šopenhauer, Artur. *O životnoj mudrosti*. Beograd: Grafos, 1987.
- Шопенхауер, Артур. *Паранези и максими*. Скопје: Александар&Александар, 2005.
- Šopenhauer, Artur. *Svet kao volja i pretstava*. Novi Sad: Matica srpska, 1981.
- Tanović, Arif. *Vrijednost i vrednovanje*. Sarajevo: Svjetlost, 1978.
- Татакис, Василиј. *Истѝорија на визанѝискаѝа филозофија*. Скопје: Култура, 1998.
- Темков, Кирил. *Еѝичари* серија во “Старт”, 2003-2004.
- Temkov, Kiril. *Etički pogledi Pavla Vuk-Pavlovića, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Zagreb, 1987.
- Темков, Кирил. *Еѝички речник*. Скопје: Просветно дело, 2004.
- Темков, Кирил. *Еѝичкиѝе и аксиолошки идеи во филозофскаѝа ѝоезија на Павао Вук-Павловиќ*. Скопје: “Годишен зборник на Филозофскиот факултет”, книга 56, 2003.
- Темков, Кирил. *Еѝика*. Скопје: Епоха, 1998.
- Темков, Кирил. *Еѝика на кулѝураѝа*. Кавадарци: Дом на културата “Иван Мазов-Климе”, 2009.
- Темков, Кирил. *Еѝика за 3 ѝодина ѝимназија*. Скопје: Просветно дело, 2004.
- Temkov, Kiril. *Etika za mlade*. Niš: Vajka, 2003.
- Темков, Кирил. *Еѝикаѝа днес*. Софија: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 2006.
- Темков, Кирил. *Како да се биде добар*. Скопје: ОХО, 2007.
- Teofrast. *Karakteristi*. Beograd: Mono & Manana press, 2002.
- *Тиквешки зборник*. Скопје: Мисла, 1987.
- Толстој, Лав. *Оѝец Серѝеј*. Скопје: Македонска книга, 1983.

- Tolstoj, Lav. *Put kroz život*. Beograd: Ateneum, 2005.
- Томовић, Слободан. *Есеј о чојсџу*. Титоград: Победа, 1976.
- Tuci, Đuzepe. *Istorija indijske filozofije*. Beograd: Nolit, 1982.
- Vajšedel, Vilhelm. *Sporadni ulaz u filozofiju*. Beograd: ПЛАТΩ, 2004.
- Vasiljev, L.S. *Istorija religija Istoka*. Beograd: Novo delo, 1987.
- Vejnović, Nevenka. *Istorije filozofije*. Zagreb: Školska knjiga, 1965.
- Veljačić, Čedomil. *Budizam*. Beograd: Opus, 1990.
- Veljačić, Čedomil. *Ethos spoznaje u evropskoj i u indijskoj filosofiji*. Beograd: BIGZ, 1982.
- Veljačić, Čedomil. *Filozofija istocnih naroda, 1-2*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979.
- Виготски, Лев. *Психологија на уметноста*. Скопје: Македонска книга, 1980.
- Volter. *Filozof koji ne zna*. Beograd: Kultura, 1958.
- Волтер. *Филозофски речник*. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Волтер. *Изабрана дела*. Београд: Просвета, 1949.
- Волтер. *Кандид или оптимизам*. Београд: Рад, 1959.
- Вражиновски, Танас. *Македонски народни волшебни приказни*. Скопје: Матица македонска, 2009.
- Windelband, Wilhelm. *Fovijest filozofije*, Zagreb: Naprijed, 1978.
- Zaječaranović, Gligorije, Vitomir Stevanović. *Filozofija*. Beograd: OOUR "Stručna knjiga", 1979.
- Zaratustra. *O prirodi dobra i zla*. Beograd: Metaphysica, 2007.
- Заревски, Драгор. *Филозофија на образованието на Павао Вук-Павловиќ*. Скопје: Центар за граѓански студии, 2007.
- Жилсон, Етјен, Филемеус Бјонер. *Християнската философия*. София: Св. Климент Охридски, 1994.
- Životić, Milan. *Egzistencija, realnost i sloboda*. Beograd: Srboštampa, 1973.
- Жуковский, Василиј А. *Сочинения*. Москва: Гослитиздат, 1954.

СЕМИНАР ЗА ФИЛОЗОФИЈА